

Coordonatori:
ANTONIO FAUR LADISLAU GYÉMÁNT

Situația evreilor din Europa Centrală

la sfârșitul celui de-al doilea război mondial
(1944-1945)

Editura Universității din Oradea
Oradea, 2011

SITUAȚIA EVREILOR DIN EUROPA CENTRALĂ
LA SFÂRȘITUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI
MONDIAL (1944-1945)

UNIVERSITATEA DIN ORADEA
DEPARTAMENTUL DE ISTORIE

SITUAȚIA EVREILOR DIN EUROPA
CENTRALĂ LA SFÂRȘITUL CELUI DE-AL
DOILEA RĂZBOI MONDIAL
(1944-1945)

Coordonatori:
ANTONIO FAUR
LADISLAU GYÉMÁNT

Editura Universității din Oradea
Oradea, 2011

ANTONIO FAUR

Profesor la Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale a Universității din Oradea. Specializarea în istorie contemporană (a României și universală). Director al Departamentului de Istorie, redactor șef al revistelor *Cele trei Crișuri* și *Cetatea Bihariei*, redactor-șef adjunct al *Analelor Universității din Oradea. Fascicola Istorie-Arheologie*, președinte executiv al Asociației Culturale „Crișana”. Autor al mai multor cărți, dintre care le menționăm pe următoarele: *România – „poartă deschisă” pentru salvarea evreilor (aprilie-august 1944) din Ungaria și Transilvania de Nord. Contribuții documentare*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2010, 403 p.; *Teodor Popoviciu – salvatorul de la moarte a sute de evrei*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2010, 175 p.; *Realități transilvănene în rapoartele unor diplomați francezi (1944-1948)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2008, 351 p.; *Documente diplomatice franceze cu privire la Transilvania (1944-1946)*, vol. I, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2008, 227 p.; vol. II, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2007, 286 p.; *Ștefan Popescu – liderul grupului de rezistență anticomunistă din sudul Bihorului (1946-1950)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2007, 231 p.; *Starea de spirit a locuitorilor din nord-vestul Transilvaniei în anul 1945*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2006, 472 p.; *Manifestări ale spiritului revizjonist în județele din nord-vestul Transilvaniei (1944-1945). Studii și documente*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2003, 331 p.; *Comportamentul militarilor sovietici în județele din vestul României. 1944-1945*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2008, vol. I, 2000, 400 p.; vol. II, 2003, 336 p.; *Raporturile militarilor sovietici cu populația și administrația din vestul României (1944-1945)*, Editura Universității din Oradea, 2002, 454 p.; *Destinul tragic al românilor basarabeni și bucovineni aflați pe teritoriul Bihorului. Documente*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, 335 p.

LADISLAU GYÉMÁNT

Profesor la Facultatea de Studii Europene a Universității „Babeș-Bolyai”. Este specialist în istoria generală a Transilvaniei și în istoria evreilor din România. Coautor al sintezei *Istoria Transilvaniei*, I-III, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2005-2008. A publicat lucrarea standard pentru istoria evreilor din Transilvania, în limbile română și engleză: *Evreii din Transilvania. Destin istoric. The Jews of Transylvania. A historical Destiny*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român. Centrul de Studii Transilvane, 2004. A elaborat articolele referitoare la Transilvania din *Encyclopedia of the Jews in Eastern Europe*, Vol. I-II, New York, YIVO Institute, 2008. Este autor a 30 de cărți și 120 de studii de specialitate, dintre care 6 cărți și 15 studii în ultimii cinci ani.

Îndeplinește funcția de director al Institutului de Iudaică și Istorie evreiască „Dr. Moshe Carmilly” din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca de la înființarea acestuia (în anul 1990). Este editorul responsabil al anuarului acestui institut *Studia Judaica*, vol. I-XVII, Cluj-Napoca, 1990-2009. A organizat, la Cluj-Napoca, 19 conferințe internaționale de studii iudaice în perioada 1990-2009. Este editorul pentru România al publicației *Avotaynu*, Bergenfield, New Jersey, revista standard de genealogie evreiască. A elaborat partea pentru România din *Avotaynu Guide to Jewish Genealogy*, edited by Sallyann Amdur Sack, Gary Mokotoff, Avotaynu, Bergenfield, New Jersey, 2004.

Este redactor-șef al revistei *Studia Europaea*. A fost distins, în anul 2008, cu medalia onorifică „Alexandru Șafran” a Federației Comunităților Evreiești din România, iar în anul 2009 cu premiul Chaim and Sarah Yankulovich oferit de Municipality orașului Haifa, pentru contribuția la promovarea relațiilor culturale dintre România și Israel.

Lucrările susținute la Conferința Internațională:
SITUAȚIA EVREILOR DIN EUROPA CENTRALĂ
LA SFĂRȘITUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL
(1944-1945)

Coordonatori:

ANTONIO FAUR

LADISLAU GYÉMÁNT

UNIVERSITATEA DIN ORADEA

DEPARTAMENTUL DE ISTORIE

Oradea, 2011

Volu realizat în colaborare cu:

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Institutul de Iudaistică
și Istorie Evreiască „Dr. „Carmily-Weinberger”

Academia Română, Centrul de Studii Transilvane

Centre de Recherches Interdisciplinaire en Sciences Humaines et
Sociales al Universității „Paul Valery” – Montpellier III, Ecole des
Hautes Études du Judaism de France

Unit of History and Culture of Jews in the University of Rzeszow

Primăria Municipiului Oradea

Federația Comunităților Evreiești din România

Comunitatea Evreilor din Oradea

Comitetul Științific:

Ioan-Aurel POP (Cluj-Napoca)

Carol IANCU (Montpellier)

Ladislau GYÉMÁNT (Cluj-Napoca)

HARASZTI György (Budpesta)

Waclaw WIERZBIENEC (Rzeszow)

Viorel FAUR (Oradea)

Liviu ROTMAN (București)

Barbu ȘTEFĂNESCU (Oradea)

Ioan HORGA (Oradea)

Antonio FAUR (Oradea)

Comitetul de organizare:

Prof. dr. Antonio FAUR

Prof. dr. Ladislau GYÉMÁNT

Acad. prof. univ. dr. Ioan-Aurel POP

Ing. Teodor Felix KOPPELMANN

Prof. univ.dr. Carol IANCU

Conf. univ.dr. Corneliu CRĂCIUN

Lect. univ.dr. Florin SFRENGEU

Lect. univ.dr. Radu ROMÎNAȘU

ISBN

(Responsabilitatea pentru conținutul materialelor apărute în acest volum aparține în întregime autorilor)

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA
Toate drepturile rezervate. All rights reserved.

C U P R I N S

Cuvânt înainte - Antonio FAUR

DESCHIDEREA LUCRĂRILOR CONFERINȚEI:
Universitatea din Oradea, Sala „Nicolae Iorga”,
19 noiembrie 2010, ora 10.

Cuvinte de salut:

Prof. dr. Antonio FAUR, Directorul Departamentului de Istorie

Prof. univ. dr. Cornel ANTAL, Rectorul Universității din Oradea

Prof. univ. dr. Ioan BOLOVAN, Director adjunct al Centrului de Studii Transilvane (Cluj – Napoca)

Prof. univ. dr. Ladislau GYÉMÁNT, Directorul Institutului de Iudaică și Istorie Evreiască „Dr. Moshe Carmilly Weinberger” (Cluj – Napoca)

Prof. univ. dr. Carol IANCU – Universitatea „Paul Valéry”, Montpellier III

Dr. Aurel VAINER, Deputat și președinte al Federației Comunităților Evreiești din România

LUCRĂRILE SUSȚINUTE ÎN SALA FESTIVĂ A
MUNICIPIULUI ORADEA, ora 16 (20 noiembrie 2010)

Ilie BOLOJAN, Primarul Municipiului Oradea

Dan Ben ELIEZER, Ambasadorul statului Israel la București

Ing. Teodor Felix KOPPELMANN – Președinte al Comunității
Evreilor din Oradea

Ladislau GYÉMÁNT

*Sub patru dictaturi. Zece ani din viața unei comunități evreiești din
Transilvania. Alba Iulia 1940-1950*

Viorel FAUR

Primele relatări despre ghetoul din Oradea

Antonio FAUR

*Considerații referitoare la filierele de trecere clandestină ale evreilor din
Ungaria în România (mai-august 1944)*

Corneliu CRĂCIUN

Calvarul evreilor din nordul județului Bihor

TAVASI Hajnal

Corespondențe din ghetoul orădean

LUCRĂRILE SUSȚINUTE ÎN SALA „NICOLAE IORGA” A UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA, DEPARTAMENTUL DE ISTORIE (20 NOIEMBRIE 2010)

Carol IANCU

Câteva aspecte ale activității șef rabinului Alexandru Șafran în 1944 și 1945

HARASZTI György

*Situația evreilor de limbă maghiară din Europa Centrală și de Est la
sfârșitul celui de-al doilea război mondial și după 1945- 1946*

Waclaw WIERZBIENEC

*Evrei salvați de polonezi în teritoriul Poloniei ocupate. Exemplul districtului
Kolbuszowa*

Michael SHAFIR,

În căutarea negaționismului românesc: Procesul Ion Antonescu

Raluca MOLDOVAN

Holocaustul și urmările acestuia în Polonia: descifrând zăiare și filme

Gabriel GHERASIM

Intelectualii și politicul: despre destinul istoric al filosofilor evrei din Austria la sfârșitul celui de-al doilea război mondial

Anca OLTEAN

Considerații cu privire la situația evreilor din Ungaria la sfârșitul celui de-al doilea război mondial

Liviu ROTMAN

Evreii din România post-Holocaust sau normalizarea care nu a venit

Maria GHITTA

A fi evreu în București la sfârșitul războiului (1944-1945). Câteva ipostaze memorialistice

Claudia URSUȚIU

Strategii evreiești în timpul guvernării Antonescu. Politica de shtadlanut

Gidó ATTILA

Ancheta Congresului Mondial Evreiesc din 1946 – o nouă sursă documentară privind situația evreilor din Transilvania de Nord de după Holocaust

Recenzii

Carol IANCU, *Alexandru Șafran și soabul neterminat în România.*

Culegere de documente (1940-1944), București, Editura Hasefer, 2010 (Anca FILIPOVICI)

Antonio FAUR, *România: „poartă deschisă” pentru salvarea evreilor (aprilie - august 1944) din Ungaria și Transilvania de Nord. Contribuții documentare*, Editura Universității din Oradea, 2010 (Corneliu CRĂCIUN)

CUVÂNT ÎNAINTE

Au trecut peste șase decenii și jumătate de la finele celui de-al Doilea Război Mondial, care a produs omenirii uriașe pierderi umane și materiale. Cercetarea istoriografică a recuperat o multitudine de fapte și evenimente care s-au petrecut în intervalul de timp dintre 1939-1945, fără să le epuizeze semnificațiile. Acestea le aparține și destinul victimelor politici naziste, îndeosebi cel al evreilor din Europa. Aceștia au fost supuși unor experiențe traumatizante, care au culminat cu aplicarea – de către Hitler și acoliții săi – a așa-zisei „Soluții Finale”, de exterminare a lor în lagărele morții din Polonia și Germania.

Considerate ca ante-camere ale morții, ghetourile organizate de autoritățile ungare (pe teritoriul Ungariei și Transilvaniei de Nord) au constituit o expresie a terorii practicate împotriva unor locuitori nevinovați. Totul a început cu adoptarea unor legi (exclusiviste) antisemite și a continuat cu obligarea evreilor de a purta steaua galbenă (ca semn distinctiv), dar mai ales cu deposedarea de bunuri și, în final, cu internarea în ghetouri, spații concentraționare ale cruzimii și infernului.

Ca urmare a dictatului de la Viena, din 30 august 1940, partea de nord a județului Bihor – care includea și orașul Oradea – a intrat în componența Ungariei horthyste, astfel că și pe acest teritoriu au fost adoptate măsurile antievreiești amintite, cu o implicare totală a autorităților.

În perimetrul orașului de pe Crișul Repede au fost organizate două ghetouri. În cel mai mare dintre acestea – care, de altfel, a fost al doilea ca mărime de pe întreg cuprinsul Ungariei – au fost internați din Oradea (aproximativ 25.000 de locuitori evrei), pe când în celălalt au fost adunați evreii din partea de nord a județului (în număr de 5000). Un număr de evrei au

fost trimiși în lagărele de muncă forțată (era vorba de cei mai tineri) din Ucraina și părțile secuiești.

Prea puțini au rămas liberi, astfel că majoritatea absolută a locuitorilor evrei din Oradea și Bihorul de Nord au fost ghetoizați și, ulterior, transportați la Auschwitz-Birkenau.

Este de menționat faptul că aproape o treime din populația municipiului Oradea o forma, în anul 1944, populația evreiască. Prin organizarea unei veritabile vânători de oameni, de către administrația Oradiei (primărie, jandarmerie, poliție), s-a realizat o depopulare a acestei importante așezări urbane de un număr important de locuitori, care au reprezentat o componentă activă și eficientă în istoria ei. Așa-zisa parte „veche” a Oradiei, cu axa principală formată de strada Republicii și până în piața centrală a orașului, are o expresie urbanistică concepută de arhitecți evrei.

Comerțul, industria și finanțele locale au fost, de asemenea, reprezentate în proporție majoritară de întreprinzători evrei. Presa, artele (literatura, muzica, pictura) și asistența socială poartă, fără îndoială, amprenta unor specialiști aparținători acestei etnii. De aceea, este cu atât mai condamnabilă acțiunea de ghetoizare și eliminare din spațiul orașului Oradea și al Bihorului de Nord a acestor creatori de bunuri materiale și spirituale, care au contribuit la progresul comunităților locale.

Una din premisele organizării la Oradea a acestei conferințe internaționale, cu tema menționată în titlul acestui volum, a constituit-o necesitatea de a face cunoscută generației de astăzi tragedia trăită în anul 1944 de zecile de mii de evrei din Oradea și Bihor și de a șterge uitarea care s-a așezat, ca o lespede de mormânt, pe acest capitol din istoria locală. Demersul nostru a vizat reconstituirea, într-un context mai larg (cel al Europei Centrale), a acestei realități dureroase, care a marcat sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Am beneficiat de prezența la acest eveniment științific a unor personalități din câteva centre universitare din țară (Cluj-Napoca, București și Oradea) și din străinătate (Montpellier,

Budapesta și Rzeszow), care au susținut comunicări de certă valoare științifică.

Am realizat, deci, printr-o colaborare internațională, o recuperare a unor aspecte relevante ale situației evreilor din Europa Centrală în anii 1944-1945, contribuind astfel la o cunoaștere mai aplicată a acestei problematice istoriografice.

Antonio FAUR

CUVINTE DE SALUT

*Excelența Voastră, domnule ambasador al Israelului la București,
Domnule rector Cornel Antal,
Distinși invitați din Franța, Polonia și Ungaria,
Domnule președinte al Comunităților Evreiești din România,
Stimați invitați din țară,
Dragi studenți,*

Permiteți-mi să vă adresez un bun-venit la Oradea, în Sala „Nicolae Iorga”, unde are loc deschiderea lucrărilor acestei Conferințe Internaționale. Din câte cunoaștem, este prima inițiativă de acest fel, dar sperăm că va deveni un reper în actualitatea științifică și culturală din vestul României.

În orașul de pe Crișul Repede au trăit, până nu demult, alături de români și alte minorități, maghiari, mulți evrei, motiv pentru care am considerat potrivită organizarea aici a unei conferințe despre *situația evreilor la sfârșitul celui de-al doilea război mondial în spațiul Europei Centrale*. În centrul orașului se află clădirea sinagogii ortodoxe, unde activează Comunitatea evreiască locală, condusă de domnul președinte, inginer Teodor Koppelman, căruia-i mulțumesc, și cu această ocazie, pentru sprijinul acordat, fără de care această manifestare n-ar fi fost posibilă.

Populația acestui oraș avea în perioada interbelică 1/3 evrei, între care numeroși industriași, comercianți, dar și oameni de cultură, arhitecți și artiști, ori medici, farmaciști, ziaristi și avocați. Astăzi au rămas construcțiile religioase, sinagogile, clădirile, dintre care unele au avut proprietari sau arhitecți evrei și, bineînțeles, comunitatea locală, nu prea mare, dar încă activă.

Prin această acțiune încercăm să atragem atenția asupra *necesității păstrării vii în memoria colectivă a prezenței acestei comunități,*

dar și a destinului pe care l-a avut la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale. Credem că este nu numai o chestiune de *ordin profesional*, dar și una de natură *morală*, la care ne-am angajat, fiindcă a fost multă vreme un subiect căruia i s-a acordat o prea puțină importanță.

Suntem onorați de prezența la aceasta a domnului ambasador al Israelului la București, Dan Ben Eliezer, precum și a domnului deputat al evreilor în Parlamentul României, Aurel Vainer.

Evreimea din Oradea, ca etnie de prestigiu și forță constructivă, a fost decimată la finele celei de-a doua conflagrații mondiale, mai exact în primăvara și vara anului 1944 (aprilie-iunie), prin aplicarea și aici – de către naziști și administrația horthystă – a odioasei Soluții Finale.

A fost și este uluitor să descoperim în istoria unei așezări atât de pașnice, fapte cu caracter malefic, cum a fost ghețozarea evreilor din Oradea și partea de nord a județului Bihor, apoi deportarea lor – în condiții inumane – în lagărele naziste ale morții din Polonia și Germania.

Avem o datorie de conștiință față de aceste victime ale Holocaustului, și acum, la peste 66 de ani de la desfășurarea tragediei evreilor orădeni, aceasta va fi evocată în câteva lucrări, ca dovadă că trecutul nu a fost uitat și că istoria lor este încă o componentă a memoriei noastre colective.

Sunt bucuros să anunț participarea – la această primă ediție a Conferinței internaționale – a unor personalități remarcabile ale domeniului, venite de la universități și centre de cercetare din străinătate (Franța, Polonia și Ungaria), precum și a unor temeinici cunoscători ai istoriei evreilor din țara noastră (cu deosebire din Cluj-Napoca și București).

Le mulțumesc tuturor, în numele instituțiilor organizatoare, pentru efortul de a fi prezenți, ca și pentru lucrările pe care le vor susține și contribuțiile pe care le vor aduce în cadrul discuțiilor, pe care le dorim cât mai rodnice.

De asemenea, vă mulțumesc și Dvs. pentru că, prin prezența în sală, vă manifestați solidaritatea cu demersurile

noastre de reactualizare a unor realități dramatice ale unui trecut nu prea îndepărtat.

În continuare, vă rog să-mi îngăduiți să-l invit la cuvânt pe domnul rector al Universității din Oradea.

Prof. univ. dr. Antonio FAUR,
Director al Departamentului de Istorie

*Exceleța Voastră, domnule ambasador al statului Israel la
București,
Distinși invitați din Franța, Polonia și Ungaria,
Stimați invitați din Cluj-Napoca și București,
Domnilor colegi,
Dragi studenți,*

Instituția noastră universitară găzduiește astăzi un moment științific de certă însemnătate, la organizarea căruia au participat – alături de Departamentul de Istorie – câteva universități din străinătate, mai exact din Franța, Polonia și Ungaria. Îngăduiți-mi să le mulțumesc tuturor pentru eforturile pe care le-au făcut, fiind convins că, prin lucrările lor, vor da o consistență remarcabilă acestei manifestări de factură internațională.

Vă mărturisesc, totodată, faptul că în ultima perioadă am fost plăcut impresionat de preocupările Departamentului de Istorie pentru reconsiderarea unor momente de o reală importanță în istoria europeană și cea națională. Între acestea se fixează, desigur, și problematica conferinței noastre, care vizează reconstituirea unor aspecte mai puțin cunoscute referitoare la situația evreilor din Europa Centrală la finele celui de-al doilea război mondial (1944-1945). După opinia noastră, aceasta este de o relevanță majoră, fiind pe deplin justificată reactualizarea unor realități tragice care au marcat memoria umanității.

Consider că demersurile Dvs., pe lângă dimensiunea istorică propriu-zisă au și o componentă morală, de reliefare a unor experiențe dramatice fără precedent, prin care evreii au fost constrânși să treacă - de către puterile fasciste și adepții lor din Europa Centrală - în perioada Holocaustului. Pentru noi bihoreni, ceea ce s-a întâmplat în Oradea acum 66 de ani a rămas ca o rană „deschisă”, despre care ne vine greu să vorbim. Și, totuși, nu se poate persevera în ideea că, fiind atât de dureroase, aceste evenimente trebuie să rămână într-un con de umbră, pentru a nu

reactiva un capitol tragic din istoria orașului. O conduită de conștiință și de respect față de adevăr ne determină însă la adoptarea unei atitudini corecte în această privință, care să combată „răul din trecut”, pentru ca acesta să nu recidiveze.

Este, credem, destul să amintim că orașul nostru avea, în primăvara anului 1944, o populație de peste 28.000 de evrei, reprezentând 30% din numărul total al locuitorilor. Înaintașii aceștia au contribuit, în măsură decisivă, la evoluția urbanistică și economică a importantei așezări de pe Crișul Repede. Străzile centrale ale orașului poartă „marca” spiritului creator al arhitecților evrei, aceștia fiind, neîndoielnic, cei mai activi și eficienți autori de proiecte de edificii artistice cu care se legitimează, în fața unor oaspeți din afară, urbea noastră.

De aceea, dispariția lor aproape totală din viața orașului, prin organizarea de către administrația locală a celui mai mare ghetou din Transilvania de Nord, apoi prin transportarea lor, în condiții inumane, în lagărele morții, ca să fie exterminați, constituie cea mai îngrozitoare faptă a unor minți diabolice, care trebuie cunoscută de generațiile tinere de astăzi și de mâine, cu deosebire de către studenții Almei Mater Crisiensis. Nu există, după opinia noastră, nici o rațiune pentru a „ascunde”, prin tăcere, asemenea crime împotriva umanității.

Sunt convins că, prin intervențiile Dvs. din cadrul acestei conferințe internaționale, veți reuși să restaurați memoria miilor de victime nevinovate și, în acest fel, să serviți cauza Adevărului și Dreptății.

Dorim succes lucrărilor conferinței și vă invit ca, în pauzele din program, să vizitați Universitatea noastră.

Vă așteptăm și la edițiile viitoare ale acestei manifestări.

Prof. univ.dr. Cornel ANTAL,
Rectorul Universității din Oradea

*Exceleța Voastră,
Onorat prezidiu,
Doamnelor, domnișoarelor și domnilor*

Îmi revine onoarea deosebită de a adresa câteva cuvinte de salut din partea Centrului de Studii Transilvane pentru toți participanții la această conferință internațională. Adaug în mod special salutul profesorului Ioan Aurel Pop, membru titular al Academiei Române, directorul Centrului de Studii Transilvane.

Merită toate felicitările cei care au avut ideea organizării prezentei sesiuni cu o tematică atât de generoasă prin posibilitățile multiple de abordare. O examinare atentă a secolului demonstrează ubicuitatea violenței și a războaielor pe parcursul întregului secol. Alain Besançon remarcă, în eseu din 1998, *Nenorocirea secolului*, că în raport cu perioadele anterioare, secolului XX i-a fost cel mai caracteristic “remarcabila amploare a masacrării oamenilor de către alți oameni”.

Într-adevăr, istoria secolului XX, prin confruntările politico-militare ce s-au succedat, a consemnat numeroase și abominabile acțiuni de exterminare fizică, biologică sau culturală întreprinse împotriva unor colectivități umane sub diferite motivații (economice, religioase, etnice, rasiale etc.). Indiferent de terminologia cu care au fost cunoscute și s-au fixat în conștiința colectivă și cea istorică (masacre, expulzări, deportări, genocid, holocaust-șoah, purificări etnice și religioase, dislocări sau schimburi de populație etc.), toate acestea au fost acțiuni care s-au finalizat cu suprimarea vieții sau vătămarea sănătății fizice ori mentale a unor grupuri-colectivități umane, prin distrugerea unor inestimabile valori culturale, spirituale și, evident, materiale.

Din vremuri imemorabile, și cu atât mai mult în secolul XX, războaiele au cauzat atât victime, consecința directă a desfășurării operațiunilor militare, cât și largi deplasări și mișcări

de populație. Împinși afară de distrugerea caselor lor, îndepărtându-se de vecinătatea câmpurilor de bătălie sau de amenințarea ocupației inamice, dislocați de propriile autorități sau de noul ocupant, mase întregi de oameni se aflau pe drumuri în căutarea unui pământ al făgăduinței greu de găsit. Mărimea armamentului modern, întinderea zonelor periculoase, ca rezultat al raidurilor aeriene și extinderea zonelor de conflict au multiplicat riscurile la care populația civilă era expusă. În timp ce autoritățile au încercat să controleze mișcările necontrolate ale populației, au organizat ele însele pe scară largă evacuări și transferuri de populație. Întregi orașe sau zone au fost curățate de locuitori pentru a da ocazia combatanților să se miște nestingherit și a proteja populația civilă de bombardament.

În alte părți, segmente largi de populație au fost dislocate din zone strategice ca o precauție împotriva sabotajelor și spionajului. Fie că s-au manifestat pe timp de pace sau în timpul numeroaselor războaie care au jalonat secolul XX, genocidul, holocaustul, expulzările-dislocările-purificările-transferurile în masă de populație, deportările, presiunea exercitată pentru emigrare etc. au însemnat fie eliminarea totală, fie deplasarea unei populații ori a unui grup indezirabil de pe un teritoriu pe altul. Prin urmare, suferința umană este atributul care a însoțit în secolul XX (și nu numai), toate formele de violență colectivă, cu efecte demografice directe, palpabile, vizibile prin pierderile efective de ordinul a milioane și milioane de oameni.

Privind retrospectiv secolul al XX-lea se naște o întrebare ce în aparență pare exagerată: există vreun popor ce nu a avut de suferit de pe urma violenței, vreun popor care nu a trăit drama unui război, a unui conflict etnico-religios, a unui act de terorism? Mai trist este faptul că scena unui război nu s-a mai limitat la tranșee și câmpurile de luptă, ci s-a întins peste casele oamenilor, pe străzi, în piețe, în magazine, în biserici, în instituțiile de cultură etc. iar victime nu au fost doar militarii, ci și oamenii obișnuiți. În acest sens, sunt nu numai universal valabile dar și semnificative cuvintele unei supraviețuitoare de la Auschwitz, scriitoarea Ebba

Sörbom, născută la Novi Sad și stabilită în Suedia: “*Ceva neobișnuit s-a întâmplat unei familii cu totul obișnuite*”!

Doamnelor, domnișoarelor și domnilor, închei cu speranța că zilele petrecute în cadrul conferinței internaționale *Situația evreilor din Europa Centrală la sfârșitul celui de al doilea război mondial, 1944-1945* vă vor oferi posibilitatea unor experiențe intelectuale și personale deosebite, că ele vor întări colaborarea științifică transfrontalieră și aceste întâlniri vor continua fie la Oradea, fie în alte centre academice. Vă asigur, în același timp, de totala deschidere și dorință spre colaborare a Centrului de Studii Transilvane.

Prof. univ. dr. Ioan BOLOVAN,
Centrul de Studii Transilvane CLUJ-NAPOCA

*Domnule rector,
Exceelență, domnule ambasador,
Distinși participanți,*

Aș vrea să transmit regretele profesorului Andrei Marga, rectorul Universității „Babeș-Bolyai”, care, din cauza unei ședințe a Senatului Universității de azi, nu a putut să vină. Vrea să transmită cele mai bune gânduri conferinței.

Consider o inițiativă valoroasă organizarea de către Universitatea din Oradea, în cooperare cu Comunitatea evreiască din Oradea, a unei sesiuni științifice de iudaistică, în premieră, cred eu, în acest centru universitar. Institutul „Dr. Moshe Carmilly” este onorat să participe și să sprijine această inițiativă.

Sigur că Oradea a fost cea mai potrivită alegere pentru o sesiune pe o asemenea temă, ținând cont că tradițiile vieții evreiești aici sunt binecunoscute. Aceste tradiții au existat, ele continuă să existe și după tragedia Holocaustului și suntem convinși că aceste ele vor exista și în viitor. Soluția este tocmai posibilitatea și disponibilitatea de a oferi astfel de prilejuri de a rememora și reconstitui pe baze științifice o istorie pe care nu avem voie să o lăsăm pradă uitării.

Tema aleasă este extrem de interesantă și importantă din mai multe puncte de vedere. S-au făcut aici referiri competente privind felul în care Holocaustul a lovit comunitatea din Oradea. Cred însă că această sesiune are un obiectiv mult mai larg, pentru că ne referim la o arie central-est europeană, în care implicațiile celui mai tragic eveniment al secolului al XX-lea și-a avut valențele sale specifice și în care relevarea acestor interferențe, a acestor specificități, dincolo de cele locale, este îndreptățită, iar legăturile cu zona Ungariei, Slovaciei, Poloniei, evident cu referirile la Transilvania, la România, vor fi extrem de utile pentru

o reconstituire care să răspundă, într-adevăr, exigențelor științifice ale unui astfel de subiect.

Sesiunea se referă la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, deci nu ne limităm la tragedie, ci vrem să demonstrăm, prin comunicările prezentate, că viața evreiască, deși a suferit lovituri acute, totuși nu a putut fi eradicată în aceste părți. Dimpotrivă, se va discuta despre ceea ce s-a întâmplat după Holocaust și nu doar despre faptul că, așa cum o distinsă cercetătoare, care a dat prima monografie asupra evreilor din Oradea, doamna Tereza Mózes, spunea, Oradea a devenit un oraș fără evrei. Iată că, acest oraș fără evrei, totuși, din 1945 a devenit, din nou, un oraș și al evreilor.

Deci, vom vorbi despre felul în care s-a reconstituit viața comunitară din cenușă, despre felul în care au apărut noile, de fapt vechile instituții, dar reînviată, și felul în care speranțele într-o evoluție democratică, întemeiată pe un model consacrat al parlamentarismului constituțional și al drepturilor omului și-a făcut cu îndreptățire loc, ca și speranța, în așteptările din acele vremuri. Nu vom ascunde faptul că aceste așteptări s-au dovedit a fi neîntemeiate, pentru că numai la câțiva ani de la tragedie a urmat, zic eu, o tragedie comparabilă, și anume, instaurarea unei dictaturi, dictatura comunistă, care a lovit nu numai pe evrei, a lovit toată populația acestei țări și care, bineînțeles, s-a repercutat și asupra vieții comunității evreiești.

Practic, vom avea prilejul să vorbim despre faptul cum și viața evreiască a fost instrumentalizată, cum comunitățile au fost transformate într-o anexă a unei organizații marionetă a Partidului Comunist, cum sionismul a fost prigonit, s-a ajuns la cunoscutele procese sioniste și cum, totuși, evreii au găsit o ieșire și din această situație, astfel încât apariția statutului Israel a reprezentat o nouă speranță și emigrarea unei bune părți a populației evreiești din Oradea a reprezentat calea speranței și pentru această comunitate.

Însă, chiar dacă nu ne vom ocupa în cadrul conferinței, aș vrea să deschid totuși perspectiva asupra a ceea ce s-a întâmplat

după o nouă schimbare esențială în istoria acestei zone și în istoria acestei țări. Prăbușirea comunismului în 1989 a deschis, în sfârșit, posibilitatea ca și studiul istoriei evreilor să iasă din ilegalitate. Până atunci în programele academice, în programele universitare, subiectul era de neatins, chiar dacă în anii 80 un meritoriu centru de istorie al Federației Comunităților Evreiești din România a deschis primele inițiative pentru a repune acest spirit evreiesc din spațiul românesc în drepturile sale.

După 1989 s-a deschis larg calea abordării într-un nou climat a problemei istoriei evreilor, a studiilor iudaice. Suntem mândri de faptul că la Cluj, inițiativa profesorului Andrei Marga, în colaborare cu regretatul fost șef-rabin al comunității neologe din Cluj, Moshe Carmilly-Weinberger, a dat naștere Institutului Carmilly, care până astăzi își propune să contribuie la promovarea studiilor iudaice în spațiul nostru. Ne bucurăm foarte mult că exemplul a fost urmat foarte curând de alte prestigioase centre din România, de Centrul Goren Goldstein din București, de recent inauguratul centru Șafran de la Iași, de alte centre. Și acum, ne bucurăm mult sperând că această conferință va aduce pe harta studiilor iudaice din România și din întreaga zonă central-est europeană un nou punct viu, Oradea, că aici studiile iudaice își vor găsi cultivatori competenți ai domeniului.

În acest spirit, aș vrea să-i felicit pe organizatori pentru faptul că au ajuns în momentul în care putem deschide lucrările Conferinței și sunt convins că desfășurarea lucrărilor și apoi publicarea lor într-o variantă românească și, poate, într-o limbă de circulație, în engleză, va contribui la impunerea centrului de studii iudaice din Oradea pe harta generală a preocupărilor universale de acest gen, contribuind astfel la tezaurul global al iudaismului.

Vă mulțumesc!

Prof. dr. Ladislau GYÉMÁNT

Directorul Institutului de Iudaistică și Istorie Evreiască
„dr. Moshe Carmilly” din Cluj-Napoca

*Stimate domnule primar Ilie Bolojan,
Excelența Voastră, ambasadorul statului Israel, domnule Dan
Ben Eliezer,
Stimate domnule președinte Aurel Vainer, deputat în parlamentul
României
Domnule președinte Teodor Koppelman, președinte al Comunității
Evreiești din Oradea,
Dragi colegi de la Universitățile din Cluj, Oradea și din alte
universități,
Doamnelor și domnilor,
Dragi studenți,*

Vin din orașul Montpellier, din sudul Franței, care are și o istorie românească și o istorie evreiască. În 1933, la Facultatea de Medicină din Montpellier am găsit 79 studenți care proveneau din România, adică 10 % din studenții de la Facultatea de Medicină efectiv erau evrei din România.

În același timp, Montpellier este legat de România prin faptul că Jocurile Gintei Latine au avut loc în acest oraș. Dar, la Montpellier am organizat, în 1996, un prim colocviu franco-român, în care efectiv am abordat istoria acestei comunități, o comunitate extrem de importantă, care, înainte de cel de-al doilea război mondial, era a treia comunitate din România și a patra din lume.

Așa cum a spus și dl. președinte (Aurel Vainer), din 800-850.000 de evrei au rămas astăzi în România în jur de 1 % poate 8000 sau ceva mai mult.

Iată de ce țin să felicit, în mod special, pe dl. profesor Faur, care a organizat această importantă manifestare științifică, deoarece este vorba de o adevărată recuperare a istoriei.

Memoria și istoria nu sunt același lucru. Avem datoria să știm lucrurile așa cum au fost, mai ales pentru noile generații, dar

avem datoria să arătăm nu numai lucrurile care sunt negative și, din acest punct de vedere, s-a putut organiza o întâlnire la București, acum câțva timp, la care un omagiu a fost adus nunțului papal Andrea Cassulo. Fostul șef-rabin al României a putut interveni pe lângă această personalitate diplomatică, care a jucat un rol eminent în ajutorarea evreilor din România.

La fel și aici, astăzi dimineață, s-a vorbit despre familia [primarului Teodor] Popoviciu. După părerea mea, chiar post-mortem, ar trebui să i se dea titlul de „Drept între popoare”.

Cu alte cuvinte, arătând realitatea teribilă care a fost cea a soartei evreilor din Oradea și din nordul Transilvaniei trebuie subliniat și cazul în care o serie întreagă de evrei au putut fi salvați datorită umanismului unor persoane care au putut avea curajul de a rezista efectiv, de a spune nu.

Să nu uităm, de asemenea, că există o diferență între ceea ce s-a întâmplat în Ungaria și în România (șoahul în Ungaria sau în România). În România, masacrele au început mai devreme și, din fericire, au încetat mai devreme, dar în Ungaria și, din nefericire, în această regiune care aparținea atunci de Ungaria, evreii au rămas în viață până la sfârșitul războiului, și în nici măcar câteva săptămâni, jumătate de milion de evrei au fost nimiciți, printre care imensa majoritate a evreilor din Transilvania.

Deci, e vorba de o recuperare a istoriei, de a aduce un omagiu acestor persoane care nu mai sunt și, în același timp, din punct de vedere științific, noi ne bucurăm că, pe lângă centrele importante de la București, de la Cluj și de la Iași, și orașul Oradea se va putea transforma într-un *centru de studii iudaice*, datorită colegilor de la Universitate și, fără îndoială, datorită ajutorului care va fi dat de Primăria acestui oraș. Vă mulțumesc.

Carol IANCU,

Profesor la Universitatea Montpellier III, France,
Director al Centre de Recherches Interdisciplinaires en Sciences
Humaines et Sociales al Universității „Paul Valéry” – Montpellier III.
Écoles des Hautes Études du Judaïsme de France.,

*Domnul Aurel Vainer
Deputat în Parlamentul României
Președintele Federației Comunităților Evreiești din România*

*Domnule rector,
Distins președiniu,
Excelența voastră, ambasadorul statutului Israel în România,
domnul Dan Ben Eliezer,
Onorată audiență,*

Îmi pare bine că am venit pe meleagurile Oradiei. Înainte de 1989 veneam mai des, dar și după, pentru că aici avem un mare prieten, președintele Felix Koppelman, conducătorul celei mai mari comunități evreiești din România, după cea din București. Bucureștiul are circa 3000 de membri, Oradea se situează la circa 700-800. O comunitate care, efectiv, a renăscut și are multă vitalitate. Trebuie să declar în fața dumneavoastră că suntem foarte bucuroși de ceea ce se întâmplă la Oradea, sub aspectul vieții comunitare evreiești, înțelegând prin aceasta și colaborarea cu ceilalți. Noi promovăm această strategie a "ferestrelor, ușilor și ochilor larg deschiși", și astfel că suntem gata de a primi oaspeți din orice altă comunitate, entitate, segment de populație. La Oradea, dl. Koppelman promovează cu succes această orientare a Federației.

De la început, doresc să vă anunț că nu sunt istoric, dar nici nu pot să spun că am nimerit ca musca în lapte. De ce? Pentru că una din importante misiuni ale Federației Comunităților Evreiești din România, pe care am onoarea să o conduc din anul 2005, în urma unor alegeri democratice, cu prilejul primului nostru Congres, una din misiunile cele mai importante este prezervarea și punerea în valoare a moștenirii pe care am dobândit-o de la cei care ne-au precedat. În trecut, spun că înainte de începerea celui de-al doilea război mondial pe

teritoriul de atunci al României trăiau 850.000 de evrei, iar astăzi suntem 8000 de membri ai comunităților evreiești. Deci, suntem 1 % din ceea ce am fost. Tocmai, de aceea, misiunea noastră este complexă, importantă, și nu ușoară. Trebuie să punem în valoare, să păstrăm această moștenire istorică, religioasă, economică, culturală, socială, științifică și de altă natură.

Astăzi, avem 87 de sinagogi, dintr-un număr de circa 2000 în perioada antebelică, avem 821 de cimitire evreiești. Acestea nu s-au desființat în timp, pentru că un cimitir trăiește cât poate de mult. Avem foarte multe din aceste lăcașuri și cimitire în localități în care nu mai trăiesc de mulți ani evrei. Am să dau un singur exemplu: comunitatea din Satu-Mare, unde am fost de altfel, ieri la o manifestare extrem de interesantă și valoroasă, tot pe teme de istorie a evreilor, organizată de Universitatea „Vasile Goldiș”. Această comunitate are, astăzi, 120 de membri față de un număr de 20.000 de evrei sătmăreni, câți au fost înainte de deportare. Acești 120 de membri administrează 126 de cimitire, pentru că județul Satu-Mare a avut o particularitate cu totul specială, (am observat-o ieri) la lectura unei cărți care s-a lansat: *"Evreii sătmăreni – istorie și destin"*. Acolo există un tabel în care din aproape 200 de localități aparținătoare acestui județ, numai în 5 nu existau evrei, înainte de Holocaust. Este o situație aproape singulară, pentru că nu în toată țara întâlneai în toate localitățile rurale evrei. În județul Satu Mare au existat localități rurale chiar cu sute și peste 1000 de evrei.

Acum nu fac statistică, dar vă prezint faptul că viața evreiască penetra, practic, toată structura social-economică, demografică a județului Satu-Mare. Bănuiesc că și în Oradea era situație similară. De aceea, atunci când Președintele Koppelman mi-a vorbit despre această conferință am zis da. Subscriu fără nici o rezervă și vă felicit că ați luat inițiativa să-mă informați și să-mi propuneți așa ceva. Am convingerea că, în aceste aproape trei zile de sesiune științifică, se vor releva lucruri extrem de importante despre istoria evreilor și nu numai a evreilor din România, și din zona central-est europeană, din anii 1944-1945.

Apropo de acest lucru, vreau să spun, că în România, în anul 1945, erau aproape 400.000 de evrei din cei 800.000 de dinainte. Din fericire, pentru Statul Israel, cea mai mare parte din acești 400.000 au făcut Aliah, au trăit, și au construit acest nou Stat al evreilor-Israel - născut acum 62 de ani și cu performanțe atât de strălucitoare, recunoscute peste tot.

Remarcând această activitate de studiere a istoriei evreilor la Oradea, trebuie să amintesc astăzi, aici, clarviziunea și curajul pe care le-a avut unul din predecesorii mei la conducerea Federației, regretatul Șef-rabin dr. Moses Rosen, care a înființat, dacă nu greșesc, acum 36 de ani, Centrul pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România. Au fost începuturile. Astăzi, sunt extrem de bucuros că, pe lângă câteva centre universitare importante din țară, există astfel de centre. Îmi amintesc, în context, că o vizită la Cluj mi-a favorizat ocazia de a intra într-o sală de cursuri a masteranzilor la Institutul de Iudaică. Erau 15-20 de tineri, nici un evreu, care urmăreau cu o extrem de mare atenție cursurile acestea de masterat. În pauză, vreo doi-trei dintre ei au venit și au spus: „Domnu' președinte, nu putem să facem și noi un Muzeu al evreilor din Cluj? Se poate așa ceva?”. M-au surprins, pentru că nu erau evrei. Nici unul nu era.

Deci, există o autentică curiozitate cel puțin, dacă nu și o dorință de cunoaștere a istoriei evreilor din zona Transilvaniei și chiar din România.

Apropo de Transilvania, îl văd aici pe domnul Daniel Stejerean, cel care conduce o activitate extrem de importantă, un Memorial al Holocaustului din Transilvania, la Șimleu Silvaniei. Nu vă dați seama cum un mănunchi de oameni, având doar un evreu care trăiește în America, și care a dat impulsul, pun din nou în valoare un monument de arhitectură, Sinagoga foarte frumoasă din Șimleu Silvaniei. Ei aduc în jurul activităților de la acest memorial sute, poate chiar peste 1000 de tineri, care au venit și au văzut ce a fost Holocaustul în această zonă. De aceea, n-am decât să aplaud din toată inima manifestarea din aceste zile de la Oradea. Sunt convins că Universitatea din Oradea va lansa, *ca un*

punct special de program, constituirea unui Centru de studii iudaice, ebraice, cum vreți să-i spuneți, iar experiența celorlalte centre este excelentă. Este păcat să nu aveți și aici un astfel de centru, unde a existat cândva o populație evreiască foarte numeroasă, iar acum aveți această comunitate deosebit de activă. Aș dori să vă mai spun un lucru: vedeți, nu întâmplător dezbatem problemele de istorie a evreilor. Eu am niște păreri ale mele: poporul evreu a trăit în istorie, trăiește în continuare în istorie, se spune o istorie de patru milenii, a suferit enorm în istorie, a creat istorie. Mai mult a prezentat istoria sa în fiecare moment și mai ales n-a uitat istoria în care a fost implicat.

De altfel, memoria aceasta a Holocaustului, pentru care evreii au acționat și acționează continuu, face parte dintr-o structură a prezenței istoriei în tot ceea ce înseamnă viața evreilor în timp. Luați toate marile sărbători evreiești, acestea redau, de fapt, momente de istorie. Dau exemplul Hanuka, care este lupta împotriva ocupanților eleni, Pesah-ul sau Paștele, eliberarea din sclavia din Egipt, luați momentul bucuriei Torei, când Moise primește Decalogul și ne dă Tora, și așa mai departe.

Toată viața noastră religioasă, culturală, este impregnată de readucerea în atenție și dezvoltarea memoriei prin îmbogățirea ei cu fapte de istorie.

Așadar, noi suntem aici la un moment creator de istorie, se lansează ideea dezvoltării unei activități sistematice, organizate, de cercetare a istoriei evreilor de pe aceste meleaguri. Nu am decât să vă felicit pentru participare la acest moment istoric. Sunt convins că, așa cum ieri la Satu-Mare am învățat enorm din istoria evreilor din zonă, în aceste zile, la Oradea, voi învăța, de asemenea, foarte mult.

Vreau să mai fac doar o informare: în drumul meu de la București spre Oradea am trecut prin Bistrița, un oraș unde mai sunt 19 evrei dintr-o comunitate înfloritoare cândva. Acolo este o splendidă sinagogă, care era gata să moară, iar printr-o inițiativă locală, a fost repusă în valoare ca un centru muzical, cultural, de istorie, cu menținerea unui spațiu pentru rugăciune mozaică.

Astăzi arată splendid, dacă vă aflați vreodată la Bistrița, nu ezitați să o vizitați, este o bijuterie arhitecturală și de cult. Acolo se întâmplă evenimente care îmbogățesc viața oamenilor cu tot ceea ce e frumos. Am asistat acolo, împreună cu colegii mei, alaltăieri, la un concert de muzică evreiască, muzică klezmer, oferit de formația Comunității evreilor din Cluj. Știu că aveți și la Oradea o orchestră de acest gen, foarte bună. Nu ezitați, ca împreună cu Comunitatea și Universitatea, să realizați astfel de evenimente și momente.

Vă mulțumesc foarte mult și, încă o dată, felicitări organizatorilor pentru ceea ce au conceput și realizat, iar obiectivele de viitor le veți pune în practică cu mult succes.

Aurel VAINER,

Președintele Federației Comunităților Evreiești din România,
Deputat în Parlamentul României

LUCRĂRILE SUSȚINUTE ÎN SALA FESTIVĂ A MUNICIPIULUI ORADEA, ora 16 (20 noiembrie 2010)

*Excelența Voastră Doamnăle Ambasador al Statului Israel,
Stimate doamnăle Președinte al Federației Comunităților Evreiești
din România,
Stimați participanți la această Conferința internațională, prima cu
aceasta temă organizată vreodată la Oradea,*

*Doamnelor și domnilor,
Dragi concetățeni,*

Permiteți-mi să încep prin a adresa un cuvânt de bun venit la Oradea domnului ambasador al Israelului, profesorilor și cercetătorilor invitați, din străinătate (Franța, Polonia și Ungaria) și din țară (Cluj-Napoca și București) la Conferința internațională intitulată: *Situația evreilor din Europa Centrală la sfârșitul celui de-al doilea război mondial (1944-1945)*.

Această manifestare reactualizează un eveniment tragic din istoria contemporană a lumii și a țării noastre. Este vorba de destinul tragic al evreilor din Europa Centrală la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale. Astăzi trăim cu toții o zi importantă din istoria urbei de pe malurile Crișului Repede, în care, cu peste șapte decenii în urmă trăia și-și aducea contribuția la progresul economic și cultural o importantă *minoritate evreiască*, însumând pe atunci 1/3 din totalul populației orașului Oradea, ceea ce, sunt sigur, marea majoritatea dintre dumneavoastră cunoașteți.

Din perspectiva instituției pe care o conduc, apreciez că este o datorie de onoare și, mai ales, de conștiință să marcheze acest eveniment prin găzduirea lucrărilor conferinței în acest edificiu administrativ din care s-au dat, în primăvara anului 1944, deci în urmă cu 66 de ani, ordinele de ghetoizare a populației evreiești a Oradiei și a părții de nord a județului Bihor.

Consider, astfel, nu numai necesară, dar și oportună consumarea unei secțiuni a acestei manifestări în sala festivă a Primăriei Municipiului, ca un semn că memoria noastră – este activă și păstrează neatinsă amintirea celor care au contribuit la edificarea orașului, la istoria unei comunități multietnice, dar care este capabilă și de omenie și sinceritate.

Nu doresc ca intervenția mea să țină prea mult, răpind din timpul pentru lucrări. De aceea, aș mai vrea doar să vă urez succes și să accentuez asupra faptului că nu vom uita niciodată victimele Holocaustului din Oradea și de pretutindeni.

Fie ca Dumnezeu să le odihnească în pace și ca ororile secol al XX-lea să nu se mai repete.

Vă mulțumesc pentru atenție.

Inginer Ilie BOLOJAN,
Primarul Municipiului Oradea

Domnilor inginer Ilie BOLOJAN, primar al municipiului Oradea,
Dr. George CARP, vice-primar al municipiului Oradea
Profesor Carol LANCU, de la Universitatea Paul Valery, Montpellier, Franța
Diplomat inginer Teodor Felix Koppelman, Președintele Comunității Evreiești din Oradea
Profesor Ladislau GYEMANT, Directorul Centrului de Studii Iudaice „Dr. Moshe Carmilly” pentru istoria evreilor și studii iudaice
Dr. Aurel VAINER, Președintele Federației Comunităților Evreiești din România, deputat în Parlamentul României
Profesor Ioan BOLOVAN, director-adjunct al Centrului de Studii Transilvane din Cluj-Napoca
Profesor Viorel FAUR, Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea
Profesor Antonio FAUR, Directorul Departamentului de Istorie, Universitatea din Oradea
Profesor Liviu ROTMAN
Profesor György HARASZTI
Profesor Michael SHAFIR, de la Universitatea din Cluj-Napoca

Doamnelor și domnilor,

Sunt onorat să fiu prezent, pentru prima dată, în acest frumos oraș, Oradea. Am avut privilegiul să particip mai devreme la conferința internațională *Situația Evreilor din Europa Centrală la sfârșitul celui de-al doilea război mondial (1944-1945)*. Această conferință importantă are loc, aici, în Oradea, un oraș în care prezența evreilor datează din secolul al XVII-lea, și a căror contribuție în dezvoltarea economică, culturală și socială a orașului, a fost foarte importantă.

Aici, în Oradea, în timpul celui de-al doilea război mondial, evreii au fost internați într-unul din cele mai mari ghetouri din Europa Centrală. Ei s-au confruntat cu condiții de viață inumane și în final au fost deportați în lagărele de concentrare de la Auschwitz-Birkenau. Soarta comunității evreiești din Oradea este o parte a istoriei evreilor din Europa Centrală, în timpul celui de-al doilea război mondial. Această pagina întunecată a istoriei nu trebuie uitată, ea trebuie studiată pentru a nu mai permite ca asemenea tragedii să se mai repete.

Șoah nu constituie doar drama celor care au suferit și au murit, ci și una din cele mai mari drame ale omenirii. Holocaustul reprezintă un semnal de alarmă universal și este datoria noastră să îl facem cunoscut generațiilor următoare exact așa cum a fost.

Aș dori să folosesc această ocazie pentru a mulțumi organizatorilor acestei importante conferințe internaționale în România: Universității din Oradea, Primăriei Municipiului Oradea, Federației Comunităților Evreiești din România, Comunității Evreiești din Oradea, Universității „Babeș-Bolyai”, Academiei Române și altor instituții și persoane care s-au implicat.

Apreciez efortul cercetătorilor care au venit din România, din Franța, Polonia și Ungaria, de la Universitatea din București și Universitatea „Babeș-Bolyai”, pentru a participa la această conferință.

Nu în ultimul rând, aș dori să-mi exprim dorința de întări în viitor relațiile dintre ambasada noastră și instituțiile și autoritățile importante din Oradea, cu scopul de a continua colaborarea în alte importante proiecte și evenimente.

Vă mulțumesc.

Dan Ben ELIEZER,
ambasadorul Israelului la București

*Excelența voastră, domnule ambasador,
Domnule primar al Municipiului Oradea,
Onorată asistență,*

Cu firească emoție, vă adresez salutul Comunității Evreilor din Oradea și vă mulțumesc, în numele acesteia, pentru participarea la prezentul eveniment științific, la organizarea căruia ne-am adus o modestă contribuție.

După câte știu, această conferință internațională este prima manifestare din Oradea care și-a propus să reactualizeze situația evreilor din Europa Centrală la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale (1944-1945). S-a întâmplat ca, în acest timp istoric, când lumea se aștepta la înfrângerea apropiată a Germaniei naziste, evreii din spațiul european să fie transformați în victime nevinovate, printr-o malefică experiență a Holocaustului. În felul acesta, locuitorii evrei din Oradea și partea de nord a județului Bihor, aflată atunci în componența Ungariei horthyste, după aplicarea nedreptului Dictat de la Viena (din 30 august 1940), să devină obiect al cumplitei Soluții Finale, adoptată de hitleriști și concretizată cu ajutorul aliaților.

Au trecut peste 66 de ani de la aceste întâmplări tragice, când o întreagă comunitate, de aproape 30.000 de locuitori evrei, să fie supusă terorii prin ghetoizare, după care să fie transportată în lagărele de exterminare de la Auschwitz și Birkenau. Până acum despre această imensă tragedie a unui număr important de cetățeni ai urbei noastre s-a scris în unele lucrări memorialistice sau a fost evocată de victimele rămase în viață, prin interviuri, dar și în fața Monumentului martirilor evrei din apropierea sinagogii ortodoxe.

A sosit momentul ca, prin acest remarcabil eveniment științific, să fie reactualizată prin intermediul unor lucrări originale, elaborate de profesioniști de prestigiu. În felul acesta,

credem că i s-a conferit anvergura unor reconsiderări de factură europeană, ceea ce, pentru noi, are o valoare nu numai științifică, ci și una morală, pe cât de necesară, pe atât de elocventă.

Mă simt dator să mărturisesc că am fost adeseori obligat să ascult, cu durere, numeroase evocări cu privire la ceea ce s-a întâmplat în orașul nostru, în primăvara și vara anului 1944. Organizarea, de către administrația locală, cu o rapiditate inexplicabilă, a celui mai mare ghetou de pe teritoriul Transilvaniei de Nord, a constituit – pentru cei de atunci, ca și pentru urmașii lor – o surprinzătoare acțiune distructivă față de o comunitate pașnică și constructivă, care a contribuit la viața istorică a orașului de pe Crișul Repede, în toate aspectele ei (economică, culturală, socială și chiar politică). Numai traversarea pe strada Republicii este, după opinia noastră, edificatoare în ce privește cunoașterea amprenteii lăsate de înaintașii noștri, care au fost autorii proiectelor monumentelor de arhitectură, multe dintre acestea fiind edificate de către antreprenori evrei, pentru proprietari evrei.

Cu toate acestea, ura a întunecat mințile unor oameni programați să distrugă fără nici o remușcare, crezând că nu vor da socoteală niciodată în fața istoriei. S-au înșelat, desigur, pentru că, noi, cei prezenți în această sală festivă a Primăriei Municipiului Oradea, ca și la Universitatea din Oradea, cu prilejul deschiderii lucrărilor conferinței, ne gândim la tragicul sacrificiu al atâtor oameni care meritau o altă soartă.

Comunitatea noastră se pleacă în fața victimelor Holocaustului din acest oraș, rugându-se pentru suferințele lor.

Vă mulțumesc pentru atenție și vă doresc numai bine și sănătate, pentru a putea realiza asemenea evenimente reparatorii și de o mare însemnătate.

Ing. Teodor KOPPELMANN
Președintele Comunității Evreilor din Oradea,

SUB PATRU DICTATURI. ZECE ANI DIN VIAȚA UNEI COMUNITĂȚI EVREIEȘTI DIN TRANSILVANIA. ALBA IULIA 1940-1950

Ladislau GYÉMÁNT

Deceniul 1940-1950 – perioadă în care istoria României a înregistrat nu mai puțin de patru dictaturi (dictatura regală, dictatura legionaro-antonesciană, dictatura antonesciană și instaurarea dictaturii comuniste) – a reprezentat pentru evrei o perioadă de mari încercări și suferințe. Evoluțiile intervenite în situația lor pe plan general sânt tot mai bine cunoscute grație mai cu seamă cercetărilor din ultimele două decenii¹. Considerăm însă tot atât de interesantă și utilă reconstituirea modului în care marile evenimente și răsturnări istorice s-au reflectat în viața cotidiană a

¹ Jean Ancel, *Documents concerning the Fate of the Romanian Jewry during the Holocaust*, I-XII, New-York-Jerusalem, 1985-1986; *Martiriul evreilor din România. Documente și mărturii*, București, 1991; *Evreii din România între anii 1940-1944*, I-IV, București, Editura Hasefer, 1993-1998; Jean Ancel, *Antonescu and the Jews*, în “Yad Vashem Studies”, 1993, XXIII, p. 213-280; Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, București, Edit. Enciclopedică, 1994; Idem, *Drumul vieții*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1996 (ediția engleză, New York, 1994; ed. maghiară, Cluj-Napoca, 1999); Vasile T. Ciubăncan, Maria I. Ganea, Ion V. Ranca, *Drumul Holocaustului*, Cluj-Napoca, 1995; Victor Neumann, *Istoria evreilor din România*, Timișoara, Edit. Amarcord, 1996; Carol Iancu, *La Shoah en Roumanie*, Montpellier, 1998; Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania*, Chicago, 2000; 1941. *Dureroasa fracturare a unei lungi conviețuirii*, București, Edit. Hasefer, 2001; Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România 1940-1944*, București, Edit. Hasefer, 2001; Harry Kuller, *Evreii în România anilor 1944-1949*, București, Edit. Hasefer, 2002; Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andreea Varga, *Evreii din România (1945-1965)*, Cluj, 2003; Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă 1944-1965*, Iași, Edit. Polirom, 2004; Ladislau Gyemant, *Evreii din Transilvania. Destin istoric*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, 2004.

unei comunități provinciale evreiești, în speță cea de la Alba Iulia, unde o arhivă comunitară bine păstrată oferă posibilitatea optimă pentru un astfel de demers².

Alba Iulia a reprezentat prima și, până la 1848, singura comunitate evreiască legal recunoscută în Marele Principat al Transilvaniei, care concentra în 1785-1786, 98,7%, în 1813, 88,6%, iar în preajma revoluției de la 1848, 42,5% din populația urbană evreiască a provinciei³. Odată cu liberalizarea accesului evreilor în orașe după 1850, Alba Iulia, reședința Șef-rabinului Transilvaniei, își pierde treptat importanța primordială, devenind o comunitate provincială obișnuită, cu influență regională doar în zona centrală a Ardealului.

Străbătând avaturile comune evreilor ardeleni în decurs de circa un secol marcat de emanciparea civilă din 1867, tendințele de asimilare în sfera limbii și culturii maghiare până la primul război mondial, Unirea Transilvaniei cu România după 1918, reorientarea evreilor spre idealurile sioniste, ascensiunea extremei drepte și a antisemitismului în perioada interbelică, în prima parte a anului 1940, perioadă cu care debutează analiza noastră, instituțiile comunitare funcționau încă relativ normal, în conformitate cu autonomia garantată prin statutele Comunității. Adunarea generală din 17 martie 1940, ultima pentru o lungă perioadă de peste patru ani, aducându-și obligatoriul omagiu

² Arhiva Comunității evreiești din Alba Iulia se păstrează în prezent în Biblioteca din București a Centrului pentru studierea istoriei evreilor din România. O parte selectată a acestei arhive se găsește în xerocopii la Institutul de iudaică și istorie evreiască "Dr. Moshe Carmilly" din Cluj-Napoca. Se află în pregătire un volum selectat de documente în regeste privind Comunitatea din Alba Iulia. Pentru referiri la aceeași perioadă în viața altor comunități din Transilvania, vezi: Moshe Carmilly-Weinberger (ed.), *Memorial Volume for the Jews of Cluj-Kolozsvár*, New York, 1988; *Istoria evreimii arădene*, Tel-Aviv, 1996; Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, București, Edit. Hasefer, 1997; Csirák Csaba (ed.), *Szatmári zsidó emlékek*, Satu Mare, 2001.

³ Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania în epoca emancipării. The Jews of Transylvania in the Age of Emancipation 1790-1867*, București, Edit. Enciclopedică, 2000, p. 19-20; 29; 129-133; 225-226; 236.

pentru regele Carol al II-lea, adopta bugetul și alegea noul Comitet de conducere avându-l în frunte ca președinte pe Filip Glück, însoțit de doi vicepreședinți, un jurist, un casier, un revizor, un econom, patru curatori, 25 de membri, 6 supleanți, precum și comisii de specialitate pentru impozite, apel, control și probleme școlare⁴. Comunitatea își concentra eforturile asupra activității de cult, a celei de asistență socială (ajutorarea refugiaților evrei, a copiilor săraci, a evreilor concentrați în armată) și a problemelor școlare, elaborându-se, de pildă, programa analitică a cursului de religie pentru elevii de liceu evrei sub îndrumarea prim-rabinului Maurițiu Krausz⁵. Dincolo de preocupările cotidiene răzbăteau însă tot mai amenințător semnele rău prevestitoare ale dispariției stării de normalitate. Încă în noiembrie 1938, legionarii aruncaseră în aer sinagoga, ceea ce a determinat instituirea unei paze de noapte permanente la instituțiile comunitare. Condițiile materiale ale activității Comunității erau tot mai dificile, ceea ce impunea restricții severe la încălzirea și luminarea sinagogilor și școlii. În august 1940, odată cu adoptarea primelor măsuri legislative de tip rasial prin guvernul progerman Gigurtu, apelul Comitetului de conducere la solidaritate și sprijin material și moral reciproc considera că “în situația extrem de critică a evreimii” se pune de-acum în culpă însăși menținerea existenței instituțiilor comunitare⁶.

Într-adevăr, odată cu instaurarea dictaturii comune a generalului Antonescu cu legionarii, decretul din 9 septembrie 1940 interzicea funcționarea comunităților urbane cu mai puțin de 400 de familii⁷. Cum numărul familiilor contribuabile din Alba Iulia se situa în jur de 200, instituțiile comunitare își încetează activitatea până în ianuarie 1941, perioadă în care registrele Comunității nu înregistrează nici o întrunire a conducerii. Teroarea dezlănțuită de legionari se materializează, între altele, conform unor mărturii

⁴ *Arhiva Comunității din Alba Iulia*, dosar 310, f. 118-122.

⁵ *Ibid.*, f. 126-129.

⁶ *Ibid.*, f. 123-124; 126-129.

⁷ V. Pantelimonescu, *Statutul evreilor din România*, București, 1941, p. 93-98.

ulterioare, în confiscarea magazinelor evreiești (de pildă, a președintelui de onoare al Comunității, Ferdinand Fuchs), închiderea și jefuirea inventarului clubului evreiesc etc.⁸.

După rebeliunea legionară și preluarea întregii puteri de către Ion Antonescu, viața comunitară își reia cursul în condițiile unui control strict din partea autorităților. Adunarea generală nu se mai convoacă până în iunie 1944, iar Comitetul de conducere se întrunește doar cu autorizația Chesturii. Funcționarea școlii comunității trebuie aprobată în fiecare an de către forurile oficiale. Primirea noilor membri este permisă doar cu acordul oficialităților. Din 1942, restrângerea autonomiei comunitare devine și mai severă prin instituirea Centralei Evreilor, care prin Oficiul Județean controlează și direcționează activitatea Comunității în toate domeniile. Comitetul de conducere este reorganizat sub forma a cinci secțiuni (de cult, școală, finanțe, statistică și asistență socială), toți membri acestora fiind numiți. Secțiunile și prim-rabinul trebuie să prezinte lunar rapoarte de activitate Centralei. Se introduce un nou sistem de evidență și contabilitate, gestiunea financiară fiind, de asemenea, sub un control strict centralizat. Activitatea școlară, serviciul sanitar pentru evrei sânt subordonate Centralei, care are dreptul exclusiv al angajării și concedierii învățătorilor și medicilor. Cererile către autorități pot fi înaintate doar prin Oficiul Județean al Centralei Evreilor. Cheltuielile de întreținere ale Oficiului Județean și ale Centralei Evreilor sânt suportate printr-o cotă parte a impozitelor, contribuțiilor și taxelor școlare comunitare⁹.

Concomitent cu restrângerea autonomiei Comunității prin centralizare și control oficial strict, perioada dictaturii antonesciene este marcată și de o neîntreruptă avalanșă de măsuri restrictive, extorcări materiale și încălcări ale drepturilor umane. Evreii sânt excluși din exercitarea profesiunilor liberale și li se interzice angajarea creștinilor în serviciul lor. Se împiedică tăierea rituală a animalelor și păsărilor prin “românizarea” măcelărilor rituale. Călătoriile în afara

⁸ *Arhiva Comunității din Alba Iulia*, dos. 310, f. 224-231.

⁹ *Ibid.*, f. 130-133; 175-177; 179-181; 183-187; 202-205; 219-220.

localităţii sânt permise doar cu autorizaţii speciale. Evreii pot cumpăra în piaţa oraşului doar după ora 10. Odată cu izbucnirea războiului antisovietic, membrii comunităţilor din judeţ (Sebeş, Teiuş, Vinţu de Jos, Uioara, Ighiu) sânt concentraţi la Alba Iulia, comunitatea locală fiind obligată la cazarea şi întreţinerea lor. Eliberaţi după 6 luni, enoriaşii acestor comunităţi sânt readuşi la Alba Iulia în 1943. Imobilele comunitare sânt expropriate în 1943, trecând în administrarea Centrului Naţional de Românizare. De fapt, ceea ce se întâmplă este extorcarea materială a Comunităţii, căreia i se lasă în folosinţă clădirile în schimbul unei chirii, cu obligaţia prealabilă a reparării lor pe cheltuială proprie. În aceeaşi ordine de idei, pe lângă impozitele obişnuite, evreilor li se impun sarcini extraordinare în cadrul împrumuturilor forţate ale Reîntregirii şi ale Apărării Naţionale, donaţii obligatorii în bani pentru viitorul Palat al Invalizilor şi în obiecte de îmbrăcăminte, care toate se cifrează la Alba Iulia, între anii 1941-1943, la 40 de milioane lei, în condiţiile în care bugetul comunitar nu depăşea în 1943 suma de 3,7 milioane lei. Munca forţată impusă evreilor în cadrul unor detaşamente de muncă la Boju, Cînepişte, Brad, Deva, Focşani, cu echipamentul asigurat de Comunitate, putea fi răscumpărată prin scutiri acordate în schimbul unor taxe oneroase. Rechiziţionarea clădirii şcolii evreieşti, evacuarea rabinului sefard din locuinţa sa, impunerea unor taxe pe pâine de către Primărie, considerate abuzive chiar de către oficialităţi, întregesc imaginea acestui ansamblu represiv care-şi pune amprenta apăsătoare asupra vieţii Comunităţii din Alba Iulia în perioada 1941-1944¹⁰.

În pofida condiţiilor deosebit de dificile, Comunitatea s-a străduit şi în aceşti ani să-şi îndeplinească menirea şi să menţină funcţionarea principalelor instituţii comunitare. Un deosebit accent a revenit activităţii de asistenţă socială, prin care s-a asigurat locuinţă şi hrană gratuită celor evacuaţi, ajutorarea săracilor, a celor concentraţi la muncă, a elevilor evrei fără mijloace materiale, prin alimente, îmbrăcăminte, încălţăminte,

¹⁰ *Ibid.*, f. 153-160; 164-165; 168-175; 185-193; 210-216; 219-220; 228-231; 237-249; 267-269; 276-277; 285-289; 291-293; 312-321; dos. 311, f. 134-152.

lemn de foc. S-au făcut colecte în îmbrăcăminte, medicamente și bani pentru evreii deportați în Transnistria și cei din detașamentele de muncă. S-au donat păături, așternuturi, saltele, perne pentru Crucea Roșie. S-a înființat un cămin de zi pentru copii, o cantină populară gratuită pentru evacuați și săracii Comunității proprii, au fost primiți și găzduiți 25 de orfani repatriați în toamna anului 1943 din Transnistria. În suportarea sarcinilor materiale de loc ușoare ale acestei activități, pe lângă resursele proprii, Comunitatea a beneficiat de sprijin și din partea JOINT și a Centralei Evreilor¹¹.

Cu prețul a mari dificultăți și eforturi, s-a reușit menținerea în funcțiune a principalelor instituții comunitare: cele două sinagogi, școala elementară de 7 clase cu trei cadre didactice, la care se adăuga un învățător pentru religie și unul pentru limba ebraică, baia rituală, forul de judecată prezidat de prim-rabin pentru reglementarea pricinilor interne. Au existat chiar și inițiative pentru dezvoltarea acestor instituții prin proiectul unei școli de ucenici, al unui curs pentru învățarea meseriei de legător de cărți, al unui atelier electrotehnic, al unui cerc cultural pentru tinerii evrei¹². Toate aceste propuneri s-au lovit însă de imensele dificultăți materiale, concretizate într-un deficit cronic al bugetului comunitar, care se agrava în fiecare an. Soluția unică era mărirea continuă a contribuției de cult și de asistență socială, a taxelor școlare, a celor pentru folosirea băii rituale, pentru închirierea scaunelor sinagogale, a gabelei. Se apelează cu mai mult sau mai puțin succes la donații și colecte, concomitent cu reducerea drastică a cheltuielilor, menținerea la un nivel scăzut a salariilor angajaților comunitari, de multe ori neplătite la timp și rămase mult în urma inflației, în pofida unor sporadice indemnizații de scumpete¹³.

¹¹ *Ibid.*, dos. 310, f. 130-133; 153-171; 176-177; 181-182; 185-202; 210-216; 221-223; 240-242; 261-263; 272-275; 285-289; 294-297; 310-312; 316-338.

¹² *Ibid.*, f. 130-133; 179-187; 276-277; 339-342; 351-353.

¹³ *Ibid.*, f. 130-133; 157-158; 166-167; 176-177; 179-180; 210-214; 224-226; 237-239; 245-249; 252-264; 301-305; dos. 311, f. 134-152.

Dificultățile uriașe, imposibilitatea acoperirii necesităților și obligațiilor, grevează și asupra stării de spirit din cadrul Comunității, accentuând disensiunile și conflictele care n-au lipsit niciodată. Comunitatea sefardă este nemulțumită datorită nerecunoașterii oficiale a conducerii sale și pentru că nu i se acordă un local propriu pentru slujbe, cu excepția sărbătorilor mari. Există apoi un conflict latent între religioși și nereligioși, cei din urmă fiind obligați la plata gabelei chiar dacă nu țin gospodării cușer. În 1943, Abraham Isac e respins de la numirea în fruntea secției școlare pe motiv că “nu e un om religios”¹⁴. Din cauze obiective, dar și subiective, încasarea contribuțiilor lasă mult de dorit, numeroasele restanțe agravând și mai mult problemele de ordin material. O parte din membri cu stare materială bună refuză plata contribuțiilor stabilite și chiar participarea la activitatea comunitară pe motivul neincluzerii lor în Comitetul de conducere. Alții sânt nemulțumiți de modul în care repartizarea sarcinilor se corelează cu starea materială a membrilor contribuabili, reproșând conducerii comunitare neincluzerea reprezentanților păturilor mai sărace în comisia de impunere. Mijloace coercitive pentru asigurarea încasării contribuțiilor nu pot fi aplicate decât în cazul celor care dețin scutiri de muncă forțată sau autorizații speciale pentru exercitarea profesiei, pentru ceilalți neexistând decât posibilitatea unor nesfârșite apeluri și somații, respectiv amenințarea recursului la autorități, la sancțiuni de ordin religios sau la boicot din partea celorlalți membri ai comunității, modalități la care însă Comitetul de conducere ezită în cele din urmă să recurgă în mod efectiv¹⁵.

Rezultatul este o creștere a deficitului bugetului comunitar de la 46% în 1942 la 60% în primăvara anului 1944, ceea ce duce la neplata salariilor, la neacoperirea cheltuielilor de asistență socială și la imposibilitatea asigurării obligațiilor față de stat.

¹⁴ *Ibid.*, dos. 310, f. 190-193; 228-230; 250-252; 272-275; 298-300; 354-362.

¹⁵ *Ibid.*, f. 130-133; 161-165; 168-169; 181-182; 210-212; 224-226; 253-260; 263-264; 266-267; 278-281; 301-305; 316-321; dos. 311, f. 134-152.

Pentru a dezamorsa situația, oficialitățile acceptă convocarea, după o lungă întrerupere, a adunării generale a comunității pentru 11 iunie 1944, la care însă participă doar 61 din cei 211 membri contribuabili, grupul opoziționist în frunte cu Maurițiu Schächter, care contestă tot mai vehement Comitetul de conducere, boicotând această întrunire. Adunarea generală se transformă astfel într-un monolog al liderilor Comitetului (președintele Filip Glück, secretarul general Emil Finkel) și Oficiului Județean (președintele Aladar Springer), care pledează pentru solidaritate și spirit de sacrificiu din partea celor cu o stare materială mai bună, făcându-se pentru prima dată referire în actele oficiale ale Comunității la ceea ce “ în imediata noastră apropiere se întâmplă cu frații noștri”, apelându-se la conștientizarea faptului că “în ceasurile supreme bunurile materiale nu mai contează nimic /.../ că nenorocirea nu alege și suntem cu toții egali în fața ei”. Cum nimeni dintre cei prezenți nu ridică obiecții sau critici, gestiunea Comitetului este declarată corectă și conducerea este reconfirmată în deplinătatea atribuțiilor sale¹⁶.

Victoria aceasta în spiritul status-quo-lui de la fruntea Comunității s-a dovedit însă de foarte scurtă durată, evenimentele istorice majore care au rezultat prin actul de la 23 August și răsturnarea regimului antonescian aducând schimbări de anvergură și în microcosmosul comunitar de la Alba Iulia. Desființarea Centralei Evreilor și organizarea Federației Uniunilor Comunităților Evreiești din România este urmată, în octombrie 1944, de dispoziția generală a înlocuirii vechilor Comitete de conducere cu Comisii interimare, alese în conformitate cu ponderea partidelor politice existente în rândul evreilor din localitățile respective. Cum în Alba Iulia nu existau partide politice evreiești, la 1 ianuarie 1945 Comisia interimară este desemnată prin alegerea celor 33 de membri din rândul categoriilor socio-profesionale (comercianți, meseriași, liber-profesioniști, angajați), la care se adaugă câte doi reprezentanți ai

¹⁶ *Ibid.*, dos. 311, f. 134-152.

sefarzilor și ai sioniștilor. În fruntea Comitetului prezidențial de trei persoane este ales prin vot secret Maurițiu Schächter, fostul președinte Filip Glück devenind președinte de onoare. În discursul său inaugural, președintele interimar, devenit apoi în adunarea generală din 4 martie 1945 președinte cu drepturi depline, anunță un program ambițios de schimbări în spiritul “concepției democratice de astăzi”, prin cooptarea în elaborarea deciziilor și a altor membri dinafara Comitetului de conducere, prin diferențierea sarcinilor materiale conform categoriilor sociale cu autonomia internă a acestor categorii privind repartizarea obligațiilor între membrii lor, majorarea salariilor angajaților comunitari, înlocuirea imediată a membrilor conducerii care nu participă efectiv la activitatea Comitetului¹⁷.

Prima preocupare a noii conduceri a fost punerea în aplicare a măsurilor reparatorii pentru prejudiciile suferite de Comunitate în perioada dictaturilor anterioare. Începând cu 1 noiembrie 1944, sânt retrocedate imobilele comunitare expropriate. Sânt restituite, de asemenea, sumele de bani și obiectele de îmbrăcăminte adunate pentru detașamentele de muncă, precum și matricolele școlii evreiești confiscate în anul 1942. Se recuperează mobilierul și inventarul clubului evreiesc, jefuite de legionari în 1940. Sânt preluate bunurile fostelor comunități de la Vințu de Jos, Teiuș, Ighiu și Sebeș. Se autorizează din nou tăierea rituală și se redă dreptul de publicitate al școlii comunitare. Se solicită descoperirea și urmărirea făptașilor care au aruncat în aer sinagoga în 1938 și se elaborează o listă a legionarilor din oraș care s-au făcut vinovați de pagube și suferințe cauzate locuitorilor evrei. Se eliberează, de asemenea, acte de bună purtare față de evrei celor ce solicită acest lucru. Este instituită o comisie de anchetare a fostei conduceri a Comunității și a Oficiului Județean, în care intră 5 membri (un inginer, doi contabili, un tâmplar și un tapițer). Rezultatul anchetei, în mai 1945, degreveză de orice răspundere

¹⁷ *Ibid.*, dos. 310, f. 185r-186v; 189v-194r; 197r-203r; 216v-220r.

conducătorii fostului Oficiu Județean al Centralei Evreilor, iar fostul președinte Filip Glück își neutralizează numeroșii adversari și critici, cedând Comunității cinci iugăre de pământ spre a fi lucrate de tineri evrei¹⁸.

Activitatea Comunității se concentrează și în perioada 1945-1947 asupra asistenței sociale și a bunei funcționări a instituțiilor comunitare. Se asigură ajutorarea evreilor reveniți din detașamentele de muncă, a refugiaților din Transilvania de Nord din perioada operațiunilor militare desfășurate acolo, a foștilor deținuți politici, a deportaților repatriați. Se adună fonduri pentru caravanele Crucii Roșii care își propun gășirea evreilor deportați din Transilvania de Nord. Se fac colecte pentru evreii din Budapesta și se organizează cazarea și întreținerea unui grup de copii orfani din Transilvania de Nord și Budapesta. Se continuă ajutorarea săracilor și a copiilor de școală nevoiași din propria Comunitate. Cantina populară asigură hrană gratuită în mai 1946 unui număr de 185 persoane. Se acordă indemnizații de scumpete pentru angajații comunitari. Se organizează un ambulatoriu al Comunității cu asigurarea gratuită a medicamentelor. Se înființează o bancă populară de împrumut “pentru ajutorarea micilor existențe”. Sânt refăcute instituțiile comunitare: se repară sinagogile și casa prim-rabinului, se angajează un subrabin, haham și sameș, se asigură funcționarea școlii elementare, a Talmud Torei, a băii rituale, a scaunului de judecată al Comunității pentru problemele interne. Chevra Kadisha și Reuniunea Femeilor Israelite își aduc, de asemenea, contribuția la activitatea comunitară¹⁹.

În pofida sprijinului consistent al JOINT-ului, situația materială a Comunității devine în curând extrem de precară datorită repercusiunilor evoluției situației economice generale. Inflația galopantă infirmă orice previziuni bugetare, iar salariile și

¹⁸ *Ibid.*, f. 185r-188r; 189v-195v; 209v-213v; 224r-235r; 241r-244v; 245v-248r; 288r-289v; 295r-296v.

¹⁹ *Ibid.*, f. 185r-196v; 209v-216r; 220r-226v; 231r-244v; 248v-252r; 253v-258v; 269v-271r; 278r-283r; 286v-289v.

ajutoarele bănești își pierd treptat o mare parte din valoarea lor efectivă. Reforma monetară din august 1947 dă lovitură de grație finanțelor Comunității prin blocarea la Banca Națională a peste 212 milioane lei, care nu sânt recuperate niciodată. La cheltuielile obișnuite se adaugă solicitări extraordinare, cum ar fi participarea la obligațiile rezultate din executarea Convenției de armistițiu cu Națiunile Unite sau contribuția de două milioane lei pentru ridicarea a două monumente în onoarea Armatei Roșii și a Armatei Române. În schimb, în vara anului 1946, la repartizarea subvențiilor de 20 milioane lei în favoarea școlilor din Alba Iulia, școala evreiască primește doar suma de 360000 lei, calificată de conducerea comunitară drept "derizorie". Legea Cultelor din același an dispune trecerea proprietăților comunităților filiale desființate în proprietatea statului²⁰.

Pentru a face față dificultăților de ordin material, conducerea Comunității este nevoită să recurgă la mijloace similare celor mult criticate din perioada anterioară: mărirea continuă a taxelor, introducerea de obligații noi (de pildă, pentru invitarea la Tora), majorarea prețului cărnii cușer, revizuirea listei celor îndreptățiți la asistență, sancțiuni împotriva restanțierilor. La nemulțumirile cauzate de aceste măsuri se adaugă resuscitarea periodică a conflictelor interne vechi cu sefarzii, căroră li se retrage dreptul la o casă de rugăciuni proprie, iar rabinul lor, Nachman Kahan, este nevoit să părăsească localitatea. Se înființează, în schimb, o organizație Agudat Israel, care revendică un local propriu de cult și înființarea unei comisii care să decidă asupra tuturor problemelor rituale. În 1947, Comunitatea din Alba Iulia rămâne fără prim-rabin, prin plecarea în străinătate a lui Maurițiu Krausz, ca și fără haham și învățător religios²¹.

La deteriorarea continuă a situației economice și a climatului intern din Comunitate se adaugă presiunile politice externe tot

²⁰ *Ibid.*, f. 203v-207r; 209v-213v; 235v-238v; 256r-271r; 283r-285r; 288r-294v; 305v-307r; dos. 317, f. 11r-13r; 22r-23r.

²¹ *Ibid.*, dos. 310, f. 196r-v; 203v-209r; 239r-241r; 248v-252r; 255v-271r; 280v-285r; 286v-299r; dos. 317, f. 11r-15r; 18r-22r; 23r-27r.

mai evidente. Încă din ianuarie 1945, ședințele Comitetului de conducere sânt deschise de președintele Maurițiu Schächter prin omagii aduse lui Stalin, Aliatilor, regelui Mihai, actului de la 23 August. Din aprilie 1945 se acceptă în Comitetul de conducere doar membri ai unei organizații a Frontului Național Democrat (înființat și dirijat de comuniști), iar enoriașii sânt îndemnați insistent să se înscrie în masă în aceste organizații “pentru a evita repetarea ororilor fasciste”. Ca o procedură pe care o vom întâlni și mai târziu, odată cu preluarea treptată a controlului Comunității de către organizația paravan a comuniștilor – Comitetul Democratic Evreiesc (CDE) – cel care face aceste propuneri este tocmai fostul secretar general Emil Finkel, șantajabil prin rolul de conducere deținut în perioada războiului. Comunitatea este mobilizată la festivitățile organizate de FND, participă la gărzile cetățenești instituite de acesta pentru paza de noapte²².

Intervenția factorului politic în treburile interne comunitare este evidentă și prin imixtiunea în componența conducerii. Secretarul general Tiberiu Neumann este demis în mai 1945 pentru că “nu lucrează în conformitate cu principiile democratice”. Președintele Maurițiu Schächter, care demisionează în repetate rânduri datorită dificultăților materiale, este reconfirmat de fiecare dată de majoritatea covârșitoare a adunării generale a Comunității, care îi acordă încredere. Cu toate acestea, în mai 1947 el este înlocuit, împreună cu tot Comitetul, printr-o Comisie interimară condusă de Ernest Löwe, ca un preludiu al schimbărilor radicale ce urmau a fi adoptate curând în întreaga viață evreiască prin instaurarea regimului comunist. La înlăturarea lui Schächter a contribuit, fără îndoială, elogiul pe care l-a adus, în aprilie 1945, președintelui american Roosevelt la dispariția acestuia, calificându-l drept “un prieten sincer al evreimii din toată lumea”, ca și atașamentul său la cauza sionistă, el susținând “sprijinirea oricărei munci ce are ca scop reclădirea Eretzului”, cu promovarea în școală a “spiritului religios național”. Schächter

²² *Ibid.*, dos. 310, f. 203v-204r; 227r-235r; 241r-244v.

afirma cu curaj în adunarea generală din noiembrie 1945 că “evreimea atât de mult încercată în ultimii ani /.../ și azi trebuie să-și apere singură interesele și nu poate aștepta ajutor din nici o altă parte”, iar în 1946 făcea apel la susținerea și dezvoltarea “instituțiilor noastre străvechi”²³.

Primul semnal prevestitor al cotiturii radicale în viața comunitară în urma instaurării noului regim comunist apare încă în 2 noiembrie 1947, când Comunității i se impune obligația de a raporta la Chestură orice ajutor primit din străinătate. La sfârșitul aceleiași luni, președinții de comunități din țară sânt convocați la sediul CDE din București, unde li se aduce la cunoștință înlocuirea lui Wilhelm Filderman în fruntea Federației Uniunilor Comunităților Evreiești cu avocatul Rosenkranz și hotărârea schimbării Comitetelor de conducere din întreaga țară. În noile Comitete vor trebui incluse obligatoriu femei. Școlile comunitare vor fi inspectate și se va controla modul de aplicare a programei de învățământ, mai ales în privința limbii ebraice și idiș, a istoriei evreilor și a religiei. Nu se vor mai accepta ajutoare de la JOINT cu excepția sprijinului pentru cantinele menținute exclusiv pentru copii săraci, bolnavi și cei incapabili de muncă. Se declară principiul încadrării obligatorii a tuturor în “câmpul muncii”, meseriașii urmând a constitui cooperative bazate pe “un program de muncă colectivă”. Pentru a face mai ușor acceptabile noile realități, se promite că “schimbarea de eră nu va afecta autonomia comunitară” și religia nu va avea de suferit. Se pune, de asemenea, în vedere posibilitatea recuperării fondurilor comunitare blocate în perioada stabilizării și se acordă o subvenție pentru școală²⁴.

Pasul următor îl reprezintă, în februarie 1948, hotărârile ședinței cu președinții de comunități la Federația de la București, care instituie principiul unei centralizări stricte, a controlului CDE privind raporturile evreilor cu forurile oficiale și activitatea culturală, ca și încadrarea tuturor în muncă în domeniul industrial

²³ *Ibid.*, f. 227r-231r; 245v-248r; 269v-275v; 283v-285r; 293v-302v; dos. 317, f. 11r-v; 19r-20r; 25v-26v.

²⁴ *Ibid.*, dos. 317, f. 27v-29v.

sau agricol. În luna martie, se lansează lozinca ”restratificării”, ceea ce înseamnă, după explicațiile date de Ludovic Leeb, reprezentantul CDE-ului local, că “doar cei ce vor munci vor avea parte de hrană”. Se instituie subsecții de restratificare pentru încadrare în muncă, organizarea de școli tehnice și ateliere școlare, înființarea cooperativelor de producție și agricultură, din care fac parte câte 12 reprezentanți ai Comitetului de conducere comunitar și ai CDE, precum și 8 cadre didactice²⁵.

În aprilie 1948 se impune controlul Ministerului Educației Naționale asupra bugetului școlii, iar în luna următoare se introduce un sistem nou de evidență contabilă și se trece la verificarea cetățeniei tuturor evreilor²⁶.

În fața avalanșei schimbărilor, conducerea Comunității face încercări disperate pentru salvarea măcar a unor elemente de autonomie comunitară și identitate spirituală. Se depun eforturi pentru angajarea unui nou prim-rabin sau cel puțin avansarea hahamului Zoltan Markovits ca subrabin, dar ambele tentative eșuează. Se resping insinuările după care azima primită din America nu ar fi “cușer”. La îndemnul Biroului Central Ortodox Izraelit din Cluj, se ține post în mai 1948 “pentru îmbunătățirea situației din Israel”²⁷.

Reacția CDE este însă promptă, în 30 mai 1948 solicitându-se imperativ demisia președintelui Lőwe și a întregului Comitet, reprezentantul CDE, Ludovic Leeb, vorbind despre plenipotența CDE de a controla chestiunea evreiască “asemenea unui Mare Stat Major”. Comitetul încearcă să reziste, dar în 15 iunie este înlăturat mai întâi jurisconsultul Ferdinand Jozsef, iar în 28 iunie președintele Ernest Lőwe demisionează “din motive de sănătate și alte obligații”. Adunarea generală din 11 iulie 1948, prezidată de Ludovic Leeb, alege noua conducere, având ca președinte pe Izidor Schlesinger, iar vicepreședinte pe Adolf Ganz, șeful nou createi comisii de restratificare. În fruntea

²⁵ *Ibid.*, f. 31v-34r.

²⁶ *Ibid.*, f. 37v-38v.

²⁷ *Ibid.*, f. 30v-33r; 35r-38v.

Comisiei de apel este ales Ladislau Dukasz, secretarul general al CDE-ului local, iar revizor devine omniprezentul Ludovic Leeb. Ca o concesie, pentru liniștirea eventualelor îngrijorări, în Comitet este inclus și un reprezentant al evreilor religioși²⁸.

Noul Comitet trece la accelerarea măsurilor de schimbare radicală a vieții comunitare. Se înființează o comisie pentru verificarea tuturor angajaților Comunității. Contribuția obligatorie este înlocuită cu donații voluntare. Se revizuieste lista celor ce beneficiază de asistență și gratuități în cadrul cantinei și a băii rituale, îndemnându-se la angajarea foștilor asistați în uzinele de la Hunedoara și Cugir. Se desființează măcelăria rituală. În septembrie 1948, școala trece în patrimoniul statului și se elimină predarea limbii ebraice și a religiei. Se desființează casa de rugăciuni Agudat Israel, iar căminul de copii este reorganizat, Ladislau Dukasz reproșând “spiritul național-șovin” nesănătos care a dominat în educație. Pentru “lămurirea maselor sărace și religioase” privind necesitatea “distrugerii naționalismului, sprijinirea democrației și importanța ajutorului acordat de URSS”, la inițiativa CDE se trece la organizarea unui program de conferințe politico-culturale. După modelul sovietic, se promovează limba idiș ca o contrapondere la ebraica privită ca un mijloc de propagare a “spiritului naționalist”. În adunarea generală din 29 august 1948, se permite pentru prima oară luarea de cuvânt în această limbă, iar conferințele ideologice se preconizează a se ține și în idiș. Ca semnale exterioare, de ordin formal, dar grăitoare, apelativul de “domn” este înlocuit în comunicațiile și actele oficiale ale Comunității cu cel de “prieten”, iar din iunie 1949 apare termenul de “tovarăș”. Convocatorul pentru adunări se încheie cu formula “Trăiască Republica Populară Română!”²⁹.

În realizarea acestor mutații se uzează de serviciile celor care prin rolul din trecut puteau fi șantajați. Astfel, fostul președinte al Oficiului Județean al Centralei Evreilor, Aladar

²⁸ *Ibid.*, f. 39v-41v.

²⁹ *Ibid.*, f. 42r-49v; 51v-55r.

Springer, era nevoit, în adunarea generală din 29 august 1948, să elogieze noua conducere și CDE-ul care “ depun un lucru admirabil” pentru “înlăturarea relelor și lipsurilor”. Reprezentantul evreilor religioși, Ilie Herșcovici, își exprima cu același prilej bucuria de a putea vorbi în idiș și că “religia nu este în pericol”. Alinierea la spiritul unanimității reclamate de noul regim se vădește cu claritate în noiembrie 1949, când donațiile impuse pentru construirea Casei Scînteii sînt acceptate “cu bucurie” de către toți cei prezenți – conform mărturiei procesului verbal al ședinței³⁰.

Procesul de instrumentalizare a instituțiilor comunitare în vederea încadrării evreilor în noul sistem se încheie în februarie 1950 prin adoptarea unui Statut, a “actului constitutiv” elaborat de Federația de la București. După ce în locul celor minimum 50 de semnături, actul este semnat de toți cei 200 de membri ai comunității, este instituită noua conducere, avînd ca președinte pe Henrik Bruckman, iar ca secretar general pe Ludovic Leeb³¹.

După zece ani de frămîntări, suferințe și lupte pentru prezervarea autonomiei instituționale, a identității spirituale și chiar a existenței fizice, Comunitatea evreiască din Alba Iulia devine astfel o rotiță depersonalizată a mecanismului centralizator și uniformizator al regimului comunist, care-și pune amprenta nefastă asupra evoluțiilor din următoarea jumătate de secol.

SUB PATRU DICTATURI. ZECE ANI DIN VIAȚA UNEI COMUNITĂȚI EVREIEȘTI DIN TRANSILVANIA. ALBA IULIA 1940-1950

Abstract. *For the Jews, the decade 1940-1950 - a time in which the history of Romania had witnessed no less than four dictatorships (the royal, the Iron-Guard-Antonescu and the Antonescu dictatorships, as well as the establishment of the*

³⁰ *Ibid.*, f. 45r-47r; 56v.

³¹ *Ibid.*, f. 57r-58r.

communist regime) - was a time of bitter ordeals and affliction. The evolution of their general situation has been better known lately, chiefly due to the researches carried on in the last two decades. We believe that it would be very interesting and useful to reconstruct the way in which great historical events and upheavals were mirrored in the everyday life of a provincial Jewish community, namely that of Alba Iulia, where a well preserved communal archive enabled us to make such an approach which reflects the way on which after ten years of turmoil, ordeals and struggles for the preservation of the institutional autonomy and spiritual identity and even for physical survival, the Jewish Community of Alba Iulia turned into a depersonalized wheel within the centralizing and leveling mechanism of the communist regime, which stamped its nefarious mark on the evolutions in the next half of century.

Keywords: *Alba Iulia, Jewish Community, autonomy, dictatorships, Zionism.*

PRIMELE REFERIERI DESPRE GHETOUL DIN ORADEA (1944-1946)

Viorel FAUR

Așezare veche de peste șapte milenii, Oradea a cunoscut - în durata atât de lungă a existenței sale - evenimente dramatice care nu pot fi ignorate de către cercetători, pentru că acestea au marcat destinul locuitorilor săi. Din seria destul de consistentă a acestora (de la atacurile otomane din Evul Mediu și până la revărsarea apei Crișului Repede și epidemiile de ciumă și holeră) se detașează, fără îndoială, două, care au avut dimensiuni catastrofice: invazia tătarilor din anul 1241 (care au ars și distrus toate edificiile existente, ucigându-i fără milă pe toți locuitorii) și ghetoizarea (din anul 1944) a peste 30.000 de evrei din oraș și partea de nord a județului Bihor.

Am comis, în mod deliberat, această asociație, pentru a reliefa faptul că întâmplările tragice din acest oraș, de la finele celui de-al doilea război mondial, au termen de comparație numai cu genocidul asiatic de la începutul secolului al XIII-lea, în urma căruia a fost necesară o reconstrucție integrală și o repopulare a așezării de pe ambele maluri ale Crișului Repede.

Istoria acestuia a fost, iarăși, deturnată în urma „arbitrajului” fascist de la Viena, din 30 august 1940, impus – sub amenințări de o gravitate extremă (cum ar fi cea care, dacă guvernul român nu l-ar fi acceptat, ar fi pusă sub semnul întrebării însăși existența statului român) – de către Germania nazistă și Italia fascistă. Oradea a căzut, pentru timp de patru ani, sub dominația Ungariei horthyste, care a aplicat în Transilvania de Nord o politică antiromânească și antisemită.

Alianța Ungariei cu Reichul hitlerist a degenerat, la 19 martie 1944, când ocupația germană a determinat o acutizare a „problemei evreilor”. O brigadă specială, comandată de Adolf Eichmann, a descins în Ungaria, pentru a executa planul nazist „de exterminare a evreilor”¹. Ca prim ministru al guvernului ungar a fost numit Sztójay Döme, fostul ambasador al Ungariei în Germania, politician de extremă dreaptă, cu convingeri prohitleriste. Politicii Ungariei i s-a conferit o nouă orientare, mai agresivă față de cetățenii săi, de o ferocitate fără precedent.

Fără a ignora efectele prezenței trupelor germane pe teritoriul Ungariei, totuși nu vom minimaliza implicarea autorităților în acțiunea de aplicare, pe teritoriul ei de-atunci, a „soluției finale”, prin care s-a încercat „*rezolvarea definitivă a problemei evreiești*”². Ca argument, reproducem un pasaj edificator dintr-o declarație la Radio a lui Endre László (care a devenit ministru secretar de stat la Interne) din ziua de 31 martie 1944: „Convingerea noastră de nezdruccinat o sintetizăm în ideea că ... evreimea reprezintă un element nedorit atât din punct de vedere moral, cât și spiritual și fizic. Având această convingere trebuie căutată acea rezolvare care să excludă și să *preîntâmpine complet prezența evreilor în viața maghiarimii* ... Dezevreizarea fizică și spirituală a țării este în interesul maghiarilor, și de aceea *o vom duce neapărat la îndeplinire*”³ (subl. ns. - V. F.).

Și, după o condamnilă campanie propagandistică preventivă, s-a trecut la fapte concrete. Cea mai monstruoasă a fost, desigur, organizarea ghetourilor în mai multe așezări, între care și în Oradea.

În acesta a fost „înghesuită” aproape o „treime” din populația orașului, care era de origine evreiască. Iată, deci, că n-au fost „vorbe goale” cele afirmate de guvernamentalul ungar. În Oradea a „funcționat”, în lunile mai-iunie 1944, cel mai mare ghetou din Transilvania de Nord. Acest experiment fascistoid, de

¹ Téreza Mózes, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, București, 1997, p. 183

² *Ibidem*, p. 186

³ *Ibidem*

factură concentraționară, i-a surprins pe toți locuitorii din Bihor (evrei, români și maghiari), care, inițial, n-au înțeles exact „rostul” unui asemenea act de cumplită teroare, care constituia doar o etapă în realizarea „programului” nazist de nimicire totală și a evreilor din Ungaria.

Primii care au scris despre realitățile din ghetou au fost martorii oculari, ca foști internați în acesta. Pentru noi, cea mai cutremurătoare relatare aparține Evei Heyman, care a fost, pe bună dreptate, considerată o veritabilă Anne Frank a Transilvaniei de Nord. Deși a avut o vârstă de numai 13 ani, mărturia acesteia este de o franchețe inconfundabilă și, totodată, de o mare forță evocatoare.

Este regretabil însă faptul că predecesorii noștri, cu unele excepții, nu au valorificat, în lucrările lor, informația și comentariile Evei Heyman, care au o valoare documentară de excepție, nefiind alterate de trecerea timpului și de eventualele modificări de percepție a evenimentelor în raport cu „mersul vremii”, sau altfel spus, *micul jurnal* (cum și l-a definit Eva Heyman) la care ne referim nu a fost afectat de „aluvionile” interpretative ale posterității. El a rămas ca un document *unicat* în peisajul literaturii istorice transilvane.

În consecință, subscriem fără rețineră la afirmațiile editorului variantei în limba română a jurnalului, sub titlul *Am trăit atât de puțin*, apărută în anul 1991: „Fără îndoială, *din întreaga literatură a holocaustului, paginile cele mai sincere, cele mai autentice și cele mai zguduitoare sunt cele de jurnal, scrise chiar atunci, în timpul prigoanei, în acele teribile zile și nopți* (subl.ns.-V. F.), când victimele așteptau, din oră în oră, să fie descoperite și arestate, sau erau de-acum în ghetou, și porniseră deja pe drumul fără-de-întoarcere spre Birkenau-Auschwitz. După câte cunoaștem, asemenea file „au supraviețuit extrem de puțin”⁴.

⁴ Oliver Lustig, *Introducere* la cartea Evei Heyman intitulată *Am trăit atât de puțin. Micul meu Jurnal*, traducere de Oliver Lustig, Editura Alex, București, 1991, p. 67. Prima ediție a jurnalului Evei Heyman a apărut în limba maghiară (1948), după care acesta a fost tradus în limbile ebraică și engleză. Este de remarcat

Din cuprinsul *jurnalului*, care începe cu ziua de 13 februarie 1944, ne-am oprit la partea care se referă la perioada care debutează cu știrea din 30 martie 1944, când bunicul Evei Heyman a „venit acasă” și le-a adus groaznica veste că „nemții îi dau afară pe evrei din casele mai frumoase și nu-i lasă să ia cu ei decât ce au asupra lor și nu-i întreabă nimeni unde vor dormi ..., tot mai multe familii [de evrei] se trezesc în stradă fără adăpost”⁵. În aceeași zi, militantul socialist Alexandru Friedländer a fost închis în „beciul” primăriei, unde au fost reținuți mai mulți „deținuți politici”⁶.

Tot atunci în jurnal apare o mențiune interesantă despre tentativele unor evrei de a trece la creștinism, pentru ca, sub această „acoperire”, să se poată salva. Tânăra Eva declară că nu „va trece la creștinism”, fiindcă Biserica îi „ajută doar pe cei necăjiți”, nu și pe evrei. De aceea, autoarea jurnalului întreabă, cu o zguduitoare sinceritate: „Pe noi cine ne ajută?”⁷.

Era o interogație pe deplin justificată și, totodată, o expresie profundă a unui presentiment, pentru că teroarea fascistă abia se instaurase în orașul de pe Crișul Repede și începea să se manifeste, prin aplicarea cunoscutelor măsuri antisemite, ca, spre pildă, legea care pretindea evreilor să poarte steaua galbenă, care a fost publicată la 31 martie 1944. I s-a cusut și ei, pe pardesiul bej, tocmai deasupra inimii, steaua galbenă. A constatat, cu nedisimulată durere, că: „Oamenii aceștia (care purtau steaua galbenă-n.n.) se strecurau pe străzi triști, cu capetele plecate”.

Un moment cu o semnificație aparte, pe care Eva Heyman l-a evocat într-un mod pătrunzător, a fost cel în care relatează despre faptul că polițiștii i-au luat, într-o manieră brutală și lipsită de orice sensibilitate umană (față de un copil), *bicicleta*

faptul că varianta în limba română a fost editată abia în 1991, după 43 de ani de la apariția textului jurnalului amintit. Oricum, acest text memorialistic de excepție a intrat în circulația internațională de informații despre ghetoul orădean și, în general, despre *Holocaust*.

⁵ Eva Heyman, *op. cit.*, p. 81

⁶ *Ibidem*, p. 82

⁷ *Ibidem*, p. 83

roșie, cel mai important obiect pe care l-a achiziționat, cu mari sacrificii materiale, familia sa, pentru a-i satisface o dorință ardentă⁸. Datorită certei sale valori ca document uman, transcriem câteva pasaje din jurnal care au surprins, pentru eternitate, starea de spirit a Evei Heyman în acele clipe atât de neașteptate și, în același timp de dureroase pentru ea: „Azi (în 7 aprilie 1944-n.n.) au venit să-mi ia bicicleta ... Simplul fapt că polițiștii au intrat în casa noastră m-a speriat teribil ... Bicicleta mea avea un număr, iar bunicul meu plătea impozitul corespunzător ... Așa au descoperit-o polițiștii ... Acum mi-e rușine că, în fața polițiștilor, am făcut așa tărăboi. Da, Micul meu Jurnal, așa s-au petrecut lucrurile. *M-am trântit la pământ și, întinsă pe spate, am cuprins cu brațele roata din spate a bicicletei și am strigat la polițiști tot ce mi-a ieșit pe gură: „Să vă fie rușine! Luați bicicleta unui copil! Asta-i furt curat! Am adunat bani ca s-o cumpărăm un an și jumătate ... Unul dintre polițiști a fost foarte furios. A spus că numai asta le mai lipsește, ca un copil de evreu nenorocit să le facă o asemenea comedie pentru că i se ia bicicleta. Nici un copil de evreu nu mai are dreptul să aibă bicicletă și nici pâine, căci evreii mănâncă pâinea de la gura soldaților”*” (subl. ns. – V. F.) unguri.

Dacă în 13 aprilie, Eva Heyman află că, pentru a supraviețui, este totalmente necesară procurarea de documente false de identitate, în după-masa zilei de 18 aprilie și această șansă a dispărut, astfel că -după afirmațiile mamei sale- a fost „ratată” o ultimă posibilitate de „evadare” și, drept urmare, vor „deveni niște

⁸ Acest episod din *jurnal* a constituit substanța scenariului unui film intitulat *Bicicleta roșie*, în care realizatorii, inspirați de tragedia trăită de Eva Heyman, au readus în actualitate nu numai violențele suportate de evrei, ci și impactul extraordinar (asupra conștiinței unui copil) pe care l-a avut comportamentul unor polițiști dezumanizați de război și, cu deosebire, de ideologia fascistă.

⁹ Este de menționat că, în *jurnal*, a fost reținută și atitudinea diferită manifestată de un alt polițist ungar, care a participat la întâmplarea dramatică relatată de Eva Heyman: “... celuilalt polițist se pare că i s-a făcut milă de mine. Să-ți fie rușine, domnule coleg, a zis el. Inima dumitale este de piatră? Cum poți vorbi astfel cu o fetiță atât de minunată? Apoi mi-a mângâiat părul și mi-a promis că el va avea grijă de bicicletă, ne-a dat o chitanță și mi-a spus să nu plâng, când se va termina războiul voi primi înapoi bicicleta” (Eva Heyman, *op. cit.*, p. 87-88).

hoituri undeva în Polonia?”. Pentru prima dată, Eva Heyman se referă la lagărele morții din Polonia: „Deci totuși e adevărat: ne duc în Polonia!”¹⁰. Speriată, pe bună dreptate, de o asemenea eventualitate, autoarea jurnalului mărturisește următoarele: „eu maș duce oriunde ... numai să fiu într-un loc unde să nu se știe despre mine că sunt evreică și să nu mă poată duce în Polonia”¹¹. Și acest „strigăt” al vieții împotriva unei morți iminente: „... eu atât de mult, dar atât de mult doresc să trăiesc, încât dacă și pe mine m-ar pune să aleg, ... eu și fără Agi (mama sa - n.n.) și tăticu, chiar fără toți, aș rămâne, eu vreau să rămân în viață cu orice preț”¹² (subl. ns.-V. F.).

Cea dintâi însemnare despre ghetoul din Oradea este din ziua de 1 mai 1944: „spațiul fixat pentru ghetou este în cartierul evreiesc”. Peste patru zile se fac referiri (în jurnal) la practicile utilizate de administrația locală pentru transportarea, în cel mai scurt timp posibil, a tuturor evreilor din Oradea în ghetou: „Orașul a fost împărțit pe circumscripții, un camion ... aștepta în fața caselor, câte doi polițiști horthyști intrau în locuințe și scoteau afară oamenii”¹³. Tensiunea în care a trăit timp de trei zile, până când au venit polițiștii care i-au internat întreaga familie în ghetou, a fost greu de descris, însă s-a confruntat cu situații neobișnuite. La replica Evei Heyman, că nu au dreptul să le ia obiectele de aur, polițiștii au replicat că acestea „nu mai sunt proprietate evreiască, ci avut național”¹⁴. Din nou un polițist a susținut că deposedarea forțată de bunuri a evreilor se face din rațiuni de stat, mai exact în beneficiul „națiunii ungare”.

Fiind scoasă din casa familiei și urcată într-un camion, în care lumea era înghesuită, Eva Heyman, a „rămas în picioare” și a avut ocazia să privească strada principală a orașului. Locuitorii care își „făceau promenada de după masă” nu au fost tulburați de spectacolul văzut, ci au considerat că este vorba de „lucrul cel mai

¹⁰ Eva Heyman, *op. cit.*, p. 93

¹¹ *Ibidem*, p. 94

¹² *Ibidem*, p. 96

¹³ *Ibidem*, p. 97

¹⁴ *Ibidem*, p. 98

firesc din lume”, ca evreii din Oradea să fie transportați în ghetou. Apropiindu-se de ghetou, a văzut cum se construiesc zidurile acestuia, precum și prezența jandarmilor „cu pene de cocoș la pălăriile lor negre și cu baionete la armă”. Mama Evei, după cum se menționează în jurnal, se „temea mai tare de jandarmi decât de animalele sălbatice”¹⁵.

O comisie i-a repartizat într-un imobil al comunității evreiești (care intra în componența ghetoului), unde i-a așteptat o stare de lucruri înspăimântătoare: „Când am sosit noi, aici erau deja enorm de mulți oameni ... Nici cum n-am reușit să număr câți locuim în casă, căci oamenii erau întinși pe saltele și în hol, și pe scări. Nici să te miști nu puteai, mereu călcai pe picioarele cuiva ... Seara am vrut să aprindem lumina electrică, dar s-a constatat că de la oraș am fost deconectați din rețea: evreilor nu li se cuvine lumină electrică”¹⁶.

Experiențele trăite în ghetou au fost realmente traumatizante. Cu o percepție vie a realității, Eva Heyman lasă mărturie sincere și directe posterității despre unele aspecte ale vieții din ghetou: „Totul ne este interzis, iar lucrul cel mai groaznic este că toate pedepsele sunt, în fapt, una singură: moartea. Orice ai face, orice vină ai avea, nu există îngenunchere la colț, bătaie, oprirea mâncării ..., cea mai mică și cea mai mare pedeapsă este aceeași: moartea”¹⁷. Și o încheiere fatidică: „stăm închiși ca maimuțele în grădina zoologică”¹⁸.

O altă reflecție memorabilă a Evei Heyman: „Mereu îmi zic, acum este cel mai rău, apoi singură îmi dau seama că tot timpul este posibil orice; mereu mai rău, și chiar mult mai rău”¹⁹. Un aer de disperare se degajă și din altă cugetare a tinerei evreice: „tuturor [oamenilor] din lumea aceasta le este mai bine decât nouă, căci toți se mișcă în libertate, numai noi suntem în ghetou”²⁰.

¹⁵ *Ibidem*, p. 99

¹⁶ *Ibidem*, p. 100-101

¹⁷ *Ibidem*, p. 102

¹⁸ *Ibidem*, p. 105

¹⁹ *Ibidem*, p. 104

²⁰ *Ibidem*, p. 107

Acesta a fost, neîndoielnic, efectul spațiului concentraționar asupra unei ființe de o vârstă fragedă, a cărei sensibilitate a fost cumplit flagelată. Conform opiniei că „orice rău poate fi și mai rău”, a fost orchestrată în ghetou metoda de interogare de la fosta fabrică de bere Dreher, unde jandarmii i-au dus, după o atentă selecție, pe cei mai bogați evrei din Oradea. „Acolo - precizează autoarea jurnalului, în postura sa de martor – îi schingiuesc până mărturisesc unde și-au ascuns avutul. Știu că îi bat îngrozitor ..., urletele victimelor se aud până la spital (este vorba de spitalul organizat în ghetou – n.n.). Acum, în case, toți tremură, așteptându-și rândul să fie schingiuiți la Dreher”.

În ghetou s-a răspândit vestea că, la Dreher, „oamenii sânt nu numai bătuți, ci și curențați”. Celor aduși în spital de la Dreher „le curge sângele și din nas și din gură. Unii vin cu dinții ruși; tălpile le sunt așa de umflate că nu pot sta în picioare”²¹. Sadismul cu care au fost „tratați” evreii²² asupra cărora plana suspiciunea că ar fi ascuns obiecte din metale prețioase (aur și argint) și bani, este, *pentru prima dată semmalat*, într-o lucrare de factură memorialistică, la care s-au adăugat altele, concepute însă de intelectuali maturi, care au scăpat vii din lașărele de exterminare din Polonia și Germania²³.

În 29 mai, ghetoul a fost împărțit pe sectoare, pentru a fi duși toți evreii din acesta într-un loc, pentru ei, necunoscut. S-a și efectuat primul transport, din grădina Rhedei, cu trenurile, „ca să nu vadă cei din oraș” ce li se întâmplă evreilor. Se „spunea” că deportarea se va face până lângă lacul Balaton, unde evreii ar fi puși la muncă. Era un zvon optimist și, concomitent, neadevărat.

²¹ *Ibidem*, p. 109

²² Reproducem un alt pasaj din jurnal, în care este completată informația despre metodele fasciste practicate față de oameni lipsiți de apărare: “Acum toți trebuie să treacă pe la Dreher. Azi (în 22 mai – n.n.) ne-au anunțat: Vor fi chemați toți capii de familie” (*Ibidem*, p. 111).

²³ Este cazul textelor memorialistice scrise de cel puțin trei autori: Katona Béla (*Várad a viharban*, Oradea, 1945), Leithner Sándor (*A nagyváradi zsidók tragédiája*, în *Schon*, 1981) și Téreza Mózes (*Decalog însângerat*, București, 1995; *The atmosphere in Oradea after the evacuation of the ghetto*, în *Storia Judaica*, 1995, p. 122-129; *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, București, 1997, p. 193-213).

Eva Heyman era conștientă de existența unei nepăsări a locuitorilor din oraș față de soarta lor. „Dacă arienii n-ar fi vrut să se întâmple aceste lucruri – reflectează ea –, ar fi putut opri și ghetozizarea, dar ei mai mult s-au bucurat. Și nici acum nu le pasă ce fac cu noi!”²⁴.

În partea finală a jurnalului este creionată imaginea cutremurătoare a „îmbarcării” forțate a evreilor în vagoane, care au luat drumul „lagărelor morții”: „Au înghesuit câte 80 de oameni într-un vagon și la atâția oameni le-au dat o singură găleată de apă. Și mai groaznic este că au lăcătuțit vagoanele. Pe canicula aceasta oamenii se vor sufoca! ... *Tabloul a fost atât de înfiorător*” (subl. ns. – V. F.). Și calvarul va continua, însă jurnalul se încheie²⁵ cu o nouă invocație a vieții: „Micul meu jurnal, nu vreau să mor, eu vreau să trăiesc ...”²⁶. Sunt cuvinte care definesc cel mai profund și mai firesc sentiment în fața unei morți atât de apropiate și de inevitabile.

Jurnalul Evei Heyman aparține unei categorii privilegiate de izvoare istorice, care au reținut tot dramatismul unor situații limită. El nu este numai un document de rezonanță locală, ci și o relatare cu caracter de referință general - europeană. Ca atare, apreciem că nu este îndeajuns de bine cunoscut și s-ar impune o mai largă difuzare a sa în mediile științifice și culturale, pentru că are o puternică penetrație datorită veridicității sale, a modului realist și nealterat în care au fost redată cele mai pregnante întâmplări legate de ghetoul orădean.

Au mai fost, desigur, și alți evrei care au trecut prin aceleași încercări dureroase și care s-au gândit să-și consemneze impresiile în texte de factură memorialistică. Unul dintre aceștia a fost publicistul orădean Béla Katona, care a tipărit, în anul 1945,

²⁴ *Ibidem*, p. 115

²⁵ *Jurnalul* a fost înmânat unei femei care a lucrat în familia farmacistului Heyman și care a avut o atitudine umană față de aceasta. Momentul este astfel descris: “în ultima zi când am pătruns în ghetou, Evike mi-a dat *Jurnalul* ei și mi-a spus: “Să ai mare grijă de el, Mariska. ... Nu plânge, Mariska, eu mă voi întoarce, voi rezista, dumneata, Mariska, știi ce fată puternică sânt eu” (*Ibidem*, p. 119).

²⁶ *Ibidem*, p. 116

o lucrare ²⁷ cu titlul *Várad a vilharban (Oradea în furtună)*, în care prezintă, în manieră proprie, aceeași atmosferă din oraș (în anul 1944), precum și „situația dramatică a evreilor din ghetou”²⁸.

Un fragment din această lucrare a fost publicat într-o revistă cu o mare popularitate, în anul 1976. El se fixează asupra demersurilor diplomaților de la Consulatul General al României din Oradea pentru salvarea unor evrei (aspect la care se referă și consulul dr. Mihai Marina într-o rememorare pe care o face cunoscută sub titlul semnificativ: „*Nu puteam rămâne impasibil*”²⁹). El furnizează, totodată, unele informații extrem de utile cu privire la împrejurările în care a fost transmis din ghetoul orădean primul semnal important, printr-un *memoriu*, despre adevăratele drame trăite de evrei în ghetoul din Oradea, pentru ca lumea liberă să le cunoască și, în consecință, să intervină în favoarea acestora.

Conform acestei surse memorialistice, dr. Kupfer Miksa (care a ajuns „în fruntea spitalului” din ghetou³⁰), a reușit să iasă în oraș, prilej cu care l-a vizitat pe medicul român Ignațiu Tertan, pentru a-i prezenta realitățile din ghetou și a-i solicita sprijinul în vederea informării Crucii Roșii internaționale, printr-un *memoriu*, despre „atrocitățile comise” în ghetou asupra celor 30.000 de evrei. Intermediarul nu putea fi decât consulul general român din Oradea, cu care evreii aveau relații bune și, la rândul său, acesta a primit ordin de la centrală ca să-i ajute pe evreii originari din Transilvania de Nord ca să „fugă în România”, deoarece aceștia sunt considerați cetățeni români.

Abordat în această chestiune atât de importantă, consulul general Mihai Marina „s-a arătat dispus să acționeze în sprijinul

²⁷ Cronologic, acesta este primul text memorialistic *editat* și care se referă la evenimentele din cursul anului 1944, cu accent pe întâmplările din ghetou. Precizăm însă că *Jurnalul* Evei Heyman a fost scris până la finele lunii mai 1945 (deci este anterior celui elaborat de Béla Katona). Acesta este cea dintâi mărturie autentică despre ghetoizarea evreilor orădeni.

²⁸ Béla Katona, *Dramaticul parcurs al unui memoriu*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 38

²⁹ Dr. Mihai Marina, *Nu puteam rămâne impasibil*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 39-41

³⁰ Tereza Mózes, *Evreii din Oradea ...*, p. 196. Medicul în discuție a fost și „un vestit scriitor” (*Ibidem*, p. 290), care semna cu pseudonimul Raffy Adám.

evreilor”³¹. Dr. Kupfer a scris, pe formulare de rețete (16 pagini), *memoriul*, după care l-a transmis, în scurt timp, Consulatului român. În aceeași zi, acest document a fost tradus în limbile română (de atașatul de presă Ion Isaiu) și franceză (de consulul adjunct Jean Gamber), această variantă urmând a fi trimisă „mai departe”³², în străinătate.

Memoriul conține date precise referitoare la „torturile la care erau supuși” evreii în ghetou (cu deosebire medicii), unii dintre aceștia fiind „împinși la sinucidere”. Întâmplarea a făcut ca, a doua zi de la primirea memoriului, să treacă prin Oradea – în drumul său spre capitala Elveției – ambasadorul român Vespasian V. Pella și, ca atare, a făcut o vizită la Consulatul General al României, unde i s-a înmănat un raport și i s-au adus la cunoștință date exacte referitoare la celelalte ghetouri din Transilvania de Nord, care au fost adunate, prin investigații directe, de către membrii Consulatului.

„Impresionat” de cele aflate, ambasadorul român a „promis că va duce documentul la destinație”, în servieta sa diplomatică. Peste numai trei zile, acesta l-a și predat Crucii Roșii internaționale, care a aflat, astfel, ce „grozăvii se petreceau între zidurile”³³ ghetoului din Oradea.

Așa cum relatează, ulterior, consulul general Mihai Marina, la procesul intentat foștilor demnitari unguri (care au luat decizii în cazul evreilor ghetoziați), un martor ocular – care lucrase la Crucea Roșie din Geneva – a „confirmat faptul că deportările din Ungaria au fost oprite la intervenția Crucii Roșii internaționale”³⁴, care a și format o *comisie neutră* (în componența acesteia intrând

³¹ Béla Katona, *op. cit.*, p. 38

³² *Ibidem*

³³ *Ibidem*

³⁴ Mihai Marina, *op. cit.*, p. 41. Într-o parte a articolului său (intitulată: *Un mesaj către Geneva*), consulul Marina formulează această considerație care merită atenția posterității: „Din păcate, evreilor din fostele ghetouri nu le mai putea servi materialul adunat. Ei erau în alte părți sau pe altă lume. Putea folosi însă ca mărturie documentară a unor întâmplări dramatice care au avut loc în primăvara anului 1944 (subl. ns. – V. F.), pe teritoriul unui stat din Europa Centrală?” (*Ibidem*, p. 40).

reprezentanți ai Crucii Roșii din Elveția, Portugalia și Spania). Aceasta s-a deplasat la Budapesta, pentru a stopa asemenea practici inumane, fără precedent în istoria Europei.

În lucrarea lui Béla Katona au fost consemnate și alte inițiative de sprijinire a evreilor de către Misiunea română din Budapesta și membrii Consulatului General Român din Oradea. De asemenea, acțiunile de trecere peste graniță, din Ungaria în România, în care au fost implicați mai mulți țărani români din proximitatea acesteia.

Raportul Consulatului General Român din Oradea, fundamentat pe mai multe surse, a constituit – prin datele conținute - un material documentar de excepție, care a fost elaborat tot în anul 1944, deci aparține categoriei de referințe cu caracter de *primat istoriografic*. Reproducem, pentru argumentare, un pasaj edificator din evocarea consulului general Mihai Marina: „Raportul nostru *s-a bazat pe informațiile primite de la feroviarii maghiari*, care – după cum am aflat ulterior dintr-o carte a doctorului Nyiszli – s-au dovedit riguros exacte. Am socotit util *să consemnăm în raport și tratamentul la care erau supuși evreii în ghetouri, după informațiile primite de la dr. Kupfer, numărul aproximativ al celor care au fost închiși în ghetourile din Transilvania de Nord, după datele culese de membrii Consulatului (subl. ns. – V. F.), precum și condițiile inumane în care au fost înghesuți în vagoane de marfă și transportați spre Auschwitz, pe baza informațiilor culese de la feroviarii de origine română și chiar de la membrii poliției maghiare*”³⁵ (subl.ns.-V.F.).

Am reactualizat, primele trei materiale memorialistice care au ca obiect fostul ghetou din Oradea, remarcând originalitatea și valoarea istoriografică a acestora. Incontestabil, *jurnalul* Evei Heyman – cea mai curată și probă mărturie – conține pagini antologice, pe care generațiile de azi trebuie să le cunoască, impunându-se, ca o necesitate, o nouă ediție a acestuia, realizată la nivelul exigențelor contemporane.

³⁵ *Ibidem*

THE FIRST RESEARCH ABOUT THE GHETTO FROM ORADEA

Abstract: *After a few comments on the anti-Semitic politics of the Hungarian government, the author focuses on the way it contributed – by local state authorities – to the establishment in Oradea in 1944 of the largest ghetto in Northern Transylvania, where a third of the population of this town, of Jewish origin, was “crammed”. Then, we updated the content of the journal written by Eva Heyman (a 13-year-old girl), which revealed the tragic condition of the Jews from Oradea and not only both before ghettoization and during the “activity” of this ghetto. It is about the first and most significant documentary source regarding the ghetto in Oradea to which other historical sources (of memorial nature, signed by the consul Mihai Marina and Katona Béla, a journalist from Oradea,) are added.*

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA „FILIERELE” DE TRECERE CLANDESTINĂ A EVREILOR DIN UNGARIA ÎN ROMÂNIA (MAI – AUGUST 1944)

Antonio FAUR

După cum se cunoaște, odată cu ocuparea – în luna martie a anului 1944 – a Ungariei de către armata germană, noul guvern ungar, în condițiile înfrângerilor de pe Frontul de Răsărit, a luat o serie de măsuri menite să pună în aplicare „soluția finală”, asociindu-se astfel politiciii naziste de distrugere cvasitotală a evreilor de pe teritoriul Ungariei.

Criminalul de război, de tristă reputație, Adolf Eichmann, aflat în fruntea unui comando SS, avea misiunea urgentării aplicării acestei măsuri monstruoase. Fiind trimis în Ungaria, acesta a primit „...sprijinul deplin al guvernului maghiar nou-instalat”¹. La scurt timp, noul guvern Döme Sztojaj a organizat, pe teritoriul Ungariei și Transilvaniei de Nord, ghetourile pentru evrei, remarcându-se între acestea, prin dimensiuni, cel orădean, al doilea ca mărime, după cel budapestan (număra 35.000 de evrei din Oradea și comunele rurale din Bihorul de Nord, grupați în două ghetouri din oraș).

Astfel de ghetouri existau pe tot cuprinsul Europei ocupate de naziști. Ușurința cu care s-au realizat s-a datorat și faptului că, între altele, evreii din Ungaria nu bănuiau ce urma să li se întâmple, în momentul când erau, la ordinul guvernului, introduși pe liste, izolați și ghetoiizați, în vederea deportării. Unii dintre ei nu puteau să accepte zvonurile despre fabricile morții

¹ Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, *Raport final*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 263

din Polonia. „Ghetoizarea evreilor din nordul Transilvaniei, ca și din celelalte părți ale Ungariei, s-a făcut fără probleme, fără incidente cunoscute de rezistență, nici din partea evreilor, nici din partea creștinilor. Masele evreiești, ignorante în privința realităților pe care le implica programul Soluției Finale, au plecat spre ghetouri resemnate față de o soartă neplăcută, dar pe care nu o presupuneau fatală”². Doar în luna aprilie a anului 1944, când au început să circule zvonuri despre lagărele de exterminare în masă, a apărut neliniștea în sânul minorității evreiești, care, în marea ei majoritate, se credea în siguranță.

Firește, au fost și evrei din Ungaria sau Europa ocupată de germani care, fiind mai bine informați, au înțeles că salvarea propriilor vieți depindea de părăsirea teritoriilor aflate sub ocupația sau controlul german, prin trecerea frontierei în România, cea mai mare parte în mod clandestin, de unde, puteau - pe diverse filiere - să emigreze în Palestina.

Este de remarcat, în acest context, faptul că mai mulți evrei din Ungaria și țările ocupate de Germania nazistă au încercat să treacă frontiera ungaro-română, pentru a-și salva viața. Aceste tentative de salvare a vieții, prin trecerea clandestină a frontierei, *reprezintă un capitol mai puțin investigat al istoriei contemporane, care are, însă, o certă importanță istorică.*

Situații similare au existat și în Franța ocupată, evreii de aici salvându-și viața prin trecerea frontierei în Spania. Cităm, în acest sens, o opinie avizată, a lui Raoul Șorban, care a contribuit la trecerea peste frontieră a evreilor din zona Clujului: „*A fost o acțiune fantastică, iar ca amploare și reușită a doua, după acțiunea de salvare a evreilor din Franța, prin trecerea Pirineilor în Spania, în perioada 1942-1944. O acțiune ce ar merita să fie reconstituită, nu numai pentru implicarea în desfășurarea ei a românilor, dar și pentru faptul că evreii înșiși au dreptul să cunoască – și din perspectiva istoriei – nu numai pe dușmanii și asasinii poporului lor, ci și pe prietenii pe care i-au avut*”³ (subl.ns.-A.-F.).

² *Ibidem*, p. 268-269

³ Constantin Mustață, *Dialoguri cu Raoul Șorban*, Oradea, Editura Anotimp, 2002, p. 127

Subscriind la acest punct de vedere, ne propunem reactualizarea unor componente ale acestei realități istorice, care necesită, pentru a fi elucidată în întregime, aprofundarea investigațiilor arhivistice. Cercetarea și aflarea unor noi date este posibilă, datorită existenței unor rapoarte ale posturilor și secțiilor de jandarmi, dar și ale reprezentantului Garnizoanei Militare de la Tinca, care îi ancheta pe toți evreii prinși, după trecerea clandestină a frontierei în România. În cuprinsul acestor documente sunt consemnate o serie de informații referitoare la numele, vârsta, locul de unde veneau, domiciliul la momentul trecerii, punctul pe unde au trecut frontiera. Aflarea numărului exact al tuturor refugiaților clandestini, în condițiile în care mulți n-au fost prinși, este actualmente imposibilă.

Prin urmare, în prezent nu poate fi cunoscută cu *exactitate* amploarea fenomenului, dar, în mod sigur, *ea este mai mare decât o putem reconstitui pe baza informațiilor furnizate de documente*. Cele pe care le valorificăm, cu acest prilej, conțin informații despre *zona de frontieră* ungaro-română din *judetul Bihor*.

În primăvara și vara anului 1944, până în momentul ieșirii României din alianța cu Axa, în toate județele de frontieră aveau loc treceri frauduloase, ceea ce ne îndreptățește să considerăm această problematică ca fiind prioritară pentru investigația istorică cu privire la soarta evreilor din Europa Centrală la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Totodată, ne-a preocupat ideea de a identifica – atât cât a fost posibil - locul de unde veneau acești refugiați. Trebuie spus că o anumită parte dintre evreii care au trecut „fraudulos” frontiera nu proveneau numai din Transilvania de Nord și Ungaria, ci și din alte spații europene, adevăr sesizat de unii autori: „De fapt, printre aceștia s-au găsit mult mai mulți evrei din Germania, Polonia, Cehia și Ungaria decât evrei transilvăneni”⁴.

Din documentele pe care le-am cercetat rezultă, cu claritate, împrejurarea că aceștia aveau o puternică convingere, și

⁴ Zoltán Tibori Szabó, *Frontiera dintre viață și moarte. Refugiul și salvarea evreilor la granița româno-maghiară (1940-1944)*, Editura Compania, București, 2005, p. 93

anume aceea că *unica lor salvare se găsea doar în România*, de unde puteau, ulterior, beneficiind de sprijinul evreimii de aici, și de toleranța autorităților române, să emigreze în Palestina. Era ruta obișnuită, cunoscută de toți cei în cauză.

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, frontiera ungaro-română era pur și simplu asaltată, fiind folosite numeroase puncte de trecere. Tentative de acest fel apăruseră imediat după dictatul de la Viena, dar nu avuseseră o asemenea amploare. După Moshe Carmilly Weinberger, „la noul hotar româno-maghiar, care se întindea de la Arad până la Zagon, în toamna anului 1940 și apoi la începutul anului 1944, s-a reușit constituirea mai multor puncte de trecere clandestine. Așa au fost cele de la Arad, Oradea, Sărmaș, Luduș, Târgu-Mureș, iar lângă Cluj, la Someșul Rece și Dealul Feleacului, de unde se deschidea drum spre Aiton și, mai departe, spre Turda”⁵.

În ceea ce privește segmentul de frontieră a graniței din Bihor, cercetările pe care le-am efectuat ne-au permis identificarea *mai multor puncte de trecere*, pe parcursul anului 1944, majoritatea lor fiind situate în apropierea orașului Oradea. Această stare de lucruri este consemnată de un raport al Legiunii de Jandarmi Bihor de la mijlocul lunii august 1944, când numeroasele treceri ale evreilor, din ultimele 3 luni ale anului, au determinat o inspecție a comandantului Legiunii, locotenent-colonelul Ștefan Rusu, care, între altele, făcea următoarele constatări: „Evreii, în majoritatea lor, trec prin dreptul comunelor Hidișel-Sântelec, de unde sunt primiți de către numitul Chilba, care se ocupă cu comerțul de lemne în gara Mierlău și Calea-Mare. Acesta, în tot timpul, se găsește în apropierea frontierei, având și persoane intermediare. Din Mierlău sau Calea-Mare evreii sunt transportați cu căruța pe drumuri lăturalnice, peste câmp, până în comuna Ginta, unde aceștia sunt primiți de evrei și ținuți câteva zile, până să ia legătura cu cei ce se ocupă cu transportul spre Arad. Din Arad vine în gara Holod un individ, cu numele Vulcan, de la

⁵ *Ibidem*, p. 101

Școala de Telegrafie C.F.R Arad, și un altul, cu numele Crețu, telegrafist C.F.R din Arad, cari sunt în legătură cu un mecanic C.F.R, care face cu locomotiva drumul spre Arad, fie cu trenul personal sau marfă.

Evreii sunt luați fie pe locomotivă sau ascunși în vagoane și transportați în Arad, unde sunt lăsați liberi, pentru care serviciu personalul c.f.r.ist primește sume mari de bani”⁶.

De altfel, Moshe Carmilly-Weinberger, fostul prim-rabin neolog al Clujului, a jucat un rol important în dezvoltarea bunelor raporturi între românii și evreii clujeni, dar și în ce privește „...organizarea acelei acțiuni de salvare din primăvara și vara anului 1944, datorită căreia au fost salvați de la moarte sigură...oare câți evrei ? (se întreba Raoul Șorban). Domnul Itzak Artzi, deputat în Kneset și membru al Comisiei de acordare a titlului „Drepti între popoare” la Yad Vashem, a arătat că au fost salvați în jur de 4.000 de evrei. După alte aprecieri, numărul lor a fost mult mai mare”⁷. Desigur, este dificil de apreciat dacă acest număr, sau altul mai mare, sunt importante, apoi dacă n-ar fi putut fi salvați mai mulți evrei printr-un angajament categoric și extins din partea celor care puteau să o facă, cu toate riscurile, în acele vremuri, asemenea acțiuni salvatoare, de o inegalabilă valoare morală și umanitară.

În cele din urmă, este vorba de perspectiva din care sunt privite lucrurile, în sensul că și salvarea unei singure vieți este o faptă care merită să fie măcar menționată de istorie. Considerăm elocventă, în acest sens, următoarea opinie: „A salva o singură viață e un gest extraordinar! *Dar a salva câteva zeci de vieți, îmi pare un fapt nemaipomenit, pentru care orice unitate de apreciere este necuvinzătoare!*...”⁸ (subl. ns.-A.F.).

Aceste treceri constituiau, fără îndoială, o adevărată primejdie pentru cei care se încumetau să-i călăuzească pe evrei peste frontieră. Desigur, se poate pune întrebarea: ce valoare are

⁶Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N.-D.J.Bh), *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 43/1944, f. 832

⁷ Constantin Mustață, *op. cit.*, p. 127

⁸ *Ibidem*, p. 129

o asemenea salvare ? Credem că viața în sine nu poate fi estimată, iar dacă se face acest lucru, atunci valoarea sa o poate stabili, cu prioritate, cel salvat de la o moarte sigură. Cât valorează viața ta ? Probabil că, în acele momente de cumpănă, ar răspunde *oricât*, iar unora dintre cei care s-au salvat li s-ar putea părea, *post-factum*, că n-a fost atât de dificil.

Bineînțeles, că au fost și cazuri când nu s-a plătit nimic, în anumite locuri. În general, documentele cercetate menționează cazurile acelor călăuze, grăniceri și jandarmi români, care au luat bani în schimbul trecerii evreilor peste frontieră.

Se poate afirma că România era singura țară, din spațiul european dominat sau ocupat de germani, prin care mai era posibilă salvarea de la o moarte sigură, care-i aștepta pe evrei în lagărele de exterminare din Polonia și Germania. Punctele de trecere identificate de noi, în documentele investigate, au fost: Hidișel, Betfia, Mierlău, Subpiatră, Hotar, Șauaieiu, Tilecuș, Sântelec, Călățea, Tășad, Miersig, Sărand, Cordău și Calea Mare. Toate acestea erau situate în imediata apropiere a frontierei ungaro-române, de unde se putea mai ușor ajunge, de cele mai multe ori pe jos, ghidați de călăuze. Dintr-un raport al postului de jandarmi Drăgănești (din luna mai 1944) se poate constata implicarea în aceste acțiuni și a grănicerilor români, alături de localnici: „Individul *Ignea Ioan*, pensionar din Lipova, fost agent polițienesc pe lângă Chestura Poliției Municipiului Oradea, *în noaptea de 20-21 mai 1944, a trecut fraudulos peste frontieră din Ungaria în România, aducând un număr de 4 evrei, care au fugit din lagărul de internabili Oradea, de frică să nu fie împușcați de germani* (subl.ns.-A.F.).

De la Oradea au fost aduși, *prin comuna Betfia*, de către un român, cu numele de Ardelean, până în comuna Hidișelul de Jos, la individul Bungău, lângă pichetul de grăniceri români.

Trecerea s-a făcut *cu învoirea șefului postului de grăniceri români*, pentru care a primit, în schimb, suma de 20.000 lei, iar locuitorul Ardelean, la fel, a fost plătit cu suma de 20.000 lei.

„Din Hidișel au fost duși de locuitorul Bungău la Ginta, primind suma de 4.000 lei, ear de aici au fost luați de mecanicul

trenului din seara de 22 Mai 1944, pe locomotivă, până la Arad⁹. Iată, aşadar, *una din filierele folosite*, care aveau drept ţintă oraşul Arad, unde primeau ajutor de la evreii arădeni pentru a pleca la Bucureşti sau în alte locuri sigure din ţară.

Grănicerii trebuiau, conform ordinelor, să-i treacă peste frontieră înapoi în Ungaria, dar, aşa cum se va vedea, ei s-au întors, în cea mai mare parte, în România şi, conform documentelor, au fost întocmite liste cu evreii care au fost internaţi în lagărul din comuna Ginta. Am descoperit un astfel de tabel nominal cu evrei intraţi fraudulos în ţară, daţi înapoi peste frontieră, înaintaţi Curţii Marţiale Timişoara şi plasaţi apoi în Comuna Ginta, care conţine 192 de nume¹⁰.

În luna mai a anului 1944, imediat după ce au început trecerile mai numeroase peste frontieră, din Ungaria în România, s-a ajuns la un acord între comandantul Legiunii de jandarmi Bihor, colonelul Ştefan Rusu, şi comandantul grănicerilor, colonelul Perhaita. Conform acestuia, primul trebuia să-i predea grănicerilor pe evreii prinşi, pentru a-i trece peste frontieră, înapoi în Ungaria, ceea ce, în lunile aprilie şi mai, a fost extrem de dificil, deoarece, atât grănicerii români, cât şi Inspectoratul Regional de Poliţie Timişoara, au dat ordine ca aceştia să fie lăsaţi în libertate, după ce ajungeau la Arad. Situaţia apare, datorită faptului că instituţii ale statului acţionau în mod diferit, ca fiind inexplicabilă. S-a ajuns până acolo ca grănicerii şi poliţia din Timişoara să pună în libertate evreii prinşi de jandarmii bihoreni¹¹.

În această stare de lucruri aparent confuză, marcată de apropierea finalului războiului, mulţi evrei - trecuţi noaptea peste frontieră - se întorceau, în scurt timp, în România, sau, dacă erau escortaţi până la Arad, aceştia erau abandonaţi de către grănicerii care-i escortau.

Concluzia este că aceşti evrei, după ce erau fost judecaţi, erau plasaţi în lagărul de internaţi politici de la Târgu-Jiu,

⁹ A.N.-D.J.Bh, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos 45/1944, f. 819

¹⁰ *Ibidem*, dos. 12/1944, f. 1924, 1925, 1927, 1928

¹¹ *Ibidem*, f. 1098

autoritățile române evitând aplicarea legii, desigur, în condițiile în care evoluția operațiunilor militare de pe Frontul de Est, mesajele liderilor lumii democratice și debarcarea aliaților în Normandia îndemneau la prudență. Prin urmare, măsurile legislative dure, luate datorită presiunilor germane, nu erau puse în aplicare: „De formă, Ion Antonescu a emis un ordin de arestare a evreilor care trec în România, dar asta pentru a-i face lui Hitler dovadă de sprijinire a politicii sale antievreiești. Altele erau însă indicațiile date autorităților care intrau în contact cu evreii refugiați din Ungaria, fie din Ucraina subcarpatică, fie din Polonia sau alte zone. Ba mai mult, Mihai Antonescu i-a transmis lui Emil Hațieganu (care se afla la Cluj) prin locotenent-colonelul Gurgu, de la Consulatul României din Cluj, că toți evreii care doresc să caute protecție în România au această posibilitate, *cerând însă discreție absolută și indicând chiar să fie folosită calea clandestinității, fiindcă germanii deveniseră suspicioși și vigilenți...*” (subl.ns.-A.F.)¹².

Subscriem opiniei profesorului israelian Iaacov Geller, de la Universitatea Bar Ilan, care „a cercetat fluxul miilor de evrei” care au fugit din Ungaria și Polonia, adăpostindu-se, în anii Holocaustului, în România. O „țară adăpost”, așa o denumește profesorul izraelian. „E o formulă metaforică. România acelor ani era departe de a fi un paradis, dar, față de ceea ce se întâmpla prin vecini, istoricul are de descifrat încă un paradox”¹³. Același profesor considera, legat de fuga evreilor polonezi, de care ne ocupăm și noi, că România a exercitat o adevărată fascinație asupra acestora, deoarece a fost: „singura poartă rămasă deschisă pentru ei”. România, accentuează același autor, „...în pofida antisemitismului feroce, întărit de alianța încheiată de guvernul României cu guvernul Axei, a devenit țara de absorbție a evreimii din estul Europei. Prin România se făcea trecerea spre lumea liberă”¹⁴

¹² Constantin Mustață, *op. cit.*, p. 131

¹³ Teșu Solomovici, *Istoria Holocaustului în România. Transnistria și Transilvania de Nord*, Editura Teșu, București, 2006, p. 307

¹⁴ Iaacov Geller, *Rezistența spirituală a evreilor români în timpul Holocaustului*, Editura Hesefer, 2004 (apud Teșu Solomovici, *op. cit.*, p. 307)

(subl.ns.-A.F.). Aceasta este și părerea noastră în acest stadiu al cercetării. Bineînțeles, este greu astăzi să evaluăm capacitatea acelor oameni care s-au implicat în salvarea evreilor peste frontiera ungaro-română de a fi făcut mai mult, dar, oricum am considera-o, orice judecată trebuie făcută numai în contextul european de atunci, pentru a fi cât mai aproape de adevăr.

În partea finală a lucrării noastre, vom reconstitui modul cum a „funcționat” una din filierele din apropierea orașului Oradea, prin care au fost trecuți evrei, de către diplomații de la Consulatul General Român din Oradea, și de către țăranii români din satele de lângă frontieră. Este vorba de punctul de frontieră de la Șauaieu, despre care am descoperit unele documente care completează informațiile dintr-un text memorialistic publicat de fostul consul dr. Mihai Marina în revista *Magazin Istoric* (1976), cu titlul semnificativ: „*Nu puteam rămâne impasibili*”¹⁵. Din această sursă bibliografică am utilizat date și nume ale unor autori de cărți apărute în ultimii ani¹⁶.

Filiera la care ne referim a avut două *componente*: una la Oradea și cealaltă dincolo de frontieră, în România. Acestea se aflau într-o comunicare strânsă, pentru a evita eșecurile. Consulul general Mihai Marina avea, desigur, marea răspundere de a pregăti „trecerea” peste graniță, prin locurile mai puțin controlate de grănicerii unguri. El a evitat, uneori, Băile Felix, pe unde se făcea legătura cu România, deoarece era un spațiu păzit cu mai multă vigilență. Comuna Șauaieu era situată în proximitatea și liniei ferate Oradea-Holod-Beiuș. Ca atare, era propice pentru organizarea unei rețele¹⁷ eficiente de trecere clandestină a unor

¹⁵ Dr. Mihai Marina, *Nu puteam rămâne impasibili*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 39-41

¹⁶ De exemplu Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 103, 118; Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, București, 1997, p. 208

¹⁷ Zoltán Tibori Szabó, după ce afirmă că Mihai Marina a „desfășurat” o activitate de salvare de evrei, nu uită să menționeze faptul că „nu avem informații verificate despre o rețea *permanentă*” (subl. ns.-A.F.) de această natură. Pentru a nu lăsa cititorul să creadă altceva decât a ținut să remarce în frazele pe care le-am citat, același autor avertizează că: „Informațiile fostului

evrei în România, unde aceștia erau așteptați de călăuze, ori acționau pe cont propriu, asumându-și riscul de a fi prinși de grăniceri și jandarmi.

Conform informației cunoscute și-a implicat colaboratorii în acțiunile de salvare (pe vice-consulii Anghel Lupescu, atașatul cultural Ion Isaiu, Ion Romoșan și alții), care „au făcut mai multe drumuri” cu automobilul Consulatului, pentru a-i transporta pe „refugiați”¹⁸ în România. A colaborat efectiv cu țărani Ion Lucan, Ieremia Drâmbă și alții¹⁹. La Arad, evreii care treceau granița prin așa-zisa „vama cucului”, datorită „aranjamentelor” făcute de cei menționați, erau așteptați de Justin Filip, fost avocat în Oradea, care se „îngrija de soarta lor în continuare”.

Prin această filieră au reușit să treacă – „în mod fraudulos” – din Ungaria în România, la 24 iunie 1944, prin punctul de frontieră Șauaieiu²⁰, membrii grupului Kupfer²¹. Au fost prinși în gara din Ciumeghiu, de către poliția de frontieră. Aveau intenția să ajungă la Arad, însă n-au reușit acest lucru, ci au fost „cercetați” (în garnizoana Tinca) de către căpitanul I. Hera (care era subordonat Statului Major al Armatei Române), șeful unui „birou” special stabilit în această localitate. După investigații, căpitanul I. Hera i-a trimis la Curtea Marțială de la Timișoara (însoțiți de o adresă, cu nr. 587/25 iunie 1944, din care am extras informațiile de mai jos), pentru a fi „judecați” și, ulterior, internați în Lagărul de la Târgu Jiu, unde i-a „prins” ziua de 23 august 1944, după care au fost eliberați și, astfel, au

consul nu au fost confirmate de alte surse” (*Ibidem*, p. 116). Așadar, ne-am aflat, în acest caz (care a intrat în literatura problemei), într-o eventuală incertitudine și aceasta s-ar datora împrejurării că, până astăzi, nu au apărut alte informații, care să le confirme pe cele ale consulului român.

¹⁸ Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 165-166; Mihai Fătu, Mircea Mușat, *Teroarea horthyisto-fascistă din nord-vestul României, (septembrie 1940 – octombrie 1944)*, Editura Politică, București, 1985, p. 272-275

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ A.N.-D.J.Bh, *fond Legiunea de Jandarmi Bibor*, dos. 12/1944, f. 133

²¹ Despre acesta vezi Tereza Mózes, *op. cit.*, p. 190, 200, 208 și 212; Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 165-166.

scăpat cu viață²². Dr. Miksa Kupfer a revenit la Oradea, unde a lucrat ca medic la Spitalul Evreiesc.

Membrii „grupului Kupfer” (toți din Oradea, internați în ghetou):

1. Alexandru BALINT, medic pediatru, doctor în medicină, fiul Etelcei și Desideriu Berkovits, născut la 27 iulie 1895 în Eger (Ungaria), având ultimul domiciliu în Oradea și cetățenia maghiară; conform declarației sale, adoptase confesiunea *evanghelică*;
2. Ileana BALINT (născută Fogel, la 15 mai 1905, în Timișoara), soția doctorului de mai sus, cu ultimul domiciliu în Oradea, de cetățenie maghiară și religie ortodoxă (după propria-i declarație), absolventă a unei Școli medii comerciale, casnică, fiica lui Ladislau și al Reghinei Katz;
3. Dr. Maxim [Miksa] KUPFER, medic ginecolog, doctor în medicină, fiul lui Martin și al Rozaliei KLEIN, născut la 14 august 1898, în localitatea Virtiș (Bihor), de cetățenie maghiară și religie mozaică, cu ultimul domiciliu în Oradea;
4. Dr. Elisabeta CZEILER (născută la 21 iunie 1900, în Oradea), medic, doctor în medicină, fiica lui Iacob și Anei Moscovits, de cetățenie maghiară și religie mozaică, cu ultimul domiciliu în Oradea; soția lui Maxim Kupfer;
5. Rafael KUPFER, fiul lui Maxim Kupfer și al Elisabetei Czeiler, născut la 25 iunie 1930, în orașul Arad, și având ultimul domiciliu în Oradea; absolvent a 4 clase secundare, de cetățenie maghiară;
6. Rozalia KUPFER, văduvă, născută la 20 aprilie 1868, în comuna Cubulcut (Bihor) și având domiciliul în Oradea; absolventă a patru clase primare, casnică, fiica

²² Fiul lui Miksa Kupfer a dat, în 21 noiembrie 2004, o declarație despre cele întâmplate (vezi Zoltán Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 165). Aceasta este semnată cu numele Pál Réz (pseudonimul literar al lui Rafael Kupfer).

lui Menhert și a Saroltei Lindeman, de cetățenie maghiară și religie mozaică²³;

Dr.-ului Maxim Kupfer i s-a restituit suma de 150 pengö, care a fost, inițial, confiscată de polițiștii de graniță, conform dispozițiilor legale. Decretul-lege nr. 1069, publicat în *Monitorul Oficial* (nr. 123 din 29 mai 1944) prevedea pedepsirea celor care se „fac vinovați de trecerea frauduloasă a frontierei din Ungaria în România”²⁴, cum au fost și cei menționați, care au și fost înaintați Curții Marțiale din Timișoara.

Este de remarcat faptul că grupul de evrei, compus din membrii familiilor Kupfer (4 persoane) și Balint (2 persoane), a fost „trecuți” granița de către consulul general Mihai Marina (deci, nu mai există nici o incertitudine în această direcție²⁵), după care au fost prinși de grănceri, anchetați de căpitanul I. Hera și condamnați de Curtea Marțială din Timișoara. Ei au trăit prin toate experiențele la care erau supuși evreii care treceau granița din Ungaria în România și, din întâmplare, au fost prinși de instituțiile militare românești.

La 9 iulie 1944 au fost „prinși” de către patrula Pichetului de grăniceri Șauaieiu, după ce aceștia au trecut „clandestin” frontiera din Ungaria în România, următorii evrei:

1. Eduard WISNIEWSKI, născut la 5 ianuarie 1919, în Cracovia (Polonia), de cetățenie polonă și religie mozaică, absolvent a 7 clase de liceu, de profesiune pivnicer, fiul lui Ladislau și Franciskei Lichata, cu ultimul domiciliu în Niregyháza (Ungaria);
2. Alfred STEINMETZ, născut la 30 ianuarie 1931, în Budapesta, de cetățenie maghiară și religie mozaică,

²³ A.N.-D.J.Bh, *fond. Legiunea de Jandarmi Bibor*, dos. 12/1944, f. 134-134

²⁴ *Ibidem*

²⁵ Dacă ar mai exista vreuna, aceasta ar fi spulberată de *Declarația* dr.-ului Kupfer (dată la 2 septembrie 1946), din care reproducem această precizare: „În timpul când la Oradea s-a făcut ghetoul, eu și familia mea, datorită sentimentelor democratice și umane ale domnului Marina, cu ajutorul lui ne-am salvat, refugiindu-ne în România. Țin să declar că acest ajutor ne-a fost dat din partea d-lui Marina *absolut dezinteresat*” (Mihai Fătu, Mircea Mușat, *op. cit.*, p. 271).

absolvent a trei clase secundare, elev (deci, fără „profesiune”), fiul lui Sigismund și al Iankei Felsemburg; cu ultimul domiciliu în Budapesta²⁶. Deci, un elev de numai 13 ani, care domiciliu în Budapesta, a plecat singur spre frontieră, pentru a-și salva viața. Nu știm ce s-a întâmplat cu familia sa, însă putem presupune că a fost expediată în vreunul din ghetourile poloneze.

Cei doi evrei au venit în România, după cum au declarat, cu „gândul de a rămâne definitiv” și cu speranța că „vor fi în bună siguranță”²⁷.

La 21 iulie 1944 a trecut „fraudulos frontiera”, din Ungaria în România, prin punctul de frontieră Șauaieu, croitorul Herman Rub, care s-a născut la 2 ianuarie 1924, în localitatea Săcuieni (Bihor), de cetățenie maghiară și religie mozaică, absolvent a patru clase primare, cu ultimul domiciliu în Oradea²⁸.

Documentele memorialistice și arhivistice pe care le-am consultat confirmă faptul că prin localitatea Șauaieu a funcționat o „portiță” de scăpare a unor evrei din Ungaria și Transilvania de Nord, care au trăit teribila spaimă a ajungerii în lagărele morții din Polonia. Aceasta le-a insuflat curajul de a încerca trecerea, cu orice riscuri, a frontierei dintre Ungaria și România, cu convingerea că aici își vor găsi liniștea și libertatea. Din punct de vedere psihologic, putem considera aceste experiențe temerare, și în aceeași măsură, traumatizante, ca o ultimă șansă care le-a fost oferită de realitatea istorică prin care au trecut.

Firește, arhivele și memoria colectivă (pentru că mai trăiesc unii martori și participanți la aceste „evenimente” decisive pentru existența unor oameni), mai pot furniza informații utile cunoașterii acestui capitol din istoria Holocaustului²⁹.

²⁶ A.N.-D.J.Bh, *fond. Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 12/1944, f. 124

²⁷ *Ibidem*, f. 123 (Din adresa cu care Legiunea de Jandarmi Bihor i-a trimis în Lagărul de internați politici de la Târgu – Jiu).

²⁸ *Ibidem*, f. 411

²⁹ Într-o *dare de seamă* (din 24 mai 1944), semnată de agentul 245, se fac următoarele afirmații, care au, incontestabil, o valoare documentară de

CONSIDERATIONS REGARDING THE ILLEGAL CROSSING PATHS OF THE JEWS FROM HUNGARY INTO ROMANIA (MAY- AUGUST 1944)

Abstract: *One of the most important aspects of saving the Jews from Hungary and Northern Transylvania, by their fraudulent crossing the border into Romania, is represented by the organization of safe “channels” due to their functioning ways that saved from death thousands of Jewish refugees. The author of this paper deals with such an aspect of important historical issue showing – with reliable data and information (some unpublished ones) – a few of the channels to save Jews organised in Bihor as the ones in Betfia, Șauaieiu (this was due to the consul Mihai Marina and other diplomats from the General Consulate of Romania from Oradea), Mierlău and Hotar. Further information and comments on the importance of the actions to rescue de Jews persecuted in Horthy’s Hungary by ghettoization and deportation to death camps in Poland are provided, more than 30,000 Jews from the north of Bihor county living the tragic experience of the Holocaust.*

excepție: “populația comunei Sântelec (în care a funcționat una dintre cele mai „productive” filiere, despre care deținem o informație edificatoare-n.n.)...și-a făcut o ocupație de căpetenie din favorizarea trecerilor clandestine peste frontieră (din Ungaria-n.n.). Oricare locuitor din acea comună, dacă i se adresează cineva pentru aranjarea a diferite chestiuni în teritoriul cedat, își oferă serviciile lor (*Ibidem*, f. 1073). De asemenea, același agent conchide că: „În general, pe porțiunea de frontieră dintre Mierlău și Hotar (subl.ns.-A.F.) se fac cele mai multe treceri peste frontieră” (*Ibidem*).

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA SITUAȚIA EVREILOR DIN ROMÂNIA, ÎN PRIMII ANI POSTBELICI

Corneliu CRĂCIUN

În cursul celui de-al doilea război mondial, populația evreiască a României a suferit atât rigorile absurde ale unei legislații rasiale, antievreiești¹, după cum a fost și victimă colectivă a politicilor de exterminare, promovate de guvernul Ion Antonescu și de regimul profascist maghiar (Ardealul de Nord). După încheierea ostilităților militare, evreii din România se prezentau micșorați din punct de vedere numeric, ajungând aproape la jumătate din cât fuseseră anterior războiului² și afectați drastic din punct de vedere social, economic, cultural și al stării de sănătate.

Evreimea care supraviețuise conflagrației și regimurilor antisemite constituia o masă extrem de vulnerabilă, a cărei dificultate de reintegrare în timp și în societate era complexă, întrucât rămăsese „marcată pentru o lungă perioadă de timp de efectele șocului colectiv, dominată de teama unei posibile reîntoarceri la starea subumană la care fusese condamnată. O populație cu o sănătate zdruncinată, atât din punct de vedere fizic, cât și psihic, deosebit de temătoare în fața unor pericole reale sau potențiale”³.

¹ Vezi în acest sens, Harry Kuller, *Evreii în România anilor 1944-1949 – evenimente, documente, comentarii* -, Editura Hasefer, București, 2002; Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă 1944-1965*, Polirom, 2004; Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*. Text îngrijit de Gabriela Omăt. Prefață și note de Leon Volovici. Traduceri de Alina Skultéty, Humanitas, București, 2005; Carol Iancu, *Alexandru Șafran și Șoabul neterminat în România. Culegere de documente (1940-1944)*. Cuvânt înainte de Dr. Aurel Vainer. Prefață de Prof. Dr. Andrei Marga, Hasefer, București, 2010.

² Liviu Rotman, *lucr. cit.*, p. 28.

³ *Ibidem*, p. 29

În primii ani postbelici, comunitatea evreiască a avut de soluționat probleme grave, unele ținând de statutul anterior de grup marginalizat și discriminat, altele de dificultățile dobândirii unei condiții sociale care să o așeze în normalitate.

Deși împrăștiată numeric și cu resursele umane și economice afectate drastic, populația evreiască s-a recules, în măsura posibilităților, și a acționat, cel puțin într-o primă fază, unitar (până când tentativele de acaparare comunistă a părții evreiești a populației României începuseră să devină eficiente, chiar dacă nu s-a reușit, nicidecum, controlul integral comunist asupra acesteia).

În localități în care existaseră comunități evreiești compacte, puternice, situația acestora devenise precară, sub aspectul condițiilor de viață, al vitalității și energiei, al funcționării instituționale, al bazei economice.

Prima situație dificilă care și cerea rezolvarea a fost aceea a persoanelor deportate, plasate forțat în detașamente de muncă, aflate în situația complicată a revenirii casă sau cât mai aproape de casă și rătăcind pe drumurile Europei. Pentru ajutorarea acestora ca să ajungă în țările de origine și pentru ca, ajunse acolo, viața să le fie cât de cât ușurată, s-au angajat instituții comunitare și guverne ale țărilor respective.

Din Oradea (la data eliberării orașului, în localitate se mai găseau în jur de 300-400 de bărbați evrei, reținuți pentru munca obligatorie), a fost declanșată acțiunea de căutare a deportaților din Ardealul de Nord. Pentru a obține detalii în legătură cu obiectivele și formele de materializare a acestora, redacția ziarului *Viața nouă* s-a adresat dr. Ludovic Karl, unul dintre inițiatorii acestei expediții cu caracter umanitar. Urmând să plece la sfârșitul săptămânii (interviul a fost publicat în ziua de joi, 15 februarie 1945), căutătorii au beneficiat de sprijinul moral și material al forurilor competente din București. În primul transport plecau 26 de persoane, având primul contact la Lublin și urmând să-și continue activitatea în teritoriu. Biroul oficial al comisiei funcționa la Cooperativa Deportaților; în vitrina acesteia urma să fie anunțat traseul expediției.

Comisia pentru căutarea deportaților a luat ființă în cursul lunii ianuarie 1945; prima adunare generală a avut loc la 1 februarie 1945, în sala cinematografului „Corso”, cu participarea a 1000 de persoane, evrei și creștini. Cu acest prilej, au fost prezentate planul comisiei și dificultățile unei asemenea întreprinderi, unele „materiale, deoarece au fost și de aceia cari n’au înțeles importanța situației și s’au sustras dela sprijinirea expediției; pe de altă parte nici până azi membrii expediției nu dispun de echipamentul necesar”⁴.

La 24 februarie, același ziar a anunțat că „A plecat din Oradea prima expediție pentru căutarea celor deportați”, într-o atmosferă de solidaritate și apreciere din partea publicului asistent: „S’a observat pe brațul fiecărui delegat banderola Crucii Roșii internaționale, cu inscripția în limba rusă. Ofițeri ruși și români au ovaționat călduros pe membrii expediției.” Componenții acestei prime expediții „au făcut legământ conform intereselor comune că se vor nizu a satisface de interesul obligațiunilor luate.” Se anunța că, în zilele următoare, „Comisiunea (DEFAB – Deportáltak Felkutatására Alakult Bizottság) instituită pentru căutarea celor deportați își va deschide biroul în zilele apropiate, în care birou secții deosebite se vor ocupa cu deslegarea problemelor actuale. Aici se va organiza plasarea urgentă a deportaților sosiți, precum și întreținerea provizorie a deportaților din alte orașe, cari sunt în trecere pe aici”⁵.

Pentru a veni în sprijinul acțiunii de reîntoarcere a deportaților, guvernul a pus la dispoziție un tren special, care să circule între Homona și Ardealul de Nord. Primul tren de această natură a fost compus în gara Oradea și predat delegatului Apărării Patriotice, dr. Andrei Pollák, și delegatului Oficiului Deportaților, dr. Karl Ludovic (în informația de ziar, se accentuează bunăvoința cu care organele C. F. R. au contribuit la formarea trenului și la asigurarea unor condiții acceptabile de călătorie)⁶.

⁴ *Viața nouă*, I (1945), nr. 27 (15 febr.), p.1.

⁵ *Ibidem*, nr. 35 (24 febr.), p. 2.

⁶ *Ibidem*, nr. 66 (11 apr.), p. 2.

La 13 mai 1945, același ziar a publicat un material despre sosirea la Oradea a primului tren de deportați, reîntorși din lagărele de exterminare (olandezi, francezi, cehi, iugoslavi, români); în vagonul penultim erau orădeni, 10 femei și un bărbat. Oamenii purtau pe trup și în conștiințe amprentele unor experiențe tragice inimaginabile: „Femeile au părul scurt, majoritatea lor și-a legat capul ca să nu se vadă părul lor tuns. Corpul lor slab e acoperit cu haine pestrițe. Poartă încălțăminte foarte diferite: cizme, bocanci, sandale. Vorbim cu o fată tânără de 19 ani, originară din Oradea. Cu un an înainte era sănătoasă, plină de viață. Acum are 48 de kg. Părul ei scurt, gâtul ei lungit o fac să pară copilă. Abia poate umbla, având picioarele pline de răni”; **„Medicul trenului poartă în brațe o fetiță în vârstă de 3 ani. Micuța Elena ne-a arătat numărul tatuat pe brațul ei”**⁷.

Ziarul din 23 mai publică o informație primită de la Defab, conform căreia, în orașele Reichenberg, Galbonc și Kranstraub din regiunea sudetă, au fost eliberați 600-700 de deportați din Oradea și din județul Bihor. Pentru repatrierea lor, a plecat un tren special cu delegați ai Partidului Comunist, ai Apărării Patriotice, însoțiți de personal sanitar. Trenul va staționa la Cracovia, până când, cu diferite mijloace de transport: automobile, trăsuri, căruțe, vor fi strănși deportații aflați în orașele Danzig, Königsberg și Breslau⁸.

La acțiunea de identificare și întoarcere a deportaților, DEFAB a trebuit să înscrie în programul său de acțiune încă două obiective: ajutorarea materială și cazarea celor reîntorși. Până la mijlocul lunii aprilie 1945, au fost asistați peste 600 de persoane care au trecut prin oraș, precum și 150 de localnici, cărora li s-au asigurat locuință și hrană.

Pentru a asigura DEFAB-ului o mai eficientă funcționare, a fost luată hotărârea să fie integrat în „Apărarea Patriotică”, cu statut de subsecție autonomă; concomitent, s-a hotărât schimbarea numelui în „Oficiul Deportaților”. În Ardeal,

⁷ *Ibidem*, nr. 92 (13 mai), p. 3.

⁸ *Ibidem*, nr. 99 (23 mai), p. 3.

stațiunile (filialele - n. n.) principale ale acestuia erau la **Cluj, Satu-Mare, Carei-Mari, Baia Mare, Zalău**, dar „rolul cel mai important îl are oficiul din Oradea, deoarece aici trec toți acei, cari se îndreaptă spre vetrele lor, așa încât ajutorarea lor primordială se face tot în orașul nostru”.

Oficiul prelua deportații și, prin funcționarii săi, fiecăruia i se lua un proces-verbal, în care se consemnau, pe lângă alte elemente, numele persoanelor despre care știau că au supraviețuit; datele erau afișate zilnic.

Un act important a constat în redeschiderea Spitalului Evreiesc, inițial cu o capacitate de 45 de paturi, dar care era prevăzut să se extindă la 80 de paturi (aici se acordau cartiruire gratuită și consult de specialitate; medicamentele necesare fuseseră furnizate de la București); atât pentru cei aflați în tranzit, cât și pentru localnici se servea masă la cantina Uniunii Evreilor Democrați.

Pentru a asigura fondurile necesare ajutorării deportaților, s-a format un comitet compus din 20 de doamne și 10 funcționari orășenești, „ajutați de către membrii UTC-ului, care mergeau din casă în casă, cerând o contribuție în natură pentru ajutorarea celor deportați”⁹.

În ziua de 17 martie 1945 a început acțiunea de colectare de haine și rufe pentru deportații întorși la Oradea, în cadrul unei acțiuni comune a „Apărării Patriotice” și a Comitetului pentru căutarea deportaților¹⁰.

La 3 mai 1945, la împlinirea unui an de la închiderea evreilor orădeni și din provincie în ghetouri, s-a desfășurat „o adunare demonstrativă” la sediul Grupării Evreilor Democrați, din str. Szaniszlo, la care au luat parte și delegați ai „partidelor și organizațiilor democrate, în frunte cu Partidul Comunist și Comisia Locală a Sindicatelor, cari au manifestat solidaritatea lor cu victimele teroarei fasciste”.

Adalbert Katona a citit, în calitate de martor ocular, un material despre evenimentele tragice din Oradea; ghetoul a fost

⁹ *Ibidem*, nr. 66 (11 apr.), p. 4.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 50 (22 mart.), p. 2.

înființat ca urmare a ordinului expres al fostului ministru de Interne al guvernului maghiar, dr. Endre Ladislau, venit în acest scop la Oradea; pentru atingerea scopurilor criminale ale ghetozării s-a angajat masiv fostul subprimar, Ladislau Gyapai. Acesta „a declarat că în trei zile termină cu izolarea evreilor, unde au fost închiși 19 mii 860 evrei, originari din Oradea, precum și 4 mii 870 din provincie. Bărbați, femei, copii și moșnegi au fost înghesuți toți într'un loc mic. După izolare, Gyapai a ordonat conducătorului Oficiului Stării Civile să nu mai înmatriculeze nici o naștere, nici o moarte din rândurile evreilor, încât nu mai e nevoie de așa ceva...”¹¹.

În 1948, Comitetul Democrat Evreesc din Bihor a solicitat unor membri ai săi să redacteze autobiografii, materiale sugestive și reprezentative atât pentru destinul unei comunități, cât și pentru destine individuale. În ele se fac referiri succinte, consemnate, inclusiv ale perioadelor de dinainte de război, din timpul războiului, cât și din anii imediat următori încheierii conflagrației mondiale. Se vorbește aici despre frângerea unor vieți și despre condițiile dramatice, chiar tragice de atâtea ori, în care supraviețuitorii au încercat să-și continue existența.

Slamovits Ferdinand, stabilit în Beiuș, născut la 23 oct. 1914, în jud. Ciuc a fost obligat, datorită situației economice precare, să caute de lucru în alte părți ale țării; slujbe temporare, servicii desfășurate în cvasiiminența descoperirii ca evreu și a izgonirii: „In anul 1938 Martie din cauza mizeriei care a dominat pe timpul acela am plecat din Bucșani - dar nu am putut primi alt post decât paznic de noapte și acest post am primit fara sa spun ca sunt evreu, a fost la Guvern Goga, aici am stat 3 luni dupa ce am fost demascat ca evreu am fost dat afara din acest post...”.

Revenit în Beiuș, a fost concentrat în armată, pe perioada 23 martie 1939- 19 iulie 1940; la data de 5 decembrie a fost exclus din armată. Cu data de 31 august 1941, a fost încorporat în

¹¹ *Ibidem*, nr. 88 (9 mai), p. 2.

Detașamentul de Lucru Vârciorog- Bihor și de acolo trimis la Cânepiște-Turda.

Ambii părinți, rămași în teritoriul cedat, au murit la Auschwitz¹².

Rosenberg Alexandru, născut la 13 mai 1911, în Szeged, stabilit la Marghita (unde părinții au funcționat 35 de ani ca învățători), făcuse ucenicie muncitorească și probabil ușor revoluționară la Oradea, pentru că scria că în 1929: „am devenit calfă (de tâmplar - n. n.) și am lucrat la Oradea, unde am fost înscris ca membru la Căminul de muncitori de pe strada Vlahuța /Füzes utcza/, unde am avut drept conducător pe Dr. Rozvan Eugen.” (Acest om nu avea de unde să știe că fostul șef al comuniștilor din Oradea și Bihor fusese executat la Moscova, din ordinul lui Stalin, în urmă cu zece ani și că numele lui fusese eliminat din istoria pozitivă a comunismului din România la câțva timp după ce plecase în U. R. S. S)

În 1939, a făcut serviciul în armata română, până la cedarea Ardealului, când a plecat la Budapesta, angajându-se ca lucrător la o fabrică din Pesta. În octombrie 1942 a fost deportat într-un lagăr de muncă. De aici s-a eliberat la sfârșitul lui octombrie 1944; „și din familia mea de 8 persoane m-am reintors singur, familia mea precum și soția neintorcându-se”¹³.

Egri Zoltan, născut la Beiuș, la 27 februarie 1930, a fost deportat la Auschwitz în 1944. A avut șansa să fie salvat; dar „Reintors acasa, nu am mai gasit decat ruinele trecutului. Astfel am rămas absolut singur, fara familie”¹⁴.

Au fost cazuri în care circumstanțele tragice care păreau că se sfârșiseră, în loc ca ele să fi marcat schimbarea înspre normalitate, au instituit noi prilejuri de opresiune. Pentru unii dintre detașamențiștii evrei, întâlnirea cu trupele sovietice a

¹² DJAN-BH, Fond Comitetul Județean C. D. E. Bihor – Oradea, Fondul Nr. 13, ds. 15/ 1949, f. 268.

¹³ *Ibidem*, f. 148.

¹⁴ *Ibidem*, f. 73.

însemnat ieșirea din lagărele naziste și intrarea în lagărele sovietice și, automat, intrarea într-un proces de bolșevizare.

Din autobiografia lui Weinberger Edmund, născut la 11 iulie 1922, fost lucrător automecanic la Budapesta, aflăm că a fost dus în 1944 într-o campanie de lucru. În aprilie 1945, a căzut prizonier la ruși la Kossa și purtat în câteva lagăre de război din U. R. S. S.; a revenit în țară în decembrie 1948, după ce fusese internat în câteva lagăre de război sovietice. Sunt de relevat câteva repere temporale: a fost luat prizonier de ruși cu aproximativ o lună înainte de încheierea războiului și a fost eliberat după o captivitate de aproape patru ani¹⁵.

Fischer Alexandru, născut la 26 noiembrie 1920, în Maramureș, mutat la Oradea împreună cu părinții, la 13 octombrie 1941, a fost „ridicat forțat de către armata Maghiară în detașamentul de lucru în diferite locuri unde mult am suferit în anul 1943 am fost pus la lucru în Ucraina în anul 1944 Iulie am fugit dela detașamentul de lucru împreună cu 30 tovarăși în partea armatei roșie unde am fost transportați în Donbas unde am muncit în mină de cărbune împreună cu mai mulți cetățeni ai Uniunii Sovietice...”¹⁶. S-a reîntors în țară la sfârșitul anului 1948.

Paul Weinberger, născut la Săcuieni, Bihor, la 25 martie 1920, în 1942 a fost înrolat în batalionul de muncă, iar în 1943 trimis în Ucraina. O dată cu înaintarea armatelor ruse, a fost luat în captivitate sovietică, lucrând un an în minele de cărbune din valea Donețului. Spre deosebire de alții, a revenit în țară mai devreme: „În toamna anului 1945 am venit acasă cu primul lot al transportului de prizonieri”¹⁷.

Cazul evreilor trecuți din detașamentele maghiare de muncă forțată în prizonierat rusesc era o rană deschisă în corpul comunității evreiești.

La 15 martie 1946, Comitetul Democrat Evreesc, Organizația județului Bihor, se adresa Comisiunii Interlitate de

¹⁵ *Ibidem* f. 120.

¹⁶ Apud Corneliu Crăciun, *Contribuții documentare la istoria evreilor din Bihor*, Editura Arca, Oradea, 2009, p.182-183.

¹⁷ Apud *ibidem*, p. 183.

Control din București, fiind mandatat de Conferința Regională a Ardealului de Nord, să intervină „la forurile competente pentru trimiterea la vatră a prizonierilor aflați în prezent în Lagărele de Prizonieri din U. R. S. S., cetățeni Români de origine Evrei, cari au fost ridicăți de autoritățile fasciste germane și maghiare la lucru obligatoriu”¹⁸. Textul pleda pentru rezolvarea cât mai grabnică a situației acestor cetățeni (de fapt, nimic nu justificase luarea lor în prizonierat și menținerea lor în această stare): erau cetățeni români de origine evreiască, aparținând Ardealului de Nord, revenit la România, și își făcuseră serviciul militar, în diferite contingente, în armata română, în plus, suferiseră ca evrei și fuseseră duși cu forța cu detașamente de lucru ale armatei maghiare.

La 4 septembrie 1947, problema era pusă într-o anexă la o scrisoare adresată de C. C. al C. D. E. din București, care solicita informații în acest sens: „Prizonierii de război în U.R.S.S. contrar afirmațiilor și comunicărilor care au apărut în ziare regretabil prizonierii evrei foști lucrători în detașamentele de muncă ungurești nu se reîntorc. (...) Ar fi de dorit ca Dvs. să insistați permanent până la rezolvarea acestei probleme”¹⁹.

Nu fuseseră soluționate complet unele dispoziții anterioare, în sensul că efectele lor nu au fost anulate în mod concret. În baza Legii nr. 2909, din 21 octombrie 1941, completată cu modificări ulterioare, populația evreiască a fost obligată să predea statului stocuri determinate precis de îmbrăcăminte. Ca urmare a sesizărilor venite din partea comunităților evreiești din țară, pe adresa președintelui Consiliului de Miniștri, că mai existau în păstrarea unor autorități obiecte nerestituite, la 7 noiembrie 1945, chestorul Poliției Municipiului Oradea transmitea în copie Ordinul Circular al Direcțiunii Generale a Poliției, din 4 octombrie 1945, cu privire la acest caz: „Avand in vedere ca, prin art. I din legea Nr. 641/ 944 pentru abrigarea (abrogarea - n. n.) masurilor legislative antievrești, dispozitiunile legii de mai sus nu mai au fiinta legala si deci efectele aflate astazi la diferite autoritati sunt pastrate de acestea fara nici un

¹⁸ Apud *ibidem*, p. 163.

¹⁹ Apud *ibidem*, p.177.

titlu legal, va rugam sa luati masuri ca organele in subordinea Dvs. care ar detine asemenea stocuri de efecte, sa aduca, ca aceste lucruri la cunostinta Comunitatii Evreesti din capitala judetului, invitand-o sa trimita delegati pentru preluarea lor”²⁰.

În *Monitorul Oficial* din 10 februarie 1945²¹ a fost publicat Decretul-Lege pentru înființarea Casei de Administrare și Supravegherea Bunurilor Inamice (C. A. S. B. I.), elaborat pe baza raportului miniștrilor din 6 februarie 1945 și urmând să funcționeze sub autoritatea tutelară a Ministerului de Finanțe.

Conform articolului 2, punctul a, în atribuțiunile Casei intrau administrarea bunurilor mobile și imobile, aparținând persoanelor înscrise în art. 8 al Convenției de Armistițiu, semnate la Moscova, la 12 septembrie 1944; în mod expres se făcea referire la „Statele german sau ungar, ori persoanele cu reședința sau sediul pe teritoriul Germaniei sau Ungariei ori în teritoriile ocupate de acestea”.

În ședința din 9 februarie 1945, Consiliul de Miniștri a decis să înființeze, în cadrul fiecărei prefecturi, un oficiu al Bunurilor Inamice, cu scopul de a susține Comisariatul General al Bunurilor Inamice în acțiunile de identificare, custodiere și administrare a „bunurilor, drepturilor și intereselor inamicilor României...”²².

O decizie a Comisariatului General pentru Executarea Armistițiului, publicată în *Monitorul Oficial* din 29 august 1945²³, stipula ca, până la data de 15 septembrie 1945, să se realizeze situații complete privind bunurile mobile de orice fel care, în momentul evenimentului din 23 august 1944, „au aparținut persoanelor ce se încadrează în prevederile art. 8 din Convenția de Armistițiu”.

La 29 decembrie 1945, *Monitorul Oficial*²⁴ a publicat decizia, provenită de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, prin care erau

²⁰ DJAN-BH, Fond Chestura Poliției Municipiului Oradea, ds. 35/ 1945-46, f. 15. La 19 decembrie 1944, a fost adoptată „Legea pentru abrogarea măsurilor legislative antievreiești”.

²¹ p. 941.

²² *Monitorul Oficial*, nr. 37 (15 febr.), p. 1067.

²³ *Ibidem*, p.7596.

²⁴ *Ibidem*, p. 11196.

confirmate administrațiile bunurilor rămase de la germanii repatriați și de la bulgarii evacuați (dispozițiile aveau în vedere 6 județe (art.1) și 17 județe (art. 2); primele administrații județene urmau să lucreze potrivit dispozițiilor primite de la Oficiul Național al Colonizărilor, iar celelalte sub administrarea Camerelor agricole, subordonate tot Oficiului Național al Colonizărilor.

Cu toate aceste dispoziții logice, se comit abuzuri nejustificate. Nerezolvarea lor într-un timp rezonabil a provocat intervenții din partea comunităților și a conducătorilor evrei. La 14 martie 1946, Organizația județului Bihor a transmis Circulara nr. 1, prin care anunța ca, la data de 8-10 martie, la Oradea, a avut loc conferința Comitetelor Democratice Evreiești din Ardealul de Nord, la care a fost adoptată o Rezoluție, care cuprindea, printre altele: „Conferința îndrumă Comitetul executiv al regionalei Cluj să ia atitudine hotărâtă și energică pentru înlăturarea dispozițiilor jignitoare evreimei ca: CASBI, locuințe, și în general reintegrarea evreimei în drepturile răpite ce a suferit întârziere”²⁵. La 4 aprilie 1946, constatând ineficiența de până atunci a demersurilor și protestelor sale, Comitetul din Bihor anunța trecerea pe „drumul politicii militante”²⁶. Motivul principal al acestei noi forme de acțiune era politica autorităților în ceea ce privește autoritatea CASBI, care afecta în mod ilegal statutul evreilor și drepturile lor de integrare în normalitate, procedându-se la asimilarea evreilor decedați cu combatanții germani și maghiari, care n-au revenit în țară: „... după cum ati aflat averile evreimii absente vor fi inventariate în scop de conservare de către Casbi. Noi am protestat la forurile competente contra felului de a interpreta în felul acesta convenția de Armistitiu”. În telegrama trimisă premierului dr. Petru Groza și miniștrilor resorturilor de Interne, de Justiție, al Afacerilor Externe, Direcțiunii Generale a Casbi, C. C. al Frontului Unic muncitoresc, se exprima protestul față de manevrele prin care a fost sabotat ordinul din 31 iulie 1945, cerându-se să se pună capăt acestei „situații jignitoare evreimei moralion (moralmente – n. n.) și

²⁵ Apud Corneliu Crăciun, *lucr. cit.*, p. 162.

²⁶ *Ibidem*, p. 164.

materialiceste”²⁷. Foarte târziu, în 1948, Prezidiul Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române, pe baza deciziei Consiliului de Miniștri din 29 iunie 1948, a adoptat Decretul nr. 113, „cu privire la bunurile rămase de pe urma evreilor, victime ale unor măsuri de persecuție, decedați fără moștenitori”²⁸. Conform art. 1 al acestui Decret, bunurile care au aparținut evreilor, victime ale măsurilor de persecuție și care au decedat datorită acestora, neavând moștenitori, „trec, în virtutea prezentei legi, în proprietatea Federației Uniunilor de Comunități Evreiești, spre a fi folosite pentru ajutorarea populației nevoiașe evreiești”. Orice înstrăinări ale lor, indiferent de condițiile în care au fost făcute, erau declarate nule de drept. Art. III detalia atribuțiile Federației Uniunilor de Comunități Evreiești privind aplicarea dispozițiilor. În art. V se prevedea, în mod expres, obligația autorităților de a da asistența necesară comunităților în acest proces de recuperare a bunurilor.

În tot acest răstimp, marcat de dificultăți derivate din statutul evreilor din perioada războiului și premergătoare lui și de eforturi constante de remediere a situației, de acțiuni pentru înlăturarea unor practici neconforme spiritului nou în care ar fi trebuit să se dezvolte viața tuturor (aplicarea unor măsuri sau incomplet, sau cu întârziere), evreimea din România a suferit și impactul provocat de mișcarea forțată a societății românești, în tot mai mare măsură, spre stâng comunistă (în cadrul acestui proces, s-au comis acte grave și în interiorul acesteia: arestarea și apoi eliberarea liderului Wilhelm Fielderman, încercări și reușite de a anihila funcționarea organismelor comunitare evreiești).

Într-un asemenea context, începând cu 1945 și încheindu-se în 1949, evreii din România recurg – și acesta este o act doveditor al neaderenței lor la comunism – la emigrarea ilegală din România (în direcția Palestina, ulterior, Israel și Statele Unite), continuată cu *alya*.

²⁷ Ibidem.

²⁸ *Monitorul Oficial* din 30 iunie 1948, p. 5480-5481.

CONSIDERATIONS CONCERNING THE JEWS' ISSUES FROM ROMANIA IN THE FIRST POST-WAR YEARS

Abstract: *The ending of world conflagration didn't bring the expected peace and safety to the Jewish communities from Europe. Based on some documents identified by us at the National Archives - County Direction of Bihor, the work outlines some features of the existence of Jewish population in Romania in the post-war years. Being in the situation of seeking to protect and assert its own legitimate rights, the Jewish community embarked on an intricate and enduring process. The work displays some of the actions undertaken to this effect. It was organised a searching and repatriation campaign of Nazi camp survivors (which had the starting point in Oradea); as regards the persons brought back in the country, there were initiated and permanentized actions of giving material and moral support. Simultaneously, actions were undertaken in order to bring back in the country ex-members of the forced-labour detachments, captured by the Soviet army, deported in U.S.S.R, and forced to work. Actions were also undertaken in respect of correcting the way in which the possession of the Jews deceased in the camps were considered; as it was natural, these possessions should be returned to the Jewish community and not absorbed together with the properties of the citizens from the enemy countries.*

Keywords:

EVREII ORADIEI, UMBRE PE O CORTINĂ ISTORICĂ (1940-1944) CINCI SCRISORI PARTICULARE

TAVASZI Hajnal

Holocaustul sau Shoahul este cea mai mare experiență negativă trăită de aproape trei generații și rămâne cea mai mare traumă socială a secolului 20. Timp de șaiszeci și cinci de ani, instanțele internaționale și ale statelor au dat sentințe în vederea pedepsirii acelor care au comis *de facto* acest genocid, au fost înființate centre de documentare și fundații pentru cercetarea problemei, au fost înființate spații în memoria celor care au fost uciși și schingiuți în localitățile lor natale, ori în taberele ororilor umane de la Auschwitz–Birkenau, Mauthausen, Bergen-Belsen, Dachau și altele.

În urma cercetărilor documentare efectuate în toată această perioadă, au fost editate mii de publicații, iar martorii și supraviețuitorii, la rândul lor, au pus pe hârtie și au arătat lumii întregi calvarul trăit de comunitățile evreiești din diferite țări ale Europei la mijlocul secolului 20.

Și, totuși, problema Shoahului nu este rezolvată, istoria Holocaustului se scrie mai departe, iar bibliografia legată de această temă complexă capătă o extensie uriașă, indiferent dacă vorbim de ideologii, politici discriminatorii și impactul lor social.

„Narațiunile istorice despre holocaust, într-un mod necesar, rămân particulare într-o anumită măsură, încercându-se întotdeauna cu contextele morale, politice ideologice din perspectiva prezentului, instrumentalizând memoria culturală, transformând-o într-un monument care pune piedici memoriei.(...) Pe lângă depozițiile martorilor oculari, trebuie să ținem cont și de reprezentările ulterioare”,¹ afirmă cercetătorul ligvist Szirák Péter.

¹ Afirmarea este rezultatul analizei comparative a diferitelor discursuri despre Holocaust, inclusiv a celor mediatizate, în contextul operei lui Kertesz Imre: „Fără

În ce privește chestiunea reabilitării morale, și aceasta rămâne nerezolvată. Generațiile care au participat la evenimente, (victime, martori oculari, făptași) dispar treptat-treptat, iar memoria colectivă sau, dacă ni se permite, *trans-generațională*, devine, cu trecerea timpului, refractară. În acest context, dincolo de cadrul istoriografiei oficiale, de studierea amănunțită a depozitelor documentare, este necesar să facem apel și la memoria încă vie a comunităților evreiești. În acest context, mi se pare semnificativ ceea ce afirma Paul Ricoeur:

„Microistoria privilegiază, desigur, nivelul interacțiunilor la scara unui sat, a unui grup de indivizi și familii: la acest nivel se derulează negocierile și conflictele și se descoperă situația de incertitudine pusă în evidență de respectiva istorie....Discuția asupra exemplarității acestor istorii locale desfășurate la nivelul solului presupune amestecul micii istorii cu marea istorie”².

Cercetătorul american Randolph L. Braham, în lucrarea sa de mare amploare, *Enciclopedia geografică a holocaustului din Transilvania de Nord*³, face posibilă cunoașterea, de către fiecare comunitate locală din această arie geografică a istoriei comunităților evreiești. Lucrarea lui Braham, alături de literatura memorialistică și de specialitate, este un reper și pentru perioada 1940-1944.

Dacă privim lucrurile din perspectiva istoriei orașului Oradea, comunitatea evreiască nu poate fi ignorată sau considerată o temă secundară, în pofida situației politice complexe ce s-a produs de-a lungul anilor postbelici, iar legat de cercetarea evenimentelor petrecute în anul 1944 îmi permit să afirm că, în afara literaturii memorialistice, aceasta nu a fost făcută, cu câteva excepții, cu instrumentele cercetării

destin? (Szirák Péter, Kertész Imre (fragment). *A Holokauszt-diskurzus és a Sorstalanság*, în www.litera.hu).

² Paul Ricoeur. *Memoria, istoria, uitarea*. Timișoara: Amarcord, 2001, p.298.

³ *Az Észak-Erdélyi Holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Red. Randolph L. Braham, Budapest: Park Kvk, Cluj-Napoca: Koinónia, 2008, p.79-91.

istoriografice. Aceasta și din motive politice care puneau uneori cercetătorul într-o situație incomodă.

Cercetarea evenimentelor anului 1944 de la Oradea este deficitară mai ales din cauza lipsei surselor documentare, care o fac aproape imposibilă. Singura sursă de informare, presa locală din perioada respectivă, a fost eliminată aproape din toate colecțiile existente. Ea ne poate furniza informații cronologice asupra evenimentelor cotidiene, narațiuni personalizate sau legate de atitudinile politice, reprezentarea diferitelor grupuri de opinie. Pentru documentare am parcurs și am chestionat două publicații locale din 1942-44, *Nagyvárad (Oradea)* și *Magyar Lapok (Foi Maghiare)*, apoi am cercetat presa clujeană, ziarul *Ellenzék (Opозиția)*. Am putut astfel distinge peste 160 de articole referitoare la evenimentele legate de aplicarea „soluției finale”, începând cu ordine oficiale, continuând cu știri controversate, până la articole de fond, care ideologizau actul „soluției finale”.

În plan local, trauma Holocaustului este păstrată în mărturiile scrise ale supraviețuitorilor, datând din perioada de după eliberarea României, din ani cincizeci, șaptezeci-optzeci, mai apoi după 1989, când a fost înființată *Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului din România* (2003) și *Institutul de Iudaică și Istorie Evreiască „Dr. Moshe Carmilly”* de la Cluj (2005). Din memorialistica orădeană putem aminti publicațiile lui Katona Béla, Ötvös Béla, Nyiszli Miklós, Zsolt Béla, Oliver Lustig, Simon Magda, Mózes Tereza, Steiner Robert, Ladislau Löb și alții, iar antologia supraviețuitorilor cu titlul *Orașul zilei de ieri*, editată la Tel-Aviv, 1981, ne face cunoscută lista celor deportați de la Oradea în perioada 23 mai - 27 iunie 1944, când orașul a pierdut aproape 22.000 de evrei și, cum spunea secretarul de stat Endre László, s-a realizat un oraș *judenfrei* (liber de evrei).

Dacă am făcut referiri la memoria care funcționează ca un organism viu, subliniem starea cauzată de lipsa memoriei trans-generaționale la nivelul urbei. Există un hiat în memoria locală legată de aceste evenimente, dar, cum afirmă Paul Ricoeur, în *Memoria, istoria, uitarea*, latura critică a istoriei duce la asimilarea

amintirilor dramatice, iar uitarea pasivă duce la nevoia retrăirii active, repetate, a trecutului de către memoria colectivă, obținându-se astfel vindecarea, reconcilierea ori iertarea.

În anul 2009, am organizat o expoziție documentară comemorativă dedicată evreilor care au fost prezenți de sute de ani în istoria orașului. Făcând un inventar imagistic pentru a reproduce *les lieux de memoire*⁴ dedicate evreilor, am ajuns la concluzia că sunt puține. În afara reprezentărilor arhitecturale legate de curentul Secession, avem două sinagogi funcționale, două cimitire și un singur monument comemorativ dedicat victimelor Holocaustului. În acest registru documentar, am proiectat și documente inedite care proveneau din arhiva personală a doamnei Mózes Tereza, cărți poștale, acte oficiale emise de autoritățile locale în anii 1944, 1945-46.

Am ajuns în posesia scrisorilor trimise de orădeanul Goldenthál Ferenc și Szücs Ferenc, care se aflau în detașamente militare de muncă. Mesaje scrise și primite în preajma ghețozării evreilor de la Oradea, păstrate de destinatari. Datorită rarității unor astfel de mărturii scrise, le-am considerat *mărturi memorialistice grăitoare evocând Holocaustul de la Oradea*.

Este vorba despre corespondența oamenilor de rând, semnale de viață date membrilor familiei, întocmite conform regulamentului de corespondență din 1944, obligatoriu pentru evrei: cărți poștale ștampilate de mai multe ori, cu textul VERIFICAT, trecute de bariera cenzurii, scrisori adresate persoanelor aflate în detașamentele de muncă, scrise de membrii familiei lor, în preajma evacuării forțate și internarea în ghetoul înființat la Oradea. Scrisorile au ajuns la destinație și au fost păstrate de către destinatari până la întoarcerea lor în locul de domiciliu. Numele expeditorilor le găsim pe lista celor deportați în lagărul de la Auschwitz-Birkenau.

Prin natura mesajelor, scrisorile ne trimit la două evenimente cu greutate referitoare la soarta a evreilor din

⁴ Noțiune inventată de Nora, subliniind ruptura între memorie și istorie. (Pierre Nora. *Between Memory and History. Les Lieux de Memoire*. www.history.ucsb.edu).

teritoriul Transilvaniei de Nord în perioada 1940-1944, fiind vorba de: *instituția detașamentelor militare de muncă și de ghetoul ca expresie a „soluției finale”*.

Pe baza textelor și datelor oficiale, am elaborat o structură narativă comună pentru două familii de evrei orădeni, familia Goldenthál Ferenc și familia Szücs Ferenc, amândoi încorporați în detașamente militare de muncă, cu destinații diferite de Frontul de Est.

În urma Dictatului de la Viena, din august 1940, odată cu anexarea Transilvaniei de Nord la Ungaria, evreii de la Oradea, majoritatea lor asimilată culturii maghiare, aproape 22.000 de suflete au devenit personajele suferinde cărora le-au fost aplicate legile antisemite intrate succesiv în vigoare pe teritoriul Ungariei încă din 1938.

Din 1942, aceste detașamente militare de muncă au însemnat decapitarea populației evreiești de sex masculin în cadrul „eșafoadelor mobile”, iar mai apoi a însemnat și o modalitate de a scăpa de exterminare. În perioada 1940-1944, în aceste detașamente au fost încorporate aproape 19.000 de persoane din teritoriul Ungariei.

Până în vara anului 1940, evreii efectuau stagiul militar în cadrul detașamentelor înarmate sau fără arme ale armatei maghiare. În decembrie 1940, tinerii incorporabili evrei au fost chemați încă în serviciul militar obișnuit, ba chiar cei ce aveau dreptul, adică erau cu bacalaureatul luat, beneficiau de avantajele teteriștilor, purtând galoane distinctive pe braț. Câteva luni mai târziu li s-au luat la început, galoanele și au devenit simpli soldați în uniformă militară. La 16 aprilie 1941, sub semnătura lui Bárdossy László, a fost emisă legea nr. 2870/1941, care îi priva pe soldații evrei de purtarea baionetelor. Aceasta preciza că evreul, „ca un element căruia nu i se poate acorda încredere, poate fi repartizat în serviciul militar numai fără armă, în formațiuni de muncă obligatorie”⁵.

⁵ Mozes Terezia. *Evreii din Oradea*. Hasafer, București, 1997, p.167

Începând cu anul 1941, Ungaria a intrat în război împotriva Uniunii Sovietice, de partea Germaniei naziste. Ofensiva cu ajutorul propagandei oficiale a fost transpusă la nivelul unei *cruciade* purtate împotriva sovieticilor bolșevici. Era stare de război iar evreii din Ungaria au fost stigmatizați, din cauza participării lor la guvernul bolșevic Károlyi, din 1919. Începând din 1942 a apărut legea XIV/1942, care îi obliga pe evreii încorporați la purtarea banderolei galbene. Prin acest act de privare de drepturi a evreilor în armată, comunitatea de soartă între incorporabilii evrei și soldații maghiari a luat practic sfârșit.

La Oradea, înrolarea evreilor în aceste detașamente militare a început din decembrie 1940, iar procedura s-a continuat și pe parcursul anilor, până în 1944. „Primii au fost înrolați în detașamentele 110/1, 110/2”⁶. În 1940, centrul de recrutare a funcționat la Marghita, apoi s-a mutat la Baia Mare, mai apoi și la Seini, de unde bărbații au ajuns până în Ucraina sau mai departe, în primele linii ale Frontului de Est.

La 21 iulie 1943, în ziarul *Nagyvarad(Oradea)* a apărut ordinul de recrutare a Ministerului de Apărare pentru incorporabilii evrei născuți în anii 1901-1905. În text apare explicit faptul că cei încorporați, în afară de chipiu, n-au dreptul să primească alt element din echipamentul militar. De aceea, trebuie să aducă cu ei: *2 seturi de lenjerie de corp, un sacou din țesătură dură, o pereche de pantofi rezistenți, un palton de iarnă, un sac de pâine, două cuverturi, o lanternă, o pereche de mănuși și 2 perechi de șosete, un rucsac, un set de tacâmuri și o ploscă*⁷.

Fiind luna iulie, ei au fost pregătiți pentru Frontul de Est, din Uniunea Sovietică, iar unii au ajuns chiar până la Don, alții au lucrat de la Piatra Craiului până la valea Uzului, în construcții, reabilitări, dezamorsarea explozibililor.

La 20 septembrie 1943, tot în același organ de presă, un alt ordin îi obligă pe evreii de la Oradea să facă o chetă pentru

⁶ Ibidem p.167

⁷ A honvédelmi minisztérium rendelete az 1901-1905 születésű zsidó hadkőtelesek bevonulásáról. (In Nagyvárad, 1943, An. III, nr.162. p.3.).

înzestrarea detașamentelor de muncă cu îmbrăcăminte de iarnă. „ În Ucraina este frig...- rosteau reprezentanții comunității la adunarea care a avut loc în sinagoga neologă- iar guvernul a aprobat și în același timp a impus ca sarcină și grijă reprezentanților comunităților evreiești să aibă în vedere înzestrarea acelor care luptă fără armă, cu uneltele pentru detașamentele de muncă și cu echipamentele necesare.”⁸

Cei doi destinatari ai scrisorilor au fost încorporați sau reincorporați, probabil în acest an.

Istoria lui Goldenthál Francisc, născut la 15 septembrie 1921, domiciliat în Oradea, strada Teleky Pál (Primăriei nr. 49), se încadrează în narativa perioadei ce a urmat Dictatului de la Viena, din 1940. Bijutier de meserie, cu probabilitate a fost încorporat în detașamentul de muncă 302, aflăm din adresa primei cărți poștale primite de la fratele lui, care, la rândul lui, se afla într-un alt detașament. Pe următoarele scrisori apare ca loc de destinație adresa Ökormező (Voleve). Localitatea a făcut parte din Maramureșul istoric, unde trupele SS au făcut masacre în rândul evreilor, instituind și un ghetou în acest orașel. Aici au ajuns scrisorile trimise doamnei Goldenthál Béláné, mama încorporatului.

Carte poștală de campanie:

1. **Expeditor:** Goldenthál [Lajos], numărul detașamentului este indescifrabil, către Goldenthal Ferenc, detașamentul 302 [K.m.302]

194[?] Dragul și mult iubitul meu frate. Te înștiințez că sunt sănătos, ce aș dori să aud și din partea ta. Dragul meu Feri, întâmplător am aflat adresa ta, m-am interesat mult să aflu ceva despre tine, fratele meu drag, am impresia că ne aflăm în aceeași zonă. Despre părinții noștri eu nu știu nimic, nici despre copiii mei n-am vești, dacă vei avea vești de acasă te rog să-mi scrii. Despre ea pentruceva Mancă.....să-mi scrii, mă faci fericit.

⁸ *Akcio a zsidó munkaszolgálatosok felruházására.* (In Nagyvárad, An.III, nr. 212, p.7.) Despre detașamente militare de muncă gasim referințe și în cartea lui Mozes Teréz, *A varadi zsidók*, Literator, Oradea, 1995, p.180).

2. **Expedito:** Goldenthál Béláné, cu domiciliul la Oradea, str. Teleky Pal, nr.49.

Carte poștală de campanie, din data de 07. 04. 1944, detașamentul nr. X/4, localitatea Ökörmező (Voleve).

„Iubitul, dragul și bunul meu Feri. Cu ajutorul Domnului, frații tăi sunt sănătoși, ce aș dori să aud și din partea ta. Dragul meu copil, te rog să-mi scrii, rândurile tale mă fac fericită. Să ai grijă de sănătatea ta, Bunul Dumnezeu să te ocrotească. Chiar astăzi am primit o carte poștală de la scumpul meu Lajcsika și o carte poștală de la Duci, te sărut de milioane de ori, mama ta bătrână.”

Din text am dedus numele probabil al fratelui, care este autorul scrisorii anterioare.

26.04.1944/ aceeași adresă.

„Dragul și mult iubitul meu Feri. Te înștiințez că toți frații tăi sunt bine, ce îți doresc și ție. Dragul meu copil, dragul meu fiu, să ai grijă de sănătatea ta. Dragul meu copil, te rog să-mi scrii, fiindcă cu inimă grea aștept vești din partea ta, să fii binecuvântat de Dumnezeu, te rog din nou să-mi scrii, te sărut de milioane de ori .

Este un text de binecuvântare, din partea mamei.

03.05.1944 / adresa anterioară, expedito: Goldenthál Béláné.

*„Dargul și iubitul meu fiu, Feri. Te înștiințez, dragul meu, că din mila Domnului suntem bine, tăticule să nu mai scrii la această adresă, fiindcă ne mutăm pe o altă stradă, îți scriu adresa noastră de acolo. Dragul meu copil, să fii liniștit, har Domnului suntem bine, ceea ce îți dorim și ție de asemenea. Îți doresc toate cele bune băiatul meu, te sărut de milioane.....
Lateral: te sărut Mancî.*

Este ultimul mesaj primit de la Oradea, familia Goldenthál fiind deportată.

Scrisorile au fost redactate în limba maghiară, cu greșeli ortografice, dar cu clișee frecvent folosite de generațiile care au terminat clasele elementare. Despre întoarcerea lui Goldenthál

Ferenc la Oradea avem informații din acte oficiale păstrate: un act din 1945, un răspuns emis de Departamentul pentru probleme sociale al orașului Oradea, care certifica supraviețuirea lui Goldenthál Ferenc, care solicita din partea Departamentului cu gestionarea bunurilor mobile părăsite un ajutor pentru mobilarea apartamentului situat pe strada Arany János. Din anul 1946 provine un act oficial emis de Camera de muncă, o legitimație din care aflăm vârsta și meseria persoanei.

Scrisoarea lui Szücs Ferencné născută Rosemberg Anna, se leagă cronologic de ultima scrisoare a doamnei Goldenthál:

Carte poștală de campanie din 03.04.1944.

Expeditor: Szücs Ferencné casnică, Oradea, str. Kaszárnya u./Cazărmii Nr.19

Destinatar: Szücs Ferenc, numărul poștei de campanie 590.

Pe cartea poștală de campanie este tipărit:

Viitorul pașnic și înflorirea Ungariei vor fi decise pe câmpul de luptă din Uniunea Sovietică.

„Sufletul meu drag! Îți mai scriu, până când se poate, dar sper că voi avea ocazia și după aceea. Acum mă aflu la părinții mei, ajut la împachetat, apoi merg acasă și acolo ne apucăm de împachetat. Klári parțial și-a adunat lucrurile. Slavă Domnului, în această situație în care ne aflăm, suntem bine, mi-e milă de părinții tăi, cărora această tensiune nu le face bine. Scumpul meu Feri, te rog să suportți calm aceste lucruri, același lucru este valabil și lui Béla. Noi am dori să fim cât se poate de repede la locul faptei, ce poate se va întâmpla chiar astăzi sau mâine. Așa știu că va funcționa poșta, dar în acest moment nu știu ce adresă vom avea. Astăzi se fac 19 luni de când ai fost încorporat. Dragul meu, încă o dată te rog să fii calm și nu fii supărat pentru noi. Îl salut pe Béla, pe Tine fericirea mea, cu veșnică dragoste te sărută, cu speranță, a ta Anna.”

După scrisul, stilul și clișeele textului, este redactată de o persoană școlită, scrie cu un scris caligrafic impecabil, provine din clasa de mijloc și este informată. Este o scrisoare de rămas bun, înainte de a intra pe poarta ghetoului.

Primele patru detașamente de muncă au fost succedate de altele. Aici a ajuns și funcționarul Szücs Ferenc, care „a efectuat stagiul la unitatea nr. 108/59. Detașamentul lor a fost îndreptat către Baia de Sus, Sotolvina, apoi în partea de sud, în localitatea Bor, o perioadă au lucrat pe linia de război Deda- Bistra, mai târziu, prin Polonia, a ajuns în Ucraina, la Nadvorno și Ziclovon. Szücs Ferenc a supraviețuit ororilor, marșurilor forțate și a păstrat scrisoarea soției.

Ghetoul și „soluția finală”

În urma Anschluss-ului, Sondereinsatz-kommandoul german, sub conducerea lui Adolf Eichmann în Ungaria, au fost depășite „rezultatele” dobândite în Polonia, Franța, Belgia sau Italia. N-a trecut o lună după sosirea lor în Ungaria, fapt ce a avut loc la 19 martie 1944, că au și început acțiunea în teritoriu, în vederea pregătirii terenului pentru „soluția finală”, adică ghetoizarea întregii populației evreiești și deportarea ei în lagărele morții din Polonia. Cu câteva luni mai târziu, la 15 mai 1944, au pornit primele garnituri de trenuri cu deportați, prin localitatea Kosice, către Auschwitz, iar peste opt luni de zile, în afara evreilor de la Budapesta și a celor aflați în detașamentele de muncă, abia au mai rămas evrei în acest spațiu. Acțiunea nu s-ar fi putut duce la îndeplinire fără colaborarea activă a oficialităților maghiare și fără atitudinea pasivă a majorității populației.

Anul 1944 fost anul reprimării și groazei la Oradea. S-a caracterizat prin prezența trupelor Eichmann, prin reprezentatul Theodor Danneker, acțiunile opresive ale jandarmeriei, propaganda antisemită, aniversarea zilei lui Hitler, ordonanțe și legi antievreiești publicate, știri de război, starea de necesitate, festivități militare, organizarea detașamentelor antiaeriene, precum și schimbări în fruntea primăriei și a prefecturii. Gyapai László, viceprimar, a preluat funcția de la fostul primar Sóos István, iar generalul Rajnai Károly l-a înlocuit în funcție pe prefectul Cziffra Kálmán. Putem sesiza desființarea partidului

creștin-democrat și a partidului țărănist și înființarea grupării partidului nazist la Oradea, pe lângă celelalte partide de dreapta, cum era Magyar Élet Pártja (Partidul Vieții Maghiare). Festivitățile naționale și bisericești au devenit frecvente, au apărut articole care tratau prezența evreilor la Oradea, apoi au încercat reabilitarea din punct de vedere național a poetului Ady Endre, îndepărtându-l de prietenii lui evrei, „de convoiul celor stigmatizați”. După decretul lui Kolozsváry Borcsa Mihály, ministrul cultelor, care a dat ordin pentru scoaterea din circulație a publicațiilor autorilor de origine evreiască, pe baza listelor constituite de el însuși s-a făcut selecția publicațiilor, inclusiv în colecțiile bibliotecii orașenești. Miezul problemei se contura în jurul averilor celor privați de drepturi.

Ghetoul de la Oradea a fost finalizat la 3 mai 1944, iar peste două zile în ziarul *Magyar Lapok* (*Foi Maghiare*) a apărut un articol de fond, cu titlul *Câteva cuvinte despre ghetou*, în care autorul căuta argumente în favoarea antisemitismului și acțiunilor lor. Cităm câteva fraze: „*Chestiunea evreilor, nu ca o tentă de discriminare etnică a fost introdusă în programul și în curentele ideologice moderne, ci pentru autoapărarea de drepturi (...) Elementele evreiești au avut o contribuție la dictatura proletară, (...), evreii marxști, ațățători mai întâi, au omorât credința poporului maghiar, apoi au omorât în inimile lor și devotamentul față de patrie, au căutat și au păstrat legături cu inamicul*”.⁹

Mutarea populației evreiești în ghetoul mare din Oradea a început la data de 3 mai, iar acțiunea a fost terminată până la data de 11 iunie 1944. În ghetou, poșta nu funcționa. Au fost confiscate 4700 de locuințe ale evreilor, care au însemnat 13000 camere, peste 4000 de bucătării, 600 de prăvălii și 500 de ateliere și fabrici¹⁰. Rezultatul acțiunilor forțate a creat un haos în economia locală, numărul șomerilor a crescut, muncitorii n-au primit salarii în luna mai, reîmpărțirea bunurilor evreilor, cu ajutorul comisiilor instituite, a avut un efect întârziat.

⁹ *Néhány szó a gettóról*. In *Magyar Lapok*, 1944,, nr. 111, p.3.

¹⁰ *Emlékiratba foglalta össze Nagyvárad városa a zsidókérdés rendezésével felvetődött megoldatlan problémákat, kirendeltséget kérve a nagyoni ügyek rendezésére*. In *Ellenzék*, 1944, nr.135, p.3.

Evreii au dispărut de pe străzile Oradiei, iar orașul a devenit *judenfrei*, conform mesajului prefectului Rainay Karoly, din data de 27 mai 1944: „*Eu am văzut azi desfășurându-se în fața ochilor mei un nou oraș Oradea (...), este noul oraș naționalist Oradea în care nu mai sunt evrei pe stradă. Averele evreilor a încetat să mai fie averea lor... Trebuie să se schimbe nu numai imaginea străzii ci și gândirea oamenilor*¹¹.”

Doamna Szücs Anna, născută Rosenfeld, și doamna Goldenthál, cu familiile lor, se aflau între cei deportați. Trenurile morții, 9 garnituri, fiecare cu peste 3000 de suflete, prima garnitură părăsind peronul la 23 mai iar ultima la 27 iunie, din parcul Rhedey, azi parcul Bălcescu, duceau mii de orădeni către Auschwitz, conform ordinelor date în vederea aplicării „soluției finale”.

Dacă imaginea străzii ține astăzi de o situație obiectivă, gândirea oamenilor este determinată de memoria colectivă, dar și de narațiunea istoriografică.

ORADEA'S JEWS, SHADOWS ON AN HISTORICAL CURTAIN (1940-1944) FIVE PRIVATE LETTERS

Abstract. *From the perspective of the history of Oradea, the Jewish community can not be ignored or considered a secondary theme, in spite of the complex political situation shaped through the years. Researching the events that took place in 1944, I may state that, except for the memorialistic literature, this has never been made, with a few exceptions, with the instruments of the historiographic research. The political reasons that sometimes placed the researcher in an unpleasant situation also brought their contribution.*

Locally, the trauma of the Holocaust is kept in the survivors' written testimonials, dating from the period after Romania's release, from the fifties, seventies-eighties, and then after 1989.

¹¹ Rajnay Károly Bihar megye főispánja. In Nagyvárad, 1944, nr. 132, p. 3.

The novel sources, like the private letters are, bring new opportunities for the research work and interpretation of the Shoah events, as well as for the postwar period. The present paper, based on five private letters, is an attempt to place individual histories within the narration of the events between 1940 and 1945. According to the nature of the messages, the letters send us to two very important events regarding the fate of the Jews in the Northern Transylvania, respectively Oradea, and namely: the institution of the military labor detachments and the ghetto as a final resolution.

Based on the official texts and data, I built up a common narrative structure for two Jewish families from Oradea, the families of Goldenthal Ferenc and Szűcs Ferenc, both incorporated in labor detachments with destinations different from the Eastern Front, their families being the victims of the final resolution.

Keywords: *Oradea, Holocaust, military labor detachments, ghetto, history.*

LUCRĂRILE SUSȚINUTE ÎN SALA „NICOLAE
IORGA” A UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA,
DEPARTAMENTUL DE ISTORIE
(20 NOIEMBRIE 2010)

CÂTEVA ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII ȘEF
RABINULUI ALEXANDRU ȘAFRAN
ÎN 1944 ȘI 1945

Carol IANCU

În perioada de dinainte de 23 august 1944, trei subiecte principale l-au preocupat pe Alexandru Șafran, pe care doresc să le abordez într-o perspectivă cronologică: ajutorarea deportaților evrei în Transnistria și eforturile pentru readucerea lor în România, angajamentul de solidaritate cu evreii în pericol din țările învecinate, și acțiunea sa în favoarea *aliilei*, a emigrării evreilor în Palestina.

În perioada de după 23 august 1944, în afară de acest ultim și important subiect, Alexandru Șafran s-a implicat în lupta pentru restabilirea drepturilor supraviețuitorilor Șoahului, și în numeroase activități vizând reconstrucția iudaismului român și promovarea dialogului iudeo-creștin.

1. Intervențiile pentru ajutorarea deportaților evrei în Transnistria și readucerea lor în România. Relația privilegiată cu nunțul apostolic Andrea Cassulo

În memoriile sale, Alexandru Șafran ne face cunoscut cum s-a obținut autorizația de a se trimite ajutoare deportaților în Transnistria, după eșecul demersurilor pentru a obține de la Ion Antonescu o revenire asupra ordinului acestor deportări:

„Știam că în drum spre Transnistria mulți deportați mureau de epuizare sau masacrați cu lovituri de baionetă de către soldați. Odată ajunși, supraviețuitorii mureau la rândul lor de foame sau de lipsa oricărui îngrijiri

medicale. N-aveau nici îmbrăcăminte, nici hrană, nici medicamente. La început nici nu îndrăzneam să sperăm că le-am putea trimite vreun ajutor. Aușisem despre guvernatorul Transnistriei, un anume "profesor" Alexianu, renumit pentru cruzimea sa. El se împotriva oricărei încercări din partea noastră de a-i ajuta pe deportați. Odată în plus ne-a venit în ajutor regina-mamă. Am informat-o permanent asupra condițiilor de viață înspăimântătoare în care erau menținuți acolo evreii și am făcut același lucru cu nunțul apostolic. Amândoi s-au înțeles să intervină pe lângă Mihai Antonescu, iar regina-mamă a obținut, în sfârșit, de la acesta autorizația de a trimite ajutoare compatrioților noștri nenerociți. Am aflat vestea printr-un trimis special al reginei și l-am informat imediat pe Filderman. Această mamă, cu inima mare, a jucat un rol determinant, căci ajutând pe deportații din Transnistria, noi pregăteam întoarcerea orfanilor, iar mai târziu și a altor deportați¹.

Deși Ion Antonescu și-a dat acordul, la 10 decembrie 1941, abia în luna februarie 1942, a putut avea loc un prim transport de medicamente, și numai la începutul lunii martie s-au trimis primii bani. Ajutoare s-au trimis prin „Comisia autonomă de ajutorare”, creată la sfârșitul lunii ianuarie 1941, după pogromul de la București, care s-a menținut din fericire și după dizolvarea Federației Uniunilor de Comunități evreiești, înlocuită cu *Centrala Evreilor din România* (CER), un *Judenrat*, impus de autorități printr-un decret apărut în *Jurnalul Oficial* din 31 ianuarie 1942. În ciuda dificultăților create de autorități, Comisia de ajutorare a beneficiat de tot sprijinul șef rabinului Alexandru Șafran, care a ținut, de-alungul anilor 1942 -1943, și în primavara anului 1944, numeroase consfătuiri și predici, în sinagogi și diferite așezăminte, al căror scop era obținerea de maximum de ajutoare pentru evreii deportați. Printre cele mai emoționante discursuri merită să amintim cel puțin trei care au avut un mare răsunet. Pe data de 16 noiembrie 1942, iată cum el apostrofa publicul prezent la Templul coral:

¹ Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor. Memorii*, București, Hasefer, 1996, p. 86-87.

„Ceea ce ați dat de sărbători, pentru care vă mulțumesc, este departe, mult prea departe, de a fi ajuns măcar pentru un mic număr de frați și surori în pribegie. Epidemiile seceră de acum, gerul îi înlemnește, un strop de apă caldă nu-i frăgezeste și un sac nu-i acoperă.. Și voi ce ați făcut? [...] Și, zic, în fapt ce v-am cerut? Am cerut ca evreii din România, caree află în starea în care se află cele câteva sute de mii de evrei de aici, să ajute măcar într-atât încât să ferească de la pieire zecile de mii de ființe de acolo. Și asta e mult!”².

După reîntoarcerea în capitală a primei delegații evreiești în Transnistria, care se deplasase acolo la sfârșitul lunii decembrie 1942, la o importantă reuniune din 24 ianuarie 1943, când Fred Șaraga, șeful delegației, a prezentat situația deznădăjduită a deportaților, el lansează un nou apel pentru a „ajuta cei care mai există, în special copiii orfani”: „Vă arăt îndeosebi vouă mamele evreice că prin fiecare cartonăș, vă cere duios, mângâiere de mamă, câte un orfan înmărmurit, în dor și în căutare. Fiți mame, care știți a învălui cu blândețe suflete nevinovate de copilași. Fiți, vă rog, și pentru ei mame”³. O notă a Serviciului Special de Informații din 26 ianuarie 1943 subliniază apelul lui Alexandru Șafran raportând ultimele sale cuvinte: «*Noi trebuie să fim de azi înainte părinții celor 5.000 de orfani din Transnistria*»⁴.

După această reuniune, un fond special de asistență a fost atribuit în exclusivitate pentru deportați, sub președenția lui Alexandru Șafran și structurat în funcție de diferitele ramuri de activitate profesională.

A treia conferință impresionantă este cea ținută la sfârșitul lui februarie 1944, după revenirea din Transnistria a celei de-a treia comisie la care participase și Itzu Herzig (Itzhac Artzi). Filip Segal, fost membru în mișcarea de tineret sionistă *Gordonia* și în conducerea *Hehalutz*, a descris acest eveniment, menționând că pe

² Carol Iancu, *Alexandru Șafran și Șoabul neterminat în România. Culegere de documente (1940-1944)*, București, Hasefer, 2010, Doc. nr. 141, p. 296.

³ *Ibid.*, Doc. nr. 142, p. 302.

⁴ *Ibid.*, Doc. nr. 143, p. 303. Aceste cuvinte nu figurau în textul pregătit de Alexandru Șafran, dar rezumă concluzia sa.

străzile Sfânta Vineri, Călărași și Văcărești, mii de evrei au ascultat predica șef rabinului, care “a deschis inimi și buzunare”⁵, rezultatul fiind o importantă colectă pentru deportați. În numeroasele sale demersuri în favoarea acestora și în general a comunității sale, Alexandru Șafran a beneficiat de ajutorul nunțiului apostolic Andrea Cassulo, cu care a întreținut o strânsă legătură.

Alexandru Șafran a continuat să-l solicite pe Andrea Cassulo, chiar și după intervenția sa salutară din toamna lui 1942, când Antonescu a renunțat la propria sa decizie funestă de a deporta evreii din Transilvania de Sud și din Regat în Polonia (în lagărul de exterminare de la Belzec)⁶. Alexandru Șafran, l-a informat, în mod constant, despre situația tragică a evreilor „evacuați” în Transnistria, în special a orfanilor, cerând sprijinul său: «Cu câțiva timp înainte de-a întreprinde prima mea călătorie în Transnistria – subliniază Cassulo într-o scrisoare din 6 iunie 1943 către cardinalul Maglione -, pentru vizita în taberele de concentrați civili, a venit la mine dr. Șafran, șef-rabinul Bucureștiului, expunându-mi condiția penibilă a conaționaliilor săi din acea regiune. [...]. Cu ocazia vizitei mele, nu am încetat să am prezente în minte desideratele ce-mi fuseseră exprimate pentru a îmbunătăți condiția nenorociților, chiar dacă m-am ținut, pe moment, într-o oarecare rezervă»⁷. Cassulo relatează în această misivă că în urma demersului său, autoritățile de la București erau dispuse să facă concesii pentru 10 din propunerile formulate de șeful rabin: « Limitarea noilor deportări; Transferarea în vestul Transnistriei, sub autoritățile românești, a concentrațiilor care se află mai la nord, sub autoritățile germane; Luarea de măsuri

⁵ *Ultima Ora*, Tel Aviv, 18 august 2006.

⁶ Carol Iancu, *Alexandru Șafran și Șoabul neterminat în România...*, *op. cit.*, doc. nr. 144, p. 305. Câteva rapoarte ale lui Andrea Cassulo sunt reproduse în cartea lui Ion Dumitru-Snagov, *România în Diplomația Vaticanului 1939-1944*, București, 1991, ed. Garamond, p. 156-167.

⁷ Carol Iancu, *Alexandru Șafran și Șoabul neterminat în România...*, *op. cit.*, doc. nr. 148, p. 310-311.

pentru a salvagarda viața celor concentrați.; Repatrierea văduvelor, a celor decorați și a invalizilor de război, a vechilor funcționari sau pensionari publici, și a altor persoane cu merite speciale; Lărgirea ghettourilor; Ajutorarea în natură, haine, medicamente, din partea Crucii Roșii; Trimiterea de la București de alimente și alte produse, la prețuri oficiale; Libertatea exercitării unei meserii; Remunerația muncii; Libertatea corespondenței epistolare»⁸.

Dat fiind că lucrurile avansau încet, Alexandru Șafran intervine de urgență în favoarea copiilor orfani, după cum reiese dintr-o notă autografă a nunțului Cassulo: „Astăzi, 22 ianuarie 1944, marele rabin Șafran a venit pentru a avertiza că numai orfanilor de până la 12 ani li se va permite să se întoarcă în România. Roagă să se intervină pentru ca limita să fie adusă cel puțin la 16 ani”⁹.

Reacția reprezentantului Vaticanului a fost promptă, el se adresează, patru zile mai târziu, lui Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de miniștri și ministru al Afacerilor străine, rugându-l să accelereze readucerea copiilor orfani din Transnistria („circa 4.000”) și să accepte lărgirea limitei de vârstă de la 12 la 16 ani¹⁰. La 2 februarie 1944, nunțul apostolic, din „motive de „umanitate creștină”, cere stăruitor lui Mihai Antonescu să ia în considerare, cu bunavoință, situația tragică a 700 de evrei deportați rămași în viață (dintr-un total de 5.000) la Tulcin, lângă Bug, amenințați să fie omorâți de trupele germane în retragere, și care imploră să fie repatriați de urgență”¹¹.

Iată cum este evaluată, de către Vatican, situația evreilor care se găseau în lagărele din Transnistria, în lumina intervențiilor nunțului apostolic făcute în urma demersurilor șef rabinului Alexandru Șafran: „La începutul lui 1944, deteriorarea situației militare agrava neliniștea care alimenta de mai multă vreme comunitatea evreiască: era teama că retragându-se, românii ar fi

⁸ *Ibid.*, p. 311.

⁹ *Ibid.*, Doc. nr. 164, p. 334.

¹⁰ *Ibid.*, Doc. nr. 166, p. 340.

¹¹ *Ibid.*, Doc. nr. 167 și Doc. nr. 168.

lăsat pe evrei să cadă în mâinile forțelor germane, deja prezente în regiune; Evreii din acest sector au cerut autorităților: 1. de a asigura imediat ce va fi posibil transferul spre Regat sau cel puțin spre partea occidentală a Transnistriei, considerată mai sigură; 2. de a asigura de o manieră mai serioasă emigrarea evreilor sau cel puțin a orfanilor spre Palestina. Căci guvernul român, din cauza antisemitismului său, nu avea nicio obiecție fundamentală privind emigrarea evreilor spre Palestina. Pentru a atinge acest dublu scop, comunitatea evreiască, reprezentată mai ales prin Alexandru Șafran, șef rabinul României, continua să solicite ajutorul nunțiului apostolic și al Sfântului Scaun”¹².

Marele rabin al Palestinei Isaac Herzog, prin intermediul monseniorului Roncalli, delegat apostolic la Istanbul și viitorul papă Ioan al XXIII-lea, a solicitat în februarie 1944, o intervenție a Vaticanului, în favoarea a „55.000 israeliți concentrați în Transnistria”¹³. Andrea Cassulo răspunde cardinalului Maglione, insistând asupra faptului ca șef rabinul Alexandru Șafran a venit de mai multe ori la el, și că este inutil de a mai face alte demersuri pentru evreii din Transnistria, în plus față de cele făcute la cererea acestuia¹⁴.

Emigrările s-au putut concretiza în lunile următoare: la începutul lui iulie 1944 un prim transport de șapte sute cincizeci de emigranți evrei, din care două sute cincizeci din Transnistria, a sosit la Istanbul¹⁵. Alexandru Șafran a transmis această știre nunțiului apostolic de la București, iar marele rabin al Palestinei, Isac Herzog, îi adresează lui Cassulo o telegramă de mulțumire¹⁶.

În 7 aprilie 1944, Alexandru Șafran adresează o scrisoare lui Andrea Cassulo în care îi exprimă «gratitudinea respectuoasă» pentru tot ce a fost făcut de Suveranul Pontif și el însuși în

¹² *Ibid.*, Doc. nr. 162, p. 330.

¹³ *Ibid.*, Doc. nr. 170, scrisoare din 2 martie 1944, a cardinalului Maglione adresată lui Andrea Cassulo.

¹⁴ *Ibid.*, Doc. nr. 172, p. 344, scrisoare din 16 martie 1944.

¹⁵ *Ibid.*, Doc. nr. 162, p. 331.

¹⁶ *Ibid.*

favoarea «evreilor din România și din Transnistria». O frază e referitoare în mod explicit la acțiunea «decisivă și salutară» a lui Cassulo în toamna lui 1942 când s-a renunțat la deportările prevăzute în Polonia¹⁷. Alexandru Șafran a putut să-și exprime și public recunoștința sa nunțului apostolic, la numai o lună după 23 august 1944, într-o declarație făcută jurnalului *Mântuirea* din 27 septembrie 1944¹⁸. Cinci zile înaintea publicării interviului în *Mântuirea*, Alexandru Șafran era primit în audiență de regele Mihai. Aceasta a fost ocazia de a-i mulțumi lui, precum și reginei-mame Elena, pentru ajutorul acordat comunității evreiești în timpul războiului¹⁹. El revine asupra acestui subiect într-un apel din 31 octombrie 1944, adresat evreilor din lumea întreagă, pentru a sprijini reconstrucția iudaismului din România, exprimându-și recunoștința atât față de familia regală cât și față de nunțul apostolic, de reprezentanții Crucii Roșii internaționale și de miniștrii și diplomații elvețieni, suedezi și turci²⁰. La 13 noiembrie 1944, René de Weck, ambasadorul Elveției, îi mulțumea lui Alexandru Șafran, care îi adresase textul acestui apel, cu câteva zile în urmă: «...Deși sunt conștient de faptul că nu merit decât într-o foarte mică măsură recunoștința dumneavoastră, nu am fost mai puțin mișcat de călduroasele dumneavoastră mulțumiri»²¹.

În ianuarie 1945, Alexandru Șafran s-a deplasat la sediul Crucii Roșii internaționale din București, unde își exprimă din nou recunoștința sa delegaților Kolb și Steiger pentru «ajutorul acordat populației evreiești din România și deportaților în Transnistria»²².

¹⁷ *Ibid*, Doc. nr. 174. p. 346.

¹⁸ *Ibid*. Doc. P.R. nr. 48. p. 431.

¹⁹ Doc. P.R. nr. 47, p. 430, *Curierul Israelit* din 24 septembrie 1944.

²⁰ *Universul*, 2 noiembrie 1944.

²¹ Alexandre Safran, *Den flammen entrissen. Erinnerungen*, Tübingen și Basel, A. Francke Verlag, 1996, p. 311.

²² Carol Iancu, *Alexandru Șafran și Șoabul neterminat în România...*, *op. cit.*, p. 358, doc. nr. 186, telegrama din 16 ianuarie 1945, trimisă din București, prin delegații CICR, Kolb și Steiger.

Se cuvine să amintim aici că, într-un interviu acordat corespondentului din București a ziarului elvețian *Gazette de Lausanne*, din 25 octombrie 1944, Wilhelm Filderman a pus în evidență ajutorul pe care evreii l-au găsit, în timpul persecuțiilor, la regele Mihai, la regina-mamă, la nunțul apostolic Andrea Cassulo, la René de Weck, ministrul Elveției în România, precum și la delegația Crucii Roșii.

2. Angajamentul de solidaritate cu evreii în pericol din țările învecinate

Mai multe mărturii ne aduc informații privind intervențiile lui Alexandru Șafran în favoarea evreilor din Transilvania de Nord, din Ungaria și Bulgaria.

Rabinul Moshe Carmilly-Weinberger din Cluj, care a reușit să intre în România, subliniază că, imediat după ce a sosit în București, la 7 mai 1944, l-a întâlnit pe Alexandru Șafran și i-a expus situația critică a evreilor din Transilvania de Nord, ghetoziați și amenințați cu deportarea²³. Neîntârziat, Șafran l-a contactat pe monseniorul Andrea Cassulo și, prin intermediul acestuia, a ajuns la papa Pius XII un raport asupra concentrării evreilor, trimis și legațiilor Elveției și Suediei, dar, din nefericire, intervențiile sale nu au reușit: între 16 mai și 27 iunie 1944, 131.633 de evrei din nordul Transilvaniei, ocupat de Ungaria, au fost ridicați din treisprezece ghetouri principale (unde fuseseră deja înghesuți), îmbarcați în 45 de trenuri și îndreptățiți în condiții inumane, lipsiți de hrană și apă, către lagărul de exterminare de la Auschwitz²⁴. Intr-o scrisoare din 30 iunie 1944, adresată lui Andrea Cassulo, Alexandru Șafran își exprimă

²³ M. Carmilly-Weinberger, "The tragedy of Transylvanian Jewry", in *Memorial Volume for the Jews of Cluj-Kolozsvár*, edited by Moshe Carmilly-Weinberger, New York, Sepher Hermon Press, 1988, p. 300.

²⁴ Randolph L. Braham, *The Politics of genocide: the Holocaust in Hungary*, Detroit, Michigan, Wayne State University Press, 2000. Cf. De asemenea, Carol Iancu, *Sboab în România...* Polirom, 2001, po. 185: documentul nr. 100, care descrie calvarul deportării evreilor din Cluj, organizat de autoritățile maghiare.

îngrijorarea privind soarta lor, fapt atestat de câteva documente din arhivele Vaticanului: "Începând cu un citat din Deuteronom (capitolul XXI), rabinul spunea că ai săi coreligionari din Transilvania se găseau "expuși la mari privațiuni și suferințe". Cassulo traducea într-un raport din 11 iulie că evreii se găsesc într-o situație "foarte dificilă și penibilă", iar în 28 iulie, el menționează "măsuri coercitive excepționale". Din cauza întreruperii corespondenței, raportul din 28 iulie, ca și cel precedent, n-au ajuns la Roma decât în 28 octombrie²⁵.

Avocatul Arnold Schwefelberg, colaborator apropiat al lui Filderman, subliniază în cartea sa de amintiri faptul că Alexandru Șafran a intervenit, de asemenea, pe lângă monseniorul Cassulo în favoarea evreilor din Bulgaria, iar acest demers a contribuit la împiedicarea deportării lor²⁶.

Alexandru Șafran a intervenit și în favoarea evreilor din Ungaria, acțiune care s-a concretizat prin apelul său adresat președintelui Statelor Unite, căruia îi cere o intervenție rapidă, deoarece evreii din Budapesta se aflau, în octombrie 1944, în pericol de a fi masacrați. El reclama o declarație netă în care să se specifice că persoanele implicate în omorârea evreilor vor fi pedepsite: "*Dr. Safran would like an appeal made to the President, asking him to issue an appeal immediately which would say that all persons having to do with the killings would be properly handled*". Această informație a fost primită de Biroul strategic al armatei Statelor Unite în Italia, la data de 18 octombrie 1944²⁷.

3. Angajamentul sionist și eforturi pentru alia, pentru o liberă emigrare în Palestina.

Alexandru Șafran, care a participat înainte de război la Congresele sioniste mondiale de la Zurich (1937) și de la Geneva

²⁵ Carol Iancu, *Alexandru Șafran și Șoabul neterminat în România...*, op. cit. p. 331.

²⁶ Arnold Schwefelberg, *Amintirile unui intelectual evreu din România*. Ediție, prefață și note de Leon Volovici, București, Hasefer, 2000, p. 137.

²⁷ Alexandru Șafran, *El mul pnei ha 'seara. Yahadut Romania be-tekufat ha-Shoa*. Zikhronot, Ierusalim, Yad Vashem, 1990, p. 283.

(1939), a continuat, după alegerea sa ca Șef Rabin, să asiste la întrunirile sioniste atât timp cât ele au fost tolerate, până la 7 august 1942, când Organizația Sionistă a fost dizolvată de autorități. Motivat de convingerile sale sioniste, el a făcut eforturi în sprijinul *aliailor*, a emigrării evreilor în țara Israelului, alături de alți principali conducători sioniști, printre care Mișu Benvenisti și A.L. Zisu²⁸. Autoritățile române acceptau principiul emigrării, pentru «a rezolva» problema evreiască, așa cum a fost inițial în cazul regimului nazist din Germania. Această poziție se regăsește clar exprimată într-un memoriu al guvernului român trimis în 12 martie 1943 la Legația germană din București: «*Pentru soluția definitivă a problemei evreiești în România, nu există decât o singură soluție: emigrarea*»²⁹.

În afara problemelor materiale privind securitatea transportului maritim al pasagerilor, emigrarea se lovea de politica restrictivă a Marii Britanii în materie de obținere de vize de intrare în Palestina. Tragedia vasului Struma, torpilat de un submarin sovietic, în februarie 1942 (768 morți, un singur supraviețuitor), ar fi putut fi evitată, dacă guvernul britanic ar fi dat autorizația de a primi emigranții în Palestina. În anul 1942, au plecat puțini, circa 250 de persoane, pe mici ambarcațiuni. Doar în primăvara 1944 s-a reluat emigrarea: din martie până în august 1944, nouă vapoare au părăsit portul Constanța, având la bord 3.418 emigranți. Sub protecția Crucii Roșii Internaționale, un număr de 120 copii orfani evrei, însoțiți de 30 supraveghetori, printre care și viitorul om de afaceri și filantropul Abraham Goren-Goldstein, au putut să părăsească România cu vasul Belacitta³⁰. Majoritatea emigranților au ajuns cu bine în Palestina, cu excepția vaporului Mefkure, bombardat de o navă de război sovietică (majoritatea

²⁸ Efraim Ofir, *Ţionim beguv haariot. Hatnua haționit beRomania bemilbemet baolam hașnia*, Tel Aviv, 1992.

²⁹ *Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940-1944. Culegere de documente*. Volum îngrijit de Ion Calefeteanu (responsabil), Nicolae Dinu și Teodor Gheorghe, București, Silex, 1993, p. 111.

³⁰ Itzhac Artzi, *Biografia unui sionist*, București, Hsefer, 1999, p. 104-105.

pasagerilor se înecară în Marea Neagră, în noaptea de 4 spre 5 august 1944: 374 piciră și numai 5 au fost salvați).

În vederea amplificării *alia*-lei, A. L. Zissu, reprezentantul Agenției evreiești din Palestina, a prezentat o cerere lui Mihai Antonescu pentru crearea unui Oficiu de emigrație, pe care acesta a aprobat-o. Vice-prim ministrul a amintit acordul său într-o reuniune consacrată problemelor emigrației care s-a ținut, la inițiativa sa, la 21 iunie 1944³¹. În stabilirea listelor de candidați la emigrare, guvernul, prin reprezentatul său, Radu Lecca, propuse crearea unui Comitet mai larg, incluzând și pe șef rabinul Alexandru Șafran. A. L. Zissu a refuzat, «motivând că nu există cult mozaic, că nu există șef al Cultului mozaic și că d-sa este deasupra cultului mozaic [sic!]³², așa cum amintește Wilhelm Filderman într-o scrisoare din 26 iunie 1944. Atitudinea lui Zissu este cu atât mai surprinzătoare, cu cât Alexandru Șafran i-a facilitat misiunea prin numeroasele sale intervenții în favoarea emigrației, făcute pe lângă nunțul apostolic și a Sfântului Scaun.

Alexandru Safran a continuat lupta pentru o liberă emigrare în Palestina, cu aceeași ardoare și după 23 august 1944, convins fiind de necesitatea urgentă de a se crea un stat evreu suveran în Palestina. El s-a întâlnit, în mai multe rânduri, cu reprezentanții delegației engleze: „Știam că tot ceea ce discutăm era transmis la Londra și doream ca guvernul englez să afle că evreii din România, după tragedia pe care au trăit-o, își vedeau inevitabil viitorul sub forma unui stat evreiesc independent. [...] Puneam accentul pe necesitatea suprimării Cartii Albe, care limita în mod foarte riguros imigrarea evreilor în Palestina”³³.

Trebuie subliniat că în această luptă șef rabinul nu a fost singur, o veritabilă unitate s-a creat între organizațiile sioniste și conducătorii lor, de dreapta sau de stânga, laici sau religioși. La 22

³¹ Carol Iancu, *Alexandru Șafran și Șoabul neterminat în România...*, *op. cit.*, doc. nr. 178, p. 350.

³² Alexandre Safran, *El mul pnei ha-seara...*, *op. cit.*, p. 280-281. și Carol Iancu, *Alexandru Șafran și Șoabul neterminat în România...*, *op. cit.*, Doc. nr. 179.

³³ Idem, *Un tăciune smuls flăcărilor...*, *op. cit.*, p. 150-151.

aprilie 1945 a avut loc la Templul Coral fără autorizație oficială, o mare reuniune, la care au participat peste 5.000 de persoane. La originea acestei inițiative au stat mai multe organizații: Agenția Evreiască, reprezentată de A.L. Zissu, Congresul Mondial Evreiesc, secțiunea română, de Jean Cohen, *Ibud*, organizație sionistă socialistă, de Dan Eșanu, organizațiile centrale sioniste din România, de B. Rohrlich. În afară de aceste personalități au mai luat cuvântul I. Ebercohn, A. Schwefelberg, M. Benvenisti și Alexandru Șafran. Cu toții au cerut libera emigrație în Palestina sub responsabilitatea Agenției Evreiești și crearea unui stat evreu liber și democrat. Aceste revendicări aveau să fie prezentate de delegații evrei la Conferința de la San Francisco (25 aprilie – 26 iunie 1945), unde urma să se constituie nouă Organizație a Națiunilor Unite (O.N.U.). Alexandru Șafran a exprimat speranța că viitoarea conferință va răspunde aspirațiilor poporului evreu³⁴.

Câteva luni mai târziu, la 18 noiembrie 1945, în sala și grădina cinematografului „Tomis”, a avut loc o mare reuniune a populației evreiești din Capitală, pentru a protesta împotriva declarațiilor făcute în Camera Comunelor de către E. Bevin, ministrul Afacerilor Străine al Marii Britanii, cu privire la politica sa față de Palestina. Într-un impresionant discurs, șef rabinul a declarat: „Nu acceptăm sentințele d-lui Bevin, și convinși că prin dârzenia și prin curajul nostru vom izbândi asupra forțelor întunericului, ne îndreptăm spre întemeierea statului evreiesc, a aceluia stat în care dreptatea socială să fie trăită de noi, evreii, și de toți conlocuitorii noștri. Vom contribui și la refacerea Europei, dar din Palestina ne vom strădui la refacerea spirituală a lumii întregi.”³⁵. Această reuniune, la care au luat cuvântul numeroși conducători evrei, printre care Bernard Rohrlich, Arnold Schwefelberg, A.L. Zissu, Mișu

³⁴ Hary Kuller, *Evreii în România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii*. București, Hasefer, 2002, p. 250-251.

³⁵ Arhivele Statului, București, Comitetul Central al Partidului Comunist Român, Relații externe, dosar 18/1945, f°2-4 și *Minoritățile etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945-1965)*, coordonator Lucian Nastasă, Cluj, 2003, p. 173-174.

Benvenisti, E. Kanner, Dora Litani, Dan Eșanu,, Giselle Pomerantz, Osias Avram, rabinul Frenkel, etc., s-a terminat cu o declarație de solidaritate cu conducătorii *Ișuvului* (Comunitatea evreiască din Palestina), care reclamau imediat: abolirea Cărții Albe, libera emigrație în Palestina și crearea unui stat evreiesc în Palestina.

În luna decembrie a anului 1945, Alexandru Șafran și conducătorii comunității evreiești se pregăteau pentru primirea la București a Comisiei anglo-americane de anchetă care trebuia să elaboreze un raport referitor la problema *aliilei* evreilor din Europa. Comisia urma îndeosebi să-și dea avizul asupra cererii formulate pe lângă Marea Britanie, de a acorda imediat 100.000 de certificate de intrare în Palestina refugiaților evrei supraviețuitori ai Șoah-ului. În așteptarea Comisiei a fost constituit în Capitala română un Forum politic prezidat de Alexandru Șafran și de A.L. Zissu, reunind 14 reprezentanți ai partidelor politice sioniste, în vederea coordonării acțiunilor pentru alia și susținerea *Ișuvului*³⁶. Din nefericire, Comisia s-a desființat în februarie 1946, „din motive tehnice de lipsă de timp”, dar, potrivit unei surse britanice, U.R.S.S. este cea care s-a opus vizitei acesteia în țările Europei răsăritene, de acum înainte sub influența sa. Liderii sioniști din București au protestat contra deciziei Comisiei de anchetă anglo-americană de a nu vizita România, organizând pe data de 10 februarie 1946, un miting care a decis lansarea unei petiții reclamând abolirea Cărții Albe, o liberă imigrație în Palestina sub supravegherea Agenției evreiești și independența unui Stat evreiesc³⁷. O petiție semnată de 90.000 șefi de familie evrei din România, prezentând aceste revendicări, a fost transmisă reprezentanței britanice la București, de o delegație condusă de Alexandru Șafran³⁸.

³⁶ S. Avni, *Hanoar haționi beRomania, 1939-1949*, Tel Aviv, Amutat ioței hanoar haționi be Romania, 1992, p. 242-243 și Jaffa Cuperman, *Bițvat hakomuniz̄m, habistadrut haționit beRomania, 1944-1949*, Universitatea Tel Aviv, Centrul Goren-Goldstein, 1995, p. 172-173.

³⁷ Anexa nr. 8, extras din *Jewish Telegraphic Agency*, 11 februarie 1946.

³⁸ Anexa nr. 9, un extras din *Jewish Telegraphic Agency*, 4 aprilie 1946.

El a continuat să sprijine acțiunile mișcării sioniste, suscitând și participând în 1946 și 1947, la numeroase întruniri publice de solidaritate cu comunitatea evreiască din Palestina.

4. Eforturi pentru restabilirea drepturilor supraviețuitorilor Șoahului

După actul din 23 august 1944, Alexandru Șafran s-a angajat într-o luptă dificilă pentru restituirea către evrei a bunurilor spoliaste, confiscate sau jefuite, pentru compensarea mărfurilor și bunurilor imobiliare expropriate sau distruse, pentru redobândirea integrală a drepturilor civice. El a intervenit atunci pe lângă numeroase personalități politice. În iarna 1944-1945 s-a întâlnit mai cu seamă cu ministrul Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu: „Trebuia să studiem cu el legile care trebuiau promulgate pentru ca evreii să-și redobândească drepturile civile, să poată primi despăgubiri și compensații pentru ceea ce pierduseră. Discuțiile au fost purtate mai ales cu Filderman, lider important, jurist foarte competent. El pregătea răspunsurile juridice și politice la propunerile care ne erau făcute pentru a ni se reda toate drepturile cuvenite. Mă ocupam împreună cu el și cu avocatul Schwefelberg de abrogarea legilor speciale instituite împotriva noastră, pentru ca viața comunităților noastre să revină la normal”³⁹. Guvernul a promulgat legea pentru abrogarea măsurilor legislative antievreiești, abia la 19 decembrie 1944. Cunoscută sub numele de „legea Pătrășcanu”, ea privea mai întâi restituirea bunurilor spoliaste evreilor, dar numeroase restricții administrative, care o însoțeau, o priveau de orice eficacitate. De fapt, aceste bunuri nu au fost restituite titularilor lor, statul român nu îi despăgubia pentru proprietățile naționalizate de legile rasiale. Alte regulamente interziceau întoarcerea evreilor în satele lor, privându-i de facto de posibilitatea de a reveni la casele lor și de a-și recupera bunurile. De asemenea, zeci de mii de salariați evrei care-și pierduseră

³⁹ Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor*, op. cit., p.146.

slujbele din cauza aceleiași legislații rasiste nu au fost reintegrați, în pofida decretelor emise în acest sens.

După ce suspendaseră, la începutul anului 1945, *Curierul Israelit*, în care erau reproduse cu regularitate petițiile și memoriile (referitoare îndeosebi la bunurile spoliaste), autoritățile l-au arestat pe Filderman, la 21 august 1945, în vreme ce arhivele sale personale au fost confiscate. Imediat, Constantin I.C. Brătianu, președintele Partidului Național Liberal, a adresat un viu protest Comisiei interaliate de control, denunțând „această nouă și gravă atingere la libertatea individuală”. În același timp, Alexandru Șafran, pentru a obține eliberarea lui Filderman, s-a adresat premierului Petru Groza⁴⁰. După ce Wilhelm Filderman a fost eliberat din arestul la domiciliu, care i-a fost impus, el a lansat, împreună cu șeful rabin, un apel pentru ajutorarea și reconstrucția comunităților evreiești din România⁴¹.

La ieșirea din război, numeroase probleme juridice referitoare la situația evreilor au rămas în suspensie, îndeosebi legea asupra cetățeniei. Președintele F.U.C.E. și șeful rabin, s-au adresat ministrului Justiției, pentru corectarea acestei legi, deoarece numeroși evrei români, reveniți din locurile de deportare, se pomeneau apatrizi... Soluția favorabilă a intervenit cu întârziere, prin promulgarea „Legii pentru reglementarea cetățeniei unor categorii de locuitori”, nr. 162, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 121 din 30 mai 1947.

Alexandru Șafran și-a înmulțit demersurile pe lângă noile autorități și delegațiile străine la București, îndeosebi cele ale Statelor Unite, Marii Britanii și Uniunii Sovietice, în multe alte domenii. El a intervenit în mai multe rânduri pe lângă Andrei Vâșinski, viceministru al Afacerilor Străine al U.R.S.S., cu ocazia vizitelor acestuia în România, în favoarea evreilor maghiari pe care armatele sovietice îi găsiseră în fostele lagăre de muncă, deportați de guvernul ungar. Într-adevăr, autoritățile U.R.S.S. i-au

⁴⁰ *Ibid.*, p. 192.

⁴¹ Vezi Anexa nr. 7, *Jewish Telegraphic Agency*, 25 octombrie 1945.

considerat pe acești evrei drept prizonieri, iar șef rabinul a cerut eliberarea lor imediată.

5. Comemorarea victimelor Shoahului, vizitele la comunitățile din provincie și susținerea instituțiilor pedagogice și culturale

La doar câteva luni de la căderea regimului Antonescu, în 7 ianuarie 1945, Alexandru Safran a propus Consiliului rabinic, întrunit sub președenția sa, ca o zi deosebită a calendarului ebraic – 23 Tevet -, să fie de acum înainte, anual, în toate comunitățile, consacrată comemorării victimelor pogromului din București din ianuarie 1941. Câteva săptămâni mai târziu, în februarie 1945, Consiliul rabinic a fost convocat de șef rabin pentru a rezolva problema evreilor care se convertiseră la catolicism în timpul războiului și doreau acum să se întoarcă la iudaism. Comportamentul acestor persoane a format obiectul unor vii critici, dar în final Consiliul rabinic a hotărât întoarcerea lor în comunitate, după studierea fiacărui caz⁴². La 13 martie 1945, Alexandru Șafran a anunțat că evreii români se vor alătura evreilor din întreaga lume pentru a observa o zi de doliu și post în memoria evreilor europeni nimiciți în perioada războiului⁴³.

După terminarea războiului, Alexandru Safran a făcut numeroase vizite în comunitățile din provincie, pentru a reconforta supraviețuitorii Shoahului, pentru a le aduce un cuvânt de îmbărbătare și de încurajare. Printre comunitățile vizitate se numără cele din Transilvania de Nord, care au suferit cel mai mult, majoritatea membrilor lor fuseseră „evacuați” de către autoritățile maghiare și lichidați la Auschwitz. E vorba de Oradea Mare, Satu Mare, Dej, Bistrița, Cluj... Pretutindeni, el a fost primit oficial de autorități cu profundă afecțiune, din partea rămășițelor comunităților evreiești.

⁴² *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945-1965), op. cit.*, p. 92.

⁴³ Anexa nr. 2, *Jewish Telegraphic Agency*, 13 martie 1945 și Anexa nr. 3, *The Palestine Post*, 15 martie 1945.

Alexandru Șafran, împreună cu alți conducători evrei din București, a participat la sărbătoarea revenirii Transilvaniei de Nord, care a avut loc la Cluj în luna martie 1945, în prezența Regelui Mihai și a reprezentantului Uniunii Sovietice, Andrei Vășinsky. Cu această ocazie, el a ținut un important discurs în fața unui numeros public printre care membrii ai comunității evreiești reveniți din deportare și care purtau pancarte reclamând „să se facă totul, pentru a readuce deportații evrei”⁴⁴. În *Memoriile* sale, Alexandru Șafran menționează că a venit la Oradea, unde a ținut o predică la Sinagoga ortodoxă și a participat la slujba de vineri seara. Cu această ocazie, Rabi Haim Meir Hager, „Vijnițer”, a amintit de acțiunea șefului rabin în anii războiului. Șafran a luat cuvântul și la Templul Neolog, a vizitat instituțiile comunitare și spitalul din localitate. A fost primit de Rabi Weiss, care era atunci judecător rabinic, *dayan*, o autoritate în materie de *halaha*, care i-a mărturisit că s-a găsit la Oradea o *meghila*, sulul sfânt al cărții Esther din *Biblie*, pătată de sânge.

La Cluj, în capitala Transilvaniei, a avut loc o ceremonie sub cerul liber, pentru a comemora plecarea primului convoi de deportați. Chiar pe locul unde fuseseră adunați evreii înainte de a fi deportați, în afara orașului, pe o colină unde exista o fabrică de cărămizi „Ziegelfabrik”, el a înălțat glasul în fața autorităților prezente și a unui larg public de neevrei, începând predica sa cu cuvintele biblice: „*Îmi caut frații...*”... Am venit la Cluj să-mi caut frații care nu mai sunt. Unde sunt evreii acestei comunități altădată numeroasă? Nu-i văd. Nu-i găsesc, Voi, ne-evreii, sunteți răspunzatori de frații mei, de dispariția lor, căci trebuia să-i protejați. [...] Unde ați fost, oare, preoți, credincioși creștini, voi cei care vă aflați astăzi aici, unde ați fost atunci când bărbați, femei, copii, vârstnici, toți făcuți după chipul Creatorului, au fost smulși din căminele lor liniștite și au fost înghesuiți ca vitele în vagoane plumbuite care să-i ducă la moarte? În acele timpuri înspăimântătoare, atunci când copiii lui Israel erau trimiși la o

⁴⁴ Anexa nr. 4, extras din *Jewish Telegraphic Agency*, 16 martie 1945 și Anexa nr. 5, extras din *The Palestine Post*, 19 martie 1945.

moarte atroce, ați îndrăznit să mai și cântați în bisericile voastre psalmii lui David, regele lui Israel, și să pronunțați cuvântul ebraic *amen*, un cuvânt creat de evrei și rostit deci cu atâta pietate! Ați mai îndrăznit să-l lăudați pe Dumnezeu cu imnuri evreiești și să reproduceți în predicile voastre preceptul divin al dragostei pentru aproapele nostru, pe care noi, evreii, vi l-am transmis prin *Biblie!* [...] Assasinatele au fost pregătite la lumina zilei de către asasini, știți bine aceasta, iar tăcerea voastră însăși a fost complice”⁴⁵.

În cursul aceluiași an, Alexandru Șafran a reușit să organizeze la București, în zilele de 7 și 8 august 1945, un mare congres rabinic, primul în Europa postbelică, la care au participat supraviețuitori refugiați din Ungaria, Cehoslovacia și Polonia. Această manifestare a constituit un motiv de profundă îmbărbătare pentru evreii români.

Peste un an, în iulie 1946, el semna un apel în favoarea colectei de fonduri pentru reconstrucția frumosului templu al comunității evreiești de rit occidental la Cluj, distrus în timpul Șoah-ului⁴⁶. El s-a deplasat, de asemenea, în mai multe localități din Vechiul Regat, care au avut cel mai mult de suferit, îndeosebi în „orașul măcelului”, Iași. În cimitirul Păcurari din capitala Moldovei, în fața imenselor dale ce acoperă gropile comune în care odihnesc o parte dintre martiri, victime ale pogromului din iunie 1941, el a lansat un nou strigăt de disperare, într-o predică mișcătoare, care amintea cuvintele rostite la Cluj. Numeroasa asistență, alcătuită din evrei și neevrei, a fost profund marcată.

Pretutindeni prezent, Alexandru Șafran a ținut în anii 1944 și 1945 numeroase conferințe, unele fiind reproduse în *Curierul Israelit*, unde a și publicat diferite articole, după reparația acestuia. Merită de amintit evocarea a trei personalități: a gazetarului și istoricului Moses Schwarzfild (1857-1943) (22

⁴⁵ Alexanru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor*, op. cit., p. 200-201, și Alexandre Safran, *Juifs et Chrétiens. La Shoah en héritage*, Geneva, Labor et Fides, 1996, p. 87.

⁴⁶ Acest apel în patru limbi (română, ebraică, franceză și engleză) figurează într-o plachetă intitulată *Proiectul palatului cultural*, Cluj, 1946.

octombrie 1944), a șef rabinului Iacob Niemirower (1872-1939) (26 noiembrie 1944), a scriitorului și ziaristului Horia Carp (1869-1943) (4 decembrie 1944).

În pofida obstrucției sistematice a instanțelor conducătoare ale Comitetului Democrat Evreiesc (C.D.E.) (creat oficial la 25 iunie 1945), șef rabinul reușește să contribuie la susținerea morală a numeroase instituții evreiești. El cerea cu insistență să se depună eforturi sporite în favoarea celor mai nevoiași, și se preocupă îndeosebi de orfanii din Transnistria internați în spitalul evreiesc bucureștean Caritas. Pentru a favoriza reintegrarea acestor orfani s-a pus la punct un întreg program, îndeosebi grație devotamentului directoarei „Centrului pentru protecția mamei și copilului”, Mela Iancu. Înainte ca C.D.E. să pretindă „naționalizarea” acestora, numeroase instituții școlare au cunoscut o înflorire, e drept scurtă, dar autentică. Acesta a fost de pildă cazul șolii primare *Tarbut*, unde învățământul se efectua în ebraică, sau al unor școli secundare; cea mai reputată, care a funcționat în București în toți anii războiului, a fost condusă de Dora Litani. Tot așa s-au petrecut lucrurile cu școlile profesionale: cea mai prestigioasă dintre ele, *Ciocanul*, s-a putut dezvolta grație susținerii de către O.R.T., cu ai cărui conducători șef rabinul Șafran se va întâlni în cursul călătoriei în Statele Unite (noiembrie 1946 – martie 1947).

6. Promovarea dialogului iudeo-creștin

Dar Alexandru Șafran nu a fost numai un „interpelator” al creștinilor, el s-a străduit să promoveze dialogul iudeo-creștin. El a participat astfel, din luna septembrie 1944, la un cenaclu numit *Ideea*, al cărui scop era dublu: „în primul rând, de apropiere între populația creștină și evreiască a țării pe planul intereselor ei superioare și în al doilea, să combată fascismul și antisemitismul”⁴⁷. Președintele acestui organism social-cultural,

⁴⁷ Valentin Saxone, *Speranțe în întuneric. Memorii*. Ediția a II-a, revizuită și adăugită. Ediție îngrijită de Liana Saxone-Horodi, București, Fundația Culturală Libra, 2006, p. 13.

deasupra partidelor politice, era Anton Dumitriu, titularul catedrei de Logică a Facultății de Filosofie din București, iar vice-președinți – profesorii universitari Traian Săvulescu, Eugen Herovanu și Mihai Ralea. Din Comitetul cenaclului, pe lângă patriarhul Nicodim, preotul Gala Galaction și șef rabinul Alexandru Șafran, mai făceau parte, ca membrii, numeroși intelectuali evrei și creștini, printre cei mai distinși ai lumii științelor, artelor, literelor și presei: avocat Virgil Valaori, Aristide Blank, profesor universitar Petre Ghiață, avocat Nicolae Săndulescu, consilier Traian Broșteanu, consilier Alexandru Policrat, dr. H. Ivainer, dr. Aurel Leucuția, dr. I. Flavius, av. C. Paraschivescu Bălăceanu, avocat I.G. Calmanovici, B. Brănișteanu, Tudor Teodorescu Braniște, profesor universitar Alexandru Rosetti, avocat Emil Ottulescu, scriitorul I. Peltz, Ella Negruzzi, Ion Vinea, Adina Ghiață, profesor Emil Lobonțiu, inginer Gheorghe Sinevici și avocat Ion Scânteie, aceștia trei din urmă fiind cenzori⁴⁸. Ședințele se țineau în sala consiliului de administrație al societății Creditul minier, al cărui director general era tocmai profesorul Anton Dumitriu. Secretariatul cenaclului *Ideea* era asigurat de doi avocați evrei, Dr. Mayer Raizel și Valentin Saxone, care în perioada interbelică fusese administrator (*gabai*) al Sinagogii Mari din București. El participase în această calitate, în 1940, ca membru al delegației comunității evreilor din capitală la alegerea lui Alexandru Șafran în funcția de șef rabin al țării. Avocatul Valentin Saxone, a cărui soră a fost deportată de autoritățile maghiare din Cluj la Auschwitz, unde a fost ucisă, a emigrat în Israel, unde a exercitat profesia de avocat. Într-o scrisoare pe care i-a trimis-o lui Alexandru Șafran, în 29 mai 1980, el amintește de colaborarea sa cu șeful rabin, menționând că cenaclul „*Ideea*”, devenit persoană juridică în anul 1946, a fost desființat de regimul comunist în ianuarie 1948⁴⁹.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 14

⁴⁹ Carol Iancu, *Alexandru Șafran și Șoabul neterminat în România...*, op. cit., p. 483-484.

Concluzii

Prin discursurile sale, Alexandru Șafran a știut să trezească conștiința coreligionarilor săi, contribuind la trimiterea de ajutoare evreilor „evacuați” în Transnistria. Prin intervențiile sale, el a participat la eforturile care au permis supraviețuirea unei treimi (circa 50.000) din deportații evrei, și la revenirea acestora.

În problemele de *alia*, ca și pentru ansamblul chestiunilor referitoare la viața comunității, acțiunea șef rabinului, care se lupta cu curaj pentru drepturile coreligionarilor săi, a fost permanent blocată de evreii comuniști, înregimentați în Comitetul Democrat Evreiesc.

Încurajând comunitățile evreiești care au supraviețuit Shoahului și revigorând instituțiile evreiești, șef rabinul s-a străduit să promoveze un dialog iudeo-creștin, care va da întregă sa măsură după instalarea sa la Geneva.

ANEXE

1. *Jewish Telegraphic Agency*, 13 noiembrie 1944.

Organizația sionistă și Partidul evreiesc refuză să facă parte dintr-un Consiliu general evreiesc, un nou organism de reprezentare politică a evreilor, propus de W. Filderman. Al doilea organism cu atribuții în domeniul asistenței și al educației - Federația comunităților evreiești, - este compus din 29 de membrii: de reprezentanții a 7 grupări diferite (fiecare cu 4 delegați), și de de șef rabinul Alexandru Șafran.

Organized Jewry in Rumania today split into two camps when the Rumanian Government, acting on the advice of Dr. William Filderman, prominent Jewish leader, appointed a “General Jewish Council” to act as a central political representative body for all the Jews of the country.

The Zionist Organization and the Jewish Party announced that they would not participate in the Council and do not consider the newly created body representative of the Jews of Rumania. In advising the government to create the Council, Dr. Filderman stipulated that it was to be composed only of members of the Jewish groups which collaborating with the present regime. In addition to the Council, which is to provide political representation for the Jews, there is also in

existence the Federation of Jewish Communities which is devoted to relief work and to educational tasks.

The Federation is composed of 29 members, from seven Jewish groups. Each group has been given equal representation, four members, with the Chief Rabbi Dr. Shafran making the twenty-ninth member. The seven groups represented in the Federation are The Zionist Organization, the Jewish Party, Dr. Filderman's party, the Communist Party, The Social Democratic Party, the National Liberal Party and the National Peasant Party.

2. Jewish Telegraphic Agency, 13 martie 1945.

400 evrei deportați la Auschwitz au revenit la Arad. Șef rabinul Șafran a anunțat că evreii români se vor alătura evreilor din întreaga lume pentru a observa Miercuri, o zi de doliu și post în memoria evreilor europeni uciși.

Bucharest, 03/12/1945. About 400 Jews who were deported from Hungary to the notorious camp today reached the Rumanian city of Arad. They were among the first large group liberated from the camp by the Russian troops.

Six thousand Transylvanian Jews who have returned from the Germany, of the 140,000 deported there, held a conference in Klausenburg over the week-end and set up a Union of Jewish Communities whose first task will be to organize relief for Jews and investigate the position of the 134,000 deportees who are still missing. Among those participating in the conference were ten survivors from the Oswiecim camp, including six women. The women were so badly mistreated that they have an almost inhuman appearance.

The "Voice of America" broadcast beamed here from New York today reported passage by the New York State Legislature of an anti-discrimination bill and drew the attention of the Rumanian public to it because, the broadcast said, Rumania was still showing signs of anti-Semitism and Hitlerism. "The place that Rumania will occupy among the democratic states will largely depend on its attitude towards these problems", the broadcast added.

Chief Rabbi Shafran of Rumania today announced that Rumanian Jews will join with Jews throughout the world in observing this coming Wednesday as a day of mourning and fasting for murdered Jews of Europe.

3. *The Palestine Post*, 15 martie 1945.

Evreimea din Palestina observa un post, în ultima zi a unei săptămâni de doliu consacrată iudaismului european. Șef rabinul Șafran a anunțat participarea evreimii române la ziua de doliu.

“Palestine Jewry observes fast” A quiet self-discipline prevailed all through Jewish Palestine yesterday, the day of fast and voluntary curfew which ended the week of mourning for European Jewry. In the synagogues the worshippers sat on the floor in symbolic mourning for the victims of Nazi brutality and at the end of the afternoon service, the ram’s horn (shofar) was sounded. The Order of Service, prescribed by the Chief Rabbinate, included penitential prayers and special prayers for Jews in occupied countries, and the Fifth Chapter of the Book of Lamentations was read. Until late in the afternoon, when men and women came out into the streets on their way to the synagogues, the Jewish residential sections of Jerusalem and Haifa were deserted, and even children kept indoors. Throughout the cities all Jewish shops, offices, cafes and restaurants were closed and only Arab taxis and military vehicles were on the roads. [...] The Zionist flag on the Jewish Agency building was flown at half-mast. [...]

“Hour’s stoppage in America”. Orthodox groups in the United States called on all Jewish inhabitants throughout the nation to close their shops, stores and offices between noon and 1 o’clock as part of the day of mourning. Prayers were scheduled in all synagogues, with memorial meetings in the largest cities.

The Chief Rabbi of Rumania Dr. Shafran, also announced that Rumanian Jewry would join in the day of mourning.

4. *Jewish Telegraphic Agency*, 16 martie 1945.

La sărbătoarea revenirii Transilvaniei de Nord, în prezența regelui Mihai, șef rabinul Șafran a pronunțat o alocuțiune, iar participanții evrei au purtat pancarte reclamând reîntoarcerea deportaților.

Jews in Transylvanian Capital Parade Carrying Asking Repatriation of Deportees.

Cluj, Transylvania. Several hundred Jews of the 1.500 Jewish survivors in this Transylvanian capital participated in a parade yesterday on the occasion of return of Northern Transylvania to Rumania.

Jewish leaders from Bucharest, including Chief Rabbi Shafran, arrived here to address the celebration in which tens of thousands participated. The Jewish marchers carried placards reading “Everything Must Be Done to Bring Back our Jewish Deportees”. They were saluted by King Michael and the Soviet representative, Andrei Vishinsky, who reviewed the parade. The 1,500 Jews in Cluj are only a fraction of the 70,000 who lived in the city before the deportation of the Jewish population by the pro-Nazi Hungarian regime. The correspondent of the Jewish Telegraphic Agency, who arrived here from Bucharest to study the Jewish situation, was told today by community leaders that they believe that about 10,000 of the Jews deported from Cluj are among the Jewish internees from the notorious Oswiecim camp who were liberated by the Russian troops in Poland.

5. *The Palestine Post*, 19 martie 1945.

Reprezentanți ai comunităților evreiești din Transilvania au participat la parada consacrată revenirii Transilvaniei de Nord. Șef rabinul Șafran a ținut un discurs în fața a mii de persoane.

Transylvanian Jews Celebrate Return.

Cluj, Sunday. – Representatives of all the organized Jewish communities of Transylvania took part in a meeting here which culminated in a parade celebrating their return to Rumania.

Placards carried in the procession read “Everything must be done to bring back our Jewish Deportees”. The parade was greeted and reviewed by King Michael and M. Vishinsky. The Chief Rabbi, Dr. Shafran, addressed the celebration in which thousands participated.

It is believed that some of the deported Cluj Jews – perhaps 10,000 – are among the survivors from Oswiecim. Seventy thousand Jews lived in Cluj before the war.

6. *Jewish Telegraphic Agency*, 18 aprilie 1945.

3000 deportați evrei au fost repatriați din Transnistria. Șef rabinul Șafran a oficiat la Templul Coral un serviciu religios în onoarea președintelui Roosevelt, la care au participat mii de persoane.

3,000 More Jews Repatriated from Transnistria. Roosevelt Service in Bucharest.

Bucharest, 4/17/1945. Another 3,000 Jews deported to Transnistria (in the Soviet Ukraine) by the Antonescu Government have been repatriated and 2,500 more are expected shortly, it was announced here. In one group repatriated were 268 Jews formerly lived in Radauti, Campulung and Dorohoi. All of them are being cared for temporarily in Dorohoi. Another group of 2,400, originally from southern Bukovina, have arrived in Jassy from Ungheni.

Memorial services for President Roosevelt were held in the Bucharest Synagogue yesterday. Representatives of the Rumanian Government and Lieuts. Bookbinder and Freedberg of the American military missions were among those attending. The synagogue was jammed and thousands of people stood in the streets outside. Chief Rabbi Shafran officiated.

7. Jewish Telegraphic Agency, 25 octombrie 1945.

Wilhelm Filderman a fost liberat din arestul la domiciliu care i-a fost impus. El a lansat împreună cu șef rabinul Alexandru Șafran un apel pentru ajutorarea și reconstrucția comunităților evreiești din România.

New York, 10/24/1945. Dr. William Filderman, president of the Union of Rumanian Jews, who it was reported recently was held under house arrest in Bucharest, is free, according to a cablegram received by the World Jewish Congress from Prime Minister Petru Groza.

At the same time a cable received by the Congress from Dr. Filderman and the Chief Rabbi Alexander Shafran, president of the Federation of Jewish Communities in Rumania, appealing for aid in the reconstruction of the ruined Jewish communities in Rumania; In their request for funds, the Rumanian Jewish leaders cited the need for help in the rebuilding of synagogues, Hebrew schools, the support of rabbis, and for the purchase of Holy Scrolls, and Hebrew and Yiddish books.

8. Jewish Telegraphic Agency, 11 februarie 1946.

În cadrul unei conferințe, șef rabinul Alexandru Șafran și alți lideri evrei au protestat contra deciziei Comisiei de anchetă anglo-americană de a nu vizita România, și au reclamat abolirea Cărții Albe și o liberă imigrație în Palestina.

Bucharest, 2/10/1946. – A meeting called here to protest the Anglo-American inquiry committee's reported decision to bypass

Rumania on its fact finding tour of Europe, today decided to launch a nation-wide petition campaign asking the probers to recommend the abolition of the White Paper, unrestricted immigration under the supervision of the Jewish Agency, and establishment of a Jewish state.

Speakers at the meeting included Chief Rabbi Shafran, the president of the Zionist organization, and other Jewish leaders. It was reported that Jews were crowding the Palestine office here to register for immigration.

9. Jewish Telegraphic Agency, 4 aprilie 1946.

O delegație evreiască condusă de Șef rabinul Alexandru Șafran a transmis reprezentanților Marii Britanii la București o petiție semnată de 90.000 șefi de familie evrei reclamând abolirea Cărții Albe privind Palestina.

Bucharest, 4/3/1946. A Jewish delegation headed by Chief Rabbi Alexander Shafran, today submitted to the British Mission here a petition signed by heads of 90.000 Jewish families in Rumania, demanding abolition of the Palestine White Paper.

The partition also calls for free immigration into Palestine under the control of the Jewish Agency and establishment of a Jewish State. It is written in Hebrew, English and Rumanian. A representative of the mission promised to forward the petition to the Anglo-American inquiry commission and to inform the British Government of its contents.

A FEW ASPECTS REGARDING THE ACTIVITY OF THE HEAD RABI ALEXANDRU ȘAFRAN IN 1944 AND 1945

Abstract. *This paper intends to present some of the main activities of Chief Rabbi Alexandre Safran, including his unremitting efforts to help the Jews who were deported to Transnistria and for their return in Romania, his interventions on behalf of the Jews in neighboring countries, his his engagement in favour of the alya, and his involment in the reconstruction of the Romanian Judaism, after the Shoah.*

Keywords: *șef-rabin Șafran, România, Andrea Cassulo, Filderman, Șoah.*

SITUAȚIA EVREILOR VORBITORI DE LIMBĂ MAGHIARĂ ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST LA SFÂRȘITUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL PÂNĂ LA PRELUAREA COMUNISTĂ (1945-1948/49)

György HARASZTI

În urma dezmembrării Regatului Ungariei după Primul Război Mondial, populația evreiască a țării a fost redusă la aproximativ o jumătate (de la 910.000 în anul 1910 la doar 473.000 în 1920). În perioada interbelică, evreimea maghiară a trecut prin schimbări demografice, sociale și economice radicale. Numărul lor absolut și relativ a continuat să scadă în deceniile care au urmat; procentul tinerilor evrei (cu vârsta de până la 20 de ani) a scăzut, în timp ce ponderea populației evreiești a crescut. A existat o tendință marcată a populației de a se concentra în orașe și în special în capitală în perioada interbelică. Mai mult de jumătate din populația evreiască din Ungaria locuia în Budapesta. Comunitățile neologe erau formate din 65% evrei, față de 29% ortodocși și 5% status quo. Această distribuție s-a datorat faptului că marile centre ortodoxe din perioada anterioară războiului au fost cedate statelor „succesoare”.

Istoria distrugerii evreimii maghiare cuprinde populația evreiască a statului extins Ungaria. În 1930, 444.567 de evrei locuiau în Ungaria, între granițele stabilite în 1920. Un număr suplimentar de 78.000 de evrei au intrat sub dominația maghiară când sudul Slovaciei și marile orașe vestice ale Ruteniei Subcarpatice au fost anexate de către Ungaria (2 noiembrie 1938, conform Primului Dictat de la Viena). Cel puțin 72.000 de evrei care trăiau în provincia cehoslovacă a Ruteniei Subcarpatice au intrat sub jurisdicție maghiară atunci când s-au mutat în Ungaria în 15-16 martie 1939.

Populația evreiască din nordul Transilvaniei (cedată Ungariei în 30 august 1940, prin cel de-al Doilea Dictat de la Viena), se ridica la un număr de 149.000. Conform recensământului (din 31 ianuarie 1941), dintr-o populație totală de 14.683.323, evreii numărau 725.007 (184.453 dintre aceștia locuiau în Budapesta). În aprilie 1941 existau aproximativ 20.000 de evrei pe fostul teritoriu iugoslav, ocupat în cursul operațiunii militare comune germano-maghiare.

În conformitate cu „A treia lege evreiască” (1941), în Ungaria, țară care a interzis căsătoriile mixte și a definit termenul de „evreu” pe principii mai radicale decât prima (1938) și a doua (1939) lege evreiască, 58.320 de persoane care nu aparțineau credinței evreiești au fost considerate evrei. Astfel, numărul total de persoane înregistrate oficial ca evrei la mijlocul anului 1941 a fost de peste 803.000. Potrivit unei estimări general acceptate, numărul real de creștini de origine evreiască a depășit cu mult 58.320, așa cum apărea în înregistrările oficiale. În consecință, numărul total al persoanelor susceptibile de discriminare rasială la mijlocul anului 1941 poate fi estimat la un minim de 825.000.

Decimarea populației evreiești a început în toamna anului 1940, la scurt timp după anexarea Transilvaniei de Nord, de unde mii de evrei, a căror cetățenie a fost pusă la îndoială, au fost expulzați forțat, în principal în România. Prima pierdere mare de vieți omeneste în rândul evreilor maghiari a avut loc în iulie și august 1941, când Biroul pentru controlul străinilor (KEOK) a expulzat din partea din Galicia aflată sub dominație germană, aproximativ 18-20.000 de evrei, a căror cetățenie maghiară a fost pusă la îndoială (cea mai mare parte dintre aceștia erau locuitori ai zonelor anexate Cehoslovaciei sau refugiați din țările vecine). Cei mai mulți dintre ei au fost înregistrați în Kamenet-Podolski și uciși în toamna anului 1941 de către trupele SS, asistate de cele maghiare.

Cea de-a doua pierdere a avut loc în ianuarie 1942, când aproximativ 1.000 de evrei au fost masacrați de către jandarmii și soldații unguri în Bácska (în fosta Iugoslavie) și în Újvidék / Novi-Sad. În mai 1940, unitățile speciale de muncă forțată au fost deja înființate pentru înregistrarea evreilor care fuseseră excluși din

serviciul militar. Când Ungaria a aderat la războiul împotriva Uniunii Sovietice, unitățile de muncă au fost trimise cu trupele. La acea vreme existau între 10 și 12 batalioane de lucru, care numărau aproximativ 14.000 de oameni, dar, mai târziu, numărul evreilor de pe frontul de est a ajuns la 50.000. După străpungerea frontului de către armata sovietică în apropierea Donului (ianuarie 1943), armata a doua din Ungaria s-a dezintegrat și a fugit panicată. Se estimează că, din 50.000 de evrei, 40.000-43.000 au murit în timpul retragerii.

Poziția unităților de muncă rămase în Ungaria a fost mai bună, mai ales atunci când, la 10 martie 1942, prim-ministrul antisemit László Bárdossy a fost succedat de moderat-conservatorul Miklós Kállay. Noul prim-ministru ungar, în acord cu regentul ("guvernatorul") Miklós Horthy, s-a abținut de la măsuri drastice și a rezistat presiunii făcute de guvernul german. În 1943, guvernul Kállay a respins cererile germane de deportare, în principal din motive economice, argumentând că deportarea ar ruina economia Ungariei și ar aduce prejudicii și Germaniei.

Deoarece situația militară germană s-a înrăutățit la începutul anului 1944 și Ungaria a început să apeleze la Aliați, Hitler a ordonat ocuparea Ungariei. Până în momentul ocupației germane, aproape 63.000 de evrei (8% din populația evreiască) au căzut deja victimele persecuției. Holocaustul maghiar real, distrugerea majorității până atunci intacte a evreilor maghiari, a fost consecința imediată a invaziei germane din 19 martie. Organizațiile evreiești au fost dizolvate în întreaga țară și, în 20 martie, în urma ordinelor primite de la germani, a fost înființat în Budapesta un consiliu evreiesc, format din opt membri, cu scopul de a conduce comunitățile evreiești. Concomitent cu acțiunile germane, noul guvern marionetă maghiar a adoptat o legislație intensiv anti-evreiască. Mai mult de 100 de ordine anti-evreiești vizau excluderea totală a evreilor din viața economică, culturală și publică. Evreii au fost concediați din toate serviciile publice și excluși din profesiile liberale; afacerile lor au fost închise.

În 31 martie 1944, li s-a ordonat evreilor să poarte insigna galbenă. La 7 aprilie, s-a luat decizia de concentrare a evreilor în

ghetouri și apoi de deportare a acestora. Procesul de ghetoizare inuman a fost încredințat Jandarmeriei maghiare, în colaborare cu administrația locală. Ghetoizarea a fost începută în provincii. Evreii din Rutenia Subcarpatică au fost evacuați în ghetouri în 16-19 aprilie; până în 23 aprilie, aproximativ 150.000 de evrei au fost concentrați în zonele nord-estice ale Ungariei, până la deportarea lor la Auschwitz, care a început în 15 mai, cu transporturi zilnice a 2.000-3.000 de persoane. Evreii din nordul Transilvaniei au fost evacuați spre ghetouri în primele zile ale lunii mai, atunci când procesul de ghetoizare fusese deja încheiat în nord-estul Ungariei. Ghetoizarea din restul țării, cu excepția capitalei, s-a încheiat în același timp. Ea a fost imediat urmată de un inventar al bunurilor mobile și sigilarea caselor care aparținuseră evreilor. În prima fază a ghetoizării, evreii din sate au fost evacuați în ghetouri temporare (puncte de colectare) înființate numai în orașe sau în afara acestora (de la două la patru ghetouri de colectare pe județ). A doua fază a constat în evacuarea din ghetourile de colectare către ghetourile centrale mai mari.

Deportările au început la 15 mai. Autoritățile maghiare și germane au organizat procesul în comun, dar transportul de evrei la frontierele de nord a rămas în sarcina guvernului ungar. Între 14-15 mai și 7 iunie, aproximativ 290.000 de persoane au fost transportate din Zona I (Subcarpatică) și Zona II (Transilvania de Nord). Până la sfârșitul lunii iunie, mai mult de 50.000 de oameni au fost deportați din Zona III (nord-vestul Ungariei și teritoriile aflate la nord de Budapesta). Evreii din zona IV (Marile Câmpii din Ungaria și Europa Centrală Trans-Danubiană) -aproximativ 41.000 de oameni - au fost, de asemenea, deportați la sfârșitul lunii iunie. Ultima fază a fost reprezentată de deportarea a mai mult de 55.000 de evrei care trăiau în Zona V (Trans-Danubia și suburbiile Budapestei), până la 9 iulie. Potrivit rapoartelor germane, un total de 437.402 de evrei au fost deportați, 95% dintre ei prin Slovacia centrală, cu trenul de marfă, la Auschwitz. Cei apti de muncă (probabil 10%) au fost selectați acolo și trimiși în lagăre de concentrare aflate pe tot cuprinsul Reichului, în timp ce majoritatea covârșitoare a fost ucisă imediat.

Ghetoizarea și deportarea nu au fost condamnate de către opinia publică maghiară; dintre puținele proteste iscate, merită reținut apelul sincer făcut de Aron Márton, episcopul catolic de Alba Iulia. Autoritățile maghiare l-au expulzat (ca pe un cetățean român) din Cluj, în luna mai 1944, pentru predica sa în apărarea evreilor. Evreii din toată țara au făcut încercări de a se sustrage de la deportare, dar cele mai multe au avut succes în nordul Transilvaniei, datorită graniței sale comune cu România. Numărul evreilor care au reușit să treacă granița de sud a Transilvaniei și să scape în România, în aprilie-iunie, s-ar putea ridica la aproximativ 2.000-2.500. În plus, câteva sute de evrei s-au ascuns în mediul rural, în special în Transilvania de Nord. De asemenea, câteva sute de evrei au fost cruțați de la deportare, atunci când au fost scutiți de către autorități pe baza meritelor militare sau de altă natură. Câteva mii de evrei din provincie au reușit să se sustragă de la deportare ascunzându-se în Budapesta.

La 25 iunie 1944, Ministerul de Interne a ordonat concentrarea a aproximativ 220.000 de evrei din Budapesta care locuiau în cele 2.000 de case marcate cu o stea galbenă și situate în mai multe sectoare ale capitalei. Pe 25 iunie s-a emis un ordin de interdicție de ieșire din casă după o anumită oră pentru evreii capitalei, care, de la această dată, au dus o viață de prizonieri în sărăcie totală. Situația lor s-a îmbunătățit în mod neașteptat când, la 6 iulie, Regentul Horthy a oprit deportările, ca urmare a modificărilor aduse situației militare și a protestelor internaționale. În august, situația evreilor s-a îmbunătățit și mai mult în urma formării unui nou guvern, mai puțin servil germanilor, cu intenția de a pregăti un armistițiu cu forțele aliate.

Cu toate acestea, la 15 octombrie, soarta evreilor din Budapesta a luat o întorsătură dramatică. După încercarea nereușită a lui Horthy de a scoate Ungaria din război, naziștii au ajutat Partidul Crucilor cu Săgeți al lui Ferenc Szálasi să preia puterea. Ei au lansat imediat teroarea anti-evreiască. Ca un pas preliminar al campaniei de deportări, s-a ordonat populației evreiești de sex masculin, cu vârsta cuprinsă între 16 și 60 de ani,

să lucreze la fortificații. Pe 2 noiembrie, trupele sovietice au ajuns la periferia orașului Budapesta. În aceste condiții, batalioanele de muncă forțată au fost trimise în vestul Ungariei; între 6-8 noiembrie 1944, un grup de aproximativ 25.000 de evrei din Budapesta a fost format și trimis, pe jos, spre Hegyeshalom, lângă granița cu Austria. Alții - un total estimat la 50.000-60.000 de oameni - au urmat, mai târziu, acest grup. Un procent ridicat de persoane din acest "marș al morții" a pierit pe drum. Împreună cu membrii detașamentelor de muncă, aproximativ 75.000 de evrei au fost forțați să lucreze la poalele Alpilor, la construirea liniei de apărare împotriva rușilor, în timpul iernii din 1944-1945.

Evreii rămași încă în Budapesta au fost împărțiți în două grupuri: începând cu mijlocul lunii noiembrie, majoritatea au fost mutați în ghetoul central sau mare, în timp ce un grup mai mic s-a refugiat în așa-numitul ghetou internațional, sub protecția unor țări neutre (de exemplu, Elveția și Suedia). Până la mijlocul lunii ianuarie 1945, în plus față de cele câteva zeci de mii de evrei care se ascundeau la prieteni, cunoștințe sau în apartamente pustii, existau aproximativ 70.000 de oameni în ghetoul mare și 30.000-35.000 în ghetoul internațional din Budapesta. Din momentul în care Partidul Crucilor cu Săgeți a preluat puterea și până la ocupația rusească a orașului din 18 ianuarie 1945, aproape 100.000 de evrei din Budapesta și-au pierdut viața în marșurile morții, transporturi forțate și în timpul crimelor în masă comise de către unitățile Crucilor cu Săgeți, precum și din cauza epidemiilor, foametei și sinuciderilor.

Din cei 825.000-850.000 de cetățeni maghiari „considerați evrei” (cca. 5,4% din totalul populației) - în perioada 1941-1945 în Ungaria Mare - numărul total de victime ale Holocaustului din Ungaria este estimat la 565.000; din acestea, aproximativ 300.000 au fost de pe teritoriul post-Trianon al țării. Mai mult de 40% din evreii din Budapesta și circa 75% din evreii din sate au pierit. Datele statistice cu privire la distrugerea evreimii maghiare arată că aproximativ 69.000 de evrei au fost salvați în Ghetoul central din Budapesta și 25.000 în „Ghetoul protejat”. În plus față de

aceste două categorii, care includ, de asemenea, persoanele protejate din clădirile unor misiuni diplomatice neutre, aproximativ 25.000 de evrei au ieșit din ascunzătoare în Budapesta. Câteva mii au supraviețuit în casele de copii ale Crucii Roșii. O evaluare exactă a numărului de evrei care s-au întors în Ungaria este îngreunată de faptul că Transilvania de Nord, Rutenia Subcarpatică, Slovacia de Sud și Bácska au fost din nou desprinse din teritoriul Ungariei Mari.

Pe parcursul primelor luni de după război a existat un aflus de populație între teritoriul Ungariei post-Trianon și statele vecine. Numărul evreilor supuși la munci forțate, care au revenit în Ungaria sau au fost eliberați acolo, inclusiv cei care mai târziu au revenit din captivitatea sovietică, poate fi estimat la 20.000. Până la sfârșitul lui 1945, aproximativ 70.000 de deportați se întorseseră. Numărul de evrei salvați, care făceau parte din toate aceste categorii, s-a ridicat la 200.000 în Ungaria după război. Un procent relativ mare al supraviețuitorilor au fost adepții credinței creștine, dar au fost, totuși, considerați evrei conform legilor rasiale.

Un număr total de aproximativ 25.000-40.000 de evrei care au fost salvați, s-au întors în nordul Transilvaniei (România); aproximativ 15.000 s-au întors în Rutenia Subcarpatică (atașată Uniunii Sovietice) și circa 10.000 în sudul Slovaciei, reintegrată acum în Cehoslovacia. Numărul evreilor care au revenit la Bácska (Iugoslavia) este estimat la câteva mii. La sfârșitul anului 1945 majoritatea supraviețuitorilor din Ungaria - aproximativ 144.000 de oameni - au fost localizați în Budapesta. Numărul relativ mic de supraviețuitori din afara Ungariei, care nu au reușit să se întoarcă în 1945 la casele lor anterioare, nu poate fi evaluat.

În 1949, un total de 96.537 de evrei locuiau în Budapesta și reprezentau aproximativ 9% din populația orașului. Conform unor estimări, o treime din acest grup nu a fost de credință evreiască, dar era de origine evreiască. În următorul deceniu după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial, mărimea populației evreiești a continuat să scadă din cauza emigrării, căsătoriilor cu non-evrei, și a ratei scăzute a natalității. Cu ocazia celor două

valuri majore de emigrări - între 1945-1948 și apoi din nou între 1956-1957 - circa 60.000-75.000 de evrei au părăsit Ungaria. (Imediat după al Doilea Război Mondial, 258 de comunități evreiești au fost reînființate în Ungaria [din cele 473], cele mai multe dintre ele asociindu-se mișcării Neologe). Cu toate acestea, până la începutul anilor 1950, doar aproximativ un sfert continuau să funcționeze.

Compoziția demografică, distribuția geografică și structura socială a evreilor care au supraviețuit Holocaustului s-a schimbat radical după al Doilea Război Mondial. Evreimea tradiționalistă, religioasă, care formase un segment important al evreimii maghiare din Ungaria înainte de război, a fost anihilată aproape complet, iar cei care au supraviețuit au părăsit treptat țara. Totuși, cei care au rămas în Budapesta au avut de-a face cu noi oportunități pentru mobilitate socială. Cei mai mulți dintre evreii rămași proveneau din familii asimilate, din clasa de mijloc; ei au găsit oportunități de a promova, fiind extrem de educați și având calificări profesionale și, deoarece fuseseră victime ale regimului anterior, au fost considerați a fi de încredere din punct de vedere politic. După război, mulți evrei au obținut diplome universitare sau au început noi cariere în administrația publică, muncind ca funcționari publici, în politică sau în organizații responsabile de securitatea statului. În același timp, însă, un segment mare de supraviețuitori și-au pierdut mijloacele de existență anterioare atunci când comuniștii au ajuns la putere. Proprietatea personală a fost naționalizată și a devenit imposibilă viața ca intelectual independent.

Regimul maghiar de după război a abolit legislația anti-evreiască adoptată de predecesorul său. Cei care guvernaseră în timpul războiului și care fuseseră direct responsabili pentru deportarea și distrugerea evreilor, au fost judecați și condamnați la moarte, și mii de alți criminali de război au fost închiși. Pe de altă parte, nici o lege cuprinzătoare n-a fost adoptată pentru restituirea proprietăților evreiești care fuseseră confiscate sau vândute cu forța, iar reglementările existente și ordonanțele nu au asigurat o soluție pentru această problemă vitală. Deși antisemitismul a fost

interzis în mod oficial, au existat sentimente puternice anti-evreiești în rândul populației, care învinuia evreii pentru situația economică în care se afla țara după război. Acest lucru a fost simțit în special în orașele de provincie, ai căror locuitori erau ofensați de întoarcerea evreilor deportați, supraviețuitori ai lagărelor de concentrare. În luna mai 1946 a avut loc un pogrom în Kunmadaras, și în luna iulie a avut loc un altul în Miskolc, în care cinci evrei au fost uciși și mulți răniți. Sentimentele antisemite au fost, de asemenea, exprimate în literatura politică a acestei perioade, prin care evreii au fost avertizați „să nu încerce să profite de suferințele îndurate în timpul războiului.” Pogromurile au încetat la sfârșitul anului 1946, când economia s-a stabilizat, dar antisemitismul popular a continuat să existe și a găsit expresie în acte reprobabile, precum profanarea cimitirelor. Antisemitismul recurent a întărit dorința evreilor de a emigra.

Instituțiile evreiești centrale reînființate după război au fost sediul central al comunităților neologe (care includeau, de asemenea, comunitățile "status quo") și biroul central al comunităților ortodoxe. Întrucât, înainte de război, conducerea evreiască era compusă din aristocrația financiară evreiască, conducerea de după război a avut o bază populară largă, cu sioniștii jucând un rol proeminent.

În decembrie 1948, s-a ajuns la un acord între guvern și comunitatea evreiască, similar cu acordurile încheiate cu alte culte religioase, prin care s-a acordat recunoașterea oficială comunității evreiești, s-a garantat libertatea de practici religioase și s-a asigurat sprijin financiar. În februarie 1950, la îndemnul guvernului, cele trei tendințe religioase (neologă, ortodoxă și status quo) - care existaseră separat timp de aproximativ un secol, după Congresul evreilor din Ungaria și Transilvania (1868-1869) - au fost unite într-o singură organizație comunitară. (Ortodoxiei, care exprimase o puternică opoziție față de unirea forțată, i s-a acordat o mai mare autonomie în cadrul organizației unificate.)

Evreii maghiari au intrat într-o nouă eră de activități publice după eliberarea țării. Mișcarea sionistă, inclusiv subdiviziunile sale

variate și mișcările de tineret, a fost foarte mult întărită și a devenit foarte activă în domeniul educației. A înființat o rețea de școli, în care ebraica a fost mediu de instruire, precum și alte instituții de tineret. American Jewish Joint Distribution Committee (JDC) a jucat un rol important în reabilitarea comunității sărace, cheltuind până la 52 de milioane dolari pe produse alimentare, asistență socială și educație în perioada 1946-1952.

Transformarea Ungariei în republică populară sub regimul comunist din 1949 a fost, de asemenea, un punct de cotitură pentru evreii țării. Acesta a fost începutul a 40 de ani lungi de Holocaust spiritual.

Despre istoria evreilor din Transilvania (inclusiv Partium) și Banat, în timpul și după perioada Holocaustului, putem găsi două articole excelente scrise de Prof. Dr. Ladislau Gyémánt în Enciclopedia YIVO.¹ În concluzie, permiteți-ne să facem o scurtă trecere în revistă a istoriei populației evreiești (parțial sau în totalitate de limbă maghiară), după al Doilea Război Mondial numai în celelalte state din Europa Centrală și de Est:

1/ *Burgenland*

Până la sfârșitul Primului Război Mondial, această regiune (numele de *Burgenland* este o invenție făcută după Primul Război Mondial și care a fost adoptată oficial în 1922) făcea parte din Ungaria; în 1921 a devenit austriacă. Datorită faptului că Burgenland era un stat federal austriac, evreii din această regiune erau de orientare conservatoare, în favoarea ortodoxiei. Nu existau aproape deloc căsătorii mixte.

După Anschluss, în 1938, naziștii au adoptat o politică de emigrare forțată. Persoanele care, din cei aproximativ 3.800 de evrei din Burgenland, nu au găsit o modalitate de a părăsi Austria, au fost deportate în Europa de Est și au murit. La începutul secolului al XXI-lea, în jur de 12 evrei locuiau în Burgenland.

¹ Ladislau Gyémánt: „Banat”; „Transylvania” in: Gershon David Hundert (editor in chief): *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe I-II* (New Haven – London: Yale University Press, 2008), 117-118, 1902-1904.

2/ *Slovakia*

Cehoslovacia a fost fondată în 28 octombrie 1918, ca unul dintre statele succesoare ale Imperiului Habsburgic. Acesta a inclus teritoriile cehe (Boemia, Moravia, Silezia austriacă), Slovacia și Rutenia Subcarpatică. După semnarea Acordului de la München, la 29 septembrie 1938, Germania a anexat granițele Boemiei și Moraviei (Sudetenland), care au fost populate în principal de către germani. Restul republicii (fără regiunile anexate de Polonia și Ungaria) a fost numită a Doua Republică Cehoslovacă. După ocupația nazistă din 15 martie 1939, țările cehe au fost transformate în Protectoratul Boemiei și Moraviei, iar Slovacia a devenit un stat semi-independent. După al Doilea Război Mondial, Republica Cehoslovacia a fost reînființată, dar fără Rutenia Subcarpatică, aceasta fiind încorporată în Uniunea Sovietică.

În 1921, au existat 354.342 de evrei (de religie) în Cehoslovacia, reprezentând 2,6% din populația totală. Această populație evreiască era distribuită inegal între diferitele părți ale statului. În Slovacia² au existat aproximativ 120.000 de evrei, în 228 comunități (și 130.000 de persoane de religie evreiască în Rutenia Subcarpatică).

TABLE 1. Czechoslovak Jews according to the Censuses of 1921 and 1930

<i>Region</i>	<i>Jews (by religion), 1921</i>	<i>% of Population</i>	<i>Jews (by religion), 1930</i>	<i>% of Population</i>
Bohemia	79,777	2.25	76,301	1.07
Moravia and Silesia	45,306	1.36	41,250	1.16
Slovakia	135,918	3.84	136,737	4.11
Subcarpathian Rus'	93,341	15.39	102,542	14.14
Czechoslovakia (total)	354,342	2.60	356,830	2.42

² Pentru istoria evreimii din Slovacia în perioada interbelică și în timpul Holocaustului a se vedea: Jehošua Róbert Büchler - Gila Fatranová: „Z histórie in: slovenského židovstva” in: Jehošua Róbert Büchler (ed.): *Encyclopédia židovských náboženských obcí na Slovensku* 1. časť A-K (Bratislava: Vydavateľstvo Vesna –SNM [Slovenské Národné Múzeum] – Muzeum Židovskej Kultúry - Edícia Judaica Slovaca, 2009), 6-11.

Populația evreiască din Slovacia a fost răspândită destul de uniform în orașele mai mici și mai mari. Comunitatea evreiască a fost împărțită în mod formal în comunități neologe și ortodoxe, precum și în cele care nu au urmat nicio mișcare și care au fost menționate ca status quo. (În 1928 comunitățile neologe și status quo s-au unit pentru a forma așa-numita federație Yeshurun). Deoarece în vestul Slovaciei majoritatea evreilor, inclusiv cei ortodocși, au trecut printr-un proces considerabil de aculturație, în partea de est a Slovaciei evreii ortodocși încă urmau modele tradiționale, cu hasidismul care exercita o influență considerabilă (Variațiile regionale în comportamentul religios pot fi, de asemenea, ilustrate prin examinarea procentului de căsătorii mixte. Între 1928 și 1933, aproximativ 19% dintre căsătoriile care au implicat un partener evreu, au fost mixte. În timp ce în Boemia cifra a fost de 43,8 %, în Moravia 30%, în Slovacia 9,2 %, și în Rutenia Subcarpatică 1,3 %).

În urma Acordului de la München, Slovacia și-a câștigat autonomia și a fost guvernată de *Slovenská Ľudová Strana* (Partidul Popular Slovac), predominant catolic și antisemit, acum condus de preotul Jozef Tiso. La începutul lunii noiembrie 1938, Cehoslovacia a trebuit să cedeze Ungariei sudul Slovaciei. Autoritățile slovace au ordonat ca toți evreii străini și săraci din partea slovacă a frontierei noi să fie mutați în zonele cedate. Câteva sute au ajuns în lagărele aflate pe frontieră și numai după mai multe săptămâni li s-a permis cetățenilor slovaci să se întoarcă. După ce statul slovac a fost declarat independent, la 14 martie 1939, guvernul slovac a emis o serie de decrete anti-evreiești care limitau participarea evreilor în economie și profesiile liberale, forțau ieșirea evreilor din serviciul public și armată și a înființat unitățile speciale de muncă pentru ei. Politicile anti-evreiești au jucat un rol important în conflictul dintre grupul conservator catolic, condus de președintele Jozef Tiso, și grupul radical catolic cu înclinații fasciste, reprezentat de premierul Vojtech Tuka, precum și Garda paramilitară radicală și brutală a lui Hlinka. În timp ce grupul lui Tiso a promovat o reducere

treptată a "influenței evreiești" (*numerus clausus*), Tuka a cerut excluderea totală a evreilor din societate și, în cele din urmă, deportarea acestora. Cu sprijinul german, radicalii au triumfat în iulie 1940.

În septembrie 1940, *Ústredný Hospodárský Úrad* (Biroul Economic Central; UHU) a fost înființat sub conducerea antisemitului radical Augustin Morávek. Inspirându-se din activitatea Biroului central pentru emigrarea evreilor din Viena și Praga, UHU a accelerat procesul de "arianizare" al afacerilor evreiești și al altor bunuri ale acestora, proces care a fost însoțit de corupție enormă și care, în timp de un an, a creat o masă de evrei săraci cu nici un mijloc de sprijin financiar. La 9 septembrie 1941, legislația cea mai detaliată anti-evreiască, numită neoficial "Codul evreiesc", a fost adoptată; aceasta a aplicat categoriile rasiale ale Legilor de la Nürnberg în Slovacia.

Toate organizațiile evreiești au fost abolite și unificate sub conducerea *Ústredna Židov* (Oficiul central al evreilor), care a fost subordonat ÚHÚ. Un „grup de lucru” ilegal, condus de rabinii Michael Dov Ber Weissmandel și Gisi Fleischmann, a fost stabilit în cadrul *Ústredna*. Prin mituirea oficialilor germani și slovaci, s-a încercat încetinirea și, mai târziu, oprirea deportărilor din Slovacia timp de doi ani (1942-1944).

Slovacia a fost singurul stat satelit neocupat de germani care a predat de bună voie cetățenii săi evrei pentru a fi deportați în lagărele de exterminare și chiar a plătit germanilor 500 de mărci pentru fiecare persoană deportată. Din 25 martie până în 20 octombrie 1942, exact 57.628 de evrei au fost deportați la Auschwitz din Slovacia și regiunea Lublin, dintre care numai câteva sute au supraviețuit. După valul de deportări, aproximativ 25.000 de evrei au rămas în Slovacia, dintre care cei mai mulți dețineau scutiri (ei și familiile lor), precum și evrei în lagărele de muncă din Sereď, Vyhnie și Nováky. În urma suprimării Răscoalei naționale slovace și instaurării ocupației germane în Slovacia (29 august 1944), alți 13.500 de evrei slovaci au fost deportați la Auschwitz, Terezín și în alte lagăre.

Populația evreiască din Slovacia a fost foarte afectată în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Comunitățile evreiești erau formate nu numai din evreii religioși, ci și din cei a căror conexiune la iudaism era limitată în principal la experiența Holocaustului. Numărul total al evreilor din Slovacia a fost estimat la 30.000 în noiembrie 1946, din care 24.000 erau de credință evreiască. Supraviețuitorii evrei se confruntau cu multe dificultăți. Majoritatea nu aveau rude și le lipseau mijloacele economice. Retrocedarea proprietăților a avut de înfruntat multe obstacole. Persoanele și instituțiile „nesigure la nivel național” (spre exemplu, evreii care se declaraseră a fi germani sau maghiari la recensământul din 1930) au fost excluse. În unele cazuri, retrocedarea fabricilor mici a fost revocată, ca urmare a demonstrațiilor lucrătorilor, organizate de comuniști. Procedurile judiciare referitoare la retrocedare de multe ori au fost extrem de lente; drept urmare, în urma preluării puterii de către comuniști în februarie 1948, retrocedarea a fost imposibilă. Au fost, de asemenea, cazuri de evrei vorbitori de limbă germană care au fost internați în lagărele pentru germani sau chiar expulzați în Germania împreună cu minoritatea germană. În unele cazuri, supraviețuitorii s-au confruntat cu ostilitatea populației (un caz extrem a fost pogromul de la Topoľčany, Slovacia, în septembrie 1945).

Asistența organizațiilor internaționale pentru ajutorarea evreilor a fost de mare importanță. *Comitetul American Evreiesc de Distribuție (American Jewish Joint Distribution Committee - "the Joint")* a ajutat mii de evrei slovaci, dându-le bani, contribuind la păstrarea cantinelor și susținând financiar casele pentru copii și bătrâni. Activitățile organizațiilor internaționale pentru ajutorarea evreilor au fost restricționate după februarie 1948. În ianuarie 1950, guvernul cehoslovac a ordonat organizației să părăsească Praga.

Structura de bază a vieții evreiești din Cehoslovacia de după război a fost reprezentată de comunitățile religioase evreiești. În 1947, 79 de comunități au renăscut în Slovacia. Cu toate acestea, viața religioasă a fost în cea mai mare parte limitată la sărbătorile religioase importante; puține comunități au avut cvorumul necesar pentru rugăciune. În luna septembrie 1945 s-a

înființat Asociația Centrală a Comunităților Religioase Evreiești din Slovacia. Competențele și responsabilitățile acestor organizații comunale evreiești s-au extins mult dincolo de sfera religioasă. Până în 1948, bunăstarea socială și retrocedarea bunurilor a reprezentat cea mai mare parte a muncii întreprinse de comunitate. Deși multe asociații evreiești se înregistraseră la Ministerul de Interne pentru a continua activitățile lor de dinainte de război, majoritatea au încetat să funcționeze după o perioadă scurtă de timp din cauza lipsei de membri.

Lovitura de stat dată de comuniști în 25 februarie 1948 a marcat o nouă perioadă în istoria Cehoslovaciei. Deși sovietizarea și puterea crescândă a comuniștilor au fost perceptibile imediat după război, preluarea puterii a avut acum un impact direct asupra libertăților individuale. Mii de cetățeni cehoslovaci au decis să emigreze, un proces care a fost accelerat de fondarea statului Israel în mai 1948. Statisticile israeliene arată că 2.558 de imigranți născuți în Cehoslovacia au ajuns în țară în 1948; 15.689 au ajuns în 1949. Creșterea s-a datorat unui acord între EHUD Avriel-Ueberall (trimisul israelian la Praga) și guvernul cehoslovac. Începând din a doua jumătate a anului 1950, emigrarea din Cehoslovacia a fost extrem de dificilă. Aproximativ 14.000-18.000 evrei au rămas în Cehoslovacia la sfârșitul anului 1950. (După invazia Cehoslovaciei de către armatele Pactului de la Varșovia, în august 1968, un nou val de emigrare a început, aproximativ o treime dintre evreii cehoslovaci părăsind țara.)³

3/ *Rutenia Subcarpatică*⁴

Este o regiune administrativă din Ucraina de astăzi, cunoscută sub numele de Zakarpatska Ukraina. Rutenia

³ Conform recensământului slovac, în 2001 doar 2,310 de oameni au declarat ca sunt evrei prin religie și alți 218 s-au denumit evrei de etnie

⁴ Despre soarta evreilor Subcarpatici adupa Primul Război Mondial vezi Yeshayahu A. Jelinek: *The Carpathian Diaspora. The Jews of Subcarpathian Rus' and Mukachevo, 1848-1948* (New York: Columbia University Press, 2007), 113-335.

Subcarpatică includea județele istorice Ung, Ugocsa, Bereg și jumătatea de nord a Máramaros în regatul maghiar de dinainte de război. Între 1918-1919 a fost anexată la Republica Cehoslovacă, unde a rămas până în 1938-1939. În toamna anului 1938, Ungaria a reanexat o parte a regiunii; o altă regiune a fost autonomă până în luna martie 1939, când ungurii au cucerit-o, de asemenea. Trupele sovietice au invadat zona în toamna anului 1944 și au aranjat integrarea sa în URSS, ca parte a Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene.

Regiunea a fost cunoscută pentru sărăcia sa. În 1921, un total de 26 % dintre evreii din zona subcarpatică locuiau în cele patru mari orașe din regiune - Munkács (Mukacevo, Muncaci), Ungvar (Užhorod, Uzhgorod, Ujgorod), Beregszász (Berehovo) și Huszt (Chust, Hust), în timp ce restul locuiau în orașele mici (shtetls și sate). În Munkács, 11.313 de evrei au reprezentat 43.3 % din populația totală în 1930. Mulți locuitori evrei au fost șomeri și, uneori, fără adăpost. Majoritatea covârșitoare a evreilor locali vorbeau idiș și erau credincioși învățaților hasidici locali. În 1941 au existat 132.065 de evrei în Rutenia subcarpatică, cea mai mare parte hasidici și ortodocși. Iudaismul neolog (liberal) a apărut în Ujhorod și Sighetul Marmației.

În timpul existenței Republicii Cehoslovace, evreii și-au putut afirma deschiș naționalitatea evreiască și s-au bucurat de toate libertățile politice, în ciuda antisemitismului oficialilor cehi care administrau regiunea. În Rutenia Subcarpatică majoritatea evreilor erau înregistrați ca evrei, deoarece iudaismul a fost nu numai religia lor, dar și un factor care a determinat identitatea lor socială, economică și culturală. Alegerea naționalității lor nu a însemnat întotdeauna o alianță cu sionismul. Dimpotrivă, evreii ortodocși (de multe ori hasidici) din Rutenia Subcarpatică (și Slovacia de Est) au devenit cei mai persistenți oponenți ai sionismului în Cehoslovacia.

După anexarea din 1938-1939, autoritățile maghiare au lansat o vastă campanie anti-evreiască, care a culminat cu un val de deportări la Auschwitz între aprilie și iulie 1944, unde cei mai

mulți dintre evreii locali au fost uciși și doar aproximativ 15.000 de evrei subcarpațici au supraviețuit.

Ca reacție la anexarea Ruteniei Subcarpatice de către Uniunea Sovietică în 1945, aproape 8.500 de supraviețuitori au optat pentru cetățenia cehoslovacă și s-au mutat în Boemia, Moravia iar un număr mai mic în Slovacia sau Ungaria. După preluarea Cehoslovaciei de către comuniști în februarie 1948, cei mai mulți dintre ei au emigrat în Israel sau în străinătate. Evrei rămași în regiune au suferit din cauza discriminării religioase, sociale, etnice și naționale.

4/ *Voivodina*

Voivodina fost o regiune austriacă de frontieră în secolul 18 iar mai târziu a făcut parte din Regatul Maghiar. După 1918, o dată cu înființarea regatului iugoslav, comunitățile locale au fost incluse în noul stat. Înainte de al Doilea Război Mondial au existat 19.200 de evrei în Voivodina (Bácska- 14.800, Banat-4.400).

Evreii din Voivodina (și Slavonia, care de asemenea făcea parte din Regatul maghiar) aparțineau în general clasei de mijloc. Cei mai mulți dintre ei au fost influențați de cultura maghiară (și germană) și și-au depășit coreligionarii din celelalte provincii iugoslave în domeniile economic și cultural. Antisemitismul, ca mișcare organizată, a fost inexistent. În Voivodina, a existat o anumită ostilitate față de evreii care fuseseră austro-ungari înainte de război și care, astfel, au fost considerați a fi reprezentanții culturii maghiare străine.

În aprilie 1941, Ungaria a reocupat unele zone (Voivodina și regiunea râului Mura), pe care le cedase nou-formatei Iugoslavii după Primul Război Mondial. În Voivodina, soarta evreilor a fost tragică de la bun început. În Novi Sad, primul masacru a avut loc în a treia zi de ocupație, când 500 de persoane, atât evrei cât și sârbi, au fost ucise. Comunitatea evreiască a fost amenințată cu deportarea în Croația, dacă nu făcea o plată imediată de 50 de milioane de dinari; după mari eforturi, au fost strânse 34 de

milioane. În total, aproximativ 3.500 de persoane au fost ucise în Voivodina, în faza inițială, printre ei fiind și 150-200 de evrei. Lagărele de concentrare au fost înființate în diferite locuri (Szabadka / Subotica, Óbecse / Stari Becsej, Ada etc) și aproximativ 2.000 de evrei au trecut prin aceste lagăre în primele două luni de ocupație. În ianuarie 1942, un conflict între luptătorii de rezistență și un detașament maghiar de trupe a provocat moartea a patru soldați maghiari, și drept răzbunare, 1.000 de bărbați, femei, și copii au fost aliniați și împușcați. Printre victimele acestui măcel s-au aflat 100 de evrei. Câteva săptămâni mai târziu, o acțiune similară a avut loc la Novi Sad, unde 870 de evrei - aproape o cincime din întreaga populație evreiască a orașului- împreună cu 430 de sârbi au fost uciși. Câteva mii au mai fost aduse pe malurile Dunării pentru a fi supuse aceluiași destin dar sosirea unei depeșe din partea autorităților militare maghiare a pus capăt crimelor în masă.

În 1942, ungurii au dispus formarea detașamentelor de muncă forțată, în care au fost înregimentați toți evreii și sârbii cu vârsta cuprinsă între 21 și 48 de ani. Circa 4.000 de evrei din Bácska și Baranya au fost recrutați în batalioane; 1500 au fost trimiși în Ucraina, în apropierea frontului, unde au murit datorită bolilor și foametei sau au fost uciși. Numai 20 din întregul grup au supraviețuit calvarului. Ceilalți au fost trimiși în Ungaria și Serbia (Bor), unde au fost forțați să lucreze în minele de cupru și la căile ferate, împreună cu aproximativ 6.000 de evrei din Ungaria. În ciuda condițiilor dure la care au fost supuși, au reușit să supraviețuiască pentru o vreme. Sfârșitul a venit în martie 1944, când Ungaria a fost ocupată de către forțele germane. Pe 17 septembrie, un transport de 3.600 de evrei din minele Bor (unde detașamentele de muncă au fost concentrate), a fost expediat în direcția Belgrad; aproximativ 1.300 de prizonieri au fost uciși sau au murit pe drum, iar restul au fost deportați în Germania. Puțin mai târziu, a fost organizat al doilea transport de 2.500 de evrei, care a inclus un contingent mare de evrei din Voivodina. Unii dintre aceștia au reușit să scape, și câteva sute au fost eliberate de

către partizanii lui Tito, găsimu-și refugiu la populația din Serbia și Banat. Restul evreilor din Bácska și Baranya au fost deportați în 25-26 aprilie 1944. Aproape 4.000 de evrei din zona Novi Sad au fost internați la Szabadka / Subotica, în timp ce evreii din partea de est a Bácska au fost expediați într-o tabără din Baja (Ungaria); în mai 1944, și grupul de la Szabadka / Subotica a fost trimis la Baja. În cele din urmă, toți deținuții din lagărul Baja (și cei din tabăra Bácska Topola) au fost deportați la Auschwitz.

De la sfârșitul anului 1944, când Iugoslavia a fost eliberată, aproximativ 14.000 de evrei s-au întors (din cei 71.000 evrei "iugoslavi", conform recensământului din 1939) în orașe din ascunzătorile lor, din zonele partizane și din lagărele de prizonieri. Federația Comunităților Evreiești și-a reînceput activitățile oficial pe 22 octombrie 1944, la câteva zile după eliberarea Belgradului. 56 de comunități evreiești și-au reînceput activitatea (din cele 121 câte existau înainte de război), și federația, cu ajutorul *Comitetului American Evreiesc de Distribuire* (JDC), s-a angajat într-o varietate de proiecte de asistență socială. Comitetul și-a restabilit legăturile cu Congresul Mondial Evreiesc și alte organizații evreiești.

La înființarea statului Israel (1948), Federația a solicitat și a primit permisiunea de la autoritățile iugoslave de a trimite ajutor material și de a organiza emigrarea evreilor spre Israel. De la sfârșitul anului 1948 până în 1952, au plecat în Israel aproximativ 8.000 de evrei, cărora li s-a permis să-și ia cu sine bunurile ⁵.

⁵ După 1952, numărul evreilor a rămas aproape neschimbat la 6.500–7.000, din care 6.200–6.500 au fost înregistrați în 38 de comunități. Cei mai mulți evrei au fost concentrați în capitalele a trei republici: Zagreb, capitala Croației, cu aproximativ 1.200 de evrei, Sarajevo, capitala Bosniei-Herțegovina cu aproximativ 1.000, și Belgrad, capitala Serbiei și capital federal, cu circa 1.500 de evrei. Evreii rămași au locuit în comunități mai mici, răspândite mai ales în Croația sau pe teritoriul provinciei Voivodina din Serbia (circa 800). Rata căsătoriilor mixte a fost foarte mare. Destrămarea violentă a Iugoslaviei, care a început în 1991 și războiul civil sângeros care a însoțit-o, a avut efecte profunde și traumatice asupra celor 5.000- 6.000 de evrei care locuiau în țară. Aproape 50% dintre ei (în Voivodina mai mult de 70%) au emigrat în Europa Centrală și Occidentală sau peste mări.

SITUATION OF THE HUNGARIAN SPEAKING JEWRY IN CENTRAL-EAST EUROPE AT THE END OF WORLD WAR II AND AFTER (1945-1946)

Abstract. *The study provides a brief presentation of the situation of the Hungarian speaking Jewry in Central-East Europe from the end of World War II to the communist takeover (1945-1948/49). The study presents from country to country the most important characteristics of the Jewry living in Historical Hungary before 1918 as well as its damage during the Holocaust. Furthermore, it shows the problem of resumption after 1945 which led to new a historical trap, this time to the spiritual Holocaust in the region.*

Keywords: *demografie, structura socială a evreilor, Zionism, Holocaust, preluarea puterii de comuniști.*

EVREII SALVAȚI DE POLONEZI ÎN TERITORIUL OCUPAT. EXEMPLUL DISTRICTULUI KOLBUSZOWA

Wacław WIERZBIENIEC

Dintre toate țările Europei Centrale care au luptat împotriva Germaniei naziste, Polonia a suferit cele mai semnificative pierderi materiale și umane. Acest lucru a reieșit, în principal, din faptul că, dintr-o populație de 3.3 milioane de evrei, care locuiau în anul 1939 în a Doua Republică Poloneză, foarte puțini au supraviețuit¹. Exterminarea în masă a evreilor europeni a început în iunie 1941 și a coincis cu invazia armatei germane în Uniunea Sovietică. Ea i-a implicat pe toți locuitorii evrei din țările ocupate de către germani în timpul războiului, incluzând atât bărbați cât și femei și copii. Exterminarea evreilor a fost realizată cu o îndemânare și precizie tipic germane, neconținut, zi după zi, până la sfârșitul războiului².

Ajutarea evreilor de pe teritoriul polonez s-a făcut deosebit de greu în ultimii ani ai războiului, după ce anumite ghetouri și lagăre de muncă au fost lichidate de către germani și puținii evrei care au supraviețuit au fost plasați exclusiv în lagăre de concentrare, cum ar fi cel de la Auschwitz. Evreii care au reușit să scape din ghetouri și care se ascundeau ilegal în așa-numita zonă ariană, rămâneau frecvent fără nici un mijloc de subzistență și depindeau complet de ajutorul dat de către polonezi, a căror situație materială, de asemenea, s-a deteriorat în ultimii ani ai războiului. Dimensiunea nevoilor materiale în creștere necesare

¹ *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. II, Warszawa 1981, s. 583.

² S. Sterkowicz, *Nigdy nie zapomnieć Holocaust. Zagłada Żydów europejskich w drugiej wojnie światowej*, Włocławek 2008, s. 13.

pentru salvarea evreilor poate fi ilustrată de faptul că statul polonez, clandestin, a cheltuit, în 1943, în acest scop, sume care se ridicau la aproape 5 milioane de zloți, în timp ce, în 1944, a cheltuit mai mult decât dublul acestei sume.

Germanii au făcut tot ceea ce era posibil să împiedice obținerea, de către evrei, a unui ajutor oricât de mic din partea polonezilor. Polonia era singurul teritoriu din Europa unde ajutarea evreilor aducea după sine condamnarea la moarte. Mai mult decât atât, s-a introdus responsabilitatea colectivă. Nu doar persoana care ajută un evreu, ci și întreaga sa familie, era condamnată la moarte³. Chiar dacă polonezii aveau de înfruntat pedeapsa cu moartea pentru ajutarea evreilor și întâmpinau greutăți tot mai mari în obținerea de alimente, afectându-i astfel și pe germani, un grup destul de mare de evrei au putut fi salvați prin ascunderea acestora în așa-numita zonă ariană.

Conform estimărilor, între 50-60.000 de evrei au fost salvați în teritoriile poloneze, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Martorii acelor evenimente susțin că adăpostirea unui singur evreu presupunea implicarea și punerea în pericol a cel puțin zece alte persoane.

Dacă cel puțin 50.000 de evrei au fost salvați și dacă presupunem că cel puțin 10 indivizi luau parte la salvarea fiecăruia dintre aceștia, rezultă că aproximativ jumătate din indivizii care erau implicați în ajutarea acestora erau supuși exterminării în masă. Aceasta înseamnă că, cel puțin 5% din populația poloneză era implicată în adăpostirea evreilor.⁴

În perioada interbelică districtul Kolbuszowa se număra printre cele mai mici regiuni din voievodatul Lviv din punct de vedere al numărului de locuitori. Comparativ cu alte județe, populația evreiască a reprezentat un procent relativ mic din întreaga populație; în 1921 era de 8,5%, și în 1931 de 7,2%. În cifre absolute, acesta a fost un grup mic de oameni în comparație

³ W. Wierzbieniec, *Żydzi rzeszowski*, [in:] Encyklopedia Rzeszowa, Rzeszów 2004, s. 826-827.

⁴ *Difficult Questions in Polish-Jewish Dialogue*, Warszawa 2006, s. 66, 69.

cu alte districte, adică în 1921 existau 6.251 de evrei iar în 1931 erau 4.840 de locuitori.

Pentru a face o comparație, în orașul Przemyśl existau în anii menționați 18.360 și, respectiv, 17.326 de locuitori evrei⁵. Potrivit recensământului, destul de detaliat, efectuat în anul 1921, cele mai mari grupuri de populație evreiască din district locuiau în Kolbuszowa – 1.415 de persoane, Sokolów Małopolski – 1.351, Majdan – 565, Raniżów – 278, Wola Raniżowska – 90, Nienadówka – 71, Kolbuszowa Górna – 66, Zielonka – 60, Kolbuszowa Dolna – 55, Mazury – 52, Lipnica – 51⁶. În timpul perioadei interbelice a existat o creștere a populației evreiești în câteva sate și orașe din districtul Kolbuszowa. Acest lucru a fost în mod special, evident în Kolbuszowa și Sokolów Małopolski și a dus nu numai la creșterea naturală a populației ci și la migrarea locuitorilor evrei spre orașele care erau centre meșteșugărești și comerciale, cu impact în zonele înconjurătoare. Conform estimărilor, înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, atât populația evreiască din Kolbuszowa, cât și cea din Sokolów Małopolski, era de aproximativ 1600⁷.

Exterminarea treptată a populației evreiești a început la scurt timp după ce germanii au preluat controlul asupra districtului Kolbuszowa și a altor orașe și sate din acesta în 1939. Chiar de la începutul ocupației, germanii au procedat la jefuirea locuințelor evreilor, sub pretextul căutării de arme. Începând din acel moment, evreii au fost, de asemenea, trimiși să execute munci fizice grele, în cursul cărora au fost bătuți și umiliți, și pentru care nu au primit nici un fel de recompensă. Populația evreiască a fost forțată să plătească un tribut foarte mare și amenințată cu moartea în caz de neplată a sumei cerute.

⁵ W. Wierzbieniec, *Zydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym. Zagadnienia demograficzne i społeczne*, Rzeszów 2003, s. 49, 63, 65.

⁶ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, t. XIII, Województwo lwowskie, Warszawa 1924, s. 18-19.

⁷ T. Kowalski, *Eksterminacja ludności na Rzeszowszczyźnie w okresie II wojny światowej (1939-1945)*, Rzeszów 1987, s. 125.

În martie 1940, evreilor din Kolbuszowa li s-a cerut să formeze "un consiliu evreiesc", a cărui sarcină era să pună în aplicare regulile impuse de autoritățile germane.

La începutul anului 1941, evreii au fost forțați să părăsească Majdan și Ranizów în decurs de 24 de ore și să se mute în ghetoul din Rzeszów. Apoi, în iunie 1941, două ghetouri au fost înființate pentru evreii rămași în districtul Kolbuszowa, izolându-i astfel de populația poloneză din Kolbuszowa și Sokolów Maloposki. Toți evreii trebuiau să se stabilească acolo. Părăsirea ghetoului după bunul plac era pedepsită cu moartea. Ghetourile din Kolbuszowa și Sokolów Malopolski au fost închise în iunie 1942 și evreii care se aflau acolo au fost transportați spre un ghetou mai mare, din Rzeszów, de unde au fost transferați în lagărul de exterminare din Belzec.

La câteva zile după sosirea lor în Rzeszów, aproximativ 100 de evrei, care erau apti pentru muncă fizică, au fost trimiși înapoi la Kolbuszowa. Li s-a atribuit sarcina de a dezmembra case vechi evreiești. De asemenea, ei au realizat lucrări legate de reglementarea albiei râului și săparea șanțurilor pe marginea drumului. Din acest grup au reușit să scape 37 de persoane și să se ascundă, dar germanii au dat de urma lor și i-au executat, pe majoritatea. Cei care au rămas, au fost duși înapoi în ghetoul din Rzeszów, în noiembrie 1942, și apoi transferați în lagărul de exterminare din Belzec⁸. Din acel moment, evreii care au rămas în districtul Kolbuszowa se aflau acolo ilegal.

Era nevoie de mult curaj din partea evreilor pentru a se ascunde de agresorul german și pentru a supraviețui și, în multe cazuri, acest curaj era legat de nevoia de a avea mijloace materiale adecvate. Provocarea unei lupte ilegale pentru supraviețuire înafara ghetoului sau lagărului de concentrare a fost legată de necesitatea de adaptare la amenințările constante venite din așa-zisa zonă ariană, mare nu numai din partea germanilor, dar și din

⁸ E. Lis, *Żydzi kolbuszowscy podczas okupacji hitlerowskiej*, „Prace Historyczno-Archiwalne” T. XII, Rzeszów 2002, s. 187-191; W. Wierzbieniec, *Żydzi rzeszowscy...*, s. 826-827.

partea unor polonezi care, din motive diferite, denunțau victimele Holocaustului care se aflau în ascunzători și care căutau ajutor. O și mai mare amenințare pentru aceste persoane venea din partea unor polonezi, așa-numiți „szmalcownicy”, care vedeau în această situație a evreilor o șansă de a obține ușor câștiguri materiale prin constrângerea persoanelor care se aflau în ascunzători, și pe care le amenințau cu denunțul.

Este greu de estimat magnitudinea atitudinilor negative afișate de o parte a locuitorilor polonezi față de evreii care se ascundeau în districtul Kolbuszowa. Se poate doar admite că astfel de comportamente puteau fi întâlnite și în alte zone ocupate. Spre exemplu, un incident tragic s-a întâmplat în satul Domatków, unde familia Mycek a ascuns un băiat evreu. Când niște polonezi au început să o șantajeze pe doamna Mycek că vor raporta acest lucru germanilor, ea a luat o decizie îngrozitoare. A luat copilul cu ea, atunci când a mers pe câmpul de cartofi, și l-a ucis cu o sapă⁹.

În unele cazuri, evreii capturați și torturați de germani, în speranța că-și vor salva viața, dezvăluiau locațiile unde alți evrei se ascunseseră sau încă se ascundeau și îi trădau pe polonezii care îi ajutau. În Sokolów Małopolski, ca urmare a informațiilor obținute de la o persoană capturată, cu privire la ascunzătoarea altor oameni, germanii au împușcat trei polonezi, împreună cu patru evrei care se ascundeau pe terenurile lor¹⁰.

Ajutarea evreilor era o mare provocare. Pentru mulți polonezi, punerea în pericol a propriei vieți și a familiei lor era un preț prea mare de plătit. Factorii care împiedicau dorința polonezilor de a ajuta evreii includeau atât amenințarea cu pedeapsa cu moartea aplicată de germani cât și frica de a fi denunțați de vecinii polonezi¹¹.

⁹ A. Więch, *Losy Żydów w czasie II wojny światowej na terenie powiatu kolbuszowskiego*, Hucisko 2003 – 2004, s. 12.

¹⁰ E. Rączy, *Pomoc Polaków dla ludności żydowskiej na Rzeszowszczyźnie 1939-1945*, Rzeszów 2008, s. 113.

¹¹ *Ibidem*, s. 61-62.

Cu toate acestea, mulți rezidenți ai districtului Kolbuszowa au acceptat provocarea de a ajuta evrei. În prezent este greu de estimat cu exactitate gradul de susținere a populației evreiești din districtul Kolbuszowa, pentru că această susținere s-a fost acordat în secret, în principal în cadrul familiilor sau individual. Din această cauză, e greu de specificat dacă gradul de ajutorare era mai mare sau mai mic, în comparație cu ajutorul dat de polonezi evreilor din alte districte. Se pot doar cita multe exemple diferite de ajutor dat evreilor de către populația poloneză din districtul Kolbuszowa. Se poate pretinde că, în comparație cu alte orașe sau sate, un număr relativ mare de locuitori din Sokolów Malopolski au participat la efortul de a ajuta populația evreiască¹². Cu toate acestea, ar trebui subliniat faptul că multe cazuri de atitudini pozitive și acte de sprijin pentru evrei nu au fost înregistrate sursele istorice.

Cele mai frecvente modalități de ajutor au inclus furnizarea de alimente, adăpost sau obținerea pentru evrei a așa-numitelor documente ariene, de pildă certificatele false de botez în Biserica Catolică. Aceste certificate, emise ilegal de preoți catolici, le-au permis unor evrei să fie considerați polonezi și le-au crescut șansa de supraviețuire. În Kolbuszowa, reverendul Antoni Dunajewski a completat astfel de certificate false de botez pentru mai mulți evrei¹³. Printre aceștia se numără și frații Naftali și Lejbusz Saleschutz; documentele le-au asigurat protecția¹⁴.

Dintre oamenii care au ajutat evreii atunci când ghetoul Kolbuszowa încă exista s-a numărat și un angajat al oficiului poștal, Jadwiga Burkiewicz, care livra scrisori și colete din așa-numită zonă ariană către ghetto¹⁵. De asemenea, Jan Jadach și Jan Wilk, care introduceau alimente pentru rezidenții ghetoului Kolbuszowa¹⁶.

¹² L. Walicki, B. Walicki, *Sokolowsky Żydzi*, Sokolów Malopolski 2003, s. 25.

¹³ E. Lis, *op. cit.*, s. 191.

¹⁴ A. Więch, *op. cit.*, s. 11.

¹⁵ *Ibidem*, s. 191.

¹⁶ E. Rączy, *op. cit.*, s. 88.

După închiderea ghetoului Kolbuszowa, când germanii au ordonat dezasamblarea caselor evreiești, două persoane care se ascundeau acolo, Jakub Plawker și Marian Notowicz, au cerut ajutorul lui Józef Kozłowski din Kolbuszowa Dolna care, într-adevăr, le-a asigurat găzduirea până la sfârșitul războiului¹⁷. Un polonez, pe nume Paćzek, rezident al Kolbuszowei Dolna, a oferit ajutor ocazional, sub formă de alimente pentru, acei evrei care se ascundeau. În Sokolow Małopolski, Jan Koziarz a asigurat adăpost pentru trei persoane de naționalitate evreiască (inclusiv o persoană al cărei nume de familie era Schenk). În Głogów Małopolski, Kazimierz Sztaba a asigurat adăpost pentru Chaim Heiman și familia sa¹⁸.

În comparație cu orașele Kolbuszowa și Sokolów Małopolski, era mai ușor pentru evrei să se ascundă în zonele rurale. Aceasta se datora, în principal, faptului că accesul la provizii se făcea mai ușor în sate decât în orașe. Era mai puțin dificil pentru evrei ca să-și găsească o ascunzătoare în podul casei sau în hambarul gospodăriei deținute de fermieri prietenoși. Mai mult decât atât, o ascunzătoare putea fi situată în pădurea de lângă satul din care obțineau provizii.

În satul Werynia, Stanisław Biesiadecki a asigurat adăpost pentru o persoană de origine evreiască. Pădurea din Niwiska a fost ascunzătoarea lui Lejba Kraut, care a primit ajutor de la polonezii locali, până la sfârșitul războiului. În Brzezówka, familia Bajor a adăpostit 8 evrei în gospodăria lor. În caz de pericol, ei urmau să se ascundă într-o cămară, în cutii cu fund dublu, folosite pentru depozitarea cerealelor. Gospodăria familiei Bober din Hucisko a asigurat adăpost, în secret, ca să nu afle vecinii, unui evreu tânăr numit Herszyk¹⁹. În satul Trzeșówka, călugărițele ascundeau în casa lor o evreică tânără, numită Rachela²⁰.

¹⁷ A. Więch, *op. cit.*, s.10.

¹⁸ E. Rączy, *op. cit.*, s. 314, 324-325.

¹⁹ A. Więch, *op. cit.*, s.10-12.

²⁰ E. Kurek, *Dzieci żydowskie w klasztorach. Udział żeńskich zgromadzeń zakonnych w akcji ratowania dzieci żydowskich w Polsce w latach 1939-1945*, Lublin 2001, s. 272.

În satul Poręby Dymarskie, din 1940 până în iulie 1944, care a reprezentat sfârșitul ocupației germane, familia de evrei Mechlowicz a primit adăpost din partea familiei Skowroński. Zofia Skowrońska, care la acel moment era adolescentă, își amintește următoarele: "Casa în care locuiam se afla la marginea pădurii, la o anumită distanță de alte clădiri. Familia de evrei Mechlowicz se ascundea în pădurea din apropiere și, la început, se apropiau de casa noastră pentru a cere de mâncare. Eu și mama mea am împărțit cu ei tot ce am avut, pentru că era greu să refuzăm să-i ajutăm. [...] Uneori, în timpul iernii, îmi făceam drum prin zăpadă pentru a duce mâncare părinților, pentru că Ida și Tonia se ascundeau în casa noastră, pe vreme geroasă, în timp ce părinții lor rămâneau în pădure"²¹.

O documentație detaliată și destul de precisă ar fi fost disponibilă pentru acele forme de ajutor obținute de evrei, dacă polonezii care au oferit acest ajutor i-ar fi recunoscut, în timpul vieții sau post-mortem, ca Drepti între popoare. Locuitorii din districul Kolbuszowa care au obținut o astfel de recunoaștere sunt: Maria Kosiorowska din Poręby Dymarskie, care a găzduit-o pe Rachela Messing, fiica ei Gitla și ginerele Samuel Rotbart²²; Stefania și Jan Chodór, precum și Stanisława Chodór-Bardzik, care, în satul Przedbórz, i-a găzduit pe Norman și Leiba Salsitz; Helena Czartoryska, care a asigurat adăpost pentru a fetiță numită Rachela Kalfuss; Katarzyna și Bronisław Wilk din satul Dąbrówka, aproape de Cmolas, care i-a oferit mâncare lui Jakub Plafker din Kolbuszowa și prietenilor acestuia, care se adăposteau în pădure.

Frații Norman și Leib Salsitz s-au ascuns fie în pădure, fie în gospodăria familiei Chodór din Przedbórz²³. Tipul de ajutor primit de la acei polonezi a fost descris de către Norman Salsitz în memoriile sale: „Mare parte din timpul nostru îl petreceam fie la vânătoare, fie mergând între ascunzătorile noastre și casele țăranilor prietenoși, de la

²¹ E. Rączy, *op. cit.*, s. 214.

²² S. Serafin, „*Sprawiedliwy wśród Narodów Świata*”, „*Przegląd Kolbuszowski*” 1996, nr 53, s. 1.

²³ *Księga Sprawiedliwych wśród Narodów Świata. Ratujący Żydów podczas Holocaustu. Polska*, red. I. Gutman, t. I, Jerusalem 2009, s. 91-92.

care obțineam pâine, cartofi, legume și, ocazional, puțină carne. Unul dintre ei, Jan Chodór, pe care am ajuns să-l cunosc bine la un moment dat, locuia pe un drum pietruit de la marginea pădurii [...] E un miracol că a supraviețuit având o soție și șapte copii. Era așa de sărac (nu purta pantaloni, doar niște izmene groase) iar terenul pe care îl cultiva era neproductiv. Pentru a-și suplimenta venitul, tăia lemne în pădurea din apăsare și le vindea în oraș [...] Stefka, soția lui Hodór, mă plăcea. [...] Îmi făcea cel mai valoros serviciu, îmi spăla și fierbea lenjeria de corp infestată de păduchi. Și chiar și atunci când în casă nu exista mâncare, ea reușea să încropească ceva pentru mine. În plus, Stefka făcea cumpărături pentru noi. Îi dădeam bani (de obicei dublu față de costul real al bunurilor) iar ea ne aducea pâine, morcovi și ceapă [...] Când vizitam Hodórul, ajungeam întodeauna înainte de răsăritul soarelui și stăteam ascunși în grajd toată ziua, așteptând căderea nopții, înainte de a ne reîntoarce”²⁴.

În 1939, Helena Czartoryska, care locuia în Kolbuszowa, a dat naștere unui copil care a murit la scurt timp după aceea. Într-o mare măsură, acest lucru i-a ușurat creșterea unei fetițe evreice, Rachela Kalfuss, despre care a spus vecinilor că era fiica ei. Fata a fost botezată și a primit numele polonez de Marysia. În ciuda pericolului cauzat de suspiciunea vecinilor săi, a crescut-o ca pe fiica ei, cu mare risc și devotament. După război, rudele ei evreiești au aflat că e în viață și au dus-o în Israel²⁵.

Bronislaw și Katarzyna Wilk, care locuiau în Dańbrówka împreună cu cei 2 copii, cunoscuseră familia lui Jakub Plafker înainte de război, deoarece le vânduseră cereale și vite. Jakub Plafker a reușit să scape din ghetoul din Kolbuszowa, împreună cu câțiva prieteni; s-au ascuns în pădure și obișnuiau să meargă la familia Wilk noaptea, pentru a cere mâncare. După război, au recunoscut acest lucru: „Viețile noastre au fost salvate mulțumită lor și pentru aceasta le suntem recunoscători.”²⁶ Katarzyna Wilk

²⁴ N. Salsitz, A. Petranker Salsitz, *Against All Odds. A Tale of Two Survivors*, New York 1990, s. 335-336.

²⁵ *Księga Sprawiedliwych wśród Narodów Świata...*, t. I, ... s. 107.

²⁶ *Ibidem*, t. II, s. 809.

își amintește bine cum ajuta evreii care se ascundeau în pădure și teama asociată cu aceasta: „Ei stăteau în acea pădure, ascunzându-se acolo. Veneau la noi acasă, chiar și pentru o felie de pâine, pentru că erau flămânzi. Câteodată își petreceau noaptea în fânul din hambar [...] Erau șase, veneau pe jos de-a lungul unui râu; nu veneau pe drum, pentru că puteau fi văzuți. Cum era posibil să refuzăm să le dăm de mâncare? [...] ne coceam singuri pâinea, ceea ce era obișnuit în acea vreme, și le dădeam pâine sau cornuri, și ceva lângă acea pâine, poate unt sau orice altceva aveam. Obișnuiau să vină noaptea și să ia lucrurile”²⁷.

Ca urmare a terorii provocate de către invadatorul german, câțiva polonezi, care ajutaseră evrei, au fost omorâți. Conform estimărilor actuale, următoarele persoane au fost executate de către germani în districtul Kolbuszowa: în Kolbuszowa, Józef și Mieczysław Wilk, pentru furnizarea de alimente lui Rappaport, Blazer, Olgier și Hersz Lajbowicz; în Sokolów Małopolski, Agnieszka Galgan, care a oferit adăpost unei evreice și familia Gielarowski împreună cu cei trei evrei, cărora le-au asigurat adăpost.

Unele persoane care au supraviețuit Holocaustului, datorită faptului că posedau documente ariene, după redobândirea independenței, au ales să treacă drept polonezi și și-au păstrat numele din timpul războiului sau și-au schimbat numele evreiești. Un exemplu îl reprezintă Jakub Plafker, care s-a stabilit după război în Kolbuszowa, cu numele de Jan Plaszczyński²⁸.

*

Exterminarea evreilor europeni, inclusiv a populației evreiești din teritoriul ocupat al Poloniei – în ciuda încercărilor de salvare –, a reprezentat o lovitură gravă dată credinței oamenilor în ceea ce numim „umanitate”. Politica de exterminare a profitat de mulți oameni care au făcut față unui genocid îngrozitor. Din nefericire, printre aceștia s-au numărat și niște polonezi.

²⁷ *Wywiad z Katarzyną Wilk z 7 marca 2009 roku* (w posiadaniu autora).

²⁸ E. Rączy, *op. cit.*, s. 120, 307, 338; A. Więch, *op. cit.*, s.10.

În general, în ultimii ani ai celui de-al Doilea Război Mondial, putem distinge *cinci tipuri de atitudini ale polonezilor* care locuiau atât în districtul Kolbuszowa, cât și în alte regiuni poloneze ocupate. Membrii grupului menționat aici, care, în moduri diferite, a ajutat și salvat evrei, în unele cazuri au fost pedepsiți cu moartea pentru acest lucru. Cel de-al doilea grup, format din persoane care erau șocate de soarta tragică a poporului evreu și, totuși, au rămas pasive la tragedie, nu s-a implicat în mod activ, de teama de a nu-și pierde viața sau de a risca siguranța familiei lor. Al treilea grup era format din aceia care aveau ca scop obținerea bunurilor evreilor (atât obiecte mici, cât și moșiile acestora), dorind să obțină câștiguri materiale. Cel de-al patrulea grup îi cuprinde pe cei care, după asigurarea de adăpost temporar pentru evrei și după secătuirea acestora de orice resurse financiare și obiecte de valoare, îi forțau să plece și îi raportau la germani. Și, în cele din urmă, cel de-al cincilea grup consta din cei care șantajau evreii aflați în ascunzători și le cereau plată pentru a nu-i denunța germanilor, în schimbul a mici recompense.

Ar fi fost posibil ca polonezii din teritoriul ocupat și din districtul Kolbuszowa să facă mai mult pentru a-i salva pe evrei? Nu cred că există un răspuns corect la această întrebare, în prezent. Prietenul meu, Mosze Oster, care locuiește în Mevaseret Zion, aproape de Ierusalim, și care a supraviețuit Holocaustului din Polonia, pretinde că polonezii care au ajutat evreii în acea perioadă nu erau oameni, erau îngeri.

În timp ce încercăm să răspundem la întrebarea de mai sus, nu trebuie să uităm că, în timpul ocupației germane, Polonia era singurul loc din Europa unde această „ofensă” era pedepsită cu moartea. În acest context, și ținând cont de faptul că polonezii au constituit grupul cel mai mare dintre aceia care, pentru salvarea evreilor, au primit medalia de Drepti între popoare (de fapt, ei reprezintă aproape o treime din toți deținătorii acestei distincții), considerăm că nu ar trebui acuzată întreaga națiune poloneză de pasivitate în timpul Holocaustului²⁹.

²⁹ K. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje jedno życie... Polacy i Żydzi 1939-1945*, Warszawa 2009, s. 357.

Abstract: *Providing help for Jewish people in the occupied territory of Poland was particularly difficult in the final years of the war because Germans liquidated the specific Jewish ghettos and Jewish labour camps and at the same time the material situation of the Polish population was significantly more difficult. Poles faced death penalty for providing support for Jewish people. In addition to the threat of the death sentence inflicted by Germans, another factor which discouraged some Polish people from providing support to Jews was the fear connected with the possibility of denunciation of those in hiding to Germans by their Polish neighbours. In spite of all that many residents of Kolbuszowa District took the risk involved in helping Jews. It was easier to find a hiding place in the countryside than in urban areas. The access to food provisions was also easier in villages. Detailed and relatively accurate documentation is available for those forms of help which were obtained by Jews if the Poles providing help were recognized after the Second World War as the Righteous among the Nations. Yet, it should be emphasized that as a result of terror used by the German invader in the territory of Kolbuszowa District, some Poles providing help to Jewish people lost their lives. Was it possible for Poles to do more to save Jewish people? Today there is no correct answer to that question.*

Keywords: *Poles, Jews, save, surviv, help.*

RĂDĂCINILE NEGAȚIONISMULUI ROMÂNESC. PROCESUL ION ANTONESCU

Prof. univ. dr. Michael SHAFIR

Voi începe cu o scurtă clarificare privind ceea ce înțeleg prin „negaționism”. Termenul este utilizat ca substitut pentru „negarea Holocaustului”, deoarece cercetătorii și experții și-au dat cu timpul seama că negarea integrală a Holocaustului, deși niciodată complet dispărută, a început treptat să facă loc unor forme mai subtile de negare nu atât a existenței Holocaustului (imposibilă datorită evidențelor istorice), cât mai curând a caracterului său fără precedent ca fenomen istoric, a dimensiunilor sale, a chestiunilor legate de identitatea celor care au înfăptuit crimele și a motivațiilor care au condus la punerea în aplicare a Holocaustului. În vreme ce negarea integrală se reduce la susținerea cum că Holocaustul ar fi o invenție a evreilor profitori din rațiuni economice și politice, negaționismul, care include negarea ca atare, se străduiește și adeseori chiar realizează relativizarea Holocaustului prin compararea acestuia cu alte cazuri de exterminare în masă din istoria omenirii. Negaționismul alunecă astfel înspre trivializare, deși rațiunile pentru o astfel de deplasare de accent nu sunt identice în toate cazurile. În zona Europei Centrale și de Est postcomuniste, o formă frecvent întâlnită a unei astfel de trivializări a fost și continuă să fie denumită „abordarea simetrică” a istoriei secolului XX, în care Holocaustul și Gulagul ar fi două fațete, nu numai comparabile, ale uneia și aceleiași monede, cea a totalitarismului. Ceva mai devreme, în alte părți ale lumii, termenul Holocaust a fost adesea utilizat pentru a descrie

colonialismul sau procesul decimării populațiilor autohtone, cum ar fi nativii americani sau aborigenii.

Deși, paradoxal, reflectând un succes al efortului de a instituționaliza și internaționaliza conștientizarea Holocaustului care a generat prozelitism, această „martirologie competitivă” este departe de a reprezenta singura formulă a „negaționismului benign”. Într-o carte publicată în 2002 am identificat câteva alte forme de negaționism¹. Pe lângă negarea integrală a Holocaustului sau trivializarea sa prin comparație, am constatat existența în regiune a altor două forme de negaționism, cu suficiente caracteristici proprii pentru a justifica o categorizare distinctă. Pe de o parte, întâlnim forma denumită de mine „negaționism deflectiv”, iar pe de cealaltă ne izbim de ceea ce poate fi considerat a fi un „negaționism selectiv”. Am considerat atunci că prima poate fi la rândul-i subdivizată în: tentative de a-i singulariza pe germani ca unici organizatori și executanți ai Holocaustului; marginalizarea participării la crime la numai câteva elemente periferice din cadrul societății; și, în cele din urmă – în ceea ce poate fi considerat drept cea mai scandalosă formă a deflecționismului – blamarea evreilor înșiși pentru înfăptuirea Holocaustului. Prin „negaționism selectiv” am avut în vedere susținerile care nu pun la îndoială faptul că Holocaustul a avut loc altundeva, dar exclud orice formă de participare a membrilor propriei națiuni la comiterea crimelor. Afirmam atunci că, de fapt, negaționismul selectiv poate fi privit ca fiind un melanj între negaționismul integral și cel deflectiv, fiind de fapt o formă strict națională a negaționismului integral. Această analiză a produs, în final, o taxonomie incluzând patru forme principale de negaționism: negaționism integral, negaționism deflectiv, negaționism selectiv și trivializare prin comparație.

Înainte de a-mi începe prezentarea, aș dori să mai menționez că în cartea mea am insistat asupra importanței rolului jucat de ceea ce reprezintă (împrumutând formularea fericită a lui

¹ Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație: Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Iași: Polirom, 2002.

Shari J. Cohen)² „moștenirea comunistă a uitării organizate” a Holocaustului. Principalul scop ideologic al acestei moșteniri (spre deosebire de scopul său imediat de *realpolitik*) a fost rezultatul conștientizării faptului că o veritabilă istoriografie a Holocaustului ar pune prin definiție în pericol percepția evoluției istorice mănate de lupta de clasă, din moment ce în alegerea victimelor naziști nu au făcut nici un fel de distincții între evreii bogați și cei săraci (de altfel, nu a existat niciun fel de altă departajare în afară de cea pe criteriu rasial). În consecință, victimele lor trebuiau să fie transformate în oponenți comuniști sau cel puțin „progresiști” ai lui Hitler, în timp ce referințele la identitatea lor evreiască au fost eliminate din narațiunile și comemorările oficiale ale acelor timpuri. În acel moment însă, eram prea puțin conștient de faptul că această omisiune, la fel ca și primele cazuri de negaționism ulterior, își au rădăcinile în procesele care s-au desfășurat la scurt timp după finalul celui de-al Doilea Război Mondial. Procesul lui Ion Antonescu și al altor altor figuri marcante ale anilor 1930 și începutul anilor 1940 au prefigurat linia politică viitoare. În cele ce urmează, voi analiza, așadar, din ceea ce sper să fie o nouă perspectivă analitică, procesele postbelice ale criminalilor de război români, precum și procesele unora dintre susținătorii și colaboratorii lor. Voi încerca să demonstrez că o bună parte din reprezentarea comunistă și postcomunistă a Holocaustului își are originea în argumentele prezentate în timpul acestor procese atât de actul de acuzare, cât și de apărare.

Procesul lui Antonescu a fost cel de-al șaisprezecelea dintr-o serie de procese organizate de Tribunalul Poporului³.

² Shari J. Cohen, *Politics without a Past: The Absence of History in Postcommunist Nationalism*, Durham: Duke University Press, 1999, pp. 85-118.

³ *Procesul Mareșalului Antonescu: Documente*, Ediție prefăcută și îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, București: Editura Saeculum I. O., Editura Europa Nova, 1995, 2 vol. (Citat în cele ce urmează ca *Procesul*). Această informație se găsește în vol. 2, p. 211. Tribunalele trebuiau să funcționeze până la 31 august 1945, dar, din cauza „grevei regale” din același an, mandatul lor a fost prelungit

Curtea a pronunțat 13 sentințe de condamnare la moarte pentru cei 24 de acuzați, dar șase dintre acestea (în cazul Comandantului Gărzii de Fier, Horia Sima și a miniștrilor Gărzii de Fier Mihai Sturdza, Ioan Protopopescu, Corneliu Georgescu, Constantin Papanace și Victor Iășinschi) au fost pronunțate *in absentia* și nu au fost niciodată duse la îndeplinire. La recomandarea guvernului, Regele Mihai I a comutat această sentință în închisoare pe viață în cazul fostului ministru al apărării, Constantin Pantazi, a împuternicitului guvernamental pentru reglementarea regimului evreilor din România, Radu Lecca și a directorului Serviciului Special de Informații, Eugen Cristescu. Mareșalul Antonescu și ministrul său de externe, Mihai Antonescu, inspectorul general al jandarmeriei Constantin Z. (Piki) Vasiliu și guvernatorul Transnistriei, Gheorghe Alexianu, au fost executați la 1 iunie 1946⁴.

Crimele comise împotriva evreilor au ocupat o porțiune relativ restrânsă atât din actul de acuzare, cât și din dezbaterile propriu-zise ale procesului. Chiar și în această fază incipientă care preceda „sovietizarea”, au existat încercări vizibile de a-i prezenta pe comuniști, mai degrabă decât pe evrei, ca fiind principalele victime ale regimului. Soarta evreilor români și străni în timpul războiului nu a ocupat mai mult de a zecea parte a actului de acuzare (aproximativ 12 din 125 pagini)⁵. Deși actul admite că „Sigur, poate [sic!] nu toți au fost comuniști acei care opuneau rezistență, pentru că rezistența au opus-o toți acei care muncesc cu brațul sau cu mintea, dar aceștia știau că în fruntea acestei rezistențe stau comuniștii, stă Partidul Comunist, motorul care mobiliza toate forțele națiunii în vederea scurtării suferințelor poporului român. [...] Aceștia erau trimiși în fața plutonului de

printr-un decret guvernamental până la 10 iunie 1946. Îi sunt recunoscător lui Zoltán Tibori Szabó pentru această din urmă informație.

⁴ *Ibidem*, pp. 432-439.

⁵ *Ibidem*, pp. 60-183. Istoricul Dinu C. Giurescu, pe de altă parte, consideră că aceste crime rasiale ocupau 17% din actul de acuzare. Vezi interviul acordat de acesta *Revistei* 22, nr. 48, 2-8 decembrie 1997.

execuție, aceștia trebuiau să fie exterminați”⁶. Procurorul Dumitru Săracu, membru al Partidului Comunist (PCR), a fost scandalizat de mărturia de la proces a președintelui Partidului Național Țărănesc (PNȚ), Iuliu Maniu, după ce acesta a declarat că, după război, PNȚ a admis în rândurile sale „mult mai puțini” membrii ai Gărzii de Fier decât PCR. În loc să ajute tribunalul în elucidarea cazului, martorul, a spus Săracu, face „insinuări la adresa unui partid [politic]”. În calitate de membru al aceluși partid, care „am suferit pentru că am luptat contra legionarilor [...] vreau să fac precizarea că în Partidul Comunist n-au fost și nu există legionari”⁷. De fapt, în urma unui acord de la sfârșitul lui 1945 semnat între adjunctul lui Horia Sima, Nicolae Petrașcu, și ministrul comunist de interne Teohari Georgescu, mii de foști membrii ai Gărzii de Fier se alăturaseră PCR⁸. Mulți dintre membrii Gărzii de Fier care se alăturaseră PCR atunci când a fost nevoie de ei se vor regăsi însă în curând după gratii, printre aceștia numărându-se Petrașcu însuși.

Deși a recunoscut că un număr de 150.000-170.000 de evrei au fost deportați în Transnistria, Mareșalul Antonescu a

⁶ *Procesul*, vol. 2, pp. 137-138.

⁷ *Ibid.*, pp. 68, 93-94.

⁸ Vezi memoriile adjunctului lui Petrașcu, care a recunoscut că a fost unul dintre artizanii acestui acord: Nistor Chioreanu, *Morminte vii*, Iași: Institutul European, 1992, pp. 137-140; vezi de asemenea Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România, 1945-1964*, București: Fundația Academia Civică, 2000, p. 48 și Harry Kuller, *Evreii în România anilor 1944-1949*, București: Editura Hasefer, 2002, pp. 362-363. Georgescu a acționat cu știrea și acordul liderului de facto al PCR, Ana Pauker (evreică!), care va fi acuzată, doar câțiva ani mai târziu, de rivalul său la conducerea PCR, Gheorghe Gheorghiu-Dej, de a fi inițiat și sprijinit acordul cu Garda de Fier. Pauker, Georgescu și Vasile Luca vor fi eliminați de la conducere în 1952, deși doar Luca a fost trimis la închisoare, unde a și murit în 1963. Vezi Robert Levy, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist*, Berkeley: University of California Press, 2001, pp. 177, 206. Vezi, de asemenea, Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Iași: Centrul pentru Studii Românești, 1999, pp. 80, 116-122 și Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*, Berkeley: University of California Press, 2003, p. 174 și *passim*.

susținut că deportarea avusese drept scop salvarea evreilor presupus a fi fost pro-comuniști de furia populației și că „pot să afirm cu certitudine că dacă nu-i duceam în Transnistria, nu mai era niciunul în viață astăzi.” Această afirmație face parte dintr-un memoriu scris de fostul *Conducător* ca răspuns la actul de acuzare. În același document, Antonescu a declarat că „Am deportat [în Transnistria] evreii din Basarabia și Bucovina pentru *motive de siguranță politică militară și pentru siguranța lor proprie*”⁹. Această afirmație a fost repetată în 2000 de Tudor Voicu, potrivit căruia Antonescu a fost „salvatorul” evreimii române, dar s-a găsit după război în postura de a a fi acuzat de antisemitism de către nerecunoscătorii evrei¹⁰. Ar fi cazul să reamintim în acest punct că încă din 1992 fostul poet de curte al lui Ceaușescu devenit ulterior politician postcomunist, Adrian Păunescu, declarase că Antonescu i-a deportat pe evrei în Transnistria pentru a-i salva de la foametea pe care românii trebuiau să o îndure în alte regiuni¹¹. Cu alte cuvinte, sub regimul mareșalului, evreii ar fi beneficiat de o formă timpurie de „discriminare pozitivă”!

În lumina faptului că mulți evrei acționaseră în calitate de spioni sovietici, afirma Antonescu în memoriul înaintat tribunalului, și datorită faptului că membrii Gărzii de Fier pregăteau o „noapte a Sfântului Bartolomeu” împotriva lor în colaborare cu germanii, deportarea fusese determinată „pentru motive de siguranță politică și militară și pentru siguranța lor proprie” adică de intenția de a-i salva pe evrei de la soarta teribilă care i-ar fi așteptat din partea germanilor și a simpatizanților pro-naziști în România. Din nefericire, adăuga el, „execuția” ordinului „a fost detestabilă mai ales din cauza stării de spirit care domnea atunci”. Elementul la care se face aluzie aici este evident presupusa colaborare dintre evrei și comuniștii sovietici, care va fi folosită de propaganda antonesciană pentru a justifica atât

⁹ *Procesul*, vol. 2, pp. 173-174. Sbl. Antonescu.

¹⁰ “Mareșalul Antonescu și atrocitățile comise de evreii sangvinari”, *România mare*, 18 august 2000.

¹¹ *Totuși iubirea*, nr. 12, 2-9 aprilie 1992.

pogromul de la Iași, cât mai ales tratamentul la care au fost supuși evreii în Basarabia și Bucovina eliberate. Această „justificare” va fi în cele din urmă adoptată *tale quale* de negaționiștii selectivi postcomuniști, în special de Gheorghe Buzatu, care va „demonstra” că adevărata și în același timp cronologic prima victimă a Holocaustului a fost poporul român. La fel va proceda scriitorul exilat Paul Goma¹².

Fostul șef de stat făcea prin „detestabila” execuție a ordinelor o referință eufemistică la execuțiile în masă, marșurile morții și înfometarea îndeplinite de poliția și armata română în timpul implementării directivelor sale. Condițiile aspre de la începutul unei ierni timpurii „care a făcut multe victime și în rândurile armatelor beligerante”, va susține el, au sporit numărul victimelor printre deportați, dar „tot aceasta a fost cauza pentru care germanii au pierdut bătălia de la Moscova”. Vina pentru victimele evreiești, deci, „a fost a acelor care erau însărcinați cu execuția, fiindcă nu au oprit coloanele [care mășăluiau].” Antonescu menționa în acest sens că ordonase personal o anchetă și că „rezultatul acesteia este cunoscut. *Un colonel de Stat Major, și un căpitan, a fost [sic!]¹³ degradat și trimis pe front ca soldat, unde a murit eroic*”. Cu toate acestea, „Cert este că, dacă-i lăsam pe loc, ar fi fost toți omorâți de germani cu sprijinul unor fanatici teroriști din rândurile populației românești”¹⁴. Astfel, Antonescu redirectiona responsabilitatea pentru crimele comise spre germani și spre elemente marginale, fanatice și teroriste ale societății – cu alte cuvinte, enunța prima versiune a negaționismului deflectiv. Dar, de asemenea, fostul Conducător își responsabiliza propriii subordonați, așa cum a încercat să facă și în timpul dezbaterilor

¹² *Așa a început holocaustul împotriva poporului roman*, București: Editura Majadahonda, 1995; Paul Goma, *Săptămâna roșie 28 iunie–3 iulie 1940 sau Basarabia și evreii*, București: Editura Vremea XXI, 2004.

¹³ *Procesul*, vol. 2, pp. 175-176. Sbl. Antonescu. Româna lui Antonescu este surprinzător de incorectă gramatical. Acesta folosește adeseori „era” în loc de „erau”.

¹⁴ *Ibidem*, p.176. Același argument a fost prezentat de mareșal și în timpul dezbaterilor procesului, vezi *Procesul*, vol. 1, p. 203.

de la proces privitoare la masacrul de la Odessa¹⁵. În memoriu însă, mareșalul afirma că, în calitate de șef al statului, își asumă „răspunderea pentru tot ce s-a făcut rău” în timpul guvernării sale, „în afară de abuzuri și crime”. „Ca șef, este drept să trag consecințele. Nu aprob însă crimele, mă plec respectuos în fața umbrelor lor [sic!] și cer iertare aceluia care au avut de suferit de pe urma lor”¹⁶.

Dar, scrie Antonescu în memoriul său, „în ce privește tratamentul la care au fost supuși evreii deportați în Transistria, din Basarabia și Bucovina, și din țară (în 1944) afirm că se exagerază [...] atât în privința morților, cât și în privința tratamentului” referindu-se nu numai la actul de acuzare, dar și la martori, printre care sunt menționați liderii evrei Dr. Wilhelm Filderman și Mișu Benvenisti. Cu excepția lagărului de la Vapniarka, „toți ceilalți au fost liberi în orașele și orașelele în care au fost internați.” Vizitase personal, scria, câteva astfel de așezări și văzuse că deorații „lucrau în fabrici de unt, de săpun, de cârnați etc. Erau foarte grași, bine îmbrăcați și voioși. Locuiau în case similare cu acelea pe care le aveau în Basarabia. Regiunea era sănătoasă, pitorească, și foarte bogată. Mulți nu s-ar mai fi întors”¹⁷. Tudor Voicu îl va „corecta” ulterior pe mareșal, susținând că Vapniarka era echipată până și cu un cinematograf¹⁸. Astfel de încercări grosolane de trivializare prin comparație pălesc însă în fața a ceea ce negaționistul român cel mai bine cunoscut, Ion Coja (care se poate încadra în toate categoriile fenomenului menționate anterior) nu obosește să inventeze. Lagărele din Transnistria nu au fost „lagăre de exterminare, căci, practic, evreilor din acele lagăre li se dădea voie să plece oriunde ar fi voit, numai nu în România!”¹⁹. Cu ocazia unui simpozion din 2001, Coja avea să

¹⁵ *Ibidem*, pp. 205-207.

¹⁶ *Ibidem*, vol. 2, p. 184.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 172-176. Sbl. Antonescu.

¹⁸ Voicu, *loc. cit.*

¹⁹ *Marele manipulator și asasinarea lui Culiannu, Ceaușescu, Iorga*, București: Editura Kogaion, 1997, p. 183.

zugrăvească aceste lagăre în culori bucolice. Ele nu fuseseră altceva „decât niște sate. Nu tu gard de sârmă ghimpată, nu tu pază militarizată. Erau câțiva jandarmi numai, care patruleau noaptea *ca să-i păzească pe evrei* de civilii ucraineni care, din diverse motive, s-ar fi dedat la violențe împotriva evreilor”²⁰.

Antonescu a recunoscut de asemenea în memoriu că a ordonat deportarea membrilor minorității rrom, pretinzând însă că acest lucru s-ar fi întâmplat deoarece „Din cauza camuflajului, populația orașelor era, noaptea, terorizată de bande sau de indivizi, de multe ori înarmați, care jefuiau și uneori chiar omorau. Autorii erau țigani. Toți cereau împușcarea lor. [...] Transnistria ducea mare lipsă de brațe [de muncă]. Atunci am hotărât ca țiganii care aveau la activul lor crime sau mai mult de trei furturi să fie deportați în Transnistria”²¹.

Dacă Antonescu (și ceilalți acuzați împreună cu el) a căutat să minimizeze dimensiunea crimelor, acuzarea s-a străduit să redirecționeze accentul de la evrei înspre crime pasămite comise împotriva populației românești în ansamblul ei. Actul de acuzare menționa drept probă jurnalele de internare a „sutelor și miilor de anti-fașciști”, de „suspecți politici” aruncați în închisoare care suferiseră „schingiuirile și groaznica teroare” personal ordonate de către ministrul de interne Dumitru Popescu²². Procurorul Dumitru Săracu afirma în rechizitoriul citit în fața tribunalului că regimul antonescian se confruntase cu „mișcări de rezistență” deoarece poporul nu voia să „lucreze și să alimenteze mașina de război a fascismului mondial”²³. Din acest punct de vedere, există prea puține diferențe între procesele pentru crime de război din România și cele din alte părți ale viitorului „bloc sovietic”, dar și dintre acestea din urmă și încercările de a ignora colaboraționismul masiv, exagerând în

²⁰ “Simpozion internațional: Holocaust în România” (1-7), *România mare*, 13 iulie – 24 august 2001. Sbl. autorului.

²¹ *Procesul*, vol. 2, p. 176.

²² *Ibidem*, vol. 1, p. 148.

²³ *Ibidem*, vol. 2, pp. 135, 137.

același timp „rezistența” în fostele țări occidentale ocupate de Germania (Franța, Belgia, Olanda) sau țările aliate acesteia (Italia). Aparent, atât în Est cât și în Vest, actele de acuzare erau individuale; de fapt, în ambele cazuri, încadrarea judiciară utiliza o abordare politică menită să servească tacit scopului de *auto-apărare colectivă*²⁴. Actul românesc de acuzare reflecta destul de clar acest aspect, accentuând (în evidentă contradicție cu memoria, totuși recentă, sau cu documentele și ele recente) că „De fapt, aveam o ocupație germană a țării” și că „Opinia [publică] românească a primit cu indignare armatele germane” care intraseră în țară conform acordului din 15 septembrie 1940 semnat între Berlin și București²⁵. Nu a fost bineînțeles adusă nicio dovadă pentru demonstrarea presupusei „indignări”.

Se remarcă faptul că atât apărarea cât și acuzarea își dezvoltă argumentarea utilizând elemente comune. Astfel, Săracu respinge implicit orice sugestie a unei colaborări pe scară largă între români și germani, folosind în rechizitoriu proverbul potrivit căruia „Fiecare pădure își are uscăturile ei.” Pentru acuzare, „uscăturile” includ liderii fostului regim și Garda de Fier. Această strategie se încadrează evident în categoria postcomunistă a negaționismului deflectiv – mai precis, în subcategoria care redirecționează vina spre elemente presupus marginale. Se afirmă însă că „poporul român” ar fi respins „crezul și credința” unei „bande de scelerați ca aceștia de acum”, aflați în fața justiției. Ei „sunt singurii care trebuie să răspundă de faptele comise.” Într-o manieră similară, afirma în rechizitoriu Săracu, pogromul de la Iași din 1941 fusese îndeplinit la ordinele lui Antonescu. Dar, cu excepția Gărzii de Fier, ai cărei membri erau mânați „numai din [sic!] pofta de sânge și de a fi pe placul stăpânilor lui de la Berlin”, nimeni altcineva nu participase la comiterea crimelor²⁶. Cu alte

²⁴ Vezi Tony Judt, “The Past Is Another Country: Myth and Memory in Postwar Europe”, în István Deák, Jan T. Gross, Tony Judt, *The Politics of Retribution in Europe*, Princeton: Princeton University Press, 2000, pp. 293-323.

²⁵ *Procesul*, vol. 1, p. 69.

²⁶ *Procesul*, vol. 2, pp. 123-125, 145.

cuvinte, executanții erau, din nou, reduși și încapsulați în categoria germanilor și a elementelor marginale. Așa cum am arătat, Antonescu insista la rândul său că doar legionarii sau cei care îi nesocotiseră ordinele puteau fi considerați drept criminali. Pentru acuzare, criminalii nu erau reprezentativi pentru poporul român, în timp ce pentru apărare, ei nu erau reprezentativi pentru regim. Acest aspect are evidente implicații dincolo de chestiunea culpei individuale. El arată că, de la bun început, apărarea și acuzarea respingeau orice nuanță de *responsabilitate* colectivă. Ambele percepții (cea a crimelor comise de elemente marginale și respingerea responsabilității colective) vor reapărea proeminent în discursul postcomunist asupra Holocaustului.

Acestea nu au fost singurele cazuri în care apărarea și acuzarea au împărțit același punct de vedere. Potrivit lui Săracu, cei aduși în fața justiției se făceau de asemenea vinovați de trimiterea la moarte a tineretului țării. „Tineretul jertfit într-un război de agresiune nu moare eroic, nu moare pentru patrie”, afirma acesta dând citire actului de acuzare. „Ce diferență este între acest fel de a trimite la moarte și cel de a îndopa cuptoarele de la Maidanek cu oameni vii [sic!], sau a pune pe cei destinați împușcării să-și sape propriile morminte?”²⁷. Pentru Săracu, deci, exterminarea în masă a unei populații civile „vinovate” de a se fi născut într-o anumită religie sau rasă era echivalentă cu trimiterea de soldați înarmați să lupte într-un „război nedrept” în care înfruntau alți soldați înarmați. Este semnificativ faptul că în procesul desfășurat la București nu se face nicio deosebire între „crime de război” și „crime împotriva umanității”, deși precedentul de la Nürnberg ar fi trebuit să impună acest lucru. Pe primele, a afirmat Săracu, „le vom numi crime contra umanității”²⁸.

La rândul său, principalul acuzat, Ion Antonescu, scria în memoriul din 15 mai 1945 adresat tribunalului:

²⁷ *Ibidem*, vol. 1, pp. 103-104.

²⁸ *Ibidem*, p. 103.

[A]tunci când sunt eu și alții judecați pentru crime de război, să se țină seama că nu a fost război, de la imperiile asiatice și până astăzi, în care să nu se comită, de multe ori peste capul șefilor, crime odioase, de pe urma cărora au căzut victime mii și mii de ființe omenești. Reamintiți-vă, vă rog, ce s-a petrecut în războiul de secesiune a [sic!] Americii în doua jumătate a secolului <al> XIX-lea; ce s-a petrecut în primii ani ai sec. <al> XX-lea în războiul bur, când populația luptând în armată ca să-și apere căminele și libertatea a fost considerată ca francțirori, și pedepsită cu o cruzime care nu s-a uitat. Au trecut numai 40 de ani, de când boxerii chinezi, într-o luptă inegală, au fost exterminați împreună cu familiile lor de armatele coalizate a patru mari puteri europene. [...] Onorat Tribunal, să nu considerăm numai soldații noștri și ofițerii români că au călcat legile războiului și ale umanității. Toți au făcut greșeli în acest război. Sunt greșeli fatale²⁹.

Astfel, într-o manieră similară acuzării care nu vedea nicio deosebire între masacrarea (industrializată sau nu) unei populații civile necombatante și lupta cu arma în mână, Antonescu atrăgea atenția tribunalului că violența pe timp de război era inevitabilă și că nevinovați cădeau victime întotdeauna. Singura diferență dintre acuzare și autoapărarea acuzatului Ion Antonescu consta în viziunea lor radical diferită asupra războiului: fusese acesta de „agresiune” sau de „apărare”? Dacă am adopta această perspectivă am fi nevoiți să admitem că *Antonescu*, nu acuzatorii săi, avea dreptate: în fond, războiul declanșat împotriva Uniunii Sovietice fusese unul având drept scop recuperarea teritoriilor pierdute în urma ultimatumului sovietic din 1940. Totuși, rămâne întrebarea dacă un război „drept” justifică crime împotriva umanității. Dacă răspunsul ar fi afirmativ,

²⁹ *Ibidem*, vol. 2, p. 184. Corecturile gramaticale ale editorului.

apărătorii postcomuniști ai lui Antonescu, cum este Coja de exemplu, ar avea dreptate atunci când utilizează argumentul „à la guerre comme à la guerre”³⁰. Dar el nu poate fi afirmativ fără să năruie întregul edificiu de justiție internațională de la Nürnberg la Curtea Internațională de Justiție pentru fosta Iugoslavie, Rwanda, Liberia sau Sudan.

O ultimă observație privind procesele postbelice și colaboraționismul: și evrei au fost trimiși în fața Tribunalului Poporului pentru crime de război și colaboraționism. Cel mai renumit proces a implicat conducerea Centralei Evreilor înființată în timpul regimului Antonescu, la 11 ianuarie 1942, care jucase rolul unui fel de *Judenrat*³¹. Nandor Gingold, un evreu convertit care îndeplinise funcția de președinte al Centralei Evreilor a primit o condamnare pe viață la muncă forțată la 18 februarie 1946, în timp ce asociații săi, Matias Grünberg (alias Willman), A. Grossman-Grozea și Jack Leon au fost condamnați la pedepse cu închisoare între 12 și 20 de ani³². În jargonul „limbii de lemn” a noilor lideri comuniști ai țării, „gingoldismul” va deveni în cele din urmă o disponibilitate de a colabora cu fascismul, termenul fiind utilizat ori de câte ori se urmărea discreditarea adversarilor politici din interiorul comunității evreiești (la acel moment încă necomunizată), deși sintagma „fascism evreiesc” va fi de asemenea adesea folosită³³.

³⁰ Coja, “Simpozion internațional”, *loc. cit.*

³¹ Vezi Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago: Ivan R. Dee, 2000, pp. 34-35 și Hiltrun Glass, *Minderheiten zwischen Diktaturen: Zur Geschichte der Juden in Rumänien 1944-1949*, München: R. Oldenbourg Verlag, 2000, pp. 45-46.

³² Kuller, *Evreii în România*, p. 365 și Lucian Nastasă, “Studiu Introductiv”, în Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andrea Varga, *Evreii din România (1945-1965)*, Cluj: Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003, p. 21. Același tribunal l-a condamnat pe Vasile Lăsceanu, care fusese șeful de personal al lui Radu Lecca la Oficiul pentru Probleme Evreiești, la muncă forțată pe termen indefinit.

³³ De exemplu, Vasile Luca, membru al Politbiroului PCR, preciza la 15 octombrie 1945, la o întâlnire a reprezentanților organizațiilor de masă afiliate partidului: “Trebuie [dusă] o luptă serioasă împotriva elementelor fasciste evreiești, în primul rând.” Document reprodus în Kuller, *Evreii în România*, p. 436.

Așa cum arată Jean Ancel, istoricul israelian care și-a dedicat întreaga viață studierii Holocaustului în România, odată cu procesele imediat următoare „Marelui Proces de Trădare Națională” antonescian, a devenit evidentă tendința de a deturna pe cât posibil atenția de la evrei ca principale victime ale regimului Antonescu³⁴. Schimbarea reflecta o tot mai pronunțată accentuare a „luptei de clasă” ca unic motor istoric atot explicativ, cu ocazionale accente antisemite, determinând încercarea de a face uitat faptul că evreii fuseseră principalele victime ale Holocaustului. Deja în octombrie 1945, Vasile Luca, secretar al Partidului Comunist Român (PCR) răspundea activiștilor de partid cu origini evreiești care îi atrăseseră atenția asupra stării deplorabile a deportaților întorși din Transnistria: „Nu prea sunt deportați ... care au rămas în mizerie. Au devenit arhimilionari”³⁵. În ianuarie 1946, Luca avea să muștruluiască activiști procomuniști din Comitetul Democratic Evreiesc (CDE) că nu luaseră atitudine împotriva faptului că „la Tg. Mureș [...] evreii deportați au primit un sanatoriu și acum umblă prin oraș și fac speculă și nu vor să părăsească sanatoriul, care nu poate fi astfel folosit pentru bolnavi”³⁶. Folosind o abordare care amintea de definiția fascsimului din anul 1935 a lui Gheorghe Dimitrov, Luca explicase la întâlnirea din octombrie 1945 că supraviețuitorii evrei ai Holocaustului nu trebuie priviți în mod monolitic. Criteriul de clasă trebuia aplicat acestora la fel ca tuturor celorlalți. În calitate de ne-evreu, observa Luca insidios, nu putea vorbi deschis despre aceste aspecte, deoarece „Când Luca spune că: jos speculanții o să spuie că este un antisemit”. Dar alții, de exemplu președintele Comitetului Național Evreiesc, L. Chirilă, pot și ar trebui să o facă „Pentru că Chiriță este evreu. Dar voi nu faceți aceasta, ci priviți populația evreiască ca o unitate.” „Voi vreți să luptați...

³⁴ Vezi “Introducere” în Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of the Romanian Jewry during the Holocaust*, Jerusalem: The Beate Klarsfeld Foundation, 1986, pp. 13-19.

³⁵ Kuller, *Evreii în România*, p. 436.

³⁶ Document reprodus în Kuller, *Evreii în România*, pp. 440-443, citat la p. 442.

pentru lichidarea rămășițelor fasciste în poporul român și nu vedeți fasciștii din sânul vostru [...] Noi nu putem tolera, și în special voi nu puteți tolera, ca evrei, ca pe baza suferințelor să se creeze acum o situație privilegiată.” Repetând lecția dimitroviană, Luca îi întreba pe cei prezenți: „Ce este fascismul? Vârfurile cele mai reacționare ale capitalismului”. Activista comunistă evreică Ofelia Manole adăuga imediat, spre satisfacția vizibilă a lui Luca: „Și ale burgheziei evreiești”³⁷. În iulie 1945, arată Liviu Rotman, aripa regională a PCR a încercat fără succes să împiedice comemorarea pogromului de la Iași din iunie 1941, iar gazeta locală a partidului, *Lupta Moldovei*, a fost criticată pentru că marcaseră acest eveniment într-o manieră care „nu reflecta vederi comuniste”; mai rău, publicația *Apărarea patriotică* publicase fotografii ale evenimentului „unde se vedeau numai români, nu și nemți”³⁸. Istoriografia românească sub supraveghere comunistă se va strădui să demonstreze exact opusul acestui fapt: să arate că atrocitățile au fost comise în principal de germani cu ajutorul unui număr nesemnificativ de elemente de clasă. Această tendință va continua și după 1989.

Doar câțiva ani mai târziu, liderul PCR (redenumit Partidul Muncitoresc Român, PMR), Gheorghe Gheorghiu-Dej va ridica aceleași obiecții ca și fostul său adversar politic (actualmente în închisoare), Vasile Luca, dar va adăuga o juxtapunere între evrei, care pasămite nu făcuseră nimic pentru a se apăra și comuniști, care luptaseră curajos împotriva regimului Antonescu. Adresându-se unei ședințe a Politbiroului, Gheorghiu-Dej obiecta față de „punere într-un singur sac al [sic]

³⁷ *Ibidem*, p. 436.

³⁸ Citat în Liviu Rotman, “Memory of the Holocaust in Communist Romania: From Minimization to Oblivion”, în Mihail E. Ionescu, Liviu Rotman (eds.), *The Holocaust in Romania: History and Contemporary Significance*, Bucharest: Institute for Political Studies of Defense and Military History, “Goldstein Goren” Centre for Hebrew Studies, 2003, p. 206, și Rotman, “Antisemitismul – o ideologie veche în haine noi”, în *Identitatea evreiască și antisemitismul în Europa Centrală și de Sud-Est. Simpozion Internațional*, București: Goethe Institut, Editura META, 2003, pp. 192-193.

populației evreiești pentru motiv [sic!] că au suferit [sic!], ca și cum ar fi suferit din cauza comuniștilor, parcă mișcarea noastră nu a suferit nimic. A adus jertfe și mișcarea noastră, numai că elementele revoluționare *n-au aplecat capul și s-au dus la abator*, ci au luat poziție și s-au luptat”³⁹. Cu mult înainte ca țările arabe să preseze Națiunile Unite să adopte faimoasa rezoluție din 10 noiembrie 1975, Gheorghiu-Dej, rezumând o discuție a secretariatului partidului din 18 februarie 1949, concluziona că „Sionismul a devenit echivalent fascismului” și că, prin urmare, „conducătorii sioniști să fie tratați drept conducători ai unor organizații fasciste”⁴⁰. Ceea ce, de fapt, și erau⁴¹ – dar acest aspect al vieții evreiești postcomuniste din România iese din sfera preocupărilor studiului de față.

Abstract: *The aim of the present study is that of analyzing, in what I believe to be a new analytical angle, the postwar trials of Romanian war criminals and the related trials of some of their supporters and/or collaborators. I shall strive to demonstrate that much of the communist and postcommunist depiction of the Holocaust has its origins in the arguments presented at those trials by both prosecution and defendants.*

Keywords: *Holocaust denial, Ion Antonescu, communism, deflective negationism*

³⁹ Discurs la ședința Politbiroului din ianuarie 1953, citat în Rotman, “Antisemitismul”, *loc. cit.*, p. 194. Sbl. Rotman. Aici, se face o referință evidentă la pogromul de la București, în timpul căruia 13 dintr-un total de 120 de evrei uciși au fost atârnați în cârlige pentru carne, după ce fuseseră lichidați de Garda de Fier la abatorul orașului, cu eticheta „carne kusher” plasată pe cadavre.

⁴⁰ Document reprodus în Kuller, *Evreii în România, op. cit.*, p. 466.

⁴¹ Vezi “The Trails of Rumanian Jews: A Report by the World Jewish Congress” reprodus în Kuller, *op. cit.*, pp. 513-518. Vezi de asemenea *Sioniști sub anchetă. Al. I Zissu: Declarații, confruntări, interogatorii 10 mai 1951 – 1 martie 1952*, București: Edart-FFP, introducere, index și note de Mihai Pelin; și Teodor Wechsler, Mihaela Popov, *Anchete și procese uitate 1945-1960*, București: Fundația Filderman, n.d.

HOLOCAUSTUL ȘI CONSECINȚELE SALE ÎN POLONIA REPREZENTATE ÎN JURNALE ȘI FILME

Raluca Moldovan

Orice încercare de a pune în discuție destinul comunității evreiești din Polonia în timpul celui de al doilea război mondial stă sub semnul a două cifre: istoria ar trebui să aibă în vedere faptul că, încă înainte de începerea războiului, aproximativ 3,5 milioane de evrei trăiau în Polonia – cea mai numeroasă și mai puțin aculturată comunitate evreiască din Europa; în 1946, anul de vârf al creșterii demografice postbelice, numai 250.000 evrei se mai aflau în Polonia¹. Documentele istorice privind modul în care un număr impresionant de oameni au fost exterminați în timpul războiului sunt astăzi binecunoscute; de aceea, prezentul studiu nu constituie o analiză a unor fapte și cifre istorice terifiante, dar cunoscute, ci mai curând o tentativă de a zugrăvi o imagine oarecum diferită: tabloul vieții evreiești în ghetoul din Varșovia, cel mai mare din Polonia, prin prisma unor matori ca Adam Czerniakow, Emanuel Ringelblum, Chaim Kaplan, Mordechai Anielewicz și Wladyslaw Szpilman. Scrierile lor sau filmele care se axează pe experiența lor istorică constituie surse istorice demne de luat în seamă care ne arată cum era viața din ghetoul din Varșovia în termeni mai simpli și, poate, mai plini de emoție decât o fac lucrările cu caracter istoric.

¹ Bozena Szaynok, “The Impact of the Holocaust on Jewish Attitudes in Postwar Poland”, în Joshua D. Zimmerman, (ed.), *Contested Memories: Poles and Jews during the Holocaust and its Aftermath*, New Jersey and London: Rutgers University Press, 2003, p. 239.

Istoria relațiilor dintre evrei și polonezi nu a fost niciodată una simplă: de-a lungul a aproximativ opt secole de comuniune istorică, polonezii și evreii au trăit perioade de pace și înțelegere, fapt care a condus la apariția unei mitologii durabile aplicate acestei istorii comune – i.e., Polonia ca țărâm prielnic azilului și toleranței pentru evreii care fuseseră izgoniți din aproape orice altă țară europeană, deopotrivă cu perioade de pogromuri sângeroase și persecuții care au dat naștere mitului opus: Polonia ca țărâm al unui veșnic antisemitism². Așa cum arată Samuel Kassow, în studiul său dedicat arhivei Oneg Shabbat, „Într-adevăr, relațiile evreo-poloneze au reflectat o constantă combinație de rivalitate și cooperare, alienare religioasă și legături personal strânse, tensiuni economice și colaborare reciprocă”³.

În timpul războiului, relațiile evreo-poloneze au urmat același model de întrepătrundere a ostilității cu ajutorul; există numeroase exemple de polonezi care i-au șantajat și trădat pe evrei (această ostilitate poate fi explicată prin faptul că, istoric vorbind, evreii erau un corp străin atașat națiunii poloneze; mai

² Aceste două poziții opuse și aparent ireconciliabile sunt discutate de istoricul Emanuel Ringelblum în studiile sale publicate înainte de al doilea război mondial; pentru mai multe informații despre istoria relațiilor dintre polonezi și evrei, vezi de asemenea Heiko Hauffmann, *A History of East European Jews*, Budapesta, New York: Central European University, 2002, pp. 3-32; Ben-Zion Gold, *The Life of Jews in Poland before the Holocaust. A Memoir*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2007 și Jan Blonski, “The Poor Poles Look at the Ghetto”, Stanislaw Salomonowicz, “The Deep Roots and Long Life of Stereotypes”, în Anton Podolski (ed.), *My Brother's Keeper? Recent Polish Debates on the Holocaust*, London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 1990, pp. 34-58.

³ Samuel D. Kassow, *Who Will Write Our History? Emanuel Ringelblum, the Warsaw Ghetto and the Oneg Shabbat Archive*, Bloomington and Indianapolis: University of Indiana Press, 2007, p. 373. Vezi de asemenea Samuel Kassow, “Polish-Jewish Relations in the Writings of Emanuel Ringelblum”, în Zimmerman (ed.), *op. cit.*, p. 142. Kassow atrage atenția asupra convingerii lui Ringelblum că tensiunile dintre evrei și polonezi sunt rezultatul unei lipse de cunoștințe reciproce și că misiunea istoricului era aceea de a ajuta la apropierea celor două popoare. Toate traducerile din referințe care nu au fost încă traduse în limba română aparțin autoarei.

mult, sprijinul acordat de numeroși evrei ocupației sovietice din estul Poloniei între septembrie 1939 și iunie 1941 a dus la un sentiment larg răspândit de animozitate față de evrei din partea populației poloneze, o parte dintre aceștia considerând că Holocaustul era o pedeapsă potrivită pentru astfel de acte de colaboraționism;⁴ pe de altă parte, există cel puțin la fel de multe, dacă nu mai multe, exemple de polonezi care i-au ajutat pe evrei, adesea chiar cu riscul de a-și pierde viața: ajutorul organizat s-a concretizat în organizații de întraajutorare precum organizația catolică Żegota, care a asigurat hrană și adăpost pentru evreii din ghetoul din Varșovia. Călugărițele catolice au jucat de asemenea un rol important în salvarea de la moarte sigură a numeroși evrei;⁵ dar, adesea, astfel de cazuri de ajutor erau doar exemple individuale. Așa cum subliniază Emanuel Ringelblum,

Mulți polonezi au manifestat o bunătate deosebită față de indivizi evrei și față de copii evrei care mureau de foame. Pe de altă parte, chiar și o suferință împărtășită provocată de un dușman comun nu le-a diminuat tendința de a-i socoti pe evrei la modul abstract un corp străin și ostil care ieșea din sfera responsabilității lor morale. Cu alte cuvinte, bunătatea polonezilor față de evrei adesea se baza pe considerații individuale mai degrabă decât pe cele civice sau politice – fără a ține seama de contribuția evreilor în Septembrie 1939 (când mulți evrei luptaseră alături de

⁴ Feliks Tych, “Jewish and Polish Perceptions of the Shoah as Reflected in Wartime Diaries and Memoirs”, în *ibidem*, pp. 134-137. În mod interesant, primele memorii și jurnale scrise de polonezi care aprobau în mod deschis deportarea evreilor spre lagărele de exterminare naziste au fost publicate de abia la începutul anilor 2000 – jurnalele scriitorului polonez Stanislaw Rembek.

⁵ John T. Pawlikowski, “Polish Catholics and Jews during the Holocaust. Heroism, Timidity and Collaboration”, în *ibidem*, pp. 107-119. Adam Czerniakow ne oferă de asemenea numeroase detalii utile despre relațiile dintre evrei și polonezi, dar observațiile sale sunt limitate la interacțiunile pe care le avea zilnic cu diverși reprezentanți ai autorităților poloneze. (Vezi Adam Czerniakow, *The Warsaw Diary of Adam Czerniakow. Prelude to Doom*, edited by Raul Hilberg, Stanislaw Staron and Josef Kermisz, Chicago: Ivan R. Dee, 1999, în principal Caietele 1-6).

polonezi împotriva armatei naziste care avansa în interiorul țării)⁶.

Astfel de declarații întăresc ideea că, deși ambele popoare au căzut victimă ocupației naziste directe și brutale, polonezii și evreii erau „victime inegale”⁷, o idee care trebuie să fie luată în considerare atunci când analizăm deteriorarea relațiilor evreo-poloneze după încheierea războiului.

Chestiunea relațiilor dintre evrei și polonezi în timpul celui de-al doilea război mondial este o parte integrantă a oricăror scrieri istorice care încearcă să explice soarta evreilor polonezi în timpul Holocaustului; probabil că nicăieri aceste contacte nu erau mai grăitoare decât în interiorul și în preajma ghetoului din Varșovia, cea mai mare astfel de „așezare” impusă de ocupanții nazisti, un spațiu strâmt în interiorul capitalei poloneze care trebuia să servească drept reședință temporară pentru aproximativ o jumătate de milion de suflete. În cele ce urmează, mă voi referi la trei aspecte distincte care zugrăvesc o imagine elocventă a ceea ce însemna traiul în ghetou: viața (și moartea) de zi cu zi, lichidarea ghetoului din Varșovia și chestiunea rezistenței.

Una dintre cele mai complete surse despre viața cotidiană din ghetoul varșovian o reprezintă arhiva Oneg Shabbat (în idiș, Oneg Shabes), organizată de Emanuel Ringelblum. Un istoric dedicat profesiei sale, Ringelblum a înțeles importanța documentării experienței evreiești în timpul ocupației naziste care, considera el, ar putea servi drept bază a reconstrucției vieții evreiești din Polonia după terminarea războiului, fiind un fel de „trecut utilizabil” pentru fundamentarea unui viitor mai bun⁸.

⁶ Citat în Kassow, *art. cit.*, în *ibidem*, p. 151. Ringelblum însuși a supraviețuit până în 1944 doar cu ajutorul unor prieteni polonezi care, în perioada 1943-1944, i-au ascuns pe el și familia sa într-un buncăr subteran denumit Kryisia; când acesta a fost descoperit de Gestapo în martie 1944, toți cei care se ascundeau acolo, împreună cu polonezii care îi ajutaseră, au fost împușcați.

⁷ Tych, *art. cit.* în *ibidem*, p. 139.

⁸ Fără îndoială, în momentul în care Ringelblum și ceilalți evrei au fost forțați să se mute în ghetou, în noiembrie 1940, ei nu aveau cum să știe care va fi soarta evreimii poloneze; Ringelblum nu avea de unde să știe că el însuși,

Arhiva Oneg Shabbat nu era un exemplu singular: arhive similare existau în alte ghetouri poloneze, precum Vilna, Bialystok sau Lodz⁹; dar, spre deosebire de aceste arhive care primeau întrucâtva un sprijin „oficial” și încurajare din partea autorităților evreiești din aceste ghetouri, Oneg Shabbat nu se bucura de același statut: Judenrat-ul ghetoului varșovian, prezidat de Adam Czerniakow, nu a avut niciun fel de contact cu responsabilii arhivei. Oneg Shabbat era mult mai cuprinzătoare decât arhivele compilate în celelalte ghetouri: aceasta aduna atât texte, cât și artefacte sub forma documentelor oficiale, ziarelor, ambalajelor de bomboane, cartele pentru alimente, postere de teatru și de concert, meniuri de restaurant, vederi, eseuri, scrisori, fotografii¹⁰. Mulți dintre cei care au fost implicați în colectarea și ascunderea materialelor arhivei erau istorici, precum Ringelblum însuși, oameni care considerau că munca lor era un centru al rezistenței civile care oferea informații rețelelor subterane de rezistență evreiască; această legătură s-a dovedit a fi deosebit de utilă atunci când informații despre procesul de exterminare au trebuit trimise

împreună cu alte trei milioane de evrei, vor pieri în Holocaust. Isaac Schiper, unul dintre prietenii lui Ringelblum, mult mai puțin optimist decât acesta, a prezis distrugerea aproape totală a evreimii poloneze și a avansat un altfel de motiv pentru necesitatea de a înființa o astfel de arhivă: “Dar dacă noi vom scrie istoria acestei perioade cu sânge și lacrimi - și cred cu tărie că o vom face – cine ne va crede? Nimeni nu va vrea să ne creadă, pentru că dezastrul nostru este dezastrul întregii lumi civilizate...ne va reveni misiunea ingrată de a dovedi celor care nu cred că noi suntem Abel, fratele ucis.” (Citat în Alvin Rosenfeld, *A Double Dying. Reflections on Holocaust Literature*, Bloomington: Indiana University Press, 1980, pp. 37-38; sublinierea în original).

⁹ Pentru mai multe detalii despre aceste arhive, vezi Kassow, *op. cit.*, pp. 210-211.

¹⁰ Fără munca neobosită a membrilor arhivei, multe dintre zierele neoficiale care circular în ghetou, precum și numeroase pamflete, nu ar fi supraviețuit. Arhiva Oneg Shabbat a fost scoasă la iveală în două tranșe, în septembrie 1946 și decembrie 1950; prima tranșă cuprinde documente referitoare la perioada dintre începutul războiului și 3 august 1942, în timp ce a doua documentează perioada dintre august 1942 și începutul lui 1943. O a treia tranșă, care nu a fost descoperită niciodată, ne-ar fi oferit informații foarte importante despre pregătirile pentru rezistență armată în martie-aprilie 1943.

în afara ghetoului. Pe lângă misiunea de a colecta diverse materiale, Ringelblum, coordonatorul arhivei, a dorit să îi extindă scopul pentru a servi ca bază unui studiu mai amplu al vieții evreiești sub ocupație nazistă, care ar fi luat în considerare toate aspectele vieții din ghetou; acest proiect a fost intitulat „Doi ani și jumătate” și a demarat în toamna lui 1941¹¹. Din păcate, începutul acestui proiect a coincis cu primele zvonuri alarmante despre exterminări în masă ale evreilor la Chelmno; astfel, completarea proiectului „Doi ani și jumătate” s-a suprapus cu eforturile membrilor arhivei de a aduna și disemina cât mai multe informații despre exterminările în masă. Acest moment, în care primele zvonuri despre o posibilă exterminare în masă a evreilor au ajuns în ghetoul din Varșovia, este de asemenea documentat în celelalte surse analizate în prezenta lucrare: de exemplu, Czerniakow scrie în jurnalul său despre „zvonuri alarmante” privind soarta evreilor la finele lui octombrie 1941¹². Cu toate acestea, observațiile sale despre acest fapt sunt scurte și lipsite de emoție: el nu spune nimic mai mult și nu investighează această chestiune – într-un fel, se comportă de ca și cum îi este teamă să cerceteze subiectul mai în detaliu și alege să se dedice miilor de detalii administrative ale muncii sale cotidiene. Această atitudine este însă tipică pentru tonul general al jurnalului său: Czerniakow își menține tonul rece, lipsit de emoție, nu cade pradă aproape niciodată

¹¹ Așa cum arată Samuel Kassow, “Decisă să documenteze experiența evreiască din timpul războiului, arhiva a reunit artefacte, texte și mărturii care reflectă o tensiune continuă între idealurile de dinainte de război și haosul care sporea neconținut, între o dorință de solidaritate colectivă și o fragmentare socială marcantă, între idealism și descurajare, între continuitate și ruptură – materiale la fel de diverse ca și experiențele evreilor care le-au scris și adunat. (...) Luate împreună, aceste materiale ne spun povestea colectivă a unui declin treptat și unei umilințe fără sfârșit, alternând cu multe povești de eroism mărunț și sacrificiu de sine. (...) Este o poveste colectivă compusă din sute de fragmente de narațiuni, relatări ale ororilor cotidiene din diverse perspective individuale, înșeninate de momente de iertare, demnitate și curaj.” (Kassow, *op. cit.*, p. 225).

¹² Czerniakow, *op. cit.*, p. 283.

sentimentalismului sau disperării; paginile caietelor sale sunt pline de detalii despre munca lui, despre negocierile fără sfârșit pe care trebuia să le ducă cu autoritățile naziste pentru a obține cele mai mici victorii, cu observații despre vreme și starea sa de sănătate, cu scopul de a evidenția „lupta zilnică pentru supraviețuire din ghetou, evenimentele și oamenii din viața sa – îndeosebi figuri publice ale vieții evreiești, gândurile, sentimentele și stările lor în umbra morții”¹³. Jurnalul său ne redă o imagine foarte precisă din punct de vedere administrativ a vieții din ghetoul din Varșovia și dezvăluie amănunte prețioase despre atitudinile liderilor naziști; probabil că Czerniakow, datorită poziției sale, era conștient de faptul că trebuia să se autocenzureze, deoarece însemnările sale, deși detaliate, nu reflectă deloc ceea ce gândea el cu adevărat despre naziști – aceștia nu sunt caracterizați sau denumiți în niciun fel. Jurnalul lui Czerniakow nu îl menționează de asemenea pe Ringelblum sau arhiva Oneg Shabbat, deși este plauzibil ca președintele Judenrat-ului să fi știut de existența acesteia, chiar și în condițiile necesității păstrării secretului activității membrilor acesteia¹⁴. Așa cum am menționat anterior, unul dintre proiectele importante ale arhivei avea drept scop documentarea experiențelor cotidiene din ghetou sub numele de proiectul „Doi ani și jumătate”; acesta a fost conceput de Ringelblum ca fiind

Divizat în trei (sic!) părți: o secțiune generală, o secțiune economică, o secțiune cultural-științific-literar-artistică și o secțiune dedicată ajutorului reciproc. Acest proiect, demarat la începutul lui 1942, a fost coordonat de mine, Menakhem Linder și Lipe Bloch. Eu am coordonat prima și a treia secțiune, Linder secțiunea economică, iar Bloch secțiunea despre ajutorul reciproc. Proiectul urma să aibă o întindere de 1600 pagini tipărite și ar fi fost unul dintre

¹³ Josef Kermisz, “Introduction”, în *ibidem*, p. 2.

¹⁴ În mini-seria de televiziune *Uprising*, regizată de Jon Avnet, există o scenă care sugerează că Czerniakow îl cunoștea bine pe Ringelblum: când Mordechai Anielewicz (interpretat de Hank Azaria) este prezentat președintelor Judenrat-ului, interpretat de Donald Sutherland, acesta din urmă îl numește “prietenul dr.-ului Ringelblum”.

cele mai importante documente ale războiului. La întâlnirile cu membrii arhivei Oneg Shabbat, care durau multe ore, am stabilit (aceste linii directoare) pentru a direcționa (studiul acestor subiecte)¹⁵.

Acest proiect a fost conceput să includă studii asupra femeilor, tinerilor, copiilor, corupției, soartei evreilor din teritoriile ocupate de URSS, soartei intelectualilor, relațiilor dintre polonezi și evrei, pe de o parte, și naștiți și evrei pe de alta, istoriei sociale a ghetoului, descrierilor străzilor din ghetou, observațiilor asupra viitorului evreimii poloneze, etc.¹⁶. Toate materialele care urmau să fie incluse în acest proiect, indiferent dacă erau terminate sau nu, au fost adunate în primăvara lui 1942, în momentul când au apărut mai multe dovezi despre exterminarea fizică a evreilor din ghetourile din Polonia. Această colecție a fost îngropată în două locații sepaate și scoasă la iveală după război; printre documentele incluse, se pot găsi eseuri scrise de membrii arhivei, inclusiv Ringelblum, despre posibilul viitor al evreilor în Polonia după război. Tonul general al acestor documente este unul pesimist, concluziile arătând faptul că evreii, spre deosebire de polonezi, nu își putea găsi consolare într-un mit al solidarității naționale care putea oferi speranța unei renașteri postbelice; dată fiind situația lor foarte dificilă, singura rază de speranță pe care o aveau era reprezentată de organizațiile de întrajutorare, care încercau să facă viața suportabilă pentru locuitorii ghetoului¹⁷. Una dintre prioritățile proiectului „Doi ani și jumătate” era aceea de a descrie situația femeilor evreice; acestea erau privite ca elemente care asigurau subzistența familiei și erau catalizatoare ale activităților sociale din ghetou, ceea ce le întărea rolul tradițional în societate¹⁸; cu toate acestea, câteva

¹⁵ Emanuel Ringelblum, *Notes from the Warsaw Ghetto*, edited by Jacob Sloan, New York: IBooks, Inc., 2006, p. 81.

¹⁶ Kassow, *op. cit.*, p. 227.

¹⁷ *Ibidem*, p. 239. Vezi de asemenea Czerniakow, *op. cit.*, pp. 225-270.

¹⁸ Unul dintre principalii contributori la acest proiect, Cecilia Slapakowa, considera că “femeile sunt o barieră în calea presiunilor ridicate de degradarea morală; ele ajută la păstrarea unor minime valori comunitar.” (Kassow, *op. cit.*,

dintre documentele din arhivă conțin relatări despre declinul moral al femeilor, mai ales acelea care întrețineau relații cu naziștii sau păreau indiferente la suferința copiilor care mureau de foame în ghetou:

Mai mult - și acest lucru nu este, Doamne ferește, parte a unei campanii de insulte la adresa tuturor femeilor evreice – am văzut următoarea scenă cu ochii mei. Lângă o vitrină care conținea diverse prăjituri, vinuri, lichioruri, struguri și alte delicatese, era întins cadavrul unui evreu de vreo treizeci de ani. Cadavrul era gol. Era o scenă total ironică...cu toate acestea, acest lucru nu le împiedica pe doamnele elegante să pășească peste cadavru pentru a intra în magazin și după aceea pentru a ieși cu brațele încărcate de pachete cu bunătăți din care, dacă doar o mică parte ar fi fost dată celor flămânzi, acest evreu nu ar fi murit de foame¹⁹.

Pe lângă studiile dedicate femeilor, arhiva include și documente care prezintă cu acuratețe viața din ghetou, descriind în mod impresionist imaginile, suntele, detalii legate de îmbrăcăminte, etc.²⁰. Astfel de detalii ocupă un loc important în două binecunoscute reprezentări cinematografice, mini-seria de televiziune *Uprising*, regizată de Jon Avnet în 2001 și filmul *Pianistul*, regizat de Roman Polanski în 2002, o adaptare a memoriilor cunoscutului pianist evreu polonez Wladyslaw Szpilman. În ambele filme, scenele de stradă care ne dezvăluie condițiile disperate de viață ale locuitorilor ghetoului sunt impresionante și prezintă similitudini: astfel de scene de stradă care prezintă ghetoul mizerabil și supraaglomerat, unde oameni

p. 243). În studiul său, autoarea prezintă numeroase relatări despre femei care au recurs la orice mijloace pentru a-și ajuta familiile să supraviețuiască, inclusiv acela de a deveni prostituate la dispoziția ofițerilor nașiști din ghetou.

¹⁹ Shimon Huberband, *Kiddush Hashem: Jewish Religious and Cultural Life during the Holocaust*, edited by Jeffrey Gurock and Robert Hirt, New York: Yeshiva University Press, 1987, p. 240.

²⁰ Ringelblum chiar a formulat câteva indicații foarte detaliate ale unui studiu despre viața cotidiană a ghetoului, intitulat "Strada". (Vezi Kassow, *op. cit.*, p. 252).

înebuniți de disperare, sărăcie și foame recurg la orice mijloace pentru a găsi ceva de mâncare, inclusiv furtul sau mâncatul de pe trotuar, sunt deosebit de impresionante și ne prezintă cu acuratețe condițiile de trai din ghetoul din Varșovia și arată pragul cel mai de jos al degradării umane; străzile sunt pline de cadavre dezbrăcate, pe care oamenii deveniți complet insensibili nici nu le mai observau, fiind exclusiv preocupați de ideea supraviețuirii de pe o zi pe alta. Aceeași aparentă lipsă de sensibilitate poate fi întâlnită și în jurnalul lui Czerniakow: președintele Judenrat-ului descrie ocazional astfel de scene sau relatează povestea de groază a unei mame care a mâncat din cadavrul copilului ei pe un ton detașat, de parcă ar relata scene banale de zi cu zi²¹. Printre documentele descoperite în arhiva Oneg Shabbat se găsesc patru eseuri care formează miezul studiului propus asupra imaginilor întâlnite pe străzile ghetoului; acestea sunt scrise de Stanislaw Rozycki și se intitulează „Strada”, „Acesta este ghetoul”, „Scenele Străzii” și „Cafenele”. Imaginile șocante descrise de Rozycki în scrierile sale sunt asemănătoare cu scenele impresionante din *Uprising* și *Pianistul*; Rozycki nu se dă în lături de la a prezenta în detaliu scene revoltătoare:

Comportament public îndrăzneț: cerșetorii și alți oameni sărmani își fac nevoile pe stradă: dacă nu pe Leszno, atunci pe Orla, dacă nu pe Karmelicka, atunci pe alte străzi lăturalnice. Adesea se pot observa femei, tinere sau bătrâne, care își desfac picioarele, își ridică juponul și își fac nevoile în public, fără să se rușineze să se uite direct în ochii trecătorilor. Copiii procedează la fel. Cerșetorii își expun adesea părțile intime. Fac acest lucru dinadins, pentru că vor să arate toate părțile corpului care sunt infectate, rănite sau umflate²².

Spre deosebire de reprezentarea sumbră din eseurile lui Rozycki, alte materiale din arhivă încearcă să prezinte o viziune

²¹ Czerniakow, *op. cit.*, p. 134.

²² Citat în Kassow, *op. cit.*, p. 254.

mai optimistă, prezentând strada ca pe un loc unde se pot observa rezistența în fața adversității și solidaritatea umană²³.

Un alt set de materiale incluse în arhivă, probabil cel mai dureros și emoționant, sunt documentele referitoare la suferința copiilor care mureau de foame în ghetou și care erau adesea forțați să se implice în activități periculoase, precum introducerea alimentelor aduse din dincolo de zidul ghetoului în interior (o scenă din *Pianistul* este relevantă în acest sens: într-o seară, întorcându-se acasă de la cafeneaua ghetoului, Wladyslaw Szpilman observă un copil care încearcă să aducă mâncare în ghetou; din păcate, copilul este prinși de naziștii de pe partea cealaltă a zidului și bătut cu sălbăticie; până când Szpilman reușește să îl tragă în interiorul ghetoului prin tunelul de sub zid, copilul este deja mort); în jurnalul lui Czerniakow, pasajele care descriu soarta copiilor sunt cele mai pline de emoție: de exemplu, în data de 14 iunie 1942, cu puțină vreme înainte de începerea deportărilor din ghetou, acesta scrie:

Am ordonat să fie aduși în grădina copii de la centrul de detenție organizat de *Ordnungsdienst*-ul local. Sunt ca niște

²³ Următorul pasaj, luat dintr-un raport anonim intitulat “Schife din ghetou”, este relevant în acest sens: “1. Un băiat foarte slab merge de-a lungul străzii Grzybowska. Merge aplecat, răscolește prin noroi cu mâna și își bagă în gură diverse lucruri. În noroi erau câteva miezuri de ceva ce ținea locul cafelei, făcute din grâu. Apoi, mai merge puțin și își bagă altceva în gură. Băiatul nu strigă, nu cerșește, pur și simplu merge, privind în jos, căutând ceva de mâncare. 2. Pe strada Karmelicka, un copil de aproape un an și jumătate stă pe o pernă. Stă așezat în liniște. La mică distanță, o fetiță stă în picioare, supraveghind copilul. Femei și bărbați trec prin preajma lor, nimeni nu le dă atenție; nimeni nu este interesat de cel mai tânăr cerșetor din ghetou. O micuță cereștoare trece pe lângă ei cu o bucată de pește uscat în mână...rupe o bucată din el și o bagă în gura copilului. Copilul o mănâncă lacom. 3. Pe drumul de la Orla spre Zamenhofa, am trecut pe lângă două cadavre acoperite cu hârtie, unul pe Orla, celălalt pe Karmelicka. 4. Pe strada Sienna la numărul 38 este un anunț al unui cerc de tineret postat la poartă. Este scris în poloneză. ‘Conducerea cercului de tineret le solicită tuturor membrilor să coopereze în Campania împotriva cerșetorilor. Orice membru care întâlnește un cerșetor pe scări sau la poartă trebuie să îl informeze că pomana se dă doar vinerea și că nu este nevoie să scotocească prin toată casa.’” (Citat în Joseph Kermish (ed.), “Daily Entries of Hersh Wasser”, în *Yad Vashem Studies*, vol. 15/1983, p. 78.

schelete vii, cerșetori ai străzii. Câțiva dintre ei au venit să mă viziteze la biroul comunității. Acești cetățeni în vârstă de 8 ani au discutat cu mine ca niște adulți. Mi-e rușine să recunosc că de mult nu am mai plâns atât de mult...Blestemați fie cei dintre noi care pot să mănânce și să bea, uitând de acești copii²⁴.

Ieșirea emoțională a lui Czerniakow este cu atât mai impresionantă cu cât, în acel moment, probabil că era extrem de îngrijorat de soarta unicului său fiu, Jas, care dispăruse din Lwow după atacul Germaniei naziste împotriva URSS din iunie 1941; el amintește de fiul său doar de două ori și își dă frâu liber sentimentelor într-o însemnare din 13 februarie 1942, când observă dispariția cățelului său, Kikus: în acel moment, incapabil să se mai stăpânească, Czerniakow se întreabă: „Și unde este oare singurul meu fiu, Jas?”²⁵. Emanuel Ringelblum vorbește în termeni asemănători despre situația fără speranță a orfanilor din ghetou:

Cel mai îngrozitor lucru este să te uiți la copiii care îngheață de frig, copii cu picioarele goale, genunchii goi, hainele rupte, care stau în stradă și plâng. În această seară am auzit plânsul unui copil de vreo trei sau patru ani. Probabil că mâine dimineață îi vor găsi cadavrul. (Chiar și în octombrie) au fost găsite cadavrele a șaptesprezece copii pe scările unor clădiri distruse. Copiii înghețați de frig sunt ceva comun. Poliția ar trebui să deschidă un centru pe strada Nowolipie la nr. 20, unde să fie duși acești copii, dar între timp cadavrele copiilor și plânsul copiilor sunt constante ale ghetoului. Oamenii acoperă cadavrele copiilor cu afișe frumoase care anunță campania „Luna copiilor”, afișe cu deviza „Copiii noștri trebuie să trăiască: Copii sunt cea mai sfântă resursă a noastră!”²⁶.

²⁴ Czerniakow, *op. cit.*, Așa cum arată Raul Hilberg în Introducerea la jurnalul lui Czerniakow, “(acesta) scrie mult despre acești copii. Ei reprezentau pentru el un test relevant pentru întreaga sa structură instituțională. El vroia ca ei să rămână în ghetou și nu se dădea în lături de la orice effort pentru a avea grijă de cât mai mulți dintre ei.” (p. 59).

²⁵ *Ibidem*, p. 330.

²⁶ Ringelblum, *op. cit.*, p. 318.

Arhiva Oneg Shabbat a dorit să le ofere acestor copii posibilitatea de a-și face auzită vocea: materialele scoase la iveală conțin multe povestiri și desene făcute de copii în cadrul orelor de școală. Toate aceste materiale au fost îngropate în prima tranșă de materiale descoperite în 1946; cea de-a doua tranșă conține foarte puține materiale despre copii: dintre toți cei care trăiau în ghetou înainte de marea deportare din vara lui 1942, 99% muriseră fie în lagărele de exterminare, fie pieriseră din cauza foametei și a bolilor mai devreme de acest moment²⁷. Moartea din cauza înfometării era o ocurență comună nu doar în cazul copiilor; toate jurnalele menționate mai sus, scrise de cei care trăiau în ghetoul din Varșovia, precum și cele două filme la care am făcut referință, prezintă în detaliu eforturile zilnice de a găsi ceva de mâncare. Într-o însemnare scrisă în august 1941, Ringelblum se întreabă dacă evreii sunt capabili să supraviețuiască din punct de vedere economic: el se întreabă de ce atât de puțini evrei au atacat proviziunile de hrană, chiar în condițiile în care moartea prin înfometare era o posibilitate foarte reală. Istoricul încearcă de asemenea să ofere câteva răspunsuri: mulți dintre cei care mureau de foame erau refugiați din provinciile din jurul capitalei poloneze, având puține contacte și resurse; pentru ei, moartea prin înfometare era un proces lung și insidios, care îi răpea victimei orice resurse de voință și energie. Spre deosebire de aceștia, destul de mulți dintre evreii varșovieni au reușit să supraviețuiască profitând de noile oportunități economice oferite de economia subterană care supraviețuia în exclusivitate datorită permanentului flux de bunuri ilegale care ajungeau în ghetou²⁸. Ca o ironie a sorții, în lunile care au precedat marea deportare, existau semne că

²⁷ Prima tranșă de materiale din arhivă conține de asemenea și un număr semnificativ de monografii despre diverse shtetlele din Polonia, deoarece Ringelblum a considerat necesar să colecteze astfel de materiale care oferă informații despre o lume în pragul unei iminente distrugerii sau transformări radicale ca urmare a războiului. Pentru detalii despre aceste monografii, vezi Kassow, *op. cit.*, pp. 268-278. Multe dintre aceste documente conțin relatări ale unor martori oculari ai atrocităților naziste.

²⁸ Ringelblum, *op. cit.*, pp. 244-248.

eforturile încăpățănate ale evreilor de a supraviețui dădeau roade: economia ghetoului era mai stabilă, iar numărul lunar de morți scădea, în timp ce noi posibilități de angajare apăreau destul de des; între septembrie 1939 și iulie 1942, aproximativ 100.000 de evrei muriseră din cauza foamei și a bolilor, dar aproape 70% din populația totală a ghetoului era încă în viață²⁹.

Dar, așa cum bine se știe, planurile naziștilor în ceea ce îi privește pe evreii polonezi au luat o altă turnură după conferința de la Wannsee din ianuarie 1942 (un eveniment la care jurnalul lui Czerniakow face o referire oblică, atunci când acesta consemnează faptul că *Komissar*, Heinz Auerswald, oficialul nazist care era îndeplinea funcția de supervisor al ghetoului din Varșovia, a făcut o călătorie la Berlin în ianuarie 1942)³⁰, atunci când a fost luată decizia de a implementa Soluția Finală, respectiv exterminarea populației evreiești a Europei. Această decizie a reprezentat punctul culminant al proces relativ scurt care, în decursul a trei ani, a condus la ghetoizarea populației evreiești din toate teritoriile europene ocupate de naziști; primele semne ale intențiilor naziste au devenit evidente încă din toamna lui 1941, când Czerniakow a consemnat în jurnalul său faptul că oficialii naziști declaraseră că Varșovia nu era decât „un refugiu temporar pentru evrei”, în contextul unor „zvonuri alarmante despre soarta evreilor din Varșovia în primăvara care urma”³¹. Aceleși zvonuri au ajuns și la urechea unor membri ai arhivei Oneg Shabbat, prima dată sub forma unor rapoarte privitoare la masacrele puse la cale de naziști

²⁹ Așa cum arată Isral Gutman, “Populația ghetoului reușise să depășească ceea ce era mai rău. Cazurile de boli mortale începeau să scadă; elementele mai slabe ale populației căzuseră deja victimă bolilor; se creaseră mai multe surse de locuri de muncă și subzistență, iar speranța populației era că, în ciuda dificultăților, majoritatea va reuși să supraviețuiască războiului.” (*The Jews of Warsaw*, Bloomington: Indiana University Press, 1989, p. 65).

³⁰ Czerniakow, *op. cit.*, p. 314. Știm din surse istorice că Auerswald nu a participat la întâlnirea de la Wannsee, dar este plauzibil să asumăm că acesta a însoțit delegația nazistă care venea din regiunea Guvernământului General al Poloniei.

³¹ *Ibidem*, p. 268.

în teritoriile de est, ocupate inițial de URSS; astfel de zvonuri au fost tratate la început cu scepticism, însă Ringelblum a decis să cerceteze mai în detaliu această chestiune. Pe măsură ce tot mai multe relatări ale unor martori oculari ai crimelor din Ponar, Vilna, Troki, Landwarow și alte localități din est au început să sosească în ghetoul din Varșovia, prea puțini și-au dat seama că aceste acțiuni sunt parte a unui plan sistematic al naziștilor de a extermina întreaga populație evreiască a Europei³². Dar, în momentul în care un prizonier evadat din Chelmno, unde lucrase într-o unitate Sonderkommando care asistase la procesul de exterminare, a sosit la Varșovia la finele lui ianuarie 1942, îndoielile, cel puțin cele ale membrilor Oneg Shabbat, au fost pe de-a-ntregul risipite; acesta a oferit primele mărturii ale exterminărilor dintr-un lagăr al morții³³. În lumina unor astfel de vești, prioritățile arhivei s-au schimbat: acum, a devenit de o importanță crucială ca aceasta să documenteze procesul de exterminare prin colectarea cât mai multor informații despre uciderea în masă a evreilor și prin diseminarea lor utilizând canalele neoficiale poloneze. Oneg Shabbat a început publicarea unui buletin în idiș, *Mitylungen*, care tipărea vești despre exterminare; prima sa ediție a apărut în aprilie 1942 și conținea un raport detaliat al deportărilor din Lublin. Cu toate acestea, însemnările făcute de Czerniakow în jurnalul său în această perioadă erau mult mai puțin detaliate: el continuă să vorbească despre „mai multe zvonuri” privind relocalizări pe scară largă ale evreilor (în 16 februarie 1942); aceste zvonuri au devenit realitate în momentul în care 30.000 de evrei din Lwow au fost

³² Așa cum arată Samuel Kassow, printre primii care și-au dat seama că aceste acțiuni marceau începutul sfârșitului pentru evreii europeni s-au numărat liderii mișcării Hashomer Hatzair din ghetoul din Vilna; aceștia au fost de asemenea primii să facă apel la rezistență. (*Op. cit.*, p. 286). Inițial, în ghetoul din Varșovia, dintre liderii politici și activiști de aici, doar Yitzhak Zuckerman (care va fi ulterior una din figurile cheie ale revoltei din ghetoul din Varșovia din 1943) a părut să înțeleagă imediat esența acestor măsuri luate de naziști. (Vezi Yitzhak Zuckerman, Barbara Hashav, *A Surplus o Memory: Chronicle of the Warsaw Ghetto Uprising*, Berkeley: University of California Press, 1993, pp. 146-169).

³³ Kassow, *op. cit.*, pp. 287-291.

transportați spre o destinație necunoscută la 18 martie 1942; două săptămâni mai târziu, la 1 aprilie, 90% din populația ghetoului din Lublin a fost relocalizată spre o destinație la fel de misterioasă³⁴. Chaim Kaplan, în jurnalul său scris în ghetoul din Varșovia, descrie aceste evenimente pe un ton mult mai emoțional: „Tremurăm la auzul numelui Lublin. Mii de evrei au fost ridicați și duși – unde? Nimeni nu știe”³⁵. Este plauzibil să asumăm că Czerniakow știa mai mult despre aceste transporturi de populație decât menționează în jurnalul său, în care nu se întreabă niciodată unde au fost duși acești evrei; de-a lungul acestei perioade foarte tensionate, consemnările sale nu îi trădează temerile; notele sale sunt la fel de atent formulate ca întotdeauna: în cursul lunii mai 1942, el menționează constant „zvonuri persistente și alarmante” despre deportări, zvonuri care „aparent, nu erau lipsite de obiect”³⁶. Aceste zvonuri au devenit periculos de reale la 1 iulie 1942, când Czerniakow a aflat că aproximativ 70.000 de evrei varșovieni urmau să fie deportați; căutând asigurări din partea oficialilor nazști, el scrie că acele zvonuri erau, cel puțin până în acel moment, „fără teme”. Czerniakow nu a încercat niciun moment, în această perioadă, să verifice veridicitatea zvonurilor prin mijloacele limitate pe care le avea la dispoziție, sau să facă apel la rezistență, o atitudine împărțită de membrii Judenratului-, așa cum arată Raul Hilberg:

Veștile despre procesul de gazare (în Sobibor și Treblinka) au ajuns în ghetoul din Varșovia transmise din gură în gură, dar cei care se aflau în posesia unor astfel de vești chinuitoare, unii dintre ei funcționari mărunți ai Consiliului, nu au luat nicio măsură pentru a da alarma. Ei se temeau de consecințele unor încercări spontane de rezistență asupra comunității în ansamblul ei, și, așa cum spune și Czerniakow, se agățau de cele mai mici speranțe³⁷.

³⁴ Czerniakow, *op. cit.*, pp. 320-340.

³⁵ Chaim A. Kaplan, *Scroll of Agony: The Warsaw Diary of Chaim A. Kaplan*, foreword by Israel Guttman, translated and edited by Abraham I. Katsh, Bloomington: Indiana University Press, 1999, p. 176.

³⁶ Czerniakow, *op. cit.*, p. 353.

³⁷ Hilberg, *art. cit.*, în *ibidem*, p. 62.

În timp ce Czerniakow și membrii Consiliului întrețineau astfel de speranțe, membrii Oneg Shabbat au înțeles importanța de a informa restul lumii despre ceea ce întâmpla cu evreimea poloneză, sperând ceva diferit: că Alianții, odată informați, nu vor lăsa să piară un întreg popor. Ringelblum, Wasser și Gutkowski au pregătit un raport detaliat, intitulat „Iadul evreimii poloneze” în iunie 1942, raport care prezenta în detaliu evoluția politicilor naziste din 1939 și accentua faptul că exterminarea reprezenta ultima etapă a acestui proces³⁸:

Nimeni nu se poate autoamăgi. Dacă evenimentele continuă să se desfășoare așa cum au început, populația evreiască a Poloniei va înceta să existe. Chiar și cel mai numeros centru al evreimii din Guvernământul General, ghetoul din Varșovia, unde trăiesc patru sute de mii de evrei, va fi cel mai probabil lichidat. Doar o acțiune la scară internațională, o acțiune pe care germanii să o înțeleagă fără echivoc, îi poate salva pe evreii rămași de la distrugerea fizică totală. Dacă masele de evrei din Guvernământul General sunt încă în viață, acest lucru se datorează doar incredibilei rezistențe, vitalității și energii a evreilor, precum și dorinței lor de a fi eliberați cât mai curând posibil³⁹.

Acest raport a fost scos pe ascuns din Polonia la începutul verii 1942 și a ajuns în Marea Britanie; BBC a difuzat un raport despre crimele în masă din Polonia, urmat de altele similare și mai detaliate, în cursul lunii iunie 1942. Aceste rapoarte au reprezentat o adevărată rază de speranță pentru Ringelblum, care nota în jurnalul său: „Vineri, 26 iunie, a fost o zi foarte importantă pentru Oneg Shabbat. În această dimineață am auzit o emisiune radiofonică britanică despre evreii polonezi”⁴⁰. Cu toate acestea, în timpul în care Ringelblum făcea astfel de însemnări, ghetoul era supus unui val sporit de violențe naziste și de temeri privind iminentele deportări; în jurnalul său, Czerniakow vorbește cu

³⁸ Pentru detalii despre conținutul raportului, vezi Kassow, *op. cit.*, pp. 296-297.

³⁹ *Ibidem*, p. 297.

⁴⁰ Ringelblum, *op. cit.*, p. 376.

mândrie despre tăria de caracter a evreilor, care erau preocupați de treburile zilnice în ciuda acestor zvonuri îngrozitoare⁴¹; el însuși proceda la fel și încerca să ridice moralul populației prin organizarea de turnee de șah și festivaluri pentru copii. În momentul când a fost criticat pentru astfel de activități, el notează în jurnal că acest lucru i-a adus aminte de un film pe care îl văzuse, în care căpitanul unui vas care se scufunda a ordonat orchestrei să cânte jazz în timp ce nava se ducea la fundul apei⁴². Când temerile că o deportare era iminentă au devenit reale, în ajunul primei *Aktion* de proporții, în 23 iulie 1942, el i-a întrebat pe oficialii germani cât de fundamentate erau aceste temeri și a avut un oarecare sentiment de ușurare când aceștia au negat existența planurilor de deportare; în ziua următoare, i-au fost date instrucțiunile pentru deportare și a fost informat că nimeni, nici măcar sărmanii copii orfani, nu erau excluși. Ultima însemnare scrisă în jurnalul său, cu puțin timp înainte de a se sinucide, spune: „Este trei după amiaza. 4.000 sunt deja gata de plecare. Până la ore 6, trebuie să fie 6.000”⁴³. Sinuciderea lui Czerniakow

⁴¹ Cu toate acestea, un presentiment negativ era omniprezent: într-o însemnare din 16 iunie, 1942, Kaplan scria: “Ne așteaptă pe toți o catastrofă pregătită de naziști, care se vor răzbuna pe noi înainte de a suferi ei înșiși eșecul final. Exterminarea fizică a evreilor polonezi a început deja. Nu trece nicio î fără ca naziștii să nu pună la cale un masacru. Zvonurile care ajung aici din orașele de provincie sunt mai teribile decât suferințele lui Iov.” (*Op. cit.*, p. 254). În 22 iulie 1942, când devenise evident că evreii din Varșovia vor avea parte de aceeași soartă, acesta scrie: “Nu am puterea să țin stiloul în mână. Sunt sfâșiat, disperat. O întreagă comunitate de 400.000 de oameni, condamnată la exil.” (p. 256)

⁴² Czerniakow, *op. cit.*, pp. 360-363.

⁴³ *Ibidem*, p. 365. Pe lângă această însemnare, Czerniakow i-a lăsat o scrisoare soției sale, în care își explică gestul, spunând că nu îi poate “ucide pe copiii cu mâinile lui”. Notând sinuciderea lui Czerniakow în jurnalul său, Ringelblum consideră că aceasta a venit prea târziu și că era “un semn de slăbiciune” (*op. cit.*, p. 395), în timp ce Kaplan îi laudă gestul, pe care îl consideră un semn de demnitate umană. Astfel de considerații din partea lui Ringelblum îi trădează starea negativă de spirit, așa cum o fac și însemnările incomplete și mai degrabă incoerente pe care le-a făcut în jurnalul său în vara lui 1942.

este de asemenea printre evenimentele incluse în mini-seria de televiziune produsă în 2001, *Uprising*, unde președintele Judenratului joacă un rol destul de important în prima jumătate a filmului; filmul ne prezintă de asemenea și starea de spirit a ghetoului în ajunul mării deportări și primele încercări de rezistență împotriva naziștilor. Spre deosebire de acestea, episoade similare sunt prezentate într-o manieră evident mai puțin eroică în *Pianistul* lui Roman Polanski: a masă de oameni pașnici, resemnați, sunt adunați în piața din fața gării, așteptând să fie imbarcați spre destinația lor finală; orice încercare de rezistență pare inutilă și chiar și fratele lui Szpilman, Henryk, un personaj mult mai înclinat spre acțiune decât artistul Wladyslaw, stă așezat pe o valiză și citește (ce altceva?) *Neguțătorul din Veneția*.

Puși față în față cu posibilitatea anihilării totale, membrii arhivei Oneg Shabbat și-au dat seama că proiecte precum „Doi ani și jumătate” sunt, din păcate, lipsite de sens; de aceea, atenția lor s-a focalizat spre colectare a cât mai multor documente și dovezi despre birocrăția din spatele Soluției Finale, incluzând aici liste zilnice de deportați; în timpul scurtei perioade de calm din septembrie 1942, Ringelblum și colaboratorii săi au formulat câteva linii directoare pentru un studiu al mării deportări, studiu care însă a fost niciodată terminat⁴⁴. Ringelblum a considerat că era de asemenea foarte important să documenteze trecerea graduală de la un sentiment de disperare și lipsă de speranță la o hotărâre de nezdruccinat de a rezista în ciuda tuturor obstacolelor. Istoricul știa că, după toate aparențele, marea masă a populației evreiești nu va supraviețui războiului, astfel încât a încercat – fără folos – să intervină pe lângă liderii rezistenței (inclusiv Mordechai Anielewicz) și autoritățile din ghetou pentru a strânge bani cu scopul salvării câtorva membrii ai elitei intelectuale evreiești. Scrierile lui Ringelblum din aceasta perioadă (între sfârșitul lui 1942 și moartea sa, în martie 1944) au ca teme

⁴⁴ Câteva părți din acest studiu, inclusiv interviuri detaliate cu câțiva prizonieri care evadaseră din lagărul de la Treblinka, au supraviețuit. (Vezi Kassow, *op. cit.*, pp. 311-313).

principale trei dintre subiectele care prezentau un interes particular pentru istoric: moralitatea societății evreiești, chestiunea rezistenței evreiești și relațiile iudeo-poloneze. Dacă optimismul său privitor la fibra morală a populației evreiești era puternic la începutul războiului, acesta s-a diminuat treptat, în momentul în care a devenit evident că aceasta nu va supraviețui. Analizând această idee dificil de acceptat, Ringelblum s-a întrebat dacă nu cumva exista un element inerent istoriei evreiești care îi împiedica pe evrei să organizeze o rezistență armată; în viziunea sa, forma tradițională a rezistenței evreiești era *Kiddush ha-shem*, sanctificarea numelui lui Dumnezeu prin sacrificiu de sine, care era preferabil renunțării la credință. Cu toate acestea, el observă că vremurile făceau ca o astfel de rezistență să fie inutilă; era necesară o abordare nouă, *Kiddush ha-hayim*, sanctificarea vieții⁴⁵. În concepția lui Ringelblum, explicația pentru această lipsă de rezistență era dublă și contradictorie: pe de o parte, evreii doreau să își protejeze semenii de inevitabilele represalii germane dacă ar fi luat parte la acțiuni de rezistență; pe de alta, anii războiului marcase adânc comunitatea evreiască, făcându-i pe membrii acesteia incapabili de o rezistență semnificativă. Încercând să pună comportamentul pasiv al evreilor într-un context mai larg, Ringelblum nota că evreii au trebuit să facă față unui inamic inteligent și lipsit de milă care folosea o combinație eficientă de viclenie, fottă și surpriză; mai mult, germanii exploatau cu succes

⁴⁵ Cu privire la subiectul rezistenței evreiești, Ringelblum scria: “Evreii nu au rezistat niciunde; au mers pasiv spre moarte și au făcut acest lucru pentru a le permite altor evrei să rămână în viață. Pentru că fiecare evreu știa că a ridica o mână împotriva germanilor însemna punerea în pericol a evreilor din alt oraș sau poate chiar din altă țară. Din acest motiv, 300 de prizonieri de război s-au lăsat împușcați pe drumul de la Lublin la Biala, chiar dacă aceștia erau soldați care luptaseră cu curaj pentru libertatea Poloniei. A fi pasiv, a nu ridica mâna împotriva germanilor, acestea a devenit eroismul pasiv și neostentativ al evreului obișnuit. Acesta, se pare, a fost instinctual vital al maselor, ceea ce le spune tuturor că ar trebui să acționeze în acest fel și nu în altul. și nu cred că agitația sau propaganda sunt de vreun folos aici. Este imposibil de luptat cu instinctul maselor, tot ceea ce poți face este să te supui acestuia.” (*op. cit.*, pp. 410-411).

atât anumite diviziuni interne ale societății evreiești, transformându-i pe anumiți evrei în colaboratori, cât și dorința admirabilă de a-i proteja pe cei slabi și vulnerabili, care îi determina pe oameni să își însoțească părinții și copii spre moarte, împărtășindu-le soarta. Pe de altă parte, istoricul nu putea să nu observe că un indicator al eficienței luptei împotriva disperării era numărul relativ scăzut de sinucideri⁴⁶.

Ringelblum nu a putut observa și documenta revolta din ghetoul din Varșovia, punctul culminant al rezistenței armate, deoarece, la puțin timp după izbucnirea luptelor, în aprilie 1943, a fost trimis în lagărul de muncă forțată Trawniki, de unde a reușit să evadeze trei luni mai târziu. În ciuda acestui fapt, el a dedicat un întreg studiu chestiunii rezistenței armate evreiești, studiu scris în bunkerul Kryzia între august 1943 și martie 1944; o figură centrală a acestui studiu este cea a lui Mordechai Anielewicz, unul dintre liderii revoltei. Portretul lui Anielewicz creionat de istoric trădează atât mândrie, cât și remușcare: mândrie pentru prietenia dintre ei și pentru respectul pe care i-l purta liderului mișcării Hashomer Hatzair și remușcare pentru faptul că el și generația sa nu au putut face nimic pentru a sprijini rezistența armată; atunci când a aflat despre moartea lui Anielewicz în bunkerul de la Mila 18 în mai 1943, Ringelblum scria:

Astfel a murit unul dintre cei mai buni, cei mai nobili, care și-a dedicat întreaga viață spre a servi poporul evreu, protejării onoarei și demnității sale. Clasa muncitoare și-l va aminti drept cineva care, chiar de la început, a încercat să se pună în slujba revoluției mondiale și a primului stat proletar din lume⁴⁷.

Chestiunea rezistenței armate și figura lui Anielewicz ocupă un loc central în mini-seria *Uprising* a lui Jon Avnet, un film care a fost deopotrivă lăudat și criticat pentru reprezentarea evenimentelor care au condus la revolta din ghetoul din Varșovia, precum și a desfășurării evenimentelor pe parcursul luptelor

⁴⁶ *Ibidem*, p. 55.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 150.

propriu-zise. Miezul filmului este, fără îndoială, prezentarea eroicei rezistenței evreiești; cu toate acestea, intențiile regizorului sunt uneori înșelătoare, așa cum este cazul în zugrăvirea polonezilor care apar în film și a sprijinului acordat de aceștia revoltei⁴⁸. Aproape fără excepție, polonezii sunt prezentați drept antisemiți și profitori care par mai degrabă mulțumiți că naziștii îi ajută în a scăpa de evrei⁴⁹, o reprezentare oarecum similară celei făcute de Claude Lanzmann în documentarul său din 1985, *Shoah*, în care polonezii sunt zugrăviți într-o lumină exclusiv negativă⁵⁰. Prin contrast, reprezentarea polonezilor este evident diferită în *Pianistul* lui Polanski: protagonistul nu poate supraviețui fără ajutorul „bunilor polonezi” sau a „bunului german”. Revolta din ghetoul din Varșovia este de asemenea prezentă în fundalul acțiunii, spectatorului fiindu-i prezentată doar prin ochii lui Szpilman, de la distanța confortabilă oferită de ascunzătoarea sa: uitându-se de după draperii, eroul vede fumul ridicându-se din clădirile distruse, vede oameni în flăcări aruncându-se de pe acoperișuri și aude sunetul exploziilor, dar nu înțelege întreaga

⁴⁸ Dovezile istorice ne arată ca polonezii au acordat un sprijin foarte important revoltei prin asigurarea de arme și pregătire; câțiva membri ai rezistenței poloneze au luat parte la lupte și au murit alături de evrei.

⁴⁹ Una dintre cele mai controversate scene din film este aceea în care generalul nazist care supraveghea operațiunile de înăbușire a rezistenței își exprimă admirația rezervată pentru luptătorii evrei care “au rezistat mai mult decât întreaga Polonie”, o chestiune care este inexactă din punct de vedere istoric. Mai mult, încercarea de a scoate în evidență eroismul unui popor prin minimizarea eforturilor altuia este oarecum de prost-gust. Pe de altă parte, o altă scenă foarte criticată, cea în care o membră a rezistenței se refugiază într-o biserică catolică în timpul slujbei din duminica Paștelui în timp ce ghetoul ardea, iar fumul gros intra în biserică prin fereastra deschisă (ceea ce l-a determinat pe unul dintre băieții de altar să închidă fereastra pentru a împiedica fumul să intre) pare a avea rădăcini într-un eveniment real: unul dintre volumele de memorii scrise de un polonez conține un pasaj în care autorul se plânge din cauza “fumului iritant” care ajungea în apartamentul său dinspre ghetoul în flăcări. (Tych, *art. cit.*, în Zimmerman (ed.), *op. cit.*, p. 138).

⁵⁰ Regizorul francez a fost acuzat de un număr de ori de incitare la sentimente anti-poloneze.

dimensiune a ceea ce vede. În *Pianistul*, revolta evreilor este prezentată ca fiind o sursă de inspirație pentru polonezi, care le-au urmat exemplul și și-au organizat propria rezistență împotriva naziștilor în 1944.

Astfel de reprezentări ale eroismului evreiesc nu pot șterge însă amintirea faptului că majoritatea evreilor polonezi au fost exterminați în timpul Holocaustului. Perioada imediat următoare războiului a fost marcată de întoarcerea supraviețuitorilor la casele pe care le aveau înaintea războiului, unde au fost întâmpinați cu ostilitate de către polonezi. Relațiile dintre evrei și polonezi în prima decadă postbelică au fost caracterizate de tensiune și izbucniri periodice de violență, adesea sub formă de pogromuri. Primele valuri de violențe antisemite au izbucnit în martie și august 1945, motivația aparentă pentru uciderea a peste 100 de evrei fiind acuzația de omor ritual⁵¹. Pogromul de la Cracovia din august 1945, împreună cu pogromul de la Kielce din 1946, sunt cele mai grave incidente antisemite din perioada imediat următoare războiului, în aceste evenimente pierzându-și viața aproximativ 1500 de evrei⁵². Consecințele acestor evenimente au fost nefericite pentru populația evreiască din Polonia, și așa decimată de război: din cei aproximativ 250.000 supraviețuitori, 70.000 au ales să emigreze după pogromurile de la Kielce și Cracovia, în timp ce alți 28.000 au emigrat în Israel după proclamarea statalității. Comunitatea evreiască postbelică din Polonia a fost caracterizată de trei tendințe distincte: membrii acesteia au ales fie să rămână în țară, fie să emigreze (în special în Israel și Statele Unite ale Americii), fie să se asimileze și să renunțe la identitatea evreiască pentru a-și găsi un loc mai bun în societatea poloneză și a încerca să depășească ruptura dramatică cauzată de Holocaust. Renașterea vieții evreiești în Polonia după război a fost împiedicată și de

⁵¹ Anna Cicopek, "The Cracow Pogrom of August 1945. A Narrative Reconstruction", în Zimmerman (ed.), *op. cit.*, p. 222.

⁵² Natalia Aleksiu, "Jewish Responses to Antisemitism in Poland", în *ibidem*, p. 248.

preluarea puterii de către comuniști, în condițiile în care mulți dintre înalții oficiali ai noului regim erau evrei, fapt care nu a ajutat deloc la diminuarea sentimentelor anti-evreiești ale populației poloneze.

Astfel, speranțele exprimate de istorici precum Emanuel Ringelblum privind viitorul comunității evreiești în Polonia au fost în cele din urmă spulberate de eficiența cu care națiztii au aplicat Soluția Finală, precum și de faptul că mulți dintre supraviețuitorii au ales să părăsească o țară care acum nu mai reprezenta pentru ei altceva decât un imens cimitir.

Filmography:

Sboah (1985), directed by Claude Lanzmann

Uprising (2001), directed by Jon Avnet

The Pianist (2002), directed by Roman Polanski

Abstract: *No other Jewish community was more affected by the Nazi plan to annihilate European Jewry than the Polish one; since Poland was home to three million Jews before the war and also the site of unspeakable massacres, it is no surprise that many first-hand accounts of the destruction (in the form of diaries, letters, etc.) come from here. The present study tries to see how the Holocaust is reflected in some well-known such documents (Adam Czerniakow's Diary from the Warsaw Ghetto, Emanuel Ringelblum's notes preserved in the Oneg Shabbat archive, Chaim Kaplan's diary). In addition, a comparative analysis is done taking into consideration two films depicting events from the same period and location, Roman Polanski's celebrated film, *The Pianist*, and the American television mini-series directed by Jon Avnet, *Uprising*, both of which present the atmosphere and the desperate struggle for survival in the Warsaw Ghetto.*

Keywords: *Warsaw Ghetto, Holocaust, Adam Czerniakow, Emanuel Ringelblum, Holocaust diaries*

INTELECTUALII ȘI POLITICUL: DESPRE DESTINUL ISTORIC AL FILOSOFILOR EVREI DIN AUSTRIA LA SFÂRȘITUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Gabriel C. GHERASIM

În mod paradoxal, istoria filosofiei contemporane trece cu prea mare ușurință peste contribuțiile – unele dintre ele remarcabile – Cercului de gândire vienez¹. Și mai surprinzător este faptul că destinul istoric și politic al Cercului Vienez și al membrilor acestuia ocupă un loc aproape neglijabil în istoria politică a comunităților intelectuale evreiești în secolul XX. În cazul intelectualilor evrei care au alcătuit mișcarea informală cunoscută sub numele de Cercul de la Viena, absența unor relații consistente - chiar și în ordine biografică - despre istoria politică a acestei grupări intelectuale a primit o serie de răspunsuri a căror justificare poate părea legitimă la prima vedere: pe de o parte, reiese cu claritate faptul că din scrierile – de pildă – a patru intelectuali evrei austrieci lipsesc aproape cu desăvârșire considerații fie și sumare asupra frământărilor politice din Europa

¹ Acest fapt nu este caracteristic numai istoriilor contemporane comprehensive ale filosofiei; chiar și istoriile specializate sau tematice ale filosofiei omit în mod inexplicabil școala de gândire vieneză care s-a afirmat cu precădere în deceniile trei și patru ale secolului XX; nu este mai puțin adevărat că intelectualii Cercului vienez sunt încă prea puțin frecvențați datorită orientărilor lor accentuat științifice și, în consecință, dificultăților de receptare ce decurg de aici. Este totuși surprinzător faptul că nici măcar monumentalul Daniel H. Frank, Oliver Leaman (eds.), *History of Jewish Philosophy*, New York: Routledge, 1997, nu înregistrează deloc contribuțiile importante ale intelectualilor evrei la dezvoltarea gândirii filosofice, științifice, economice, etc. în secțiunea dedicată filosofiei contemporane (pp. 675-800).

interbelică și din timpul celui de-al doilea război mondial; nici măcar vasta corespondență dintre membrii mișcării nu pune în lumină astfel de considerații decât într-un mod cel mult evaziv; pe de altă parte, înțelegem de aici că destinul istoric și politic al membrilor cercului vienez se confundă până la indistinție cu destinul lor intelectual; aceasta înseamnă că o analiză riguroasă aplicată opțiunilor intelectuale ale fiecăruia dintre ei poate conduce – nu fără un anumit risc de a eșua în speculativism - la înțelegerea concepției lor asupra politicului, iar prezenta cercetare își propune să arunce o lumină asupra modului în care concepțiile lor teoretice reflectă reacții, fie și indirecte, la ordinea politicului. Prin urmare, mi se pare întemeiat să asum faptul că, în cazul intelectualilor evrei aparținători ai Cercului vienez, avem mai puțin de-a face cu o gândire a politicului cât cu o politică a gândirii; dacă adăugăm faptul că marea majoritate a membrilor reprezentativi ai Cercului a emigrat în perioada interbelică (în special în anii 1930), această stare de lucruri dezvăluie deopotrivă o inapetență dar și o luare de poziție în raport cu politicul și, ca atare, o absență a anvergurii politice a operei filosofice și/sau științifice. Excepția notabilă o constituie tânărul Neurath, care este extrem de activ din punct de vedere politic în perioada premergătoare constituirii Cercului vienez. Analiza opțiunilor intelectuale a celor patru intelectuali evrei începând cu perioada interbelică până în faza timpurie a războiului rece își propune să scoată la iveală atitudinea politică a fiecăruia pe urma unui exercițiu de decodificare a concepțiilor teoretico-științifice de care fiecare dintre ei s-a prevalat; prin urmare, patru teze centrale scrierilor celor patru intelectuali evrei stau măturie pentru descifrarea opțiunilor lor politice.

B. Dar, mai întâi, câteva considerații introductive despre istoria și activitatea Cercului vienez. Cât privește istoria sa oficială, majoritatea comentatorilor pornește de la ideea că activitatea Cercului acoperă în linii mari un deceniu, între 1924 și 1934, disoluția istorică a acestuia suvenind ca urmare a precipitării evenimentelor istorice și a incertitudinii politice din Austria

începând cu anul 1934. Anul 1934 nu coincide însă cu sfârșitul absolut al mișcării: alegând exilul, principalii reprezentanți ai grupării vor duce mai departe activitatea Cercului în cadrul unor instituții și organizații distincte care-și revendică însă orientările din bagajul de idei al Cercului Vienez. Cunoscut de asemenea sub denumirea de Școala pozitivismului logic, Cercul are de altfel și o așa-zisă preistorie, între 1907 și 1912²: într-o cafenea din Viena, fizicianul Philipp Frank, matematicianul Hans Hahn și economistul Otto von Neurath împărtășesc de comun acord o orientare profund antimetafizică și antiidealistă, luând de asemenea poziție împotriva lucrării lui Lenin din 1909, *Materialism și empirio-criticism*, care viza o încercare de respingere a ideilor lui Ernst Mach – principalul mentor al Cercului; alte surse de inspirație le-au constituit atomismul și rigorismul logic al lui Russell, fizica lui Einstein și filosofia de tinerețe a lui Wittgenstein din *Tractatus logico-philosophicus* (1921). Ideea adoptării titlaturii de “Cercul de la Viena” îi aparține lui Neurath, probabil cel mai activ și cel mai controversat membru al grupării. Manifestul programatic al mișcării apare în 1929 și îi este dedicat lui Moritz Schlick – personalitatea care a reușit să coaguleze în jurul său o serie de atitudini teoretice și orientări științifice susceptibile de a fi încorporate unui program intelectual comun. Manifestul ca atare insista pentru empirism în cunoaștere, pentru necesitatea analizei limbajului filosofic și a clarificării semnificațiilor sale, pentru apropierea dintre știință și filosofie, precum și pentru realizarea dezideratului unității științelor³. Publicat de membrii Societății Ernst Mach (o organizație informală care a funcționat în paralel cu Cercul de la Viena) sub titlatura de *Concepția științifică asupra*

² Michael Friedman, *Reconsidering Logical Positivism*, New York: Cambridge University Press, 1999, p. 147.

³ Nancy Cartwright, Jordi Cat, Lola Fleck, Thomas Uebel, *Otto Neurath: Philosophy Between Science and Politics*, New York: Cambridge University Press, 1996, pp. 76-84. Instructiv pentru elucidarea și critica obiectivelor teoretice ale școlii este, de asemenea, studiul semnat de către P.M.S. Hacker, „The Rise of Twentieth Analytic Philosophy”, în volumul Hans-Johann Glock (ed.), *The Rise of Analytic Philosophy*, Oxford: Blackwell Publishers, 1997, pp. 72-76.

lumii. *Cercul de la Viena*, manifestul este semnat de Schlick, Carnap, Hahn și Neurath. Dacă activitatea politică a membrilor Cercului este, precum am amintit, neglijabilă cu excepția perioadei de tinerețe a lui Neurath, activitatea științifică este în schimb una prolifică: șase congrese internaționale și publicații științifice de prestigiu în diverse centre universitare, în special americane; mișcarea începe prin a publica revista *Erkenntnis*, care, după aproape un deceniu de existență, intră în derivă în 1935, în condițiile destrămării organizației pe fondul contextului politic nefavorabil ce a cauzat emigrarea în bloc a membrilor mișcării; se spune că, cu excepția lui Victor Kraft, care se afla încă în Austria în perioada de după război, niciun nume de răsunet al Cercului nu se mai afla în Austria. Printre publicațiile care au dăinuit totuși dispariției revistei *Erkenntnis* se numără prestigioasele *Analysis* în Anglia, *Philosophy of Science* sau *Journal of Symbolic Logic*, apărute în perioada anilor 1935 în SUA⁴. În privința disoluției Cercului, opiniile sunt împărțite, fără a exista un acord magnanim în această privință: unii comentatori afirmă că acesta își încetează activitatea o dată cu asasinarea lui Schlick în 1936 pe treptele Universității din Viena, din rațiuni rămase încă incomplet elucidate; alții cad de acord asupra disoluției Cercului în 1945, o dată cu dispariția lui Neurath în urma unui atac de cord la data de 22 decembrie; alții (de pildă, epistemologul finlandez von Wright) consideră că spiritul cercului vienez se stinge o dată cu anunțul oficial al lui Kraft, care, în 1952, menționa ultima reuniune privată a Cercului⁵. Mișcarea Cercului vienez a impulsionat apariția altor orientări similare la Berlin în jurul fizicianului Hans Reichenbach, la

⁴ Herbert Feigl, „The Wiener Kreis in America”, în volumul Donald Fleming, Bernard Bailyn (eds.), *The Intellectual Migration. Europe and America 1930-1960*, Cambridge: Harvard University Press, 1969, pp. 630-673.

⁵ Juha Manninen, “Between the Vienna Circle and Ludwig Wittgenstein. The Philosophical Teachers of G.H. von Wright”, în vol. Juha Manninen, Friedrich Stadler (eds.), *The Vienna Circle in the Nordic Countries: Networks and Transformations of Logical Empiricism*, New York: Springer, 2010, pp. 66-67.

Varșovia sub îndrumarea logicianului Alfred Tarski, la Uppsala sau Copenhaga.

Câteva lucrări de dată recentă încearcă sinteze integratoare ale orientărilor și activității membrilor Cercului vienez: una dintre ele, publicată de către Deborah Cohen în 2007, se intitulează *Vienna in the Age of Uncertainty. Science, Liberalism and Private Life*; cercetătoarea argumentează pentru apariția gândirii probabiliste într-o epocă profund marcată de incertitudini și instabilități politice, referindu-se la opțiunea intelectualilor de reclusiune în sfera privată a intereselor lor prin opoziție cu exercitarea publică, interesată a activității lor științifice⁶; în plus, orientarea predominant liberală a intelectualilor vienezi în perioada interbelică este rezultatul nemulțumirii acestora față de dogmatismul de tip conservator și de relativismul revoluționarist⁷. O altă lucrare importantă, publicată de George Reisch în 2005, se intitulează *How the Cold War Transformed Philosophy of Science. To the Icy Slopes of Logic*; deși lucrarea lui Reisch tratează în mod preponderent perioada 1949-1959 a activității Cercului (nu în Viena, se înțelege), acesta consemnează totuși un fapt interesant: această perioadă coincide cu declinul aripii de stânga a mișcării și a proiectului unității științei menținut încă viu de către contribuțiile lui Frank după dispariția lui Neurath în 1945 și cu apariția unei aripi de dreapta care promovează ideea de abordare formalistă a filosofiei științei, proiect în care Feigl ar fi avut un rol determinant⁸. Același Reisch propune o interpretare politică a activității intelectuale a Cercului vienez: pe de o parte, avem de-a face cu un activism politic explicit în perioada vieneză a anilor 1920 până în 1935 și, mai apoi, în perioada de exil dintre 1935 și

⁶ Deborah R. Coen, *Vienna in the Age of Uncertainty. Science, Liberalism and Private Life*, Chicago: The University of Chicago Press, 2007, în original;

⁷ Donata Romizi, "Review of Deborah R. Coen *Vienna in the Age of Uncertainty. Science, Liberalism and Private Life*", în vol. Manninen, Stadler (eds.), *op. cit.*, pp. 305-306.

⁸ George A. Reisch, *How the Cold War transformed Philosophy of Science. To the Icy Slopes of Logic*, New York: Cambridge University Press, 2005, pp. 307-368.

1949; după debutul războiului rece, Reisch argumentează pentru înțelegerea activității Cercului vienez în termenii dezinteresului pentru politică și a unui scientism exclusivist; acest fapt este evident paradoxal, întrucât este greu de înțeles de ce membrii marcant ai cercului au ales soluția non-implicării politice într-o perioadă a relaxării și a posibilității mai largi de exprimare⁹.

Deși, în liniile sale generale, orientarea Cercului era una anistorică și viza impunerea ideii progresului cumulativ al teoriilor științifice¹⁰, nu este mai puțin adevărat că au existat întotdeauna în cadrul Cercului dezbateri metodologice și teoretice aprinse între două mari facțiuni: disputele intelectuale îi opuneau pe adepții fundamentaliști ai lui Moritz Schlick, care propuneau principiul verificaționismului teoriilor științifice, liniei de orientare grupată în jurul lui Neurath, care erau antifundamentalști, fiind în mod primordial preocupați de a da o fundamentare științifică relației empirice dintre fenomene și de a integra știința realităților fenomenale¹¹. Propun, în cele ce urmează, o schiță analitică a ideilor fundamentale pe care le-au împărtășit cei patru intelectuali evrei - în perioada interbelică și în perioada de după sfârșitul celui de-al doilea război mondial - drept posibilă cheie de înțelegere a orientării lor politice, într-o tentativă de a asuma că istoria politică poate fi reconstituită, la limită, prin cartografierea gândirii științifice¹².

⁹ *Ibidem*, p. XI-XII.

¹⁰ Rudolf Haller, "The First Vienna Circle", în vol. Thomas E. Uebel (ed.), *Rediscovering the Forgotten Vienna Circle. Austrian Studies on Otto Neurath and the Vienna Circle*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991, p. 96.

¹¹ Opțiunile intelectuale care au divizat activitatea membrilor cercului sunt ilustrate de mai mulți comentatori: a se vedea, de pildă, William M. Johnston, *Spiritul Vienei. O istorie intelectuală și socială 1848-1938*, Iași: Polirom, 2000, pp. 202-209; Cartwright et al., *op. cit.*, p. 80; Friedman, *op. cit.*, pp. 146, 150-151.

¹² Această asumție nu este ferită de primejdia raționamentului speculativ sau a deducțiilor pripite; dar, pe de altă parte, trebuie precizat faptul că tezele teoretice fundamentale ale fiecăruia dintre cei patru intelectuali evrei constituie tot atâtea pledoarii pentru deschiderea orizonturilor științelor dincolo de limitările lor moderne și tradiționale, fapt ce atestă liberalismul gândirii și refuzul dogmatismelor. Mai important însă, prezentul studiu ar trebui să

C. Otto von Neurath (1882-1945) și teza unității științei

În liniile sale generale, concepția sa a fost asimilată marxismului ideologic: adept al economiei non-bănești, activist politic marcant după primul război mondial și susținător înflăcărat al unității tuturor științelor, Neurath se opunea astfel unor accentuate tendințe metodologice vizibile în rândul membrilor Cercului, fiind un adept al cooperării globale și socializării depline și manifestând puternice înclinații antifundaționaliste și istoriciste. Scopul științei nu este legat de o căutare a certitudinii pe linie subiectivă, ci este îndreptat către surprinderea faptelor și evenimentelor publice, intersubiective. Dezideratul unității științelor pozitive îl apropie pe Neurath de o viziune de tip comunitarianist (în detrimentul individualismului), de o preferință pentru statistică (în detrimentul certitudinii interioare) și de cunoașterea pozitivă (în detrimentul filosofiei și metafizicii).

Dintre figurile marcante ale Cercului, Neurath este probabil personalitatea cel mai adânc implicată în evenimentele politice ale timpului; încă din timpul primului război mondial, după o serie de însărcinări pe linie economică în timp de război,

înfrunte următoarea obiecție: dată fiind absența unor atitudini politice explicite prin raportare la evenimentele timpului și dată fiind precaritatea informațiilor despre modul în care fiecare dintre acești intelectuali a înțeles să reacționeze la adresa persecuțiilor la care au fost supuse diverse comunități evreiești, cum este posibilă o descifrare a gândirii lor politice în contextul apartenenței lor la iudaism? Sugestia mea este aceea că cei patru intelectuali evrei la care prezentul studiu face referire nu au fost deloc privilegiați de contextul istorico-politic nefavorabil evreilor și că – chiar dacă nu au fost nevoiți să îndure atrocități sau nedreptăți flagrante – istoria oficială a Holocaustului ar trebui să arunce o lumină și asupra comunităților intelectuale evreiești ale timpului, aceasta în ordinea completitudinii demersului istoric ca atare. Cât despre absența tezelor cu conținut politic din scrierile lor, este oare complet nefondată încercarea de a desluși opțiunile lor politice din operele lor ca intelectuali? Răspunsurile la astfel de întrebări sunt, desigur, presărate cu incertitudini; este certă, însă, identitatea lor evreiască și consecințele nefaste ale acestei identități asupra destinului lor istoric.

ajunge în 1916 director al Muzeului Economiei pe timp de război din Leipzig. Anul 1917 îl găsește ca lector la Universitatea din Heidelberg, acesta fiind de altfel singurul an al carierei sale universitare. În timpul Revoluției Socialiste bavareze din 1918, a fost convins de colaboratorul său Wolfgang Schumann să se înscrie ca membru al Partidului Social-Democrat pentru a deveni mentorul economiei de tip socialist în cadrul formațiunii; în ciuda opoziției soției sale, acesta este primul pas al lui Neurath dinspre activitatea intelectuală propriu-zisă înspre activismul politic¹³. După declararea Republicii Bavareze Independente, la 8 noiembrie 1918, Neurath devine președintele administrației economice centrale din Munchen. După cum se știe, prima republică bavareză a sucombat după numai șase zile de existență, principalii artizani fiind arestați, în rândul acestora numărându-se și Neurath – arestat la 13 aprilie 1919¹⁴; a fost însă imediat eliberat și repus în funcție în timpul celei de-a doua Republici Sovietice Bavareze, la data de 16 aprilie; arestat din nou o lună mai târziu și acuzat de înaltă trădare, este eliberat pe cautiune la data de 27 iunie 1919, beneficiind de mărturiile favorabile din timpul procesului, care au infirmat în general interesul lui Neurath pentru politică. Percepția larg răspândită era aceea că Neurath nu era altceva decât un propagandist în serviciul concepției socialismului științific¹⁵. Martor la proces, Max Weber a declarat că Neurath nu era altceva decât un gânditor naiv, utopic, iar Otto Bauer îl considera un simplu inginer. În ciuda acestor mărturii favorabile, Neurath este găsit vinovat și condamnat – la 25 iulie 1919 – la închisoare pentru un an și jumătate. Execută pedeapsa numai parțial, fiind eliberat și deportat în Austria în urma intervenției lui Otto Bauer.

Ajuns în Austria, Neurath va frecventa în mod repetat întâlnirile Cercului vienez între 1919 și 1934, într-o perioadă în care Austria a traversat o fază socialistă. De la bun început,

¹³ Cartwright et al., *op. cit.*, p. 21.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 51-52.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 53-54.

Neurath va promova în cadrul Cercului mișcarea pentru unitatea științei. Pe de altă parte, atitudinea scientiștii a social-democrației vieneze îi este favorabilă lui Neurath, acesta fiind numit în 1920 ca secretar general al Institutului de Cercetare pentru Economie Socială. Cinci ani mai târziu, Neurath devine directorul Muzeului Economiei și Societății din Viena, prilej cu care propune o concepție a educației vizuale axată pe statistici în imagini. Această concepție a sa asupra educației a avut un larg ecou internațional, în 1931 Ambasada Sovietică invitându-l pe Neurath să inaugureze un muzeu similar la Moscova. În realitate, poziția lui Neurath față de regimul totalitar sovietic trebuie nuanțată: dacă până în 1937 Neurath a părut mai degrabă indiferent față de URSS, după Pactul dintre Hitler și Stalin, Neurath s-a dezis categoric de comunismul sovietic. După 1934, Neurath se va dedica până la sfârșitul vieții – a murit la 22 decembrie 1945, din cauza unui infarct – preocupărilor științifice, năzuind către o articulare mai precisă a concepțiilor sale despre economismul științific și metodologia științei.

Util în contextul prezentului studiu este raportul scris de către Neurath la 19 decembrie 1945, cu trei zile înainte de dispariția sa: acesta consemnează eforturile intelectuale de fundamentare a tezei unității științei, subliniind meritele unor membrii marcanți ai fostului Cerc vienez, printre care Feigl și Frank în SUA, Waismann în Anglia și accentuând asupra ideii că empirismul logic trebuie să contribuie la conjuncția dintre problemele științei și cele ale umanității în general. Neurath insistă, de asemenea, asupra imposibilității de a fundamenta științele pe baze intelectuale certe, criticând maniera în care o anumită direcție de gândire din interiorul Cercului vienez trata problemele științei (i.e., critica formalismului și fundamentarismului ca opusă dezideratului viziunii pluraliste în știință, al cărei susținător era Neurath)¹⁶. Cert este faptul că Neurath a fost

¹⁶ John F. O'Neill, "Pluralism and Economic Institutions", în vol. Elisabeth Nemeth, Stefan W. Schmitz, Thomas Uebel (eds.), *Otto Neurath's Economics in Context*, Vienna: Springer, 2007, pp. 77-100. Pluralismul viziunii sale s-ar opune

promotorul ideii de fundamentare a unui jargon universal care să exprime dezideratul mișcării pentru unitatea științei¹⁷; de altfel, Neurath a dezvoltat o viziune holistă asupra științei în general, insistând asupra lipsei de sens a limbajului filosofic în absența integrării acestuia în complexitatea realităților lumii. Într-o altă interpretare, Neurath apare drept dizident al Cercului vienez, opunându-se proiectului epistemologic avansat de Schlick sau Carnap și adoptând o viziune naturalistă non-standard¹⁸. Din toate acestea, reiese cu claritate faptul că Neurath a dorit deopotrivă liberalizarea și popularizarea limbajului științei, opunându-se tendințelor dogmatice și elitiste ale limbajului științific; în orice caz, Neurath apare drept apărător al unei ideologii pluraliste în știință, sensul ideologicului la Neurath nefiind acela de aservire a intereselor științei politicii.

Philipp Frank (1884 – 1966) și teza reabilitării filosofiei științei ca posibilitate de joncțiune a filosofiei cu știința

Fizician de excepție, popularizator al fizicii relativiste einsteininene, Frank admite posibilitatea înțelegerii filosofiei în sens ecumenic și propagandistic: în această lumină, filosofia ar putea traduce generalizările științei în considerente de ordin moral și politic¹⁹. Așa stând lucrurile, se poate vorbi deopotrivă despre ambiguitatea limbajului filosofic și despre posibilitatea pervertirii acestuia: în funcție de semnificațiile acordate limbajului filosofic

astfel interpretării pe linie marxistă a scrierilor sale și îndeosebi criticii lui Hayek, după care ideea planificării economice avansată de Neurath ar conduce la totalitarism. (Gunther Sandner, "Economy, Ideology and Culture: Otto Neurath's Approach to a Precarious Relationship", în *ibidem*, pp. 141-155).

¹⁷ Otto Neurath, *Economic Writings. Selections 1904-1945*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004, pp. 549-555.

¹⁸ Thomas E. Uebel, *Overcoming Logical Positivism from Within: The Emergence of Neurath's Naturalism in the Vienna Circle's Protocol Sentence Debate*, Amsterdam: Rodopi, 1992, pp. ix, 234-293, 177.

¹⁹ Philipp Frank, *Einstein: His Life and Times*, trad. din limba germană de George Rosen, New York: Alfred A. Knopf, 1947, p. 248.

în tentativa acestuia de a lămurii teoriile științifice, diverse tabere ideologice pot exploata limbajul filosofiei științei. Astfel, limbajul filosofiei științei nu mai poate fi considerat neutru din unghi ideologic, ci interesat și orientat. De pildă – argumentează Frank – interpretările idealiste date teoriilor științifice au condus la asimilarea limbajului științific de către extrema radicală fascistă, în vreme ce imagistica materialistă a limbajului științific a fost preponderent utilizată propagandistic de către regimul sovietic²⁰. Aceste asumptii ale omului de știință Philipp Frank pot fi asimilate încercării prezentului studiu, în sensul în care concepțiile intelectuale traduse în limbaj pot fi redade unei viziuni asupra politicului. În cazul lui Philipp Frank, se cuvine menționat faptul că acesta insistă că deformarea limbajului filosofic al științei este nocivă științei însăși; omul de știință evreu deplânge disputa metodologică în știința secolului al XIX-lea și divizarea arbitrară a științelor experimentale de cele umaniste. Filosofului evreu austriac îi apare cu necesitate complementaritatea dintre faptele științelor experimentale și principiile științelor teoretice: un sistem coerent de astfel de principii este necesar pentru înțelegerea științei și a relațiilor acesteia cu eticul, politicul sau religiosul. Filosofia științei – în viziunea lui Frank – devine condiția de posibilitate pentru realizarea unor astfel de conexiuni²¹.

Frank admite faptul că, pentru o înțelegere adecvată a teoriilor științifice, este necesară o deplasare de accent dinspre logicitate înspre caracterul pragmatic al acestora; aceasta înseamnă o mutație dinspre caracterul pur științific al teoriilor înspre componenta lor socială care se adresează simțului comun. În general, teoriile științifice pot fi validate dacă îndeplinesc cumulativ două condiții necesare: i) consistența logică și ii) adecvare la realitatea faptelor observabile²².

²⁰ *Ibidem*, p. 250.

²¹ *Idem*, *Philosophy of Science. The Link between Science and Philosophy*, Westport, CT.: Greenwood Press, 1974, pp. xiv-xv.

²² *Ibidem*, pp. 348-349. Criteriul adecvării este, în mod firesc, cel mai controversat: adecvarea a fost înțeleasă fie ca posibilitate de testare a teoriilor

În 1938, aflat la Harvard, Frank inițiază o mișcare, la care năzuia de altfel și Neurath, dedicată tentativei de a surprinde conexiunile istorice, filosofice și social-culturale ale științei; în acest sens, el va pune bazele Institutului pentru Unitatea Științei, care a funcționat pe lângă Harvard. După război, în 1950, Frank publică o carte despre relativitate, operând cu o distincție între relativismul din interiorul științei, pe care îl apără și relativismul din afara științei, rezultat din traducerea inadecvată a concepției științifice în termeni etici sau socio-culturali²³. De asemenea, după război, Frank fondează Institutul pentru Unificarea Științei în Boston, repunând în discuție dezideratul lui Neurath de a împlini un mai vechi ideal al iluminismului francez, acela de a redacta marea enciclopedie; noul proiect urma să se desfășoare sub egida Enciclopediei Internaționale a Științei Unificate.

Friedrich Waismann (1896 – 1959) și căutarea unor fundamente empirice pentru conexiunea dintre limbaj și realitate

Filosoful evreu austriac Friedrich Waismann este îndeobște recunoscut ca principalul mediator între Cercul vienez și filosoful austriac Ludwig Wittgenstein, care a participat doar sporadic la reuniunile Cercului, luând nu de puține ori în răspăr ideile dezbătute acolo. Cu sprijinul lui Moritz Schlick, Waismann va îndeplini funcția de bibliotecar al Facultății de Filosofie a Universității din Viena, în perioada dintre 1929 și 1936, în ciuda represiunilor la care erau supuși evreii în această perioadă. Dispariția lui Schlick în 1936 schimbă însă radical destinul lui Waismann: datorită climatului politic nefavorabil și a imposibilității de a obține un post academic în Austria, se refugiază la Cambridge,

în contexte determinate (i.e., rezistența acestora la tentative de falsificare repetată, în sensul lui Popper), fie care verificare empirică a acestora (i.e., pozitivism logic), fie în acord cu cel mai înalt grad de probabilitate (i.e., tezele lui Hans Reichenbach).

²³ Gerald Holton, "On Unity and Disunity in the Sciences: Variations of Ancient Themata", în vol. Manninen, Stadler (eds.), *op. cit.*, p. 253.

unde va termina o lucrare dedicată lui Schlick și intitulată *Logică, Limbaj, Filosofie* (1938); în această perioadă, disensiunile dintre Waismann și Wittgenstein vor fi tot mai acute, acestea conducând la plecarea lui Waismann la Oxford în 1939. Între timp, în 1937, Waismann îi solicită ajutorul lui Neurath pentru publicarea lucrării *Logică, Limbaj, Filosofie* la editura Springer în Olanda, însă debutul celui de-al doilea război mondial, în 1939, va distruge speranțele lui Waismann de a-și vedea lucrarea publicată. De altfel, cele mai importante lucrări ale sale vor apărea postum: *Principiile filosofiei limbajului* apare de abia în 1965, iar lucrarea *Wittgenstein și Cercul Vienei* apare în 1967. Încă din timpul vieții lui Schlick, au existat puternice presiuni pentru înlăturarea lui Waismann de către profesori germani naționaliști; în cadrul Cercului, Schlick propovăduia ideea toleranței și a comunităților umane fără frontiere, care a influențat de altfel și viziunea lui Waismann²⁴.

Întreaga perioadă a războiului îl va găsi pe Waismann la Oxford, acesta beneficiind de un ajutor financiar insuficient acordat de Societatea pentru Protecția Științelor și a Învățământului sau de către Comunitatea cercetătorilor refugiați, ducând în această perioadă un trai la limita subzistenței. În 1945, primește un post de lector în filosofia matematicii, creat special pentru el la Oxford, devenind conferențiar în 1950 și, mai târziu, titular în filosofia științei în 1955. Moare în 1959 la Oxford, după ce, patru ani mai devreme, primise distincția de membru al Academiei Britanice²⁵. Năzuințele sale ca intelectual se leagă de posibilitatea acceptării realismului propozițiilor științifice, de reducere a enunțurilor la experiență sau de posibilitatea de a traduce imagini ale realității în limbaj²⁶.

²⁴ Friedrich Stadler, "Aspects of the Social Background and Position of the Vienna Circle at the University of Vienna", în vol. Uebel (ed.), *op. cit.*, pp. 71-72.

²⁵ Gordon Baker, "Preface", în vol. Gordon Baker (ed.), *The Voices of Wittgenstein. The Vienna Circle. Ludwig Wittgenstein and Friedrich Waismann*, trad. de Gordon Baker et al., New York: Routledge, 2003, pp. xxi-xxii.

²⁶ Friedman, *op. cit.*, p. 148. Este, de asemenea, notabil liberalismul gândirii sale și refuzul dogmatismului, ambele atitudini fiind reflectate în tentativa sa de a apropia filosofia de procedurile științei (vezi Dagfinn Follesdal, "Analytic

Herbert Feigl (1902 – 1988) și teza identității dintre mental și corporal

Undeva, Feigl menționează în trecere coordonatele centrale ale activității Cercului vienez ce dezvăluie liberalismul și scientismul orientării, în detrimentul preocupării pentru contextul politic²⁷. Altundeva, Feigl asumă faptul că atitudinile teoretice represive și reduționismele produc inconsistențe logice insurmontabile²⁸. El propune o întoarcere la abordările de tip științific (inclusiv în problema raportului dintre mental și corporal), astfel încât atitudinea epistemologică asupra problemei să poată fi depășită, deși argumentele în favoarea respingerii reduționismelor pot fi avansate doar cu ajutorul analizei logice a limbajului epistemologic, ceea ce înseamnă că, de această dată, argumentarea ca atare este una filosofică²⁹. Dincolo de presupuziții teoretice, caracterul științific al unei probleme este dat de stipularea precisă a condițiilor de adevăr ale acesteia: deci, nu adeviziunea de tip speculativ la problemă este conduita acceptabilă în știință, ci posibilitatea de verificare a adevărilor teoretice în context empiric³⁰. Empirismul logic devenea astfel caracteristica noii orientări în filosofia științei, iar această orientare va rămâne preocuparea de căpătâi a lui Feigl dincolo de disoluția Cercului vienez, în perioada în care

Philosophy: What Is It and Why Should One Engage in It?”, în vol. Glock, *op. cit.* p. 8).

²⁷ Herbert Feigl, “Some Major Issues and Developments in the Philosophy of Science of Logical Empiricism”, în vol. Herbert Feigl, Michael Scriven (eds.), *The Foundations of Science and the Concepts of Psychology and Psychoanalysis*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1956, pp. 3-35). Pentru o mai largă ilustrare a concepției lui Feigl, a se vedea volumul colectiv Paul Feyerabend, Grover Maxwell (eds.), *Mind, Matter and Method. Essays in Philosophy and Science in Honor of Herbert Feigl*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1966.

²⁸ *Idem*, *The Mental and the Physical*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1967, pp. 3-4.

²⁹ *Ibidem*, p. 13. Feigl sugerează că argumentarea filosofică este condiția necesară pentru posibilitatea adoptării conduitei științifice.

³⁰ *Ibidem*, p. 28.

Feigl este directorul Centrului Minnesota de Filosofie a Științei, care prelungește spiritul Cercului vienez; Centrul este înființat în toamna lui 1953 de către Feigl, filosoful evreu austriac adoptând cu predilecție în această perioadă poziția realismului filosofic pentru o mai bună înțelegere a problemelor științei.

Anterior, alături de Waismann, Feigl a fost considerat fondatorul Cercului vienez, întrucât, la inițiativa celor doi, Schlick va inaugura dezbaterile oficiale ale Cercului începând cu anul 1924, în cadrul unor întâlniri săptămânale ce se petreceau cu regularitate în fiecare seară de joi. Feigl va participa aproape neîntrerupt la dezbaterile Cercului până la emigrarea sa în 1930, când beneficiază de o bursă Rockefeller; în 1931-32, este lector la State University of Iowa, în 1933 este profesor asistent, iar din 1938, profesor asociat; în 1940, beneficiază de o a doua bursă Rockefeller și acceptă poziția de profesor de filosofie la Universitatea Minnesota. Până la emigrarea sa, Schlick l-a avertizat în nenumărate rânduri pe Feigl că, datorită apartenenței sale la iudaism și a faptului că era membru al Cercului, avea mici șanse de a ocupa un post academic în Austria. În linii mari, realismul său filosofic se opune formalismului logicist, iar această atitudine științifică a avut o contribuție importantă asupra popularizării faptelor științei: așadar, o aceeași viziune liberală și pluralistă a dominat gândirea științifică a filosofului evreu austriac Herbert Feigl.

D. În locul unor remarci concludente, avansează – rându pe rând – o mențiune, o interogație și o sugestie. Mai întâi, menționează faptul că scriitura istorică nu este – precum în mod neechivoc au arătat diverse cercetări de metodologie istorică – exclusiv un model hagiografic atașat istoriei politice oficiale, evenimentiale, socio-economice, ș.a.m.d. Numeroși istorici au extins cercetarea istorică dincolo de limitele-i tradiționale pozitiviste, înspre abordări în registrul istoriei intelectuale sau a istoriei mentalităților. Succinct, istoria politică poate fi o instanțiere a istoriei culturii și științelor.

Dacă așa stau lucrurile, avansează următoarea întrebare, de această dată cu strictă referire la prezentul studiu: cum se face că membrii fără apartenență evreiască ai Cercului (i.e., cazul Schlick – personaj central al mișcării, asasinat probabil din rațiuni politice în 1936 datorită opoziției sale la ideologia naționalismului german³¹; cazul Carnap – personaj în legătură cu care au ieșit recent la iveală documente ale FBI privind activitatea sa politică din perioada de după exil, ș.a.m.d.) fac astăzi obiectul unor cercetări de istorie politică, iar intelectualii evrei ai Cercului vienez au părut să sufere de o cecitate surprinzătoare prin raportare la ordinea politică a perioadei interbelice, fiind ignorați în consecință de istoria politică? Ca notă de subsol, în ce măsură pot fi încorporați intelectualii evrei vienezii unei istorii comprehensive a comunităților evreiești central-europene, independent de apartenența lor la comunitatea științifică mondială? Altfel spus, este oare posibilă o istorie a intelectualității evreiești vieneze din perspectiva istoriei politice prin excelență?

Răspunsuri certe la astfel de interogații sunt, fără îndoială, dificil de formulat. Totuși, sugerez faptul că, dacă astfel de întreprinderi sunt posibile, atunci istoriografia politică (în sensul semnificației pozitivistice a termenului) se vede nevoită să acroșeze date pe care i le furnizează destinul intelectual al subiecților umani supuși cercetărilor istorice (i.e., în cazul de față, avem de-a face cu destinul intelectualilor evrei membrii ai Cercului vienez în perioada interbelică). Sugestive, așadar, pot fi socotite idealurile universaliste, pacifiste și liberale pe care aceștia le împărtășesc în baza unui program științific comun. Cât despre modelul de inteliecție și procedura de urmat, prezentul studiu are, într-un anume sens, forța unui exemplu și reprezintă o invitație adresată reflecției asupra acestei chestiuni cu relevanță nu numai teoretico-științifică, ci și istorică.

³¹ Peter Kampits, *Între aparență și realitate. O istorie a filosofiei austriece*, București: Humanitas, 1999, pp. 211-226.

INTELLECTUALS AND POLITICS: ON THE HISTORICAL FATE OF THE JEWISH PHILOSOPHERS FROM AUSTRIA AT THE END OF THE SECOND WORLD WAR

Abstract. *The present paper focuses on a particular community that occupies an important place in the cultural history of Central Europe in the inter-war period and beyond; this community does not commonly falls within the scope of historiographical research, in the sense that it does not designate a community with a precise social and historical determination within a precisely established time and space, if one is to consider these as historical characteristics of human communities. This does not mean, however, that this is an unusual community in recent European history: an intellectual community should be considered as such precisely because one assumes the existence of a common political and intellectual programme. Therefore, the present paper is built around the intellectuals belonging to the Viennese Circle beginning with the year 1924. Many of its prominent members were Jews: among them, the economist Otto Neurath, the physicist Philipp Frank, the philosopher Friedrich Waismann or the philosopher of science Herbert Feigl; their contribution is particularly valuable in the larger context of the 20th century logical positivism and analytical philosophy.*

Keywords: *intellectuals, politics, jewish philosophers, austria, world war two.*

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA SITUAȚIA EVREILOR DIN UNGARIA LA SFÂRȘITUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Anca OLTEAN

Ferenc Fejtő, în cartea sa *Magyarság, zsidóság (Maghiarime, Evreime)*, arată că evreii maghiari care s-au reîntors din deportare au fost în jur de 160 000 – 190 000¹. Conform datelor furnizate de Tamas Stark, despre evreii reîntorși din deportare în Ungaria, se arată că înainte de 30 Aprilie 1945 s-au reîntors 9000 de evrei, în timp ce pentru totalul anului 1945, s-au reîntors 82.144 de evrei. În 1946, cei reîntorși, conform datelor sale, au fost 1187. Totalul combinat pentru anii 1946 și 1945 a fost de 83 331².

Conform lui Tamás Stark numărul ipotetic al evreilor maghiari la eliberare x 1000, este redat în tabelul de mai jos. Vedem că totalul evreilor la eliberare pentru Ungaria de astăzi a fost de 185.000 de oameni, în timp ce evreii aflați sub administrație maghiară pentru Ungaria cu suprafața din timpul războiului care au supraviețuit a fost de 224 000³.

¹ Fejtő Ferenc, *Magyarság, zsidóság*, Budapest, 2000, p. 282.

² Tamás Stark, *Hungarian Jews during the Holocaust and after the second world war, 1939-1949: A statistical review*, East European Monographs, Boulder, distributed by Columbia University Press, New York, 2000, p. 79.

³ *Idem*, *Hungarian Jewry during the Holocaust and after liberation in Proceedings of the Eleventh World Congress of Jewish Studies*, Division B, The history of the Jewish People, volume III, Modern Times, Jerusalem 1994, p. 250.

**Tabelul 1. Numărul ipotetic al evreilor maghiari la eliberare
x 1000**

Numărul ipotetic al evreilor maghiari la eliberare x 1000								
	Budapesta	Provincii	Totalul în teritoriile prezente	Regiunea Sub-Carpatica	Transilvania de Nord	Teritorii din Nord	Teritorii din Sud	Totalul pentru Ungaria din timpul războiului
Populatia evreiasca dupa deportare	217	57	274	19	13	11	4	321
Oameni pierduti în timpul muncii fortate, impreuna cu cei omorâți sau deportați în timpul lui Szálasi si emigrantii	67	22	89	2	2	3	1	97
Populatia la eliberare	150	35	185	17	17	8	3	224

Sursă: Tamás Stark, *Hungarian Jewry during the Holocaust and after liberation* in *Proceedings of the Eleventh World Congress of Jewish Studies*, Division B, The history of the Jewish People, volume III, Modern Times, Jerusalem 1994, p. 250.

Evreii reîntorși au ales cu precădere asimilarea în noul stat maghiar. Ei au suferit traume mult mai profunde decât evreii aflați sub administrație românească. Este greu de înțeles de ce evreii maghiari au ales să se asimileze în statul creat de comuniști când au suferit atât de mult.

**Tabelul 2. Numărul estimat de evrei maghiari în 1945-1946
x 1000**

Numărul estimat de evrei în 1945- 1946 x 1000						
	Totalul pt teritoriile prezente	Regiunea Sub-Carpatică	Transilvania de Nord	Teritoriile din Nord	Teritoriile din Sud	Totalul pt Ungaria din timpul războiului
Numarul de evrei eliberati	185	17	11	8	3	224
Numarul de evrei reintorsi	85	18	30	7	1.5	141
Suma per total	270	35	41	15	4.5	365

Sursă: Tamás Stark, *Hungarian Jewry during the Holocaust and after liberation in Proceedings of the Eleventh World Congress of Jewish Studies*, Division B, The history of the Jewish People, volume III, Modern Times, Jerusalem 1994, p. 250.

Asimilarea evreilor s-a produs prin schimbarea numelui, căsătorii mixte sau creștinare. Astfel, pentru evreii din Budapesta, conform bisericilor care i-au primit, 5521 de evrei s-au creștinat în 1944 sau 3385 de evrei s-au creștinat în 1944 conform datelor Comunităților evreiești, în timp ce în 1945, 388 de evrei s-au creștinat conform bisericilor care i-au primit sau 261 conform datelor Comunităților evreiești⁴. Viktor Karády arată că într-un număr mai mic s-au creștinat evrei și în perioada interbelică și în perioada războiului⁵.

La sfârșitul războiului, populația evreiască trăia în condiții de sărăcie, teamă și mizerie. Ei nu aveau hrană

⁴ Viktor Karady Apud Tamás Stark, *Hungarian Jews during the Holocaust and after the second world war, 1939-1949: A statistical review*, East European Monographs, Boulder, distributed by Columbia University Press, New York, 2000, p. 84.

⁵ *Ibidem*.

suficientă și suficient adăpost. Numărul copiilor evrei după Holocaust a fost foarte mic și pe ei i-a afectat cel mai tare lipsa alimentelor și vestimentației. În Ungaria, numărul copiilor evrei sub 14 ani era de 7.712⁶. Organizația internațională Joint Distribution Committee a venit în întâmpinarea nevoilor de mâncare și medicamente a evreilor din statele comuniste. Spre exemplu, Joint a cheltuit peste 10 milioane de dolari în Ungaria în timpul primului an de război. Au fost ajutați de către Joint peste 200 000 de evrei în România, 120 000 în Ungaria, 65 000 în Polonia și 42 000 în Austria⁷.

După război, situația evreilor din Ungaria a fost precară. Au dispărut comunități din provincie, iar cei reînțorși și-au găsit locuințele ocupate⁸. În 1947, Joint Distribution Committee înregistra 263 de comunități evreiești în Ungaria, un număr care până în 1980 s-a redus la 75⁹. Conducătorii comunităților și rabinii care au supraviețuit Holocaustului au ajutat la reorganizarea comunităților.

Și în Ungaria, ca și în România s-au constituit, după război, organizații evreiești. O organizație evreiască care era și sionistă care a existat în Ungaria după război a fost Pirche Agudat Jisrael. Orbán Ferenc¹⁰ îl citează pe conducătorul acestei organizații, Groszberg Slomo care descrie în memoriile sale câteva din activitățile care se desfășurau în cadrul acestei organizații. Astfel, exista un cămin de băieți cu sală de lectură și o grădiniță pentru copii mici. Cu ajutorul Jointului, se organizau vacanțe pentru copii. S-au organizat și o școală pentru copii, iar căminul de zi al copiilor a fost transferat la Csorna.

⁶ Bernard Wasserstein, *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, Hamish Hamilton Ltd, Great Britain, 1996, p. 36.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, p.581

⁹ *Ibidem*, p. 586.

¹⁰ Orbán Ferenc, *Istoria evreimii ortodoxe din Ungaria*, editura Makkabi, Budapesta, 2006, p. 80.

O problemă importantă a timpului a fost chestiunea proprietății evreiești abordată și de Steven Roth¹¹. Prin decretul 200/ 1945 M.E. din 17 martie 1945 s-au considerat confiscările din perioada fascistă injuste și s-au declarat nule deprivările de drepturi. Proprietatea agricolă și horticolă, afirmă Roth, nu s-a restituit dacă ea intra sub incidența reformei agrare și a naționalizării pământului. Roth arată că alte bunuri nu au putut fi recuperate ca bunurile mobile, echipamentele, stocurile fabricilor evreiești și magazinele au fost distruse, depozitele în bani și-au pierdut valoarea în urma inflației bunurile confiscate de naziști nu au fost retrocedate niciodată. La 15 noiembrie 1946 s-a creat un Fond Național de Reabilitare Evreiesc care moșteneau averile celor morți în Holocaust și care nu intrau sub incidența legilor menționate mai sus. Pentru comparație, de la Comunitatea Evreiască din Oradea, avem informația că, și în România, averile celor dispăruți în Holocaust erau preluate de un asemenea Fond. Multe locuințe au intrat sub administrarea acestui fond în România, dar au existat și excepții. În Cehoslovacia, averile celor dispăruți au intrat în proprietatea statului, prin urmare și o mare parte a proprietății evreiești.

În lucrarea *The Jews in the Soviet Satellites*, autorii Peter, Meyer; Bernard, Weinryb; Eugene, Duschinsky; Nicolas, Sylvain¹², este abordată problema restituției proprietății evreiești în Ungaria și România. În Ungaria, evreii reîntorși din lagărele de concentrare și-au găsit locuințele ocupate de către favorizații regimului nazist, proprietatea distrusă, magazinele jefuite¹³. În ciuda situației precare, cei mai mulți evrei din Ungaria nu erau sioniști și au decis să rămână în

¹¹ Stephen J. Roth, „Indemnification of Hungarian Victims of Nazism: An Overview” in Randolph L. Braham and Attila Pók (Ed), *The Holocaust in Hungary. Fifty years later*, Columbia University Press, 1997, p. 733-753.

¹² Peter Meyer, Bernard D. Weinryb, Eugene Duschinsky, Nicolas Sylvain, *The Jews in the Soviet Satellites*, Syracuse University Press, 1953.

¹³ *Ibidem*, p. 402.

Ungaria, mai ales că, imediat după război, guvernul comunist promitea să mențină proprietatea privată. Pământul nu s-a reîntors la proprietarii evrei, doar proprietățile mai mici de 100 de pogoane. Lozinca comunistă era că pământul este al celui ce-l lucrează și se considera că evreii nu s-au implicat niciodată în munca pământului¹⁴. Evreii au întâmpinat în Ungaria dificultăți și cu restituirea apartamentelor din orașe care au fost înainte ale naziștilor maghiari și pe care noul regim încerca să îi atragă.

După 1945 și pentru scurt timp a fost posibilă emigrarea. Dar și aici, ca și în România, liderii sioniști au fost persecutați și întemnițați. Raphael Patai arată că, între 1945-1947, au părăsit Ungaria între o treime și un sfert din evreii maghiari care au supraviețuit în Ungaria, 28 000 în Israel care, împreună cu cei emigrați în Europa de Vest și peste mări au emigrat în total 56 000 de evrei¹⁵. După Gyurgyák János, între anii 1945-1947 aproximativ 60 000 de evrei maghiari au ales calea emigrării¹⁶.

Religia a fost exclusă din educația școlară, iar școlile evreiești au intrat în proprietatea statului. Antisemitismul maghiar nu s-a terminat odată cu Holocaustul. Ca și în Polonia, în Ungaria, antisemitismul a ajuns până la nivelul de pogrom. În mai 1946, în localitatea maghiară Kunmadaras a avut loc o acțiune antisemită. Evreii au fost acuzați de omor ritual. 2 evrei au fost uciși, iar 18 răniți¹⁷. La Miskolc a avut loc o altă acțiune antisemită unde liderul comunist Mátyas Rákosi a cerut moartea comercianților evrei care activau pe piața neagră¹⁸.

În ceea ce privește aderarea evreilor la comunism, explicațiile sunt complexe. O explicație ar fi că evreii nu au

¹⁴ *Ibidem*, p. 404.

¹⁵ Raphael Patai, *The Jews of Hungary. History, culture, psychology*, Wayne State University Press, Detroit, 1996, p. 597.

¹⁶ Gyurgyák János, *op.cit.*, p. 586.

¹⁷ Raphael Patai, *op.cit.*

¹⁸ *Ibidem*.

perceput prezența Armatei Roșii în Ungaria ca pe un lucru negativ, dimpotrivă pentru ei prezența ei a fost un factor care a determinat oprirea deportărilor. O altă explicație a aderării evreilor la comunism ar fi că noul sistem le oferea evreilor șansa de a se integra după ce în perioada interbelică se confruntaseră cu un anti-Semitism în creștere care a culminat cu Holocaustul. Au fost și evrei care au devenit membrii ai înaltei nomenclaturi comuniste și au fost atât de duri încât unii au considerat că era vorba de o răzbunare a evreilor împotriva ne-evreilor. Un alt element, ar fi că, așa cum arată Ferenc Fejto, evreii erau mai educați decât maghiarii și au putut să preia slujbele din administrația de stat¹⁹. Fiindcă nu erau elemente compromise în regimul fascist, ei erau o sursă importantă de racolare pentru comuniști²⁰.

Victor, Karady, în studiul „Les Juifs, la modernité et la tentation communiste. Esquisse d'une problématique d'histoire sociale”²¹ încearcă să explice de ce evreii au optat pentru comunism după război. Autorul încearcă să explice această adeziune prin caracterul său de modernitate, prin atracția evreilor pentru situația de a se desprinde de trecut, de a se îndepărta de iudaismul moștenit. Laicitatea, ateismul științific al comunismului, colectivismul au fost alte elemente de atracție pentru evrei²². Cu alte cuvinte, comunismul oferea evreilor șansa unei vieți noi.

În studiul lui Arieh J. Kochavi, *British Diplomats and the Jews in Poland, Romania and Hungary during the communist takeovers* se arată că la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, cu excepția URSS, mai existau comunități importante de evrei și

¹⁹ Ferenc Fejto, *op.cit.*

²⁰ *Ibidem*, p.283.

²¹ Victor, Karady, „Les Juifs, la modernité et la tentation communiste. Esquisse d'une problématique d'histoire sociale” in Nicolas Bauquet et François Bocholier (dir), *Le communisme et les élites en Europe Centrale, Paris*, Presses Universitaires de France, 2006, p. 85 – 105.

²² *Ibidem*, p. 104-105.

în alte state ale blocului sovietic ca România, Polonia și Ungaria²³. Articolul lui Kochavi descrie situația evreilor din cele trei țări între anii 1945-1947 reflectată în rapoartele unor diplomați britanici, cum Marea Britanie încerca să stăvilească un posibil val emigraționist venit din aceste țări. În 1945, mai mult de 100 000 de evrei se înregistraseră la București cu intenția de a emigra în Palestina, aceștia fiind încurajați și de Crucea Roșie²⁴. În Ungaria, evreilor care s-au reîntors din lagărele de concentrare și s-au întors acasă le-a fost imposibil să își reorganizeze viața comunitară și religioasă. Acest lucru i-a motivat pe sioniști să încerce să emigreze în Palestina²⁵. Mai mulți evrei se regăseau în viața politică maghiară: Matyas Rakosi, important lider al Partidului Comunist, Erno Gero, ministru al Transporturilor, Josef Revai, un jurnalist prestigios, Zoltan Vas, primar al Budapestei²⁶.

Pentru perioada care a urmat sfârșitului războiului, Raphael Patai abordează problema emigrației evreiești din Ungaria. Această problemă era una importantă, întrucât evreii maghiari au avut foarte mult de suferit în urma fascismului și a colaborării Ungariei cu Axa. În ciuda acestei probleme, Patai subliniază că numărul emigranților evrei din Ungaria a rămas mic în comparația cu emigrația evreiască din țările învecinate²⁷.

Patai estimează că populația evreiască din Ungaria era între 150 000 și 200 000 în 1945. Dintre aceștia, consideră el, 56.000 de evrei au emigrat în anii 1945-1947²⁸. Dar majoritatea evreilor, două treimi din evreii care au supraviețuit, au decis să rămână în Ungaria.

²³ Arieh J. Kochavi, *British Diplomats and the Jews in Poland, Romania and Hungary during the Communist Takeovers*, East European Quaterly, vol. 29, 1995

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Raphael Patai, *op.cit.*, p. 613.

²⁸ *Ibidem*.

Un alt aspect important subliniat de Patai este că, după 1950, emigrarea a fost oprită de dictatura comunistă. Crearea statului Israel a fost ignorată de comuniștii maghiari.

O altă problemă existentă în Ungaria în anii 1945, remarcată de Patai, sunt discuțiile care au existat în Ungaria în jurul problemei evreiești și a Holocaustului, respectiv recunoașterea publică a suferințelor evreiești și asumarea responsabilității maghiare. Autorul arată că între anii 1945 și 1948, problema evreiască și a genocidului îndreptat împotriva evreilor a fost subiectul dezbaterii publice în Ungaria, dezbateri reflectată de articolele, pamfletele și cărțile publicate pe această temă. În perioada 1948-1958, guvernul maghiar a împiedicat publicarea de cărți pe această temă²⁹. Mai mult decât atât, comuniștii nu au mai recunoscut că Holocaustul a fost îndreptat împotriva grupului particular al evreilor, ci au considerat că era vorba de o persecuție a fasciștilor îndreptată împotriva anti-fasciștilor. Acest lucru este reflectat și în optica comuniștilor români.

Și în Ungaria, ca și în România, au existat lideri sioniști care au militat pentru emigrarea în Israel. În ambele țări, aceștia au fost persecutați și întemnițați. Patai menționează procesul Rajk care a determinat și multe victime din partea evreilor și care a fost urmat de persecuția liderilor sioniști³⁰. Tot în acei ani, li s-a interzis evreilor maghiari menținerea legăturilor cu evreii din afară.

Patai încearcă să explice care au fost motivele aderării evreilor la comunism. Astfel, el dă o explicație pe care mai mulți autori o consideră importantă, și anume că evreii i-au primit pe sovietici ca pe niște eliberatori, nu ca pe niște dușmani, ca și etnicii maghiari³¹.

Deși aveau sentimentul că sunt diferiți, evreii nu au respins asimilarea în societatea maghiară. Mulți supraviețuitori

²⁹ *Ibidem*, p. 615.

³⁰ *Ibidem*, p. 616.

³¹ *Ibidem*, p. 624.

evrei s-au orientat către comunism. O altă motivație a aderării evreilor la comunism, constă în faptul că aceștia (comuniștii) considerau depășită problema evreiască și a antisemitismului³².

Mai mult decât creștinii, arată autorul, ei au ocupat posturile noi create. Persecuția burgheziei nu i-a exclus însă pe burghezii evrei, care au fost în număr destul de mare și au fost și ei deportați³³.

În același timp, în primii ani după război, antisemitismul maghiar și-a găsit noi posibilități de exprimare. Au existat probleme cu restituția locuințelor evreiești, ocupate de către maghiari în perioada fascistă, și care nu mai doreau să le restituie.

S-a dus o campanie împotriva comercianților evrei de pe piața neagră care au culminat cu manifestări anti-evreiești, ca cele îndreptate împotriva comercianților evrei de la Miskolc. Manifestări antisemite au avut loc și la Diósgyor, unde minerii au fost antrenați în manifestații împotriva comercianților de pe piața neagră, cu precădere evrei³⁴.

Antisemitismul a fost sporit de faptul că au existat lideri importanți ai Partidului Comunist de origine evreiască, chiar imediat după sfârșitul războiului ca și: Mátyás Rákosi, Ernő

Gero, Josef Revai, Zoltan Vas.

Ca o concluzie a lucrării noastre, putem afirma că soarta evreimii după război a fost departe de a fi bună. Ei s-au confruntat cu o serie de probleme (de la boli fizice și psihice), precum situația materială precară și dificultatea de a intra în posesia locuințelor lor, persecutarea elitelor lor economice, până la aspecte ca aderarea la noul regim instaurat, comunismul, și asimilarea lor la societatea maghiară, sau, dimpotrivă, situația opusă, emigrarea în Israel în perioadele când regimul comunist maghiar a fost mai permisiv.

³² *Ibidem*, p. 625.

³³ *Ibidem*, p. 626.

³⁴ *Ibidem*, p. 627

CONSIDERATIONS WITH REGARD TO THE SITUATION OF THE JEWS FROM HUNGARY AT THE END OF THE SECOND WORLD WAR

Abstract: *The Jews of Hungary had to face difficult situations at the end of the war. Before the Holocaust, they were approximately 756 000- 800 000 people in the extended Hungary, so it shows Tamás Stark in the study Hungarian Jewry during the Holocaust and after liberation. From them almost 600 000 died during Nazi and Hungarian persecutions. Budapest was an important train station for the returned Jews. Once they arrived in Hungary they saw that the series of difficulties continue. They were in impossibility to regain their old houses, they did not have sufficient money to survive. They were helped by the international organization Joint Distribution Committee to survive. Hungarian antisemitism was a feeling that did not manifest all of a sudden, it grew in time. The interwar period time was a time when this antisemitism manifested itself including through the law numerus clausus which limited the number of Hungarian students in universities and which was imposed in these years. Antisemitism did not disappear immediately after the end of the war. Most Jews chose the path of assimilation in Hungarian communist state in spite of the persecutions which they had suffered before. A new system was emerging on the horizon, the communism which promised the equality of all citizens in the Hungarian state, no matter their ethnical background. A lot of Jews accepted this system and chose to keep secret the fact that they were Jews and did not tell their children about their origin.*

Key words: *Jews, Hungary, communism, minority, community*

NORMALITATEA CARE NU A MAI VENIT

Liviu ROTMAN

Perioada care a urmat prăbușirii dictaturii antonesciene are o complexitate istorică deosebită. Avem de-a face cu caracteristicile greu de descifrat și uneori dificil de sezizat ale unei “pauze” între două regimuri de tip totalitar.

Mulți cercetători o “asociază” greșit perioadei comuniste. Este o interpretare simplistă, căci, deși în acești ani, comuniștii își măresc permanent influența – în primul rând datorită prezenței ocupantului sovietic –, încă se mai păstrează elemente de pluralism politic, economie de piață, etc.

Nu se poate ignora că pentru societatea românească – inclusiv cea evreo-română, perioada imediat următoare a fost și una de mari speranțe în revenirea la normalitatea democratică, întreruptă brutal de șirul de dictaturi din anii 1938-1944. Actul regal, din 1944, de reinstaurare a prevederilor Constituției din 1923, era un semn că această normalizare ar fi posibilă. Evoluțiile ulterioare vor contrazice aceste speranțe, dar, în epocă, ele au existat.

În ceea ce privește populația evreiască orice analiză a situației sale, a diverselor dezvoltări din sânul ei, trebuie să țină seama de trei factori fundamentali: 1. că această perioadă urma cronologic Holocaustului, cea mai traumatică epocă din istoria generală a poporului evreu, inclusiv în România; 2. începerea procesului de comunizare a României și 3. proclamarea în mai 1948 a statului Israel, a cărei apariție avea să devină cel mai important termen de referință al istoriei evreiești, element definitoriu al identității evreiești. Fie că vor decide să facă alia în vechiul-nou stat evreiesc, fie că nu, acesta va fi în centrul preocupărilor colectivităților evreiești, din toate colțurile planetei.

Poziționarea față de Israel va fi în centrul gândirii evreiești, indiferent dacă este vorba de cei care au decis să facă aliyā și să se stabilească în noul cămin, sau dacă este vorba de cei care, din diverse motive, nu au avut această opțiune.

În perioada imediat următoare Holocaustului, populația evreiască din România a fost practic înjumătățită. În 1945, numărul evreilor din România – în granițele din acel moment – se ridica la 375.000 suflete, cifra va crește, în 1946, la 420.000 creștere datorată unui aflux de deportați din diverse țări, ce se vor stabili temporar în România. Ținând seama că numărul evreilor din România, înainte de 1940, era de circa 780.000 de suflete (în acest număr intrând și evreii din Basarabia și Bucovina, provincii care, după 1945, nu vor mai intra în componența statului român), în anii Holocaustului populația evreiască a pierdut circa 350.000 de victime, 240.000 din responsabilitatea directă a guvernului fascist al lui Antonescu și 110.000, în Transilvania de Nord, datorită politicii de exterminare dusă de guvernanții pronaziști ai Ungariei¹.

Dar grozăvia Holocaustului nu s-a materializat numai în marele număr de victime, ci și în starea precară de sănătate a supraviețuitorilor. Populația evreiască se prezenta, în primii ani după Holocaust, ca un segment social cu grave probleme de sănătate, pauperizat, în urma acțiunilor legilor antievreiești ale guvernului Antonescu, traumatizat, într-un cuvânt avem de-a face cu o comunitate umană pe care o situație limită a scos-o din normalitatea istorică.

Un raport al Serviciului medical al Comunității Evreilor din București (din 1945) releva o stare de sănătate alarmantă în cadrul comunității. Astfel, 90% din copiii evrei din București sufereau de rahitism, în urma unei alimentații insuficiente și de proastă calitate. Bolile venerice și epilepsia, într-un procent foarte ridicat, completează imaginea dezastruoasă a sănătății infantile, în ce privește adulții, boli ca diabetul (25% din diabeticii din

¹ *Raport final al comisiei Wiesel*, Editura Polirom, București, 2003, p.388.

București erau evrei), hernie, apendicită, arteroscleroză caracterizau starea de sănătate a unei populații ce tocmai ieșea din calvarul Holocaustului². Același raport amintea și de situația socială alarmantă. Astfel, în urma confiscărilor de proprietăți, a evacuirilor din case, habitatul evreiesc era total necorespunzător “Părinți și copii trăiesc în aceeași cameră, câteodată și alte persoane...”³.

Problematica populației evreiești în epocă este deosebit de complexă. Ea va trăi între speranță și dezamăgire. Guvernul de coaliție – condus de generalul Sănătescu –instaurat la 23 august 1944 a proclamat oficial reîntoarcerea la Constituția din 1923 și implicit anularea măsurilor discriminatorii antievreiești ale regimului fascist. În practică o serie din aceste legi discriminatorii au continuat să funcționeze dintr-o anume inerție voită a diverșilor factori de decizie. Astfel, suferința populației evreiești avea să fie prelungită, în special în domeniul recăștigării proprietăților confiscate, în special locuințe, dar și întreprinderi, sau recăpătarea calității de chiriaș în casele în care au fost evacuați. Deși au recunoscut teoretic justețea revendicărilor evreiești, noile autorități nu au considerat rezolvarea lor drept o prioritate a societății românești. Mai mult decât atât, chiar dacă o priveau cu anume empatie, o considerau ca ceva exterior acestei societăți și nu o exigență a statului de drept reinstaurat în august 1944. Abia la 19 decembrie 1944, guvernul va adopta o lege de caracter global *Legea pentru abrogarea măsurilor legislative antievreiești*. Prin lege se răspundea majorității exigențelor evreiești ale epocii: reintegrarea în vechile posturi (din care au fost concediați, începând cu septembrie 1940), reprimirea în corpurile profesiunilor liberale: învățământ, sănătate, baroul avocaților, anularea actelor de vânzare-cumpărare încheiate prin violență. Cu toate acestea, reintegrarea în drepturi a populației evreiești a fost lentă și parțială.

² Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă. 1944-1965*, Editura Polirom, București, 2005, p. 29.

³ *Ibidem*

O urgență a fost și reconstrucția instituției fundamentale a vieții evreiești: Comunitatea. Acestea erau slăbite, sărăcite, într-o stare accentuată de erodare. Această stare era foarte gravă pentru că îngreuna rezolvarea diverselor probleme sociale. O problemă importantă în această acțiune de reconstrucție a fost restabilirea suveranității Comunității asupra tuturor instituțiilor comunitare. Ce se întâmplase? În condițiile slăbirii accentuate a Comunității, unele din organizațiile comunitare, în special cele bogate (cimitire, unele sinagogi) s-au autonomizat. Mai precis refuzau să mai cotizeze pentru visteria comunitară. Astfel se adâncea criza Comunității și neputința acesteia de a-și realiza funcțiile tradiționale: școlare, de sănătate, etc. ca să dăm un exemplu, în această epocă profesorii de la școli primeau salariile la intervale foarte mari.

Una din organizațiile care au intrat în conflict cu Comunitatea era Uniunea Templelor și Sinagogilor, organizație cu un buget important. Readucerea acestor structuri la ordinea comunitară a fost una din preocupările importante în epocă.

De asemenea, au fost reconstituite comunitățile evreiești din Moldova, desființate de guvernul Antonescu (Burdujeni, Bucecea, Sulița, Frumușica). Refacerea comunităților a reușit și datorită sprijinului unor organizații evreiești internaționale. Dintre acestea, un rol foarte important l-a jucat *Joint Distribution Commite (JDC)*, cunoscut sub numele de *Joint*. Această organizație a avut activate și în timpul perioadei Antonescu, în condiții de ilegalitate, sub “mantia” protectoare a organizației *Crucea Rosie*. Sprijinul financiar al *Joint*-ului a fost considerabil și împărțit tuturor organizațiilor evreiești din România, de cele mai diferite orientări. Alte organizații evreiești cu activitate importantă au fost *ORT (Organization for Rehabilitation Through Training)*, care se ocupa de organizarea învățământului vocațional și organizația medicală *OSE*. Activitatea de asistență a acestor organizații a fost interzisă de regimul comunist, prin decizia guvernului din 1 martie 1949.

Astfel, în 1946 rețeaua socială comunitară cuprindea, la nivelul întregii României, 80 de cantine pentru adulți, cu 40.000 de

beneficiari, 14 cămine de copii, cu 1.475 de copii, 16 cantine speciale de copii cu 2.550 beneficiari, 9 internate cu 633 copii, 54 de centre speciale pentru copii, 24 cămine ale diverselor organizații evreiești, 17 azile pentru bătrâni cu 650 asistați. Rețeaua medicală avea – în 1948 – înainte de naționalizarea sa, 22 de spitale (6 în București, câte două la Iași, Cluj și Bacău și câte unul la Oradea, Fălticeni, Galați, Dorohoi, Roman, Piatra Neamț, Vaslui, Timișoara, Satu Mare și Botoșani)⁴.

În ce privește rețeaua școlară, ea număra, în 1948, 30 de grădinițe, 69 de școli primare, 23 de școli secundare. Pe lângă acestea mai funcționau în România un număr de școli profesionale, dintre care cea mai importantă era liceul profesional *Ciocanul*, din București (înființat în 1898), școlile religioase și rețeaua școlară *Tarbut*, cu limba de predare ebraică⁵.

Confiscarea acestor importante rețele social-sanitare și școlare a fost o grea lovitură dată structurilor comunitare evreiești din România și implicit vieții evreiești.

Viața comunitară evreiască a avut întodeauna și un plan politic de existență. În viața evreiască au existat și au coabitat – nu fără tensiuni – o multitudine de direcții ideologice (laice și religioase, sioniste și integraționiste, cu varii orientări politice). În această perioadă vom asista la înfruntări între diversele curente pentru dominația vieții evreiești. În același timp, realitatea gravă post Holocaust, multitudinea problemelor sociale, necesitatea reconstrucției comunitare va duce la necesitatea stabilirii unei cooperări între diversele direcții politice.

Câteva cuvinte despre existența organului tutelar al vieții comunitare evreiești. Printre măsurile luate de regimul Antonescu a fost dizolvarea organismului central evreiesc, *Federația Uniunilor de Comunități*, în decembrie 1941. Aceasta avea să fie înlocuită cu o structură de tip *Judenrat*, denumită *Centrala Evreilor*, după modelul altor organizații de acest tip în zonele ocupate sau influențate de hitleriști. Această organizație colaboraționistă era subordonată

⁴ *Ibidem*, p.66-67

⁵ *Ibidem*

guvernului și avea rolul de a monitoriza viața evreiască și de a facilita implementarea legislației anti-semite antonesciene.

Comunitățile locale și-au continuat existența, dar au fost subordonate unor organisme locale: *Oficiile Centralei Evreilor*.

În octombrie 1944, la cererea organizațiilor evreiești, guvernul va dizolva Centrala și va autoriza reluarea activității vechii structuri, *Federația Uniunilor de Comunități*. Ea va fi condusă temporar de o Comisie interimară, alcătuită din 15 persoane⁶.

În urma unui acord încheiat între diferite personalități ale vieții evreiești s-a decis ca structura acestei Comisii, a structurilor Federației și a comunităților, să țină seama de structura politică a noului guvern, cât și a celor mai importante organizații evreiești din epocă. Acest sistem a fost numit *principiul cheii* și trebuia să oglindească noua repartitie de putere în epocă.

Astfel, în acest organism intrau reprezentanți evrei ai partidelor comunist, social-democrat, național-tărănesc și național-liberal, la care se adăugau reprezentanți ai Uniunii Evreilor din România (UCE) – cea mai importantă componentă a vechii Federații – Partidul Evreiesc (de orientare sionistă) ca și a Executivei Sioniste – organul central al mișcării sioniste⁷.

Structura noii organizații era complicată și cu o anume ambiguitate, ca și în perioada interbelică. Aceasta, datorită prezenței în interiorul Federației a unui număr de organizații cu o accentuată autonomie și a neintegrării generale a vieții evreiești din România de după 1918⁸.

Primul Consiliu avea să fie prezidat de dr. Wilhelm Fielderman, dar veteranul vieții comunitare evreiești era

⁶ *Arhiva Centrului de cercetare a Diasporei Goren-Goldstein*. Proiectul *Evreii din România*, Universitatea Tel Aviv, Secția Fotocopii Mapă 1945-1946; Liviu Rotman, *op. cit.*, p.58-59

⁷ Liviu Rotman, *Romanian Jewry: The First decade after the Holocaust*, in *The Tragedy of Romanian Jewry* (ed. Randolph L. Braham), Columbia University Press, New York, 1994 p. 297-298

⁸ David Shaari, *Hakibutz haieudi be Romania hagdola – metamei baistalvut (Colectivul evreiesc în România Mare - mijloace de integrare)*, în *Sughei be beker iendei Romania, 1, 1990*, Tel Aviv University, p. 3-19

permanent sabotat de reprezentanții Partidului Comunist, care, încurajați de noua realitate politico-militară, erau foarte agresivi. Mai mult decât atât, folosind diverse manevre, profitând de disensiuni și de oportunismul unor lideri, vor rupe din UER (organizația lui Fielderman și principalul său suport) o importantă grupare, condusă de Ed. Sărățeanu, care va colabora cu comuniștii și îl va izola pe Fielderman.

De altfel, “izolarea lui W. Fielderman va fi un obiectiv central al comuniștilor. El era văzut ca cel mai periculos adversar al acestora. Astfel, Vasile Luca va “glosa”, într-o cuvântare din 1945: “Ce este fascismul?” vârfurile cele mai reacționare ale capitalismului și ale burgheziei evreiești, în frunte cu Fieldermann, care l-a susținut pe Antonescu”⁹.

În cadrul acestei campanii anti Fielderman, Iosif Chisinevski l-a numit, pe liderul evreu, cu o usurință tipică comunistă de a arunca epitete: “hitlerist și antonescian”¹⁰.

În același timp, atacarea lui Fielderman îmbrăca și forme concrete: este arestat, în august 1945, reținut 18 zile, timp în care i se confiscă arhiva. Acest rol “privilegiat”, pe care Partidul Comunist îl dă lui Fielderman, se datora prestigiului pe care acesta îl avea în “ulița evreiască” dar și în lumea politică și intelectuală românească. De altfel, Fielderman a fost liderul evreu care s-a opus înființării *Comitetului Democrat Evreiesc* (CDE), structură inițiată de comuniști, pentru a-și asigura controlul sectorului evreiesc. Fielderman numea această structură “cooperativă”.

În politica sa de a controla și a îndoctrina diversele categorii sociale, profesionale, Partidul Comunist a înființat organizații care trebuiau să exercite acest control total al Partidului Comunist. Astfel apar “organizații de masă” (așa erau numite în limbajul politic comunist) în rândul minorităților naționale. Pentru a activa în rândul evreilor se înființează *Comitetul Democrat Evreiesc* (CDE). Înființarea organizației are loc în iunie 1945, aproape concomitent cu structurile similare ale celorlalte

⁹ Liviu Rotman, *Evreii...*, p.61

¹⁰ *Unirea*, 8 noiembrie 1945, p.1

minorității. Prin înființarea acesteia, Partidul Comunist a încercat să strângă în jurul său o serie de personalități prestigioase din lumea evreiască, pentru a-și oferi respectabilitate. Se dorea transmiterea imaginii false a unui organism reprezentativ, subliniindu-se în discursul public necesitatea “unității evreiești.” Dar de la început acest fals îndemn la unitate era însoțit de lozinci care semnificau inversul unității, cum ar fi “izolarea elementului reacționar din masa evreiască” sau “Să smulgem colții veninoși ai reacțiunii”¹¹.

Odată cu trecerea timpului, avea să crească agresivitatea discursului CDE. Ea a devenit principala tribună a propagandei anti-alyia.

Anii de după 1945 au găzduit o renaștere în forță a mișcării sioniste din România.

Mișcarea sionistă interzisă în perioada Antonescu, își va relua activitatea în august 1944. Ca și în alte țări, diferențele ideologice dintre diversele curente erau mari și între ele a existat o permanentă stare conflictuală. Cu toate acestea, toate organizațiile erau legate prin interesul luptei pentru realizarea cât mai rapidă a unui stat evreiesc, aceasta fiind alpha și omega al oricărei grupări sioniste. Datorită acestui obiectiv comun, diversele organizații din România au realizat - nu fără greutate - un for tutelar: *Executiva Sionistă*. Această structură era tutelată de Congresul Sionist Mondial și de organul executiv al acestuia, Agenția Evreiască (*Sobnut*).

Cele mai importante partide și grupări sioniste care activau în România erau: a) *Ihud* (de orientare socialistă), b) mișcarea sionistă de centru (*Clal*), dreapta sionistă (revizionistii) și blocul sionist religios, ce cuprindea organizațiile *Mizrahi* și *Hapoel Mizrahi*. De asemenea, își continua activitatea Partidul Evreiesc, de orientare sionistă. După o perioadă în care Partidul Comunist a încercat – și s-a reusit colaborarea cu diverse organizații sioniste, datorită schimbării de orientare dirijate de la Kremlin – mișcarea

¹¹ *Evreii din România democrată. Prima Conferință pe țară a Comitetului Democratic Evreiesc*, 1946, p. 41-43

sionistă a fost atacată în ansamblul său, blamată ca fascistă și, în urma deciziei secretariatului Comitetului Central al PCR (transformat din februarie 1948 în Partidul Muncitoresc Român (PMR)) din 18 martie 1949 s-a produs dizolvarea acestora¹².

În încheiere, aș dori să subliniez caracterul de tranziție al perioadei 1944-1949, în care întâlnim elemente contradictorii. Pe de-o parte, renașterea vieții evreiești după ani de teroare (și, legat de aceasta, o teribilă efervescentă politică, organizatorică, culturală), pe de altă parte, apar elementele care anunțau “înghețul” total din perioada următoare.

THE NORMALITY THAT NEVER CAME

Abstract: *The author focuses on the period that immediately followed the collapse of Antonescu's dictatorship that had a special historical complexity. The Jewish population in Romania was almost halved in 1945. The health of the Jewish survivors was poor (arguments are offered in this respect) Nevertheless, the Jewish communities started to be rebuilt with international support. The Jewish community life, as well as the entire country, however, had to deal with the activity of the pro-Moscow governments. The Communist Party tried to control it by establishing, in 1945, the Jewish Democratic Committee in which it included representative personalities in order to create a false image. The authorities' attitude towards the Zionist movement, which eventually was attacked and blamed, is also presented. The conclusion is that normality never came either for the ethnic Jews in Romania or for the other Romanians as they fell under the communist influence of the Soviet Union.*

¹² Liviu Rotman, *Evreii...*, p.140

STRATEGII EVREIEȘTI ÎN ROMÂNIA ANILOR 1940-1945. POLITICA DE *SHTADLANUT*

Claudia URSUȚIU

În vara anului 1944, după căderea regimului condus de Ion Antonescu, populația evreiască din România era practic înjumătățită¹, procentajul de aprox. 57% fiind însă cel mai mare din țările Europei central răsăritene, respectiv Ungaria, Polonia, Cehoslovacia și Statele Baltice².

Pe parcursul anilor 1940-1944, în timpul dictaturii mareșalului Antonescu, rolul decisiv în organizarea eforturilor evreilor români pentru supraviețuire a revenit instituțiilor comunitare, principala organizație fiind Federația Uniunilor de Comunități Evreiești, constituită în anul 1937 și dominată de personalitatea lui Wilhelm Filderman. Alături de Alexandru Șafran, șef rabinul comunității evreiești din acel moment, cei doi lideri comunitari s-au dovedit a fi pilonii de bază în organizarea unei rețele comunitare, care a reușit să asigure în continuare principalele servicii comunitare, respectiv cel religios, educațional și social.

O altă prezență importantă pe scena supraviețuirii evreilor români a fost și cea a mișcării sioniste, (Federația sionistă desfășurându-și activitatea ca organism legal până în august 1942, când a fost desființată), care s-a mobilizat, în special, în direcția pregătirii tineretului evreu în vederea emigrării, implicându-se însă și

¹ Cf. Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă 1944-1965*, Iași, Polirom, 2004, p. 27.

² Ezra Mendelsohn, *The Jews from East Central Europe between the Two World Wars*, Bloomington, 1987, p. 172. În continuare Mendelsohn, *The Jews from East Central Europe between the Two World Wars*.

în numeroase misiuni de salvare a evreilor deportați în Transnistria, sau a evreilor refugiați din Ungaria și Polonia³. Totuși, activitatea principală a fost cea de organizare a emigrării către Palestina. De exemplu, în anul 1941, A. L. Zissu, ideologul naționalismului evreiesc integral și liderul indiscutabil al mișcării sioniste de orientare națională, i-a înaintat lui Antonescu un plan privind organizarea emigrărilor, el fiind convins de un răspuns pozitiv din partea autorităților, deoarece în viziunea sa, și aici se simte aceea intransigență doctrinară care l-a caracterizat, exista o perfectă coincidență între concepțiile naționalismului românesc și cel evreiesc, în sensul în care naționaliștii români doreau cu orice preț să scape de evrei, iar sioniștii doreau și ei, cu orice preț, ca evreii să plece. Zissu considera demersurile protestare împotriva măsurilor represive adoptate de guvernul Antonescu drept „milogeli” însă, în cele din urmă, a acceptat și el să negocieze cu autoritățile române, în calitate de președinte al Oficiului de emigrare în Palestina⁴.

După dizolvarea, în decembrie 1940, a Federației uniunii comunităților evreiești, locul ei a fost luat de Centrala evreilor din România, destinată să devină o variantă locală a Judenratului german, singura organizație autorizată să reprezinte interesele colectivității evreiești în fața oficialităților și să organizeze viața evreiască în conformitate cu dispozițiile guvernului⁵.

Totuși, Centrala nu a devenit un adevărat Judenrat german, ci mai degrabă o variantă românească a acestuia. Deși a colaborat cu guvernul în multe acțiuni care au lovit în populația evreiască, Centrala s-a implicat și în lupta pentru supraviețuire, preocupându-se de organizarea activităților cultural educative și

³ Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor români 1940-1944*, București, Hasefer, 2001, p. 207. În continuare Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor români*

⁴ Jean Ancel, *Contribuții la istoria Românie. Problema evreiască, 1933-1944*, Hasefer, București, 2001, vol. 1, partea I, p. 442. În continuare Ancel, *Contribuții la istoria Românie. Problema evreiască, 1933-1944*, 1/I.

⁵ Pentru regulamentul de funcționare, publicat în *Monitorul Oficial*, din ianuarie 1942, atribuții și structură organizatorică vezi *Activitatea Centralei Evreilor din România*, Alma Tip, 1998, pp. 14-20.

de asistență socială, de ajutorarea deportaților din Transnistria sau de repatrierea acestora. De asemenea, președintele Centralei, N. Gingold a menținut relații de colaborare cu Filderman, activitatea Centralei fiind secundată, de multe ori, de un Sfat ilegal, din care făceau parte pe lângă Filderman, și Alexandru Șafran, Arnold Schwefelberg și alții⁶. În ciuda acestui aspect, Centrala nu s-a bucurat de popularitate în rândul evreilor, ea fiind în fapt sub controlul lui Radu Lecca, Împuternicitul guvernului pentru reglementarea regimului evreilor, devenit în septembrie 1943, Comisar General pentru problemele evreiești⁷.

Prima sarcină oficială încredințată Centralei de către autorități a fost organizarea recensământului de „sânge evreiesc”, recensăminte organizate de către Judenrat-uri în toate țările ocupate de naziști, în scopul creării unei evidențe exacte a populației evreiești. Acesta a fost efectuat și în România, prin întocmirea fișelor individuale ale tuturor locuitorilor evrei din România, păstrate în arhiva Centralei, pentru a fi la dispoziția lui Gustav Richter, consilierul german pe probleme evreiești în România⁸.

În contextul dramatic al anilor 1940-1944, și de fapt până la plecarea sa din țară în anul 1948, adevăratul lider al comunității evreiești a fost Wilhelm Filderman, care și-a pus amprenta în mod definitoriu asupra strategiei de luptă, el proiectând principalele linii de acțiune, respectiv contracararea sau neutralizarea măsurilor de eliminare a populației evreiești din societatea

⁶ Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944. Legislația antievreiască*, Hasefer, București, 1996, volumul I, p. 178. În continuare Benjamin, *Legislația antievreiască*; Carol Iancu (ed.), *Alexandru Șafran și Șoabul neterminat în România. Culegere de documente (1940-1944)*, Hasefer, București, 2010, p. 480. În continuare Iancu, *Alexandru Șafran*.

⁷ Iacov Geller, *Rezistența spirituală a evreilor români în timpul Holocaustului 1940-1944. Viața economică, educația și cultura, asistența socială, religia, rabinatul, salvarea refugiaților și emigrarea în Israel*, Hasefer, București, p. 201; vezi și Benjamin, *Legislația antievreiască*, p. 251.

⁸ Benjamin, *Legislația antievreiască*, p. 179-180; vezi și Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu (ed.), *Raport final*, Polirom, Iași, 2005, p. 217. În continuare Friling, Ioanid, Ionescu, *Raport final*.

românească, stabilirea de contacte cu personalități influente ale vieții politice și culturale dispuse să intervină în favoarea evreilor, adresarea de petiții și proteste împotriva persecuțiilor și măsurilor discriminatorii și organizarea unei rețele comunitare de cultură, învățământ și asistență socială pentru a suplini lipsa suportului material, moral și social retras evreilor de către stat.

În condițiile deteriorării securității fizice și economice ale evreilor, Filderman a reușit să-i coaguleze în jurul său, aceștia recunoscându-i necondiționat calitatea de lider al evreimii române, calitate recunoscută și de către autoritățile statului. În fond, Filderman a simbolizat în acei ani evreimea românească atât în ochii comunității evreiești, cât și în cei ai societății românești, destinul său contopindu-se cu cel al obștii pe care o reprezenta și o apăra, un destin individual definitiv pentru un destin colectiv.

Filderman a fost ceea ce numim un adevărat *shtadlan*, un reprezentant clasic al politicii de *shtadlanut*, definită de calea petițiilor, memoriilor, protestelor, audiențelor și stabilirii de contacte cu personalități ale vieții politice și clericale românești, cu influență în cercurile guvernamentale, dispuse să intervină în favoarea evreilor. Măiestria lui în elaborarea acestei politici, patosul și implicarea sa totală i-au fost recunoscute chiar și de către inamicii săi ideologici, respectiv sioniștii. În acest sens, unul din liderii sioniști nota următoarele lucruri: „Patentul petițiilor îl deținea Filderman. Sioniștii au combătut sistemul „jalbelor”. Și totuși, nu numai că petiționarea era aproape singurul mijloc pentru exprimarea doleanțelor sau a protestului, ci era un succes că jalbele erau primite”⁹.

În desfășurarea acestei strategii, Filderman era întotdeauna foarte atent și riguros în redactarea documentelor, aducând în discuție argumente statistice, istorice și politice pentru a demonstra consecințele negative ale măsurilor antievreiești atât asupra existenței evreilor români, cât asupra societății românești, în ansamblul ei. Actele sale petiționare erau construite după un model tip: mai întâi expunea cazul și apoi formula revendicări la

⁹ Apud Friling, Ioanid, Ionescu, *Raport final*, p. 207.

obiect, argumentate cât se poate de divers, în speranța obținerii unor rezultate concrete. Măiestria sa în arta elaborării petițiilor și memoriilor se datora faptului că Filderman detinea o adevărată experiență și „competență” în domeniu, deoarece încă din anul 1915, din momentul în care începe să devină vioara întâia în conducerea Uniunii Evreilor Pământenii, își face deja remarcată excelența în redactarea acestui gen de acte.

Pe lângă politica de *shtadlanut*, Filderman a considerat că noul context cere și promovarea unei anumite colaborări, chiar și cu un regim evident ostil evreilor. Pe această linie, el a răspuns cererii guvernului de a mobiliza populația evreiască pentru a participa la strângerea unor anumite sume de bani sau i-a sfătuit pe evrei să răspundă cu promptitudine la cerințele de depuneri de efecte pentru ajutorarea trupelor române¹⁰.

Filderman s-a ocupat și de organizarea internă a vieții comunitare evreiești. La inițiativa sa, în ianuarie 1941, s-a înființat Comisia autonomă de asistență, condusă de Arnold Schwefelberg, un colaborat apropiat, care a funcționat până în anul 1944. Comisia s-a ocupat cu organizarea ajutorului pentru victimele pogromului legionar, ale masacrelor din Iași, Basarabia și Bucovina, precum și pentru deportații din Transnistria și pentru cei aflați la muncă obligatorie¹¹. Ulterior, după înființarea Centralei evreilor, Filderman și-a sfătuit colaboratorii să accepte funcții în cadrul noii instituții, pentru a încerca să influențeze, pe cât posibil, activitatea acesteia. Ca o paranteză aș menționa aici faptul că A. L. Zissu, oponentul și inamicul ideologic al lui Filderman, nu a ratat ocazia, taxându-l pe acesta drept „colaboraționist”¹². Însă, la scurt timp, în anii 1943-1944, i-a venit rândul și lui Zissu să negocieze cu guvernul, în calitate de președinte al Oficiului de emigrare în Palestina.

După publicarea Statutului evreilor, în august 1940, a dispărut baza legală a existenței minorității evreiești din România. Drept urmare, întrebarea pe care Filderman și colaboratorii săi și-o

¹⁰ *Ibidem*, p. 208.

¹¹ *Ibidem*, p. 222.

¹² Benjamin, *Prigoană și rezistență evreiască în istoria evreilor români*, p. 222.

puneau era legată de baza juridică pe care să se întemeieze apelurile către autorități, Tratatul minorităților care recunoștea drepturile evreilor nemaiputând a fi invocat, în condițiile în care România părăsise Liga Națiunilor, în vara lui 1940.

Liderul evreu a propus atunci tactica prevenirii, ca metodă potrivită de luptă pentru a combate adoptarea măsurilor antisemite de către guvern. Iată ce scria el în această direcție:

„Se propune să ne transformăm în organizație de protest și să încrucișăm brațele. Protest am făcut. Nu acesta este rolul nostru. Noi trebuie să prevenim răul. Datoria noastră este să prevenim relele pe care nu le mai putem înlătura odată produse”¹³.

Vorbim aici, în fond, de două linii directoare, pe de o parte, depistarea intențiilor reale ale guvernului și folosirea tuturor argumentelor posibile pentru a-i avertiza pe guvernanți asupra consecințelor măsurilor propuse, iar pe de alta, pregătirea categoriilor, grupurilor sau comunităților evreiești vizate de aceste măsuri.

Într-o încercare de ordonare a vastului material petiționar, din perioada 1940-1944, redactat în cea mai mare măsură de Filderman, aş propune pentru început poziția luată față de măsurile antievreiești din septembrie 1940-ianuarie 1941, perioadă de timp în care legionarii s-au aflat și ei la guvernare. Liderii comunitari au înțeles foarte repede că pericolul vine dinspre mișcarea legionară, moment în care Filderman a considerat că cea mai bună tactică ar fi contactul direct cu Antonescu, în încercarea de a-l convinge pe acesta că legionarii nu respectă cele două principii fundamentale pe care trebuie să se întemeieze un stat, invocate des de Antonescu, și anume, legea și ordinea. Cele două principii s-au transformat în argumente folosite de liderul evreu în demersurile sale adresate mareșalului. Alegerea răului celui mai mic, nu a însemnat automat și garantarea obținerii unor rezultate concrete. În luna octombrie 1940, liderii evrei au realizat ca nu pot opri măsurile antievreiești (exproprierea averilor sau

¹³ Apud Ancel, *Contribuții la istoria Românie. Problema evreiască, 1933-1944*, 1/I, p. 446.

excluderea din servicii și ocupații), în ciuda unor intervenții ale lui Antonescu, în care, ce-i drept, acesta îi condamnă aproape fățiș pe legionari, dar nu îi pomenea în mod explicit pe evrei. Multe din aceste comunicate au apărut după intervențiile lui Filderman pe lângă Antonescu, respectiv comunicate cu privire la asigurarea vieții tuturor cetățenilor indiferent de religie, comunicat special al cabinetului primului ministru, în care îi chema pe toți cei care sunt atacați să anunțe Siguranța statului sau organele de poliție sau comunicatul din octombrie 1940, publicat în *Universul*, prin care Antonescu îi avertiza pe cei care amenință oameni, case și întreprinderi, terorizează și storc bani¹⁴. De exemplu, în urma unor campanii legionare împotriva evreilor, Uniunea comunităților evreiești i s-a adresat lui Antonescu, aducându-i la cunoștință că apelurile sale fuseseră ignorate de legionari¹⁵.

Aici, aș deschide o paranteză, aducând în discuție faptul că multe dintre inițiativele conducătorilor legionari locali au avut scopul de a stoarce bani de răscumpărare de la comunități. În aceste condiții, corupția a reprezentat un mijloc, care le permitea evreilor să scape de anumite acțiuni legionare, după cum nota un lider al comunității din Iași: „Corupția a fost singura noastră armă de apărare, pe plan local”. Potrivit lui Jean Ancel, Filderman a folosit și el această metodă, însă doar în mod excepțional, în cazul unei singure persoane, respectiv un funcționar de la Comandamentul poliției legionare care, în schimbul unei plăți lunare, furniza la timp informații privind campaniile legionare împotriva evreilor și date mai generale despre planurile lor¹⁶.

Atitudinea fermă a lui Filderman în a denunța abuzurile legionarilor nu a scăpat nesancționată, aceștia pătrunzând în forță în locuința sa, în data de 31 octombrie, amenințându-l cu arma și declarându-i că pentru el și evrei legile nu mai există.

În tipul de discurs folosit de Filderman în petițiile sale, argumentul principal a fost compararea acțiunilor legionarilor cu

¹⁴ *Ibidem*, p. 464-465.

¹⁵ Friling, Ioanid, Ionescu, *Raport final*, p. 210.

¹⁶ Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască 1933-1944*, 1/I, p. 470.

cele ale naziștilor și ale fasciștilor, cu scopul de a dovedi că acțiunile legionarilor sunt incompatibile cu practicile celorlalți lideri antisemiți din Europa și că prin insubordonare, nu fac altceva decât să submineze economia națională. În argumentația sa, liderul evreu i-a acuzat doar pe legionari, subliniind diferența de atitudine dintre Antonescu și legionari în ceea ce privește tratarea problemei evreiești, accentuând atât faptul că legionarii s-au ridicat împotriva concepțiilor mareșalului în soluționarea acesteia, cât și gravitatea situației în care aceștia împing România. În această direcție, cel mai lung și mai bine argumentat memoriu înaintat de Filderman lui Antonescu a fost cel din 2 ianuarie 1941¹⁷, care se pare că l-a influențat pe Antonescu, lucru dovedit de analiza reacțiilor lui în disputele cu legionarii din ultimele trei săptămâni ale regimului național legionar, Antonescu scriindu-i la un moment dat lui Sima că acțiunile legionarilor dăunează intereselor economiei românești și nu sunt compatibile cu metodele de acțiune ale naziștilor și fasciștilor¹⁸.

O a doua linie directoare a politicii de *shtadlanut* o găsim în reacțiile împotriva măsurilor excepționale adoptate după intrarea României în războiul antisovietic.

În materialul petiționar din această perioadă se sesizează o diferență de limbaj și ton, tipul de discurs axându-se acum pe alte idei argumentative, respectiv demonstrarea atașamentului patriotic al evreilor din Vechiul Regat, evidențierea participării lor la Războiul de independență și primul război mondial, reprimirea evreilor în armată și permisiunea trimerii lor pe front precum și solicitarea de a se face o distincție clară între culpabilizarea individuală și cea colectivă, întreaga comunitate evreiască neputând fi blamată din cauza unor situații particulare.

În lunile iulie și august 1941, Filderman și Matatias Carp au redactat zeci de memorii împotriva evacuărilor silite, a luărilor de ostatici, a internărilor în lagăre și ghetouri, solicitând totodată acordarea de ajutoare pentru victimele acestor tragedii. În urma

¹⁷ *Ibidem*, p. 209.

¹⁸ Anceț, *Contribuții la istoria Românie. Problema evreiască, 1933-1944*, 1/I, p. 486.

acestor demersuri, s-a obținut dreptul la ajutoare și la asistență medicală pentru cei evacuați și internați în lagăre.

Masacrul de la Iași (29 iunie – 6 iulie 1941) a reprezentat un moment deosebit de tensionat, liderii evrei lansând un apel către propria comunitate, semnat de Filderman, Sef rabinul Șafran și Matatias Carp, evreii fiind sfătuiți la calm și la supunere în fața legii. Au fost îndemnați să camufleze luminile, să nu asculte și să răspândească zvonuri, să nu discute chestiuni militare și politice, să nu acumuleze și să nu risipească alimente și să respecte armata¹⁹.

Un capitol aparte al eforturilor lui Filderman îl constituie seria intervențiilor pentru anularea ordinelor privind purtarea însemnului distinctiv de către evrei, primele ordonanțe în acest sens apărând pe plan local, respectiv Galați și Bacău. Șirul protestelor, început în data de 15 iulie 1941 (în 6 septembrie a fost adresat un apel și patriarhului Nicodim, semnat și de Șef-rabinul Șafran, solicitându-se ocrotire pentru respectul religiei și al omului²⁰) s-a încheiat cu audiența obținută de Filderman la Antonescu, în 8 septembrie 1941, în urma căreia obligativitatea purtării însemnului distinctiv a fost abrogată. Iată ce nota Filderman în legătură cu acest episod, note edificatoare de altfel pentru rigurozitatea și maxima seriozitate cu care își elabora materialele:

„Domnul mareșal părea foarte vioi și bine dispus. După câteva cuvinte de politețe, am spus că, dacă îmi dă voie, voi trece la obiectul audienței, la care mi-a replicat: Da, dar iar ai venit cu o bibliotecă?, după care adresându-se doctorului Lupu: Așa vine dumnealui, cu o bibliotecă întreagă de memorii. Am răspuns că, în mod excepțional, n-am decât o chestiune asupra căreia de altfel memoriul îi fusese predat. După o scurtă discuție, mareșalul, adresându-se domnului Mihai Antonescu, îi spune: Bine, dă te rog un ordin să se suprimă semnul în toată țara.

Adevărul este că venisem să mai predau un memoriu, pe care-l redactasem în cursul zilei ca să preîntâmpin eventuala

¹⁹ Friling, Ioanid, Ionescu, *Raport final*, p. 211-212.

²⁰ Benjamin, *Prigoană și rezistență*, p. 233.

observație că între timp semnul fusese introdus și în Germania. Bineînțeles că nu l-am mai predat”²¹.

Deportările din Transnistria și salvarea evreilor din Basarabia și Bucovina au declanșat, după cum era de așteptat, o altă serie de memorii, prin care Filderman solicita sistarea acestora. Insistența lui Filderman pentru salvarea evreilor din cele două regiuni a dus la o tensionare puternică a relațiilor dintre cei doi, reacția lui Antonescu față de intervențiile lui Filderman fiind foarte dură, blamând întreaga comunitate evreiască de ură împotriva poporului român, evreii din Basarabia și Bucovina fiind considerați trădători ai intereselor românești, în anul 1940. Cutezanța lui Filderman nu a rămas nici de data aceasta nepedepsită, împotriva lui fiind luate măsuri de natură disciplinară, respectiv excluderea din Baroul de Ilfov și darea în judecată pentru apărarea evreilor din regiunile alipite. Totuși, acțiunile acestuia au avut și urmări pozitive, aprox. 20. 000 de evrei rămânând pe loc, în Cernăuți, plus aprobarea și trimiterea de ajutoare în Transnistria²².

În anul 1942, a reluat lupta împotriva reluării deportărilor în Transnistria, propunând ca pedeapsa deportării să fie aplicată doar pentru anumite delictе, bine definite și dovedite.

Liderul evreu a acționat și împotriva planurilor de deportare a evreilor din Sudul Transilvaniei și Banat în lagărele de exterminare, ca prim pas, urmând apoi și evreii din Vechiul Regat, măsură cerută de Germania și acceptată într-o primă fază de autoritățile române. Pentru a preveni deportările s-a lucrat pe două planuri, atât Filderman, cât și liderii comunitari din Sudul Transilvaniei lansând petiții și înaintând memorii autorităților. Filderman însuși a acționat pe mai multe direcții, respectiv înaintarea de memorii către guvern, mobilizarea sprijinului lui Iulia Maniu și Dinu Brătianu pentru a interveni în favoarea

²¹ Apud Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. II. *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Hasefer, București, 1996, p. 308-309. În continuare Benjamin, *Problema evreiască*.

²² Benjamin, *Prigoană și rezistență*, p. 241.

evreilor și încercarea de a obține sprijinul public al unor oameni de afaceri, industriași și intelectuali români în lupta împotriva deportărilor. Ca tip de discurs, liderul evreu s-a axat pe invocarea interesului național, el prezentând campania de deportare drept o diversiune germană, o ingerință în treburile interne ale României, făcută cu scopul de a pune România într-o poziție dificilă față de celelalte țări europene. Statul român, scria Filderman, trebuie să aștepte „pacea generală pentru ca să se hotărască soarta evreilor din România, atunci când se va hotărâ soarta evreilor din toate țările beligerante sau din toată Europa și când se va hotărâ însăși soarta țărilor europene”.

Nu a lipsit nici argumentul vechimii evreilor transilvăneni, precum și utilitatea acestora în angrenajul economiei ardelenice²³.

O altă acțiune importantă a fost implicarea liderilor evrei români în salvarea evreilor ungari de la deportare, colaborând cu organizațiile evreiești din Budapesta. Astfel, un număr de evrei din Budapesta au fost aduși în țară, pe baza unor acte de repatriere provenite de la legația română de la Budapesta, încuviințarea de principiu fiind obținută de la Mihai Antonescu. Odată sosiți, refugiații erau cazați în căminele pentru repatriați, unde au fost adăpostiți și alți evrei unguri sau iugoslavi trimiși la muncă în minele de la Bor (Iugoslavia) și care reușiseră să fugă și să treacă Dunărea în România²⁴.

O altă direcție a strategiei lui Filderman a fost îndreptată înspre repatrierea deportaților din Transnistria, problemă ridicată încă de la sfârșitul anului 1942 și repusă în discuție într-un mod deosebit de insistent după revenirea sa din Transnistria, unde fusese deportat timp de 3 luni. Inițial, guvernul a propus evreilor un târg, conform căruia cei aprox. 75. 000 de evrei rămași în Transnistria să fie lăsați să emigreze, în schimbul unei sume de câteva zeci de miliarde de lei, ce urma să fie procurată de la evreii

²³ Friling, Ioanid, Ionescu, *Raport final*, p. 218-219.

²⁴ Arnold Schwefelberg, *Amintirile unui intelectual evreu din România*, ediție, prefață și note de Leon Volovici, Hasefer, București, 2000, p. 141. În continuare Schwefelberg, *Amintirile unui intelectual evreu*.

din străinătate. Filderman a reacționat prompt, replicând că înainte de orice discuție evreii trebuie aduși acasă. Chiar dacă nu s-a ajuns la nici un rezultat concret, măcar au fost deschise discuțiile privind problema repatrierii²⁵.

În paralel cu demersurile pe lângă autorități, liderul evreu a apelat și la sprijinul Casei regale, al Nunțiului apostolic la București, al ambasadorului Elveției, al Crucii roșii internaționale și al unor personalități politice românești.

În discursul folosit în numeroasele memorii și audiențe avute pentru obținerea repatrierii, Filderman a invocat argumente de natură economică, arătând că repatrierea va duce la revigorarea comerțului și meseriilor, apelând în același timp la principiile umanitare, în condițiile în care, arăta el, „peste 50% dintre deportați au murit în ultimii 2 ani”, sau „suferințele lor merită iertare, mai cu seamă când majoritatea celor care supraviețuiesc sunt femei și copii minori”²⁶.

În urma tuturor demersurilor, repatrierea parțială a început la sfârșitul lunii decembrie 1943 și s-a încheiat în martie 1944, când Antonescu a ordonat repatrierea generală, și astfel, în mod paradoxal, autoritatea care i-a deportat a fost convinsă, în cele din urmă, să colaboreze la repatrierea lor.

Tot legat de anul 1943, aș dori să amintesc și criticile aduse de Filderman „contribuției excepționale” impusă de către guvern evreilor, solicitându-se suma de aproximativ 4 miliarde lei, ce urma să fie adunată în 30 zile. În această direcție au fost înaintate memorii atât de Filderman, cât și de colaboratorul său, Arnold Schwefelberg. În urma memoriului lui Filderman, considerat irreverențios, liderul evreu a fost sancționat, cu o deportare de 3 luni, în Transnistria, menționată deja anterior (datorită intervențiilor nunțiului papal și ambasadorilor Elveției și Suediei, a reușit să se întoarcă la București, informând guvernul despre situația catastrofală a deportaților și solicitând eliberarea

²⁵ Benjamin, *Prigoană și rezistență*, p. 245.

²⁶ Jean Ancel, *Documents Concerning the Fate of Romanian Jews during the Holocaust*, vol. IV, Ierusalim, pp. 662-664.

acestora). Acțiunile celor doi au avut totuși și efecte pozitive, respectiv strângerea contribuției s-a întins pe o perioadă de mai multe luni, renunțându-se astfel la perioada de 30 zile iar suma strânsă, în jur de 800-900 milioane, datorită devalorizării rapide a leului din acele zile, reprezenta tot mai puțin față de suma cerută inițial. În același timp, s-a obținut ca o anumită parte din acești bani să fie alocați pentru detașamentele de muncă obligatorii și pentru ajutorarea deportaților din Transnistria.

După întoarcerea lui Filderman din Transnistria s-a hotărât și lărgirea componenței Sfatului Evreiesc, prin prezența lui A. L. Zissu, din partea Executiviei sioniste și a lui L. Ghelerter din partea social democraților (spre finele anului se constituise așa numita Uniune patriotică, din comuniști și socialiști, ce căutau să stabilească contacte de colaborare cu reprezentanții reali ai comunității evreiești. Consfăturile aveau loc în secret, pe rând, la domiciliul celor trei).

În acest Sfat lărgit s-au discutat o serie de chestiuni importante. De exemplu, Filderman a fost însărcinat cu obținerea unor noi audiențe la Regina Elena și la regele Mihai, pentru a obține sprijinul casei regale atât pentru demersuri interne, respectiv încetarea strângerii contribuției excepționale sau luarea unor măsuri de apărare a populației evreiești, în cazul retragerii nemților, adică contra deportării de ultimă oră, cât și externe, mai exact intervenții pe lângă aliații occidentali, în favoarea României, ultimele ducând la arestarea lui Filderman, în 1945. O altă problemă discutată a fost organizarea emigrării în Palestina, unde însă disensiunile dintre cei doi lideri evrei, Zissu și Filderman, și-au spus iarăși cuvântul, primul, în calitate sa de președinte al Oficului de emigrare, nefiind de acord cu implicarea Sfatului în această activitate. Tot aici s-a analizat și situația generată de arestarea *șlibimilor* sioniști, parașutați din avioane britanice, a căror misiune era organizarea autoapărării populației evreiești pentru momentul retragerii nemților și pregătirea de *haluțimi* (termen ebraic pentru pionieri, membrii ai organizațiilor sioniste care întemeiau așezări evreiești în Palestina). Schwefelberg a fost

desemnat avocatul acestora, împreună cu Filderman reușind să claseze urmărirea lor în justiție²⁷.

După data de 23 august 1944, comunitățile evreiești și Federația Comunităților Evreiești își reiau existența legală, pe baza Legii Cultelor. Însă, conducerea Federației este formată acum nu numai din reprezentanți ai Uniunii Evreilor Români, Partidului Evreiesc și Organizației sioniste, ci și din evrei social democrați și comuniști. Această politizare declarată a Federației se resimte și la nivelul comunităților locale, în conducerea cărora trebuind să intre și reprezentanții celor două noi partide²⁸. Pentru foarte mulți lideri evrei era destul de clar că formula de organizare a Federației, cu două grupări evreiești, dintre care una orientată spre Palestina și două partide muncitorești internaționaliste nu corespundea cu ideea obținerii unei autonomii naționale a evreilor și cu organizarea lor sub formă de comunitate de cult.

Relațiile dintre noul regim și sectorul evreiesc au început foarte curând să se tensioneze. De exemplu, încă din primele zile după 23 august, asupra Comisiei evreiești de ajutorare, condusă de Schwefelberg, constituită pentru ajutorarea celor veniți din detașamentele de muncă, din lagăre și din ghetouri, partidul comunist a început să facă presiuni tot mai mari pentru a obține, în folosul propriu, accesul direct la ajutoare (provenite de la Joint), având loc chiar și câteva atacuri directe asupra unor magazine de bunuri. Au avut loc însă și evenimente mai grave. De exemplu, locuința lui Schwefelberg a fost atacată de tineri evrei, uteciști, înarmați, membrii familiei fiind ținuți ostatici timp de două ore, cerându-i-se lui Schwefelberg banii Comisiei de ajutorare și bijuteriile familiei. Ca un paradox, ambele fete ale acestuia, amândouă foste comuniste ilegaliste, făceau de gardă în acest timp în grupele de tineret de la sediul C.C al P.C.R.²⁹. Filderman, în ciuda protestelor, începe să piardă teren în gestionarea evenimentelor, forțându-i-se mâna, de către reprezentantul comunist din conducerea Federației să

²⁷ Schwefelberg, *Amintirile unui intelectual evreu*, p. 138-141.

²⁸ *Ibidem*, p. 145.

²⁹ *Ibidem*, p. 147-148.

fie de acord cu distribuția fondurilor de la Joint mai mult după criteriile politice decât după nevoile populației evreiești³⁰.

În octombrie 1944, a fost înființată secția română a Congresului mondial evreiesc, condusă de Filderman, A.L. Zissu și Wilhelm Fischer, vicepreședinți fiind Mișu Benvenisti și A. Schewefelberg, misiunea sa, fiind în principal, repunerea evreilor în drepturile cetățenești, reintegrarea lor în locurile de muncă și profesii, restituirea bunurilor și recuperarea pagubelor. Din păcate, încă odată, vechea rivalitate dintre Zissu și Filderman, și-a pus amprenta, în mod negativ, asupra colaborării din interiorul Congresului, Zissu neratând nici o oportunitate în a critica politica de „compromisuri” a lui Filderman. Nu l-a iertat nici pe Șef rabinul Alexandru Șafran, contestându-i acestuia dreptul de a se prezenta la autorități și de a vorbi în numele întregii evreimi române. Până la urmă, Zissu a ajuns în conflict chiar și cu sioniștii, retrăgându-se, în cele din urmă, atât de la președinția Executivului sionist, cât și a secției române a Congresului mondial evreiesc³¹.

Din nefericire, aceste disensiuni au apărut tocmai în momentul în care „Comitetul democrat evreiesc” fusese creat de Partidul comunist, ca reprezentanță oficială a evreimii și ca mijloc de luptă împotriva celorlalte organizații evreiești³², conflictul dintre cele două linii ascuțindu-se tot mai mult. De exemplu, Zissu și Filderman nu mai erau primiți în audiențe, în final, în septembrie 1947, Filderman trebuind să plece și de la conducerea Federației. Treptat,

³⁰ În fond, pe tot parcursul anului 1945 au avut loc o serie de presiuni asupra liderilor evrei în încercarea de a controla, mai ales pe plan financiar, o serie de organisme evreiești, în Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă*, p. 34.

³¹ În anul 1946, A. L. Zissu a publicat un eseu, intitulat „Nu există cult mozaic”, în care contesta existența cultului mozaic și dreptul Șef rabinului Șafran de a se erija în reprezentant al obștii evreiești și de a o reprezenta în raport cu autoritățile. De fapt, Zissu nu era de acord din principiu cu poziția de șef rabin în cultul mozaic, convingere expusă în esul său *Israel, Logos și Biserică*, vezi și Iancu, *Alexandru Șafran*, p. 464.

³² Pentru înființarea, structura organizatorică și misiunea Comitetului Democrat Evreiesc vezi Șlomo Leibovici-Laiș, *Comitetul Democrat Evreiesc. Formație politică evreiască sau Jewsecția românească*, Editura Ion Prelipeanu, 2003.

dispar de pe scena istorie atât Uniunea Evreilor Români, cât și Partidul evreiesc. Aici trebuie spus ca încă înainte de dizolvarea lor, apăruseră sciziuni în interiorul celor două organizații. În cadrul Uniunii, membrii așa numitei aripi progresiste, printre care și M. Zeltzer Sărățeanu, un vechi și apropiat colaborator al lui Filderman, s-au alăturat Comitetului democrat evreiesc, Filderman fiind considerat acum un exponent al americanilor și deci reacționar. În ceea ce privește tabăra sionistă, grupările de stânga, în special „Ha-mišmar” și „Poalei ʿTion”, s-au alăturat și ele Comitetului Democratic.

În această stare de lucruri, singurul care mai putea să ducă mai departe politica de *shtadlanut*, inițiată și promovată exemplar de W. Filderman, era Alexandru Șafran, în calitatea sa de Șef Rabin³³. Însă frământările intestinale evreiești nu au făcut altceva decât să-i îngreuneze acestuia misiunea. Edificatoare în acest sens sunt cuvintele lui Șafran, notate de Arnold Schwefelberg, în memoriile sale: „Doctorul Șafran mi s-a plâns odată în următorii termeni: Pe cine să mă sprijin? Comitetul democratic evreiesc mă acuză că sunt sionist; ei mă atacă și ca sionist și ca om al religiei, deci ca adversar, zic ei, al mișcării de stânga. Dar în același timp sunt atacat și de sioniști, pe motiv că aș fi colaboraționist al Comitetului; ba chiar și doctorul Filderman mă critică pentru aceasta; iar pe dr. Filderman nu mă mai sprijin, căci el însuși a pierdut puterea politică”³⁴. Eforturile și intervențiile lui Șafran pentru apărarea obștii evreiești s-au încheiat la sfârșitul anului 1947, când Șef rabinul a părăsit țara³⁵, fiind informat, se pare, că atât lui, cât și lui Filderman li se pregătea un proces, pe motiv că ar fi sprijinit războiul antisovietic, prin apelurile către evrei să subscrie la Împrumutul reîntregirii, lansat de guvernul Antonescu³⁶.

Wilhelm Filderman, la rândul său, marginalizat, ostracizat, scos din viața politică și din barou (în septembrie 1947 a fost

³³ Despre acțiunile șef rabinului Șafran în sprijinul comunității evreiești vezi Iancu, *Alexandru Șafran*.

³⁴ Schwefelberg, *Amintirile unui intelectual evreu*, p. 173.

³⁵ Pentru mai multe detalii privind acțiunile șef rabinului Șafran de pe parcursul anului 1947 vezi Carol Iancu, *Alexandru Șafran. O viață de luptă, o viață de lumină*, Hasefer, București, 2008, p. 214-224.

³⁶ Explicația este oferită de Schwefelberg, în *Amintirile unui intelectual evreu*, p. 174.

obligat să părăsească conducerea Federației Comunităților Evreiești, care intră total sub sfera de influență a Comitetului Democratic Evreiesc), victimă clară în perspectivă, (mai fusese arestat în 1945, fiind eliberat doar la intervenția misiunilor militare și ambasadelor occidentale) pleacă și el din țară, la începutul anului 1948. Ajunge la Paris, via Budapesta și Viena, apoi la New York, stabilindu-se însă în cele din urmă la Paris, unde și moare la vârsta de 63 de ani.

Cu plecarea din țară a lui Filderman se încheie și capitolul reprezentat de politica de *shtadlanut* a evreilor din România.

Ezra Mendelsohn, în capitolul dedicat României, din cartea sa despre istoria evreilor din Europa Central Răsăriteană în perioada interbelică, concluziona următoarele: „Este o ironie a sortii că România, care a refuzat constant să acorde emanciparea evreilor români până la sfârșitul primului război mondial, care a dus o politică antisemită între războaie și care a fost martora formării celei mai puternice mișcări fasciste native din Europa de Răsărit, s-a transformat într-un loc mai sigur pentru evrei decât Ungaria, Polonia, Cehoslovacia și Țările Baltice”³⁷. Se datorează întru totul acest lucru intervențiilor unor lideri de talia lui Filderman sau a Șef rabinului Alexandru Șafran? Bineînțeles că nu. În literatura de specialitate se discută în mod clar despre un context de factori, pe lângă aceste intervenții indicându-se și evoluția situației militare de pe fronturile de luptă în favoarea Națiunilor Unite, demersurile partidelor politice tradiționale românești, ale Casei regale, ale ierarhilor Bisericii ortodoxe, și chiar comportamentul inconsecvent și uneori contradictoriu al autorităților române. Acest lucru nu înseamnă însă marginalizarea eforturilor evreiești, leadership-ul comunitar evreiesc, reprezentat în special de W. Filderman, aducându-și partea sa de contribuție la crearea acestui „loc mai sigur”, tocmai prin politica de *shtadlanut*, care a însemnat în acei ani admirabile exerciții de voință, angajare, dăruire, implicare, perseverență, precum și un uriaș volum de muncă.

³⁷ Mendelsohn, *The Jews from East Central Europe between the Two World Wars*, p. 212.

JEWISH STRATEGIES IN ROMANIA DURING 1940-1945. THE SHTADLANUT POLICY

Abstract. *Throughout the years 1940 -1944, during Marshal Antonescu's dictatorship, the decisive role in organizing the survival efforts of the Romanian Jews belonged to the community institutions, the main organization being The Federation of Jewish Community Unions, represented by Wilhelm Filderman's personality. Together with Alexandru Safran, chief-rabbi of the Jewish community at that time, the two leaders proved to be the pillars on which a network was created, a network that succeeded in ensuring the main community services henceforth.*

Within the critical context of the years 1940 – 1944, and actually until his leaving the country at the beginning of 1948, the true leader of the Jewish community was Wilhelm Filderman, who determinedly hallmarked the fighting strategy, with his planning the main action directions, which define the shtadlanut policy, correspondingly thwarting and neutralizing the measures aimed at eliminating the Jewish population from the Romanian society, establishing connections with influential persons from the political and cultural field, who would readily intervene for the Jews, and addressing petitions and complaints against the oppressions and the discriminative measures.

After August 23rd 1944, the relations between the new regime and the Jewish sector grew tensioned rapidly, the Jewish community leaders gradually losing ground in favor of the Jewish Democratic Committee, created by the Communist Party in order to officially represent the Jewry and as a means to fight against the other Jewish organizations. The two Jewish leaders, Filderman and Safran, exit the Jewish-Romanian scene nearly the same time, at the end of 1947 and at the beginning of the next year, their withdrawal marking not only the end of the shtadlanut policy for the Romanian Jews, but also the acceleration of the communization process of the Jewish communitarian structures which, in the end, definitively enter the under the control of the Communist Party.

Keywords: *Romanian Jews, shtadlanut, Wilhelm Filderman, resistance, anti-Jewish legislation, anti-Semitism.*

ANCHETA CONGRESULUI MONDIAL EVREIESC DIN 1946. O NOUĂ SURSĂ DOCUMENTARĂ PRIVIND SITUAȚIA EVREILOR DIN TRANSILVANIA DE NORD DUPĂ HOLOCAUST

Attila GIDÓ

Chestionarele Congresului Mondial Evreiesc

Secțiunea română a Congresului Mondial Evreiesc (abreviat de acum înainte CME) a condus, în 1946, o anchetă la nivel național printre evreii supraviețuitori ai Holocaustului. Scopul anchetei a fost evaluarea pierderilor umane și materiale și înregistrarea plângerilor suferite de populația ce a supraviețuit. Dar pe lângă realizarea acestor date statistice s-a intenționat ca această anchetă să servească ca bază în negocierile de pace de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial și în scopuri compensatorii. Studiul nostru analizează contextul istoric al acestei anchete.

La sfârșitul războiului, CME a subliniat importanța evaluării pierderilor, asigurarea suportului legal și a sprijinului comunităților evreiești. Aceste obiective au fost realizate împreună cu *American Joint Distribution Committee* (o organizație mondială evreiască americană, cunoscută și ca Joint). Cele două organizații erau diferite ca scop: CME a fost activă în principal în politică și se prezenta ca fiind reprezentativă pentru evreimea mondială, în timp ce Joint era o organizație umanitară ce nu intervenea în chestiunile politice ci încerca mai degrabă să integreze chestiunile evreiești în structurile sociale și economice locale din diferitele țări de rezidență. Din acest motiv, Joint a oferit suport financiar continuu evreimii europene de-a lungul

anilor de după cel de-al doilea război mondial. În 1945, ei au alocat mai mult de 17.5 milioane de dolari pentru 15 comunități evreiești europene¹.

În toamna din 1944, trupele sovietice și române au preluat controlul asupra Transilvaniei de Nord și după câteva luni de administrare sovietică teritorială, nordul Transilvaniei a devenit parte din România. Secția română a CME a fost restabilită în 19 noiembrie 1944 și și-a extins activitatea și în Transilvania de Nord². Organizația a avut obiective multiple după cum erau evidențiate într-o publicație din 1945: *Studii și documente despre evreimea română, activități economice și sociale, chestiuni legate de refugiați și persoane deportate, activitate legală și politică*³.

Astfel, activitățile principale ale CME de după cel de-al doilea război mondial au inclus și coordonarea de anchete în cadrul populației evreiești a căror rezumate au fost publicate în 1945 și 1947. Prima anchetă a inclus informații dinainte de 1942 privitoare atât la evreii din nordul cât și la cei din sudul Transilvaniei și din alte părți din România⁴. A doua publicație a inclus informații statistice privitoare la perioada de după Holocaust folosind, de asemenea, ancheta din 1946⁵.

Această anchetă a fost realizată nu doar pe teritoriile ce au aparținut României în timpul Holocaustului dar și asupra nordului și sudului Transilvaniei. Chestionare bilingve (în limba maghiară și

¹ Frojimovics Kinga, The Role of the American Joint Distribution Committee and the World Jewish Congress in the Reconstruction of Jewish Life in Hungary in the Aftermath of the shoah (1945–1953), In: Randolph L. Braham (red.), *The Treatment of the Holocaust in Hungary and Romania during the Post-Communist Era*, The Rosenthal Institute for Holocaust Studies, New York, 2004, pp. 168–169

² Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andrea Varga, *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945–1965)*. Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2003, p. 17

³ *Populația evreiască în cifre. Memento statistic*, Congresul Mondial Evreiesc. Secțiunea din România, București, 1945, pp. 3–4

⁴ *Ibidem*, pp. 3–4

⁵ *Așezările evreilor din România. Memento Statistic*, Congresul Mondial Evreiesc. Secțiunea din România, București, 1947

română) erau tipărite pentru supraviețuitorii evrei din teritoriile care au aparținut Ungariei între 1940 și 1944, fiind în acord cu limba maternă, competența lingvistică și contextul cultural al evreimii din nordul Transilvaniei, în timp ce chestionare monolingvistice au fost folosite în alte regiuni din România. În completare, un ghid (în maghiară și română) și o scrisoare din partea secției române a CME erau incluse în chestionare. Scrisoarea, formulată în limba română, privea scopul și importanța anchetei și faptul că rezultatele erau relevante pentru Conferința de Pace din Paris (deși chestionarele nu urmăreau răzbunarea sau interesele individuale ci documentarea suferințelor evreimii europene).

Pentru interviuarea supraviețuitorilor și a victimelor, chestionarele erau lungi de 20 de pagini și constau în 10 întrebări și câteva subsecțiuni. Nu numai capul familiei dar, de asemenea, și alți membri ai familiei au completat chestionare personalizate și astfel multe informații s-au suprapus. Respondenților li se cerea să ofere informații personale cu privire la nume, vârstă, loc de naștere, rezidență, statut marital, educație și ocupație și să descrie discriminarea antisemită și pierderile pe care le-au suferit de-a lungul deportărilor. Li se cerea de asemenea să ofere detalii privind proprietățile expropriate și pierderile materiale, și să ofere informații despre condițiile de viață și veniturile dinaintea deportării. O baterie separată de întrebări se referea la serviciul de muncă obligatorie, ghețoizare și deportări. Respondenților li se cerea să ofere nume ale membrilor de familie și cunoștințe care au murit dar, de asemenea, și a rudelor care au supraviețuit. La sfârșitul chestionarelor, un spațiu era lăsat liber pentru respondenții care doreau să descrie în detaliu ororile prin care au trecut.

CME a prelucrat doar parțial chestionarele completate în nordul Transilvaniei, ca și în cazul informațiilor adunate în alte regiuni din România. Rezultatele au fost publicate în *Așezările evreilor*, arătând mărimea populației, structura pe vârste și distribuția în funcție de gen a evreilor la nivelul țării și la niveluri

regionale. Nu a fost scrisă nici o analiză în profunzime bazată pe acest material, fapt ce sporește valoarea chestionarelor care au rămas⁶.

După completarea anchetei, soarta chestionarelor a rămas necunoscută. Știm doar că, în anii comunismului, materialul original a fost păstrat în subsolul *Revistei Cultului Mozaic* (azi: *Realitatea Evreiască*), un ziar evreiesc ce își avea sediile în București. Apa ce s-a infiltrat în subsol a distrus o mare parte din chestionare. În prezent, arhivele *Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România* din București păstrează materialul rămas, deși o parte semnificativă rămâne imposibil de lecturat⁷. Chestionarele care pot fi folosite pentru cercetare oferă doar informații parțiale cu privire la fiecare așezare din România și doar o mică parte din chestionare privesc nordul Transilvaniei. Acestea din urmă au devenit obiectul acestui studiu.

Am găsit un total de 228 de chestionare completate în Cluj: cel mai mare număr de serie este de 750, deci putem presupune că cel puțin 750 de chestionare au fost completate în acest oraș. Însă, luând în considerare că în martie 1946 aproximativ un număr de 6.000 de evrei trăiau în Cluj (dintre care doar 3.500 de persoane erau originare din acest oraș)⁸, aparent mai mult decât o mie de chestionare au fost completate aici. Deși nu putem determina nici numărul exact al populației evreiești din Cluj la timpul anchetei și nici persoanele care au fost originari din acest oraș (i.e. cine nu s-a stabilit acolo în 1945–1946), putem presupune că mulți dintre supraviețuitori nu au completat chestionarele.

Situația este similară cu cea a altor două orașe analizate. Avem 78 de chestionare în Carei și 112 în Oradea: deși cel mai mare număr de serie ce apare în formularele completate în Carei

⁶ *Ibidem*

⁷ Adrian Cioflâncă, *Mărturie în premieră despre pogromul de la Iași*, *Ziarul de Iași* 29 iunie 2007, <http://adriancioflanca.blogspot.com/2007/10/marturie-in-premiera-despre-pogromul-de.html>

⁸ *Arhivele Naționale Istorice Centrale*, fond 1037, dos. 3/1946, p. 26

este de 187, în jur de 400–500 de evrei este probabil că s-ar fi aflat în Carei la timpul anchetei⁹. În cazul chestionarelor completate în Oradea, cel mai mare număr de serie este 1022; oricum, este cunoscut că în timpul aplicării chestionarelor (primăvara lui 1946) populația evreiască a orașului a fost în jur de 3.500 de persoane originare din Oradea și 2.000–3.000 de evrei veniți din alte regiuni după război¹⁰.

În ciuda caracterului său fragmentar, materialul rămâne o sursă extrem de valoroasă pentru cercetarea istoriei sociale a Holocaustului. Chiar dacă rezultatele nu ne permit producerea unor date statistice generale asupra pierderilor, stratificării sociale și a caracteristicilor demografice ale evreimii transilvănene de după 1945, ele ne permit să prezentăm tendințele generale și opțiuni individuale. Chestionarele sunt surse valoroase și datorită faptului că ele oferă o evaluare timpurie și complexă asupra pierderilor. Pe lângă completarea datelor, ele au permis de asemenea supraviețuitorilor să își spună poveștile de suferință. Mulți dintre respondenți au folosit această oportunitate pentru a reda și pentru a marca propriile plângeri.

CME a condus anchete similare nu doar în România ci și în alte țări din regiune. În Ungaria, undeva la 165.000 de evrei au fost înregistrați de-a lungul anchetei realizate între 1945–1946. Rezultatele acestei anchete au fost publicate în Buletinul Departamentului de Statistică a Secției Maghiare a CME (*The News Bulletin of the Statistical Department of the Hungarian Section of the WJC*) între 1947–1949¹¹. Soarta chestionarelor originale rămâne necunoscută, deoarece doar câteva dintre ele au fost prezervate de *Arhiva Maghiară Evreiască* (*Magyar Zsidó Levéltár*) din Budapesta¹².

⁹ *Așezările evreilor...*, *op. cit.*, p. 185

¹⁰ Randolph L. Braham, *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, Park Könyvkiadó–Koinónia, Budapest–Kolozsvár, 2008, p. 90

¹¹ Stark Tamás, *Hungarian Jews During the Holocaust and After the Second World War, 1939–1949. A Statistical Review*, Columbia University Press, New York, 2000, p. 88

¹² *Magyar Zsidó Levéltár* (*Arhivele Evreiești Maghiare*), fond XVIII-A-1, dos. 74 150, pp. 1–4

Contextul istoric

Măsuri restrictive împotriva evreilor

În prima secțiune a chestionarelor, respondenților li se puneau întrebări privind statutul lor legal și financiar și posibilele atrocități antisemite pe care le-au suferit.

Prima baterie de întrebări (secțiunea 1 notată cu a–f.) privea statutul lor prezent ca cetățeni și consecințele revizuirii Legii Cetățeniei din România (în vigoare din 1938). Respondenții erau întrebați și despre consecințele amendamentelor la legea cetățeniei din Ungaria.

România a amendat o lege a cetățeniei încă din 1924, o lege prin care, pe o bază de motive, 3.000 de evrei capi de familie și persoane necăsătorite din Transilvania erau dispensate de cetățenia română¹³.

Ca și consecință a decretului impus de guvernarea Octavian Goga (decembrie 1937 – februarie 1938), cetățenia a 176.151 persoane evrei din Transilvania a fost revizuită de autoritățile române între 21 ianuarie 1938 – 15 septembrie 1939. Ca și rezultat, 61.000 de evrei transilvăneni (mai mult decât 20.000 capi de familie și persoane necăsătorite) și-au pierdut cetățenia¹⁴. La nivel național, cetățenia a 594.614 de persoane evrei a fost revizuită și, ca urmare, mai mult de 225.200 cetățeni (aproximativ 73.000 evrei capi de familie și persoane necăsătorite) erau lipsiți de dreptul la cetățenia română¹⁵. Ancheta CME a chestionat doar consecințele decretului din 1938.

Ungaria nu a introdus o revizuire similară a cetățeniei, dar a doua lege anti-evreiască (legea nr. IV/1939) a inclus unele

¹³ Carol Iancu, *Evreii din România 1919–1938. De la emancipare la marginalizare*, Editura Hasefer, București, 2000, p. 102

¹⁴ Ladislau Gyémánt, *The Jews of Transylvania. A Historical Destiny*, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004, p. 122

¹⁵ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 263, vezi de asemenea Lucian Butaru, *Rasismul românesc. Componenta rasială a discursului antisemit din România, până la Al Doilea Război Mondial*, Editura Efes, Cluj-Napoca, 2009, pp. 257–260

restricții; conform celui de-al treilea paragraf, evreii străini nu puteau obține cetățenia maghiară nici prin naturalizare, nici prin mariaj¹⁶. Același paragraf a făcut ca Ministerul de Interne să dispenseze de cetățenia maghiară, în cazurile în care considera necesar, persoanele considerate de origine evreiască dacă au primit cetățenia după 1 iulie 1914¹⁷.

În august 1941 autoritățile maghiare au adunat aproximativ 18.000 de evrei înregistrați de către *Autoritatea Centrală Națională pentru Controlul Străinilor* (*Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság*) ca fiind fără stat sau cărora nu li se putea dovedi cetățenia în Galiția. Majoritatea celor expulzați au fost masacrați de unitățile SS și de către miliția ucraineană lângă Kamenec Podolski (Ucraina). Se presupune că mii de victime au venit din Transilvania sau din regiunea Maramureșului în timp ce aproximativ 14.000–16.000 de victime proveneau din Ungaria¹⁸.

Întrebările cuprinse în secțiunea 2. a–e. chestionau cu privire la evenimentele din timpul administrației maghiare. Bateria de întrebări cu titlul *teroarea antisemită* (*Antiszemita terror*) permitea respondenților să raporteze nu numai aresturile, insultele personale, evacuările, expulzările de după 1940 dar și pierderile materiale pe care le-au suferit. Întrebările din secțiunea 3. a–d. priveau exproprierea proprietăților private, în timp ce secțiunea 4. a–c. se referea la întreprinderile ce fuseseră închise și la restricțiile privind activitățile economice.

Ancheta a tratat separat chestiunea obiectelor confiscate de la evrei; de exemplu: instrumente medicale, aparate de radio,

¹⁶ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8098> (ultima accesare 17 februarie, 2011).

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ Tibori Szabó Zoltán, *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*, Koinónia, Kolozsvár, 2007, p. 21; Christian Gerlach, Götz Aly, *Az utolsó fejezet. Realpolitika, ideológia és a magyar zsidók legvilkolása 1944/1945*, Noran, Budapest, 2005, p. 72; Karsai László, *Holokauszt*, Pannonica Kiadó, Budapest, 2001, pp. 228–232; Frojimovics Kinga, *I Have Been a Stranger in a Strange Land. The Hungarian State and Jewish Refugees in Hungary, 1933–1945*, Yad Vashem, Jerusalem, 2007, pp. 104–146

mașini de cusut, biciclete, automobile (punctul 6), precum și consecințele măsurilor anti-evreiești, i.e. concedieri, reduceri salariale și restricții sau interzicerea activităților liber profesionale (secțiunea 7. a–e). Întrebările din partea 8. a–f. se refereau la venituri și condițiile de trai și de muncă dinainte de 1940 și între 1940–1944.

La scurt timp după Dictatul de la Viena (30 august 1940), trupele maghiare au ocupat nordul Transilvaniei (între 5–13 septembrie), ajungând la Carei în 5 septembrie, la Oradea în 9 septembrie, și la Cluj în 11 septembrie. În primele luni (între 13 septembrie–26 noiembrie 1940) Transilvania de Nord era guvernată de o administrație militară, înlocuită ulterior de o administrație civilă¹⁹.

Administrația militară maghiară a introdus constant măsuri anti-evreiești: în 13 septembrie publicațiile evreiești au fost interzise (printre altele, cotidianul *Új Kelet* din Cluj și *Népünk* din Oradea). Cluburile sportive evreiești *Haggibbor* (din Cluj) și *Makkabi* (din Oradea) și asociațiile non-evreiești precum *Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania* (*Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség*) au fost suspendate²⁰. Totodată, dizolvarea acestor asociații inițial interzise și confiscarea averilor lor, deseori, în multe cazuri, a durat până în 1943²¹.

În același timp, arestări sub diferite acuzații, evacuări și expulzări, au început din toamna lui 1940 (e.g., dulgherul din

¹⁹ Despre administrația militară vezi: Szavári Attila, Magyar berendezkedés Észak-Erdélyben (1940. szeptember–1941. április), In: *Magyar Kisebbség*, Vol. 9, nr. 4, 2004, pp. 272–304; Sebestyén Elemér, Szabó Péter, Magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben és a Székelyföldön 1940 őszén, In: *Századok*, Vol. 142, nr. 6, 2008, pp. 1383–1420

²⁰ Lőwy Dániel, *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*, Koinónia, Kolozsvár, 2005, p. 131

²¹ Spre exemplu administrația militară a interzis organizația pro-sionistă *Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania* care a fost cea mai importantă organizație evreiască în perioada interbelică; oricum, disoluția sa a durat până în 1943. *Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale*, (mai departe DJCAN), fond 1, dos. 16139/1943, pp. 1–16 și 23.

Oradea, Vilmos Márton, a fost arestat și cetățenia i-a fost suspendată)²². Croitorul Sándor Rosenberg din Oradea a fost internat împreună cu familia în 27 decembrie același an²³. În octombrie 1940 câteva zeci de familii evreiești au fost adunate din Miercurea Ciuc și, mai târziu, din Borsec, și alte așezări secuiești, și transportate la granița maghiaro-sovietică lângă Frasin, Maramureș²⁴. În 1 iulie 1941, aproximativ 300 de locuitori fără cetățenia maghiară au fost expulzați din Satu Mare în Polonia controlată de germani²⁵.

Complementar, insulte la adresa persoanelor evreiești au devenit frecvente; la început studenții evrei au fost bătuți în octombrie 1940 la universitatea din Cluj și incidente similare au apărut cu o mai mare frecvență în perioadele următoare; spre exemplu, un comerciant din Oradea pe nume Miksa Gewürz a fost maltratată la sfârșitul aceluiași an²⁶. György Szegő, fiul cunoscutului muzician, scriitor și cântăreț Júlia Szegő a fost bătut de două ori în Institutul de Cercetare în Chimie din Cluj (în iunie și decembrie 1941) și, ca rezultat, a suferit injurii ce au necesitat perioade de recuperare de mai mult de 8 zile în fiecare caz²⁷. În iulie 1941, studentul de 17 ani Alfréd Jakab a devenit victimă în piața Széchenyi (acum Mihai Viteazu) pentru că era evreu²⁸.

Legile anti-evreiești

Legile maghiare și decretele introduse după 1938 oferă cadrul legislativ al măsurilor anti-evreiești. Paragraful 141 al celui de-al doilea act normativ al Apărării Naționale (1939), care a conferit puteri extraordinare guvernului maghiar, a devenit mai

²² *Arhivele Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, București*, (de acum înainte: ACSIER), fond III, dos. 9A, chestionarul nr. 753/348

²³ ACSIER, fond III, dos. 9B, chestionarul nr. 978/539

²⁴ Randolph, L. Braham, *op. cit.*, p. 15

²⁵ *Ibidem*, p. 305

²⁶ Löwy Dániel, *op. cit.*, p. 135; ACSIER, fond III, dos. 9A, chestionarul nr. 784

²⁷ ACSIER, fond III, dos. 8A, chestionarul nr. 685

²⁸ *Idem*, chestionarul nr. 523

târziu baza legală a decretelor anti-evreiești²⁹. Același act normativ a stabilit sistemul de muncă maghiar ce a fost fatal pentru mulți bărbați evrei constrânși la munca obligatorie³⁰.

Între 1938–1941, legislația maghiară a adoptat câteva legi importante ce au avut consecințe severe asupra evreilor atât din Ungaria cât și din Transilvania de Nord.

Într-un discurs ținut în 5 martie 1938 în Győr, prim ministrul maghiar Kálmán Darányi a anticipat importanța unei legi care restricționează drepturile evreilor din Ungaria. Nu a luat mult timp pentru ca legea nr. XV/1938 să treacă (*Asupra asigurării balanței dintre viața socială și economică, A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról*); adoptată în 29 mai. Această lege a devenit cunoscută ca *primul act anti-evreiesc*³¹ și a avut efecte negative în principal asupra evreilor din sectorul intelectual și liber profesionist deoarece stabilea un procent limită de 20 din totalul de cetățeni evrei cărora li se permitea să lucreze în domeniile respective³².

Așa numita *a doua lege anti-evreiască* a intrat în vigoare în 5 mai 1939 sub guvernul conțelului Pál Teleki³³. Înlocuind specificările primului act anti-evreiesc, legea nr. IV/1939 (intitulată *Asupra limitării spațiului public și economic al evreilor, A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról*) a introdus mai multe restricții severe și a definit cine este și cine nu este evreu pe principiul rasial. Concomitent, o persoană era

²⁹ Vezi textul legii: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8096> (ultima accesare 17 februarie, 2011).

³⁰ Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméletörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, pp. 170–171

³¹ *Ibidem*, pp. 136–139; Karsai László, *op. cit.*, p. 217; Christian Gerlach, Götz Aly, *op. cit.*, pp. 44–46

³² Vezi textul legii: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8070> (ultima accesare 17 februarie, 2011)

³³ Pentru o prezentare detaliată a legii vezi Jehuda Don, *A magyarországi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete a 19–20. században*, MTA Judaisztikai Kutatóközpont, Élet és Irodalom, Budapest, 2006, pp. 121–138 și 148–162; Christian Gerlach, Götz Aly, *op. cit.*, pp. 47–50; Karsai László, *op. cit.*, pp. 218–219

considerată evreu dacă, la timpul intrării în vigoare a legii, el sau ea era membru în comunitatea evreiască religioasă și dacă unul dintre părinți, sau cel puțin doi dintre bunici, au aparținut religiei evreiești.

Nordul Transilvaniei a fost anexat Ungariei în 1940 și decretul primului ministru (nr. 2.220/1941 din 27 martie 1941) a introdus amendamentele celei de-a doua legi anti-evreiești cu privire la Transilvania. Acest decret a inclus reglementări cu privire la chestiuni precum convertirile religioase, exceptările, apartenențele (în barouri de avocați, ingineri și doctori), autorizații, angajați evrei, sabatarienii, funcționarea întreprinderilor și dreptul de a vota³⁴.

Paragraful al treilea al decretului privea excepțiile; astfel, primul ministru putea excepta o persoană în 30 de zile începând odată cu intrarea în vigoare a decretului dacă acea persoană a câștigat merite acționând pentru interesele ungarilor transilvăneni în timpul administrației românești³⁵. Excepțiile de la legea anti-evreiască au fost examinate de o comisie specială condusă de contele György Bethlen (președintele *Partidului Național Maghiar* între 1926–1938)³⁶. Deși amendamentele legii nr. IV/1939 cu privire la Transilvania de Nord au fost publicate numai în 1941, legea a început să fie aplicată încă din toamna anului 1940.

Dincolo de segregarea rasială, legea nr. IV/1939 a prescris o proporție mai mică de evrei angajați în funcțiunile intelectuale și a celor care lucrau în profesii liberale. Cele 20 de procente inițiale au fost reduse la 6 și legea a interzis selectarea unei persoane în senat dacă aceasta era considerată evreu (cu excepția reprezentanților religioși ai comunității evreiești). Complementar, ordona excluderea funcționarilor publici evrei din slujbele lor (angajați în tribunale, consilii locale sau în alte slujbe de serviciu

³⁴ *Budapesti Közlöny*, 27 martie 1941, pp. 1–3

³⁵ *Ibidem*

³⁶ Bárdi Nándor, A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között, In: *Limes*, Vol. 19, nr. 2, 2006, p. 64

public) prescria pensionarea în patru ani a profesorilor evrei din câmpul muncii în general și din liceele vocaționale în special. Și, în final, a revocat de asemenea dreptul de a vinde bunuri ce erau sub monopol de stat (precum sarea, tabacul, alcoolul, petrolul, medicamentele) și a interzis persoanelor considerate evrei să gestioneze instituții de cultură sau de presă.

Legea a afectat de asemenea și accesul la educația universitară pentru că a reintrodus *numerus clausus* care a intrat prima dată în vigoare în 1920³⁷. În felul acesta, proporția studenților considerați evrei admiși în anul întâi nu putea depăși 6 procente din totalul numărului de studenți admiși la facultatea, universitatea sau colegiul în cauza. Universitatea Tehnică *József Nádor* (Budapesta) a fost o excepție în această privință pentru că acolo proporția studenților evrei a fost stabilită la 12 procente³⁸. Principiul *numerus clausus* a fost aplicat similar la universitatea din Cluj. Comparativ cu anul academic 1938/1939 când 284 de studenți evrei reprezentau 9,2% din numărul total al studenților, de-a lungul anului universitar 1940/1941 s-a permis accesul la clasă doar a 10 studenți evrei³⁹.

Paragraful 9 a celei de-a doua legi anti-evreiești privea apartenența la diferite cabinete și barouri; o limită de 6 procente a fost introdusă pentru evrei în barourile de avocați și doctori și în barourile de ingineri, pentru Baroul Național de Presă și de asemenea pentru asociațiile de actori. Efectele negative ale acestei

³⁷ Deja adoptată în 1920 actul *Numerus Clausus* (nr. XXV/1920) a restricționat admisia studenților evrei în universități și colegii. Severitatea acestui act a fost moderată în 1928 de înlocuirea criteriului de apartenență religioasă cu cea a ocupației părinților. Kovács M. Mária, *A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről*, In: Molnár Judit (red.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, Balassi, Budapest, pp. 130

³⁸ Vezi textul legii: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8098> (ultima accesare 17 februarie, 2011). Cf. Gyurgyák János, *op. cit.*, pp. 144–146

³⁹ Löwy Dániel, *op. cit.*, p. 134; Pálffy Zoltán, *Nemzetállam és felsőoktatási piac. Adatok a kolozsvári egyetem diákságának etnikai és társadalmi összetételéről a két világháború között*, In: *Erdélyi Társadalom*, Vol. 2, nr. 2, 2004, p. 174

stipulări au devenit vizibile de asemenea în nordul Transilvaniei când barourile au fost reorganizate. Spre exemplu, în Nordul Transilvaniei, 1315 avocați au aplicat pentru admisia în cele trei barouri de avocați existente. Dintre aplicanți, 482 (37 procente) erau evrei, dar în acord cu legea nr. IV/1939 numai 6 procente ar fi putut fi admise în timp ce, adițional, 3 procente au fost exceptate de la lege. Astfel, în final, doar 57 evrei au fost admiși (8.8 procente) din numărul total de avocați (655)⁴⁰.

Imposibilitatea apartenenței în barourile de presă a fost decisivă și pentru evreii ce au lucrat în jurnalism. Decretul nr. 30/1941 al primului ministru cu privire la implementarea decretului nr. 7.720/1939 a stipulat că din 1 februarie 1941 numai acele persoane erau admise în poziții de conducere în presă (editor șef, editor, editor asistent, editor de presă, și redactor) care nu erau înregistrați ca evrei în Baroul Național de Presă⁴¹.

Printre stipulațiile celei de-a doua legi anti-evreiești trebuie menționate și restricțiile privind dobândirea de proprietăți și comerțul. Actul limita dreptul evreilor de a obține proprietăți agricole și forestiere și făcea posibilă exproprierea proprietăților agricole deținute de evrei. Mai mult, interzicea eliberarea certificatelor ce permiteau practicarea comerțului de către persoanele evrei până când procentul de comercianți evrei din localitatea în chestiune scădea sub 6%⁴². Acest paragraf a fost aplicat și în Transilvania de Nord când autoritățile maghiare au refuzat înlocuirea certificatelor românești de comerț și astfel au împiedicat funcționarea legală a magazinelor și atelierelor evreiești⁴³.

⁴⁰ Spre exemplu, numai 12 avocați evrei au fost admiși în cabinetul de avocatură din Oradea, în timp ce inițial cabinetul dispusese de 120 de membri evrei. Bárdi Nándor, *op. cit.*, p. 62.; Mózes Teréz, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, București, 1997, p. 171

⁴¹ *Budapesti Közlöny*, 8 ianuarie 1941, p. 13

⁴² Vezi: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8098> (ultima accesare 17 februarie, 2011)

⁴³ Multe cereri similare din perioada 1940-1941 pot fi găsite în Arhivele Naționale din Cluj. Vezi spre exemplu DJCAN, fond 1, dos. 3384/1941 (Áron Friedmann pantofar) și dos. 7155/1941 (Lajos Wolf șofer de taxi)

Ca și consecință a intrării în vigoare a celei de-a doua legi anti-evreiești, un număr semnificativ de intelectuali, liber profesioniști evrei și-au pierdut slujbele în 1940–1941. Similar, aproape toți evreii au fost excluși din domeniul industriei și al comerțului⁴⁴. Autoritățile au început să închidă magazinele și să confiscate depozitele comercianților evrei deja din toamna lui 1940 (vezi spre 23 noiembrie 1940, confiscarea magazinelor de coloniale, textile, sticlă, obiecte de fier în valoare de 5 milioane lei care au aparținut comerciantului Adolf Schwartz din Oradea)⁴⁵. Expropriările au continuat în anii următori (spre exemplu în 1 octombrie 1942 Sándor Fischer a fost deposedat de frizeria sa din Oradea)⁴⁶.

Legea a avut efecte negative în special asupra clasei evreiești mijlocii și a micii burghezii, de vreme ce micii comercianți, agenți, funcționari erau cel mai simplu de deposedat de sursele de venit, spre deosebire de marea burghezie evreiască care a încercat să evite decretele anti-evreiești cu ajutorul asociațiilor lor creștini⁴⁷. Stipulațiile celei de-a doua legi anti-evreiești ar fi putut să afecteze într-o anumită măsură un procent de până la 48–49 dintre comercianți și antreprenori (aproximativ 1350 persoane) și un procent de 24 de comercianți (665 de persoane) în Cluj⁴⁸.

Unii au estimat ca o consecință a celei de-a doua legi anti-evreiești a fost pierderea slujbelor a aproximativ 30 de procente dintre evrei din teritoriile anexate Ungariei după 1938⁴⁹.

În acord cu cel de-al treilea paragraf a decretului nr. 2.220/1941 a prim ministrului ungar, persoanele puteau fi exceptate de la aceste restricții în cazuri excepționale. Numai 66 evrei din Transilvania de Nord au fost exceptați până la sfârșitul

⁴⁴ Lőwy Dániel, *op. cit.*, p. 126

⁴⁵ ACSIER, fond III, dos. 9A, chestionarul nr. 801

⁴⁶ ACSIER, fond III, dos. 9B, chestionarul nr. 928/495

⁴⁷ Jehuda Don, *op. cit.*, p. 138

⁴⁸ Sabin Cioranu, *Problema comerțului și meșteșugurilor în municipiul și județul Cluj*, Tip. Carpatia S.A., Cluj, 1940, p. 3–16

⁴⁹ Christian Gerlach, Götz Aly, *op. cit.*, p. 55; Jehuda Don, *op. cit.*, p. 154

anului 1942; printre aceștia 7 persoane erau din Cluj, 2 din Carei și 11 din Oradea⁵⁰. Alți evrei au fost exceptați ulterior; în câteva cazuri, o convertire anterioară însemna exceptarea: spre exemplu, directorul de teatru Jenő Janovics (născut în 1872) din Cluj s-a convertit la calvinism în 1895 (soția sa, actrița Lili Poór era de origine creștină)⁵¹. Multe personalități (printre care prefectul Clujului Ödön Inczédy Joksmán și contele György Bethlen) au intervenit la primul ministru în interesul lui Janovics⁵².

Legea nr. XV/1941 (asupra completării și amendării *legii nr. XXXI/1894 a drepturilor mariajului și asupra măsurilor complementare de protecție rasială; A házassági jogról szóló 1894:XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről*), numită și cel de-al treilea act anti-evreiesc, a devenit efectivă pe 8 august 1941, deci stipulațiile sale s-au aplicat de la început și evreimii din nordul Transilvaniei⁵³. Dincolo de referințele sale cu privire la evrei, legea privea și chestiuni generale (examinarea medicală obligatorie înainte de mariaj, împrumutul pentru mariaj, divorțul), și a introdus o nouă excludere bazată pe rasă pentru că a interzis mariajul dintre evrei și non-evrei. Legea a impus de asemenea o penalitate bărbaților evrei care au avut relații sexuale cu femeile non-evreice⁵⁴.

Serviciul de Muncă Obligatorie

Chestionarele CME secțiunile 1–4 și 6–8 priveau datele personale, cetățenia, drepturile violate în timpul Holocaustului și întrebări referitoare la venit și situația financiară. În cele ce urmează vom prezenta contextul istoric al serviciului de muncă obligatorie (secțiunea 5. a–d.).

⁵⁰ *Magyar Országos Levéltár* (Arhivele Naționale Ungare), fond K28, cutia 141, dos. 222, 1943–J–16 176, pp. 2–4; Lówy Dániel, *op. cit.*, p. 329

⁵¹ *Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára* (Arhivele Societății Muzeului Ardelean, Cluj-Napoca), Colecția Jenő Janovics, dos. 14, pp. 11–13

⁵² *Ibidem*, pp. 1–10

⁵³ Vezi textul legii: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8168> (ultima accesare 17 februarie, 2011)

⁵⁴ Gyurgyák János, *op. cit.*, p. 154; Karsai László, *op. cit.*, p. 227

Sistemul serviciului de muncă a fost inițiat de legea nr. II/1939 și apoi a fost completat de câteva decrete; cert este că aceasta a devenit fatală pentru evrei după ce Ungaria a intrat în război în 1941. Prin referire la articolul 230 al acestei legi, decretul nr. 5.070/1939, contrasemnat în 12 mai 1939, a prezentat principiile generale ale serviciului de muncă și a precizat regulile pentru desfășurarea acestuia⁵⁵.

Sistemul serviciului de muncă obligatorie a intrat în vigoare începând cu 1 iulie 1939 și nu a fost modificat până în aprilie 1941, când noi restricții au fost introduse ca urmare a declarației de război a Ungariei împotriva Iugoslaviei. Decretul PM nr. 2.870/1941 privind serviciul militar al persoanelor considerate evrei conform celei de-a doua legi anti-evreiești a fost publicat la 19 aprilie 1941⁵⁶. Rectificarea clauzei nr. 27 300. 8.–1941 al acestui decret a fost inițiată de Ministerul Național al Apărării în 19 august 1941; în litera legii, oricărei persoane de origine evreiască de vârsta militară i se cerea să execute munca forțată și nu avea dreptul să poarte armă⁵⁷.

Pasul următor a fost regularizarea situației acestor lucrători prin legea nr. XIV/1942 (*amendarea și completarea legii nr. II/1939 cu privire la apărarea națională și legea nr. IV/1938 cu privire la recunoașterea meritelor soldaților din primul război mondial; A honvédelemről szóló 1939. évi II. törvények, valamint az 1914–1918. évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről szóló 1938. évi IV. törvények módosításáról és kiegészítéséről*) adoptată în iulie 1942⁵⁸. Actul privea în amănunt statutul evreilor de vârstă militară din cadrul Ministerului Apărării. Bărbații tineri evrei de vârstă militară au fost excluși din programul de pregătire „Levente” (o pregătire paramilitară specifică pentru tinerii maghiari), li se interzicea

⁵⁵ Randolph L. Braham, *The Hungarian Labor Service System 1939–1945*, East European Quarterly, Boulder, 1977, p. 9

⁵⁶ Vezi textul decretului în *Budapesti Közlöny*, 19 aprilie 1941, p. 2

⁵⁷ Randolph L. Braham, *op. cit.*, p. 17

⁵⁸ Vezi textul legii: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8187> (ultima accesare 17 februarie, 2011)

purtarea armei și nu li se permitea să poarte gradele pe care le-au primit anterior ca soldați.

Numărul celor recrutați în cadrul serviciului de muncă obligatorie a crescut intens după ce Ungaria a intrat în război. Schimbările de graniță au făcut ca un număr semnificativ de bărbați evrei (care au fost incluși în munca obligatorie în zone relativ apropiate înainte ca Ungaria să intre în război) au fost trimiși în liniile frontului ucrainean. Cea de-a doua armată maghiară a fost redirecționată către liniile sovietice la mijlocul lui 1942 incluzând deja 50.000 de muncitori evrei neînarmați⁵⁹. Pe lângă munca fizică, pedepsele crude și tratamentul inuman la care erau supuși, rațiile insuficiente și lipsa hainelor groase au făcut munca forțată de neîndurat⁶⁰. Mulți evrei au fugit înspre teritoriile sovietice deja în 1941 dar astfel ei nu au câștigat libertatea pe care și-au dorit-o ci au devenit ori prizonieri de război ori au fost împușcați de ucrainenii partizani⁶¹.

Cea de-a doua armată maghiară, în cursul apărării pe Don din ianuarie 1943, a avut morți atât printre soldați cât și printre cei recrutați în serviciul de muncă obligatorie. Conform prevederilor inițiale, doar 10.000 evrei au supraviețuit tragediei; cercetări recente argumentează că aproximativ 25.000 de evrei care prestau munca obligatorie au supraviețuit după apărarea Donului, dintre care aproximativ 10.000 de persoane au fost luate prizonieri⁶². Supraviețuitorii și aceia care nu au fost capturați de dușman au fost reorganizați și au continuat să servească în unitățile lor.

Soarta celor care prestau munca obligatorie pe liniile Frontului de Est a devenit mai complexă în cursul retragerii din 1943. Tot mai multe persoane de origine evreiască au fost forțate să facă munca fizică sau pentru deminare, căutând ori să fugă din

⁵⁹ Randolph L. Braham, *A népirtás politikája. A Holokauszt Magyarországon*, Vol. I–II, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, p. 314

⁶⁰ Despre condițiile celor din serviciul de muncă forțată din Ucraina vezi: *Ibidem*, pp. 311–317

⁶¹ *Ibidem*, pp. 322–323

⁶² Christian Gerlach, Götz Aly, *op. cit.*, p. 75

propria divizie ori să fie luați prizonieri de către ruși. Câțiva dintre evrei au fost transportați de la serviciul de muncă obligatorie direct către lagărele de exterminare naziste. Soarta unor bărbați din Cluj este grăitoare în acest sens: pierzându-și părinții și surorile în deportări, frații Éger au fost luați în serviciul de muncă obligatorie și trimiși pe frontul de Est în perioada 1942–1943. Când Zoltán Éger (care a fost avocat înainte de război) a văzut că evreii, în vara lui 1944, sunt mutați în lagărele de concentrare nazistă, a fugit înspre liniile de front sovietice. Atunci a fost capturat de ruși și dus la Babruysk (Belarus) de unde s-a întors în final spre Cluj în octombrie 1945. Cel de-al doilea și cel de-al treilea frate (Tibor și Ignác) au fugit într-o manieră similară și au ajuns acasă în 1945. Cel de-al patrulea și cel de-al cincilea frate (András și Sándor) au fost deportați la Mauthausen, Austria în decembrie 1944. Ei au supraviețuit lagărelor de concentrare și s-au întors în Cluj în august 1945⁶³. Cazul lui Ignác Mihály din Cluj a fost similar cu cel al fraților Éger: el a fost prins de ruși la sfârșitul lui 1944 și a reușit să se întoarcă acasă din Sinferopol în 27 octombrie 1945⁶⁴.

Chestionarele completate în Carei și Oradea conțineau rapoarte similare: un vânzător din Carei cu numele Imre Róth a prestat serviciul de muncă în martie 1944 la batalionul nr. 110/6 când a fost luat ca prizonier de către soldații ruși în Ucraina. El a evadat în 1 septembrie 1945 și a ajuns acasă după 2 luni. Herman Friedman, care a prestat de asemenea munca obligatorie, a fost capturat în 1943 de către ruși și apoi a reușit să se întoarcă la Carei în 12 februarie 1944, de unde a fost deportat la Auschwitz împreună cu familia sa. El a fost mutat în multe lagăre de concentrare până când a fost eliberat din Buchenwald⁶⁵. Muncitorul Zoltán Kohn, din industria textilă din Oradea, a fost luat într-un astfel de batalion de muncă obligatorie în 1940. La început el a servit în Baia Mare și Mohács și apoi a fost trimis la Don. El a fost luat ca prizonier lângă Stary Oskol în 7 februarie

⁶³ ACSIER, fond III, dos. 8A, chestionarele nr. 597–601

⁶⁴ ACSIER, fond III, dos. 8B, chestionarele nr. 519

⁶⁵ ACSIER, fond III, dos. 11A, chestionarele nr. 24/1 și 161/1

1943 și deportat în diverse lagăre sovietice până când s-a întors acasă în iulie 1945⁶⁶.

Cei care au prestat munca obligatorie și au fost trimiși în vara lui 1943 la minele de cupru din Bor, Iugoslavia (sub ocupația germană), au avut mai puțin noroc. Pe baza unei înțelegeri cu germanii aproximativ 6.200 de evrei maghiari au fost trimiși acolo; mulți dintre ei și-au pierdut viața din cauza condițiilor dificile de muncă sau când au mărșăluit înspre Austria în toamna lui 1944⁶⁷. Cei care au reușit să supraviețuiască marșului forțat și-au găsit sfârșitul într-unul dintre lagărele germane de concentrare (în Flossenburg, Sachsenhausen, Oranienburg, sau Buchenwald)⁶⁸.

Cei care au prestat munca obligatorie în țară au primit un tratament mai suportabil decât cei care serveau în Ucraina sau în Iugoslavia. Spre exemplu, cei care au fost duși în divizia a zecea de muncă forțată în Baia Mare ar fi putut fi considerați norocoși datorită lui Imre Reviczky, comandantul de campanie care căutase să ușureze situația evreilor de sub comanda lui.

Astfel putem să tragem concluzia că acei evrei înrolați la munca obligatorie care au supraviețuit războiului și s-au întors acasă au avut diferite soartă. Cei care au fost eliberați la început și au reușit să evadeze din liniile estice de front, evitând prizonieratul rus, ajunseseră acasă deja în toamna lui 1944. Cei care au servit în nordul Transilvaniei au fost eliberați de trupele ruse și române care avansau în regiune, pentru că foarte mulți dezertaseră din armata maghiară ce se retrăgea⁶⁹.

⁶⁶ ACSIER, fond III, dos. 9A, chestionarul nr. 793/374

⁶⁷ Randolph L. Braham, *op. cit.*, p. 340

⁶⁸ Pentru chestionarele analizate știm că comercianții Izsák Bermann și Dezső Farkas din Cluj și chimistul Bálint Moskovits din Oradea au fost luați la serviciul de muncă forțată și în Bor, Iugoslavia. Izsák Bermann a fost în cele din urmă deportat la Schandorf din Szombathely (Ungaria), de unde a evadat și s-a reîntors în Cluj în iunie 1945. Dezső Farkas a văzut de asemenea lagărele de concentrare: în octombrie 1944 a fost transportat la Sachsenhausen de unde s-a reîntors în august 1945. ACSIER, fond III, dos. 8A, chestionarul nr. 579 și 594, respectiv dos. 9, chestionarul nr. 783

⁶⁹ Mai mult despre poveștile de viață ale celor din serviciul de muncă obligatorie din Cluj și Oradea, vezi: Lówy Dániel, *op. cit.*, pp. 143–159; Mózes Teréz, *op. cit.*, pp. 174–183

Divizia celor care staționau în Oradea a rămas în oraș când trupele sovietice au ocupat orașul deci erau deja eliberate la mijlocul lui octombrie. Spre exemplu, legătorul de cărți Izsó Feldstrich a evadat din batalionul său în România în 1 octombrie 1944 și a așteptat sosirea sovieticilor întorcându-se acasă în 1 decembrie⁷⁰.

Nu știm numărul exact al supraviețuitorilor din batalioanele de muncă obligatorie. Conform unei estimări realizată după cel de-al doilea război mondial de către statisticianul Sabin Manuilă și de către liderul evreu Wilhelm Fildermann, un număr mare din cele 13.636 de evrei înrolați la munca obligatorie din Transilvania nu s-au mai întors niciodată⁷¹.

Ghetoizare și deportare

Dincolo de aspectele mai sus prezentate, chestionarele CME au cerut o informație detaliată despre deportări (secțiunea 9. punctele a–j.). În primul rând, respondenții trebuiau să menționeze locul și perioada în care au fost duși în ghetou și deportați. Mai mult, a fost acordat spațiu pentru detalierea condițiilor de ghetou și mersul deportărilor. Supraviețuitorii respondenți puteau de asemenea să enumere lagărele de concentrare prin care au trecut. În final, punctele h–j priveau eliberarea, data reîntoarcerii acasă și condițiile lor de sănătate.

Destinul evreilor din Nordul Transilvaniei, împreună cu cel al altor comunități evreiești din Ungaria, a fost pecetluit odată cu ocupația germană din martie 1944: deși Ungaria a fost o aliată a Germaniei, trupele germane au invadat țara în 19 martie pentru a preveni o posibilă retragere din război și pentru a încerca astfel să controleze resursele naturale și economice ale Ungariei⁷².

Trupele germane au ajuns în Transilvania de Nord la sfârșitul lui martie 1944 și au început imediat intimidarea și jefuirea populației evreiești. Liderii evrei și personalitățile bogate

⁷⁰ ACSIER, fond III, dos. 9, chestionarul nr. 758/352

⁷¹ Stark Tamás, *op. cit.*, p. 27

⁷² Christian Gerlach, Götz Aly, *op. cit.*, p. 131 și 209

și influente au fost arestate în multe orașe (în Carei, Cluj și Oradea)⁷³. În 28 martie, în Cluj, 150 de evrei au fost arestați în timpul nopții⁷⁴, în timp ce în Oradea, Gestapo-ul a arestat mai mult de o sută de evrei înainte de mijlocul lui aprilie. Implementarea măsurilor anti-evreiești a continuat în aprilie 1944: începând din 5 aprilie, persoanele considerate evrei au fost obligate să poarte o stea galbenă de 10 X 10 cm în partea stângă a pieptului. Nu la mult timp au limitat spațiul pentru evrei și au ordonat blocarea oricăror bunuri ale acestora⁷⁵.

În timp ce măsurile abuzive au fost introduse una după alta de către guvernul maghiar simpatizant nazist s-a pregătit și ghetoizarea și deportarea evreilor cu ajutorul germanilor. În 4 aprilie o întâlnire mixtă germană și maghiară cu participarea lui Adolf Eichmann și condusă de către Secretarul de Stat al Afacerilor Interne László Baky, a stabilit detaliile ghetoizării; planul ghetoizării și al deportării a fost semnat trei zile mai târziu, în 7 aprilie 1944.

Măsurile privind Transilvania de Nord au fost finalizate la sfârșitul lunii în două întâlniri prezidate de László Endre (cel care fusese colegul lui László Baky și de asemenea secretarul de stat pentru Afaceri Interne însărcinat cu chestiunea evreiască). În întâlnirea următoare, care a fost ținută în Satu Mare în 26 aprilie, ei au elaborat detaliile „de-iudaizării” cu privire la șase comitete ce intrau în atenția districtului 9 al Jandarmeriei (Bistrița-Năsăud, Cluj, Szolnok-Doboka, Sălaj, Satu Mare, Bihor). Întâlnirile au continuat în 28 aprilie la Târgu Mureș unde au fost luate decizii ce

⁷³ Din chestionarele completate CME fermierul Béla Majtényi din Carei a fost arestat în mai 1944 și deținut pentru trei luni în închisoarea militară din Cluj. ACSIER, fond III, dos. 11A, chestionarul nr. 20/1

⁷⁴ De asemenea, arestările au continuat și în zilele următoare. Gestapo-ul l-a prins pe bijutierul József Stössel în 31 martie 1944 și l-a adus (împreună cu familia sa) la închisoarea din Cluj. Pe 20 mai el a fost transferat în ghetoul din oraș și deportat în Auschwitz. Tot pe aceeași zi a fost capturată și cântăreața Júlia Szegő de către Gestapo. ACSIER, fond III, dos. 8B, chestionarele nr. 511 și 686

⁷⁵ Pentru lista completă a măsurilor anti-evreiești vezi Gyurgyák János, *op. cit.*, p. 176; cf. Christian Gerlach, Götz Aly, *op. cit.*, pp. 120–123

au afectat comitetele ce au aparținut districtului 10 al jandarmeriei (Ciuc, Trei Scaune, Mureș-Turda, Odorheiu)⁷⁶.

Regiunea Maramureșului (a cărei parte de sud a aparținut României între 1918 și 1940 similar cu teritoriile transilvane) a fost atașată districtului 8 al Jandarmeriei după Dictatul de la Viena. Ca rezultat, când așa numitele zone de de-iudaizare au fost marcate în 1944, evreii din Maramureș au fost distribuiți în prima zonă, în timp ce restul evreilor din nordul Transilvaniei au fost redistribuiți în cea de-a doua zonă. Autoritățile au coordonat concentrarea evreilor în prima zonă încă din 16 aprilie. Toate chestionarele respondenților din cele trei orașe au aparținut celei de-a doua zone, unde ghetoizarea a început în 3 mai 1944.

Inițial, toate autoritățile au adunat populația în vârstă și copiii mici, apoi femeile și bărbații cu vârste între 18–48 de ani care nu au fost selectați pentru prestarea serviciului de muncă forțată. Deși tratamentul crud pe care bărbații evrei trebuia să îl îndure în cursul serviciului de muncă le punea în pericol integritatea fizică și securitatea, ei au avut șanse mai mari de supraviețuire decât populația deportată.

În cadrul celei de-a doua zone, 14 ghetouri au fost stabilite în următoarele orașe: Cluj, Gherla, Dej, Șimleul Silvaniei, Satu Mare, Baia Mare (2), Bistrița-Năsăud, Oradea (2), Târgu Mureș, Reghin și Sfântu Gheorghe. Cu câteva excepții, autoritățile au stabilit ghetourile în fabricile de cărămidă, unde populația evreiască înghesuită cu greu a găsit apa potabilă și facilitățile de igienă. Aproximativ 27.000 de evrei au fost adunați în ghetoul central din Oradea și 18.000 de evrei în ghetoul din Satu Mare. Aproximativ 2.000 de evrei din Carei au fost transportați înspre Satu Mare⁷⁷. Ghetoul din Cluj a cuprins 18.000 de persoane și era echipat doar cu patru latrine și a avut o singură fântână cu cincisprezece robinete⁷⁸.

⁷⁶ Randolph L. Braham, *Az észak-erdélyi holokauszt, op. cit.*, p. 26

⁷⁷ *Ibidem*, p. 87 și 336; Mózes Teréz, *op. cit.*, pp. 195–203

⁷⁸ Löwy Dániel, *op. cit.*, p. 186; Elie Wiesel *et. al.*, *Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului din România. Raport final*, Polirom, Iași, 2005, pp. 270–281;

Jandarmii au tratat populația evreiască cu cruzime nu doar când a adunat-o dar și în ghetouri. Evreii sănătoși (sau cei care erau considerați ca fiind sănătoși) au fost bătuți și torturați în așa numitele „coin mints” (pénzverdék) pentru a preda toate valorile. Conform câtorva estimări, jandarmii maghiari au torturat 30 procente din bărbații evrei și 10 procente dintre femeile evreice. Ca și consecință a tratamentului crud, în multe cazuri persoanele s-au sinucis⁷⁹.

Ca și în alte ghetouri din Ungaria, ordinul intern și disciplina a fost oferită de consiliile evreiești formate din personalități influente ale comunităților. Membrii Consiliului Evreiesc au calmat și încurajat comunitatea să se supună autorităților. Deoarece populația evreiască era intimidată de autorități și în același timp amăgită de Consiliile Evreiești, numai câțiva dintre ei au încercat să evadeze. Din această cauză liderii evrei au fost criticați în multe cazuri după război. Avocatul sionist Rezső Kasztner din Cluj a fost acuzat pentru că a negociat cu naziștii salvarea a 1684 de evrei (printre care 338 erau evrei din Transilvania de Nord)⁸⁰.

În lunile mai și iunie 1944, sub incidența „Soluției Finale”, 45 de trenuri cu evrei au fost trimise înspre Auschwitz. Mulți nu au avut nici măcar un loc în vagoanele supraaglomerate. În medie, 70 de persoane călătoreau într-un vagon de marfă, dar ocazional 60, 95, sau chiar 105 evrei erau forțați să intre într-un singur vagon. Mai departe, ei au avut de îndurat drumul ce a durat câteva zile cu un minimum de mâncare și apă⁸¹. Soldații SS nu au permis

Guy Miron (red.), *The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos During the Holocaust*, vol. 1–2, Yad Vashem, Jerusalem, 2009

⁷⁹ Lőwy Dániel, *op. cit.*, p. 186; Horváth Sz. Ferenc, Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokauszt Észak-Erdélyben. In: *Múltunk*, Vol. 51, nr. 3, 2006, p. 135; Tibori Szabó Zoltán, *op. cit.*, p. 23

⁸⁰ Randolph L. Braham, *A népiértés politikája*, *op. cit.*, pp. 1043–1066; Karsai László, *op. cit.*, p. 267

⁸¹ Numărul persoanelor înghesuite într-un singur vagon varia. Conform raportului comerciantului Ábrahám Adolf din Cluj el a fost luat din ghetoul din orașul său în 5 iunie 1944 într-un vagon cu 62 de alte persoane. În schimb, un

aruncarea cadavrelor a celor care au murit în cursul călătoriei, astfel că supraviețuitorii au avut de îndurat putrezirea cadavrelor până când trenurile au ajuns la Auschwitz⁸².

Auschwitz-Birkenau a fost prima oprire pentru toți deportații din nordul Transilvaniei unde naziștii au decis cine va trăi (dacă erau considerați capabili de muncă), și cine va fi trimis spre camerele de gazare într-un timp scurt. De obicei, 20–30 procente dintr-un transport erau considerați capabili de muncă și lăsați în viață. Criteriul principal de selecție era vârsta (între 14–50 de ani) și capacitatea de muncă. Condițiile de trai în ghetouri și de-a lungul călătoriei de asemenea au contat mult, pentru că acei care și-au menținut condiția fizică au avut șanse mai bune pentru a fi considerați buni de lucru⁸³.

Soarta persoanelor rămase în viață după selecție a luat diferite căi. Unii au rămas în Auschwitz în timp ce alții au fost transportați pentru a face munca obligatorie în diferite lagăre. Documentele atestă că mulți dintre deportați au fost trimiși în următoarele lagăre de concentrare: Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau, Grossrosen, Günskirchen, Mauthausen, Neungamme or Ravensbrück⁸⁴; din aceste lagăre deportații au fost mutați înspre alte sub-lagăre, și conform chestionarelor CME deportații respondenți au fost frecvent mutați, de la Auschwitz la Stutthof, Riga și Hainichen. Unele persoane au trecut chiar prin 8–10 lagăre. Spre exemplu, Ilona Klein din Cluj a fost transportată de la Auschwitz la Riga, apoi la Kurbe, Stutthof, și Dundanga. De la

croitor din Carei, Emília May, a fost forțată să călătorească într-un vagon în data de 20 mai 1944 cu 90 de alți evrei, în timp ce un alt comerciant din Cluj, Rozália Lazarovits, a fost deportată împreună cu 95 de alte persoane în 23 mai 1944. Un alt locuitor din Carei, Gyöngyi Friedman, a fost trimis din ghetoul din Satu Mare în 15 mai 1944; vagonul în care acesta călătorea a inclus, în total, 105 persoane. ACSIER, fond III, dos. 8A., chestionarul nr. 742 și 733, și dos. 11A, chestionarul nr. 159/1 și 161/3

⁸² Lówy Dániel, *op. cit.*, pp. 329–334

⁸³ Randolph L. Braham, *op. cit.*, p. 743; Christian Gerlach, Götz Aly, *op. cit.*, pp. 241–244

⁸⁴ Randolph L. Braham, *op. cit.*, p. 754.

Dundanga ea a fost mutată la început la Stutthof, apoi la Glöwen și în final la Ravensbrück⁸⁵.

Cele mai importante lagăre de concentrare au fost eliberate între ianuarie–mai 1945 și supraviețuitorii au început, încet, să se întorcă acasă. Numărul victimelor Holocaustului și al supraviețuitorilor este discutat încă și azi; situația este similară cu privire la deportații evrei din Transilvania de Nord.

Recensământul din 1941 a înregistrat 151.000 persoane de religie evreiască. Măsurile legilor anti-evreiești introduse de corpul legislativ maghiar a afectat însă mult mai mulți, i.e. 164.000 persoane⁸⁶. Nu avem date exacte pentru că populația evreiască în 1944 a fost redusă cu multe mii datorită: asasinării persoanelor evreiești de către Autoritatea Națională Centrală pentru Controlul Străinilor (*Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság*), deportarea a aproximativ 130.000 de evrei din nordul Transilvaniei (1944), și pierderile printre cei care prestau serviciile de muncă obligatorie din regiune (a fost estimat că aproximativ 14.000 de persoane au prestat această muncă în 1944). 1.000–1.500 de persoane au evitat atât deportarea cât și munca obligatorie ori pentru că au fost exceptați ori pentru că s-au ascuns. În același timp nu ar trebui să ignorăm că, pe de o parte, mai mult de două mii de persoane au fugit peste graniță în România în primăvara lui 1944 iar, pe de altă parte, mulți au călătorit înspre Budapesta cu documente false încercând să se ascundă acolo⁸⁷.

⁸⁵ ACSIER, fond III, dos. 8B, chestionarul nr. 697

⁸⁶ Randolph L. Braham, *op. cit.*, p. 74

⁸⁷ Încercările de evadare nu au fost întotdeauna fericite, lucru dovedit de documentele poliției române. Spre exemplu, conform unui raport al forțelor poliției române din Turda, grupuri mici de evrei au încercat continuu să treacă granița spre România încă din ianuarie 1944. În mai, același an, ei au arestat 31 de refugiați evrei din Transilvania de Nord și predați Gestapo-ului în Cluj. Într-un alt caz, 13 persoane de origine evreiască au încercat să treacă granița ascunzându-se într-un camion. Poliștii de la granița i-au trimis înapoi, în timp ce autoritățile germane au condamnat șoferul de camion la moarte (Ottmar Trașcă, Dennis Deletant, *Al III-lea Reich și Holocaustul din România 1940–1944. Documente din arhivele germane*, Editura

Conform opiniilor moderate, trei sferturi dintre evreimea din nordul Transilvaniei a murit în timpul Holocaustului și aproximativ 35–40.000 de evrei au supraviețuit⁸⁸.

Întoarcerea acasă a supraviețuitorilor

Ultima secțiune a chestionarelor CME (10. a–f.) a fost concentrată asupra situației materiale a supraviețuitorilor după întoarcerea acasă; pierderile materiale și soarta valorilor lor ce a fost lăsată în urma. Așa cum apare de mai sus, supraviețuitorii evrei nu au ajuns acasă deodată dar mai degrabă s-au întors treptat începând cu toamna anului 1944.

Trupele sovietice și române au ocupat Clujul în 11 octombrie 1944, apoi Oradea în 12 octombrie, și apoi Carei în 25 octombrie; deși ocupația a însemnat eliberarea de germani și de dictatura național socialistă, în același timp, a fost începutul unei noi dictaturi⁸⁹.

Dintre cei care se aflau în Cluj la momentul eliberării, majoritatea au dezertat din batalioanele de muncă sau au fost ascunși de familii⁹⁰. În Oradea, numai câțiva evrei au fost excepțai sau ascunși de familiile la care stăteau în acel timp.

Institutului pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 2007, pp. 757–761). Printre chestionarele CME următorii respondenți au urmat să treacă în România în primăvara lui 1944: Zsuzsanna Weisz (asistentă medicală, Cluj), Izrael Salamon (funcționar, Cluj), Miklós Moskovits (inginer, Oradea). ACSIER, fond III, dos. 8B, chestionarul nr. 735 și 662, respectiv dos. 9, chestionarul 782, Tibori Szabó Zoltán, *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók mentése és menekülése a magyar-román határon 1940–1944 között*, Minerva, Kolozsvár, 2001, p. 148; Lőwy Dániel, *op. cit.*, p. 279

⁸⁸ Stark Tamás, *op. cit.*, p. 105; Tibori Szabó Zoltán, *Árnyékos oldal, op. cit.*, pp. 25–28

⁸⁹ Despre evenimentele din Transilvania de Nord din timpul toamnei 1944 vezi: Nagy Mihály Zoltán, Vincze Gábor, *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember–1945. március)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Pro-Print Könyvkiadó, Kolozsvár–Csíkszereda, 2003; Marcela Sălăgean, *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944–martie 1945)*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 2002

⁹⁰ Randolph L. Braham, *Az észak-erdélyi holokauszt, op. cit.*, p. 163; Moshe Carmilly-Weinberger, *A kolozsvári zsidóság emlékekönyve*. Ed. a 2-a, Sepher Hermon Press, New York, 1988, p. 249

În noiembrie 1944, Ernő Marton (liderul sionist al evreimii transilvănene în perioada interbelică) a condus în nordul Transilvaniei o delegație numită de Joint, Agenția Evreiască (*Jewish Agency*) și de oficiul din București al Crucii Roșii Internaționale. Conform raportului său din 20 noiembrie 1944, aproximativ 7.200 de evrei locuiau în acel timp în regiune; cei mai mulți dintre aceștia ori au fugit din detașamentele de muncă obligatorie ori au fost eliberați când trupele maghiare s-au retras⁹¹.

Marton a încercat să ofere informații la nivel regional; se pare că 2.000 de evrei trăiau în regiunea Bihorului, 1.500 în regiunea Clujului, 800 în regiunea Maramureșului, 700 în regiunea Satu Mare, 650 în regiunea Someș, 500 în regiunile Sălaj și Năsăud; și chiar și mai puțini evrei trăiau în restul unităților lor administrative⁹². Majoritatea acestor evrei locuiau în reședințe regionale. Mai mult de o mie de evrei stăteau în Cluj din totalul de 1500 din regiunea Cluj, și printre aceștia numai 20–30 erau femei. Marton a găsit aceleași disproporții în Oradea (1500 bărbați, 50–60 femei). Acest dezechilibru de gen se datorează faptului că femeile supraviețuitoare au ajuns acasă numai după eliberarea lagărelor de concentrare.

În ciuda numărului mic de evrei ce trăiau în așezări mici au făcut eforturi să se reorganizeze și de într-ajutorare. Marton a găsit astfel de comunități de într-ajutorare în Huedin, Bistrița și Șomcuta Mare⁹³.

Pentru evrei, perioada ce a urmat celui de-al doilea război mondial a fost definită de întoarcerea acasă a supraviețuitorilor deportați și a celor duși în batalioane de muncă forțată, începutul reconstrucției vieții comunității, continuarea vieții lor și răspunderea în fața justiției a criminalilor de război.

Primele date despre cei deportați au apărut în presa din Transilvania numai în 1945. Deși au fost raportări inițiale asupra sortii evreilor, articolele au arătat că de fapt mărimea catastrofei

⁹¹ Tibori Szabó Zoltán, *op. cit.*, p. 30; Stark Tamás, *op. cit.*, p. 101–103

⁹² Stark Tamás, *op. cit.*, p. 103

⁹³ *Ibidem*, p. 101

atrocităților întâmplate în lagărele de concentrare rămâne necunoscut atât maghiarilor și românilor transilvăneni cât și evreilor reînțorși din batalioanele de muncă forțată⁹⁴. Jurnalista Ilona Ferencz (născută Ilona Jagamas) a publicat un interviu în ziarul *Világosság* cu un mic grup de evrei care au scăpat din taberele de concentrare în Polonia și s-au întors acasă în 20 februarie 1945. Supraviețuitorii au povestit în detaliu ororile pe care le-au îndurat⁹⁵. În Oradea, primii supraviețuitori ai lagărelor de concentrare au apărut în cursul lui februarie 1945. Locuitorii din Oradea au auzit prima dată despre Auschwitz de la doi evrei parizieni (Martin Steg și Gabriel Jablon) ce trecuseră prin oraș; și apoi câteva zile mai târziu supraviețuitorii care au fost deportați din Oradea s-au întors și ei⁹⁶.

În martie 1945 guvernul român a trimis trenuri pe rutele Oradea–Cracovia și Cluj–Praga pentru a aduce acasă evreii supraviețuitori din lagărele de concentrare din Germania și Polonia. Datorita presiunii exercitate de organizațiile evreiești din Transilvania de Nord transporturile pe căile ferate a funcționat din 25 martie până la sfârșitul lui iunie și ca rezultat, 8.500 de persoane deportate s-au întors acasă⁹⁷. Cei mai mulți dintre cei deportați au ajuns cu aceste trenuri și apoi fiecare și-a găsit drumul spre casă până în 1945.

Similar cu alți supraviețuitori deportați din Europa și reînțorși acasă, celor veniți le lipseau chiar și condițiile de trai elementare, deoarece casele lor erau jefuite (în multe cazuri populația creștină ocupase casele evreiești). Pe de altă parte, populația avea sentimente ambivalente față de evreii reînțorși și

⁹⁴ Tibori Szabó Zoltán, *op. cit.*, p. 30

⁹⁵ Printre chestionarele completate șoferul Emánuel Mihály a fost primul supraviețuitor a lagărelor de concentrare pentru a se reîntoarce acasă în 22 februarie 1945. ACSIER, fond III, dos. 8B, chestionarul nr. 529

⁹⁶ Printre deportații care au completat chestionarele CME în Oradea Teréz Izsák (născută Spingold) a fost primul care a ajuns acasă în februarie 1945. ACSIER, fond III, dos. 9, chestionarul nr. 818/395, Katona Béla, *Várad a viharban*, Teala Körháztámogató Egyesület, Oradea–Nagyvárad, 1946, pp. 308–310

⁹⁷ Tibori Szabó Zoltán, *op. cit.*, p. 31; Stark Tamás, *op. cit.*, p. 102

semne ale antisemitismului apăruseră din nou. Zvonurile despre evrei în acea perioadă erau similare cu acuzațiile privind omorul ritual din secolul al XIX-lea⁹⁸.

În primăvara lui 1945 primii deportați supraviețuitori s-au reîntors acasă iar apoi, numărul supraviețuitorilor care încep să se reîntorcă a crescut rapid. Până la 1 iulie 1945 8.500 de deportați din Transilvania de Nord se întorseseră acasă, astfel că numărul total al evreilor din regiune a crescut la 16.000 de persoane⁹⁹.

Numărul evreimii transilvănene a crescut la 42.927 de persoane până în septembrie 1946 și creșterea s-a moderat după acea dată. Conform datelor CME, în ianuarie 1947, un număr de 44.706 de evrei trăiau în acest teritoriu¹⁰⁰.

THE INVESTIGATION OF THE HEBREW WORLD CONGRESS FROM 1946. A NEW DOCUMENTARY SOURCE REGARDING THE SITUATION OF THE JEWS OF NORTHERN TRANSILVANIA AFTER THE HOLOCAUST

Abstract. *The Romanian section of the Hebrew World Congress (abbreviated HWC from now on) led in 1946 to a survey on national level among the surviving Jews of the Holocaust. The purpose of the survey was to assess the human and material loss and to register the complaints of the surviving population. In addition to gathering these statistical data, this investigation was meant to serve as the basis for peace negotiations at the end of the World War II and for compensation purposes. Our study analyses the historical context of this investigation.*

⁹⁸ ANIC, fond 1037, dos. 2/1946, p. 127

⁹⁹ Stark Tamás, *op. cit.*, p. 102.

¹⁰⁰ Așezările evreilor..., *op. cit.*, p. 19

19. 11. 2010
SALA NICOLAE IORGA – DEPARTAMENTUL DE
ISTORIE
PREZENTARE CĂRȚI

CAROL IANCU – *Alexandru Șafran și Șoahul neterminat în România. Culegere de documente (1940-1944)*, București, Hasefer, 2010, 576 pp., (Anca FILIPOVICI*)

Istoriografia dedicată comunității evreiești din România s-a îmbogățit în anul 2010 cu un nou volum al distinsului istoric, profesorul Carol Iancu, de la Universitatea Paul-Valéry din Montpellier. Lucrarea intitulată *Alexandru Șafran și Șoahul neterminat în România. Culegere de documente (1940-1944)* a apărut la editura Hasefer, atât în limbă franceză, cât și în română, prefațată de prof. dr. Andrei Marga și cu un Cuvânt înainte semnat de dr. Aurel Vainer. Iată că, după ce în 2007, profesorul Iancu i-a închinat marelui rabin de România și Geneva, o monumentală biografie, surprinzându-l pe Alexandru Șafran în cele două ipostaze, de om de acțiune și om al ideilor, lucrarea de față vine să completeze personalitatea acestei figuri impozante din istoria comunității evreiești, redând atât activitatea sa, cât și destinul evreilor din timpul Shoahului românesc. Distins cu premiul *Alexandru Șafran* pe anul 2010, acest volum reconstituie deci o pagină importantă din istoria evreilor din România, domeniu căruia profesorul Iancu i se dedică cu neobosită pasiune de mai bine de 3 decenii.

Așa cum se menționează încă din titlu, volumul reunește o vastă și variată colecție de documente - inedite în marea lor majoritate, articole de presă și mărturii, ancheta istorică

* Anca Filipovici este doctorand în istorie la Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. E-mail: anca.filpovici@yahoo.com.

întreprinsă de autor pornind de la constatarea dispariției, din cadrul fondurilor Federației Comunității Evreiești din România, a documentelor referitoare la activitatea rabinului în anii celui de-al doilea război mondial.

Lucrarea debutează cu un amplu studiu introductiv ce trasează itinerarul vieții lui Alexandru Șafran, începând cu momentul alegerii sale în funcția de șef rabin al României, în 1940, la doar 29 de ani, creionând totodată și cadrul sumbru în care marele rabin va activa cu devotament pentru binele coreligionarilor săi. În cadrul studiului, autorul realizează o sistematizare cronologică a legislației antisemite și a evenimentelor din timpul masacrului evreimii din România, un Shoah nefinalizat însă, și datorită eforturilor și intervențiilor curajoase ale lui Alexandru Șafran. Documentele de arhivă, articolele de presă și mărturiile constituie deci oglinda fidelă a unei activități neobosite dedicate comunității evreiești pe care Șafran a slujit-o punându-și uneori propria viață în pericol. Astfel, pe baza surselor documentare, Carol Iancu descrie intervențiile șef rabinului față de măsurile discriminatorii propuse în Senat, implicarea lui Șafran în chestiunea recunoașterii autonomiei religioase pentru comunitatea evreiască, demersurile persuasive și curajoase ce îl determină pe mareșalul Antonescu să renunțe la măsura închiderii sinagogilor. În contextul actelor de violență și al regimului de teroare instaurat de Garda de Fier, Șafran protestează vehement și își asumă totodată rolul de promotor al rezistenței spirituale evreiești, contribuind, în acele vremuri tulburi, la dezvoltarea unei vaste rețele de instituții școlare și la promovarea limbii ebraice. Măsurile draconice dictate de politica de „românizare”, pogromurile de la București și Iași, deportările în Transnistria îl determină pe șef rabin să întreprindă intervenții disperate pe lângă autorități și instituții, alături de colaboratorul său, Wilhelm Filderman.

După toate aceste episoade în cascadă ce au necesitat și implicarea liderului spiritual al evreimii române, autorul subliniază că lupta cea mai crâncenă, finalizată însă cu succes, s-a desfășurat

în toamna anului 1942. Eforturile concertate ale lui Șafran și ale lui Filderman, președinte al Federației Uniunii Comunităților Evreiești, completate de intervențiile mitropolitului Bălan și ale nunțiului apostolic, Andrea Cassulo, au avut o contribuție incontestabilă în anularea deportărilor în Polonia pentru cei 290.000 de evrei din Transilvania de Sud și Vechiul Regat. Ansamblul acestor fapte de excepție scot așadar în lumină și personalitatea deosebită a marelui rabin. Cu o prezență extrem de carismatică și măiestrie în arta oratoriei, Șafran a dat dovadă de tact, înțelepciune și bravură în cele mai grele momente ale istoriei zbuciumate a comunității evreiești. Mărturia profesorului Reuven Feuerstein, una din cele mai elogioase mărturii înscrise în culegerea de documente, accentuează însă și discreția și promptitudinea ce au stat la baza reușitelor lui Șafran.

Autorul nu a trecut cu vederea nici activitatea religioasă, pedagogică și socio-culturală depusă în anii războiului de șef rabinul ce a susținut constant și mișcările sioniste, dar și emigrarea evreilor în Ereț Israel. În afară de acestea, o mare parte a documentelor relevă și colaborarea strânsă între Șafran și Wilhelm Filderman, reflectând o relație bazată pe complementaritate, dar umbrită totuși de o anumită doză de orgoliu manifestată în unele situații de remarcabilul jurist.

Magistralul studiu introductiv este urmat de o sintetizare a documentelor în tabele cronologice și analitice, documentația fiind mai apoi redată în formă completă. Culegerea pune astfel la dispoziția cititorului 190 de documente de arhivă din care putem enumera – note ale Direcției Generale a Poliției, procese-verbale ale Uniunii Comunității Evreiești, corespondența a Federației Uniunii Comunităților Evreiești, note ale Serviciului Secret de Informații, scrisoarea adresată de Șafran mareșalului Antonescu, o bogată corespondență a nunțiului apostolic Andrea Cassulo, dar și o notă și un raport ale Securității vizându-l pe Alexandru Șafran.

Istoria evreilor români în anii războiului și demersurile șef rabinului sunt reflectate și în 97 articole de presă română și străină. Trebuie amintit aici *The Jewish Telegraphic Agency* care

publică în perioada 1940-1944 aproape lunar, cel puțin 2 articole privind activitatea lui Șafran. Evenimentele din țară preocupă însă și alte jurnale de mare tiraj, precum *New York Times*, ce relatează despre manifestările antisemite ce se acutizează la începutul deceniului al 5-lea.

35 de mărturii evocă personalitatea marelui rabin și confirmă totodată intervențiile sale pentru împiedicarea deportărilor în lagărele poloneze. Emil Dorian, Reuven Feuerstein, Șlomo Leibovici Laiș, Arnold Schwefelberg sunt doar câteva dintre personalitățile care redau momente esențiale din viața lui Șafran. Relevante sunt și mărturiile Regelui Mihai I privind implicarea mamei sale, Regina Elena, și a rabinului în favoarea evreilor români.

La toate acestea se adaugă 43 de facsimile reprezentând scrisori manuscrise, pagini de ziar sau alte documente. Totalizând, este vorba de 320 de piese ce compun puzzle-ul vieții și activității lui Alexandru Șafran în anii celui de-al doilea război mondial, dar și o pagină dureroasă din istoria evreilor români.

Meritul deosebit al acestei cărți nu este numai cel de reconstituire și aprofundare a unei file de istorie. Lucrarea deschide accesul la documente pentru cei ce studiază istoria contemporană, constituind astfel un prețios aparat de lucru. În plus, volumul are o structură foarte bine încheată, iar documentele însoțite de note explicative facilitează studiul pentru cercetătorii interesați. Pentru publicul larg și nu numai, volumul reprezintă și un important instrument de cunoaștere și invită la continuarea cercetărilor pentru ca marele rabin Alexandru Șafran să ocupe locul pe care îl merită în istoria națională. Nu în ultimul rând, o astfel de lucrare reiterează faptul că problematica Shoahului în România trebuie studiată cu atenție și menținută în dezbaterile actuale, pentru a se conștientiza astfel că Shoahul nu aparține doar istoriei evreilor, ci este parte integrantă a istoriei poporului român.

În încheierea acestei recenzii vom cita din volumul de față o frază prin care considerăm că profesorul Iancu surprinde esența

personalității și a rolului jucat de șef rabin în viața comunității evreiești la începutul anilor '40:

Tânărul Alexandru Șafran, om de idei care purta în sine germenele viitoareii opere de cabbalist și filosof religios de anvergură, a putut face față evenimentelor marcate de cataclism, care l-au relevat ca pe un om de acțiune. El nu a rămas închis într-un turn de fildeș. A fost conștient de ceea ce circumstanțele dramatice solicitau din partea sa, probând o imensă dăruire de sine. Istoria va reține acțiunile sale, angajamentele sale, determinarea sa excepțională în situații de criză. (p.119)

Antonio FAUR, *România: „poartă deschisă” pentru salvarea evreilor (aprilie - august 1944) din Ungaria și Transilvania de Nord. Contribuții documentare*, Editura Universității din Oradea, 2010 (Corneliu CRĂCIUN)

Sunt câteva cuvinte pe care doresc să le rostesc în legătură cu activitatea domnului profesor. Vă rog să treceți în acceptarea lor, dincolo de relațiile de prietenie onestă pe care le am cu familia Faur, și faptul că aceste cuvinte sunt absolut obligatorii.

Domnul prof. univ. dr. Antonio Faur face parte dintr-o generație de istorici tineri, ilustrează într-un mod frumos, onorabil, Catedra de Istorie a Universității din Oradea, este un exemplu în ceea ce privește o hărnicie constantă și în ceea ce privește abordarea unor direcții mai puțin parcurse în cercetarea istoriografică din România. Reamintesc sau comunic faptul că teza de doctorat a fost consacrată relațiilor dintre armata sovietică, populația civilă și administrație, că a încercat să intre în niște spații frecventabile, cu rezultate foarte interesante, dar spații în care cineva trebuie să-și asume, la un moment dat, pionieratul și să ducă mai departe responsabilitatea reușitei sau responsabilitatea unui eșec prezumat sau a unui eșec admisibil. Domnul profesor Antonio Faur a cercetat această problemă, determinat în demersul său atât de o conștiință moral-afectivă, cât și de înțelegerea rolului istoricului, a obligațiilor sale științifice. Vreau să revin asupra unei afirmații pe care a spus-o dumnealui la începutul zilei de astăzi: ceea ce lucrează, lucrează din două motive: este datoria sa de istoric și este obligația de om cu o conștiință morală. E foarte bine să ne amintim de lucrurile acestea. De ce face cineva un anumit gest ? Când, anume, se poate reuși asocierea a două identități, în așa fel încât una să n-o trădeze pe cealaltă și să vină într-o relație de complementaritate, de asociere foarte bună.

Participând la orele acestea de dinainte de masă și gândindu-mă asupra a ceea ce s-a vorbit, vă propun ca două obiecte posibile de reflexie și de cercetare istoriografică,

amândouă sugerate de ceea ce se întâmplă astăzi: amnezia și refuzul amneziei. De ce uităm, când uităm? De ce vrem să uităm? Suntem, uneori, în situația de a vrea să uităm? Ne este rușine de ceva? Avem impresia că prin uitare ne purificăm? Gestul de astăzi este la polul opus, adică este refuzul categoric al amneziei, este refuzul acestei posibilități pe care o avem și pentru care avem pregătite și scuzele de rigoare. Avem și opțiunea aceasta de a uita, avem opțiunea de a uita în mod voluntar, dar ceea ce se întâmplă astăzi este, spuneam, situat tocmai la opus, este asumarea refuzului de a fi amnezici. Să nu uităm, indiferent la ce ne referim, faptul că în construcția noastră umană suntem posesorii unei memorii, pe care o putem folosi, o putem ignora, ne putem ascunde de ea, cu toate că e vorba de o ascundere temporară. Așadar, cred că activitățile din ziua de azi și de mâine ar exprima, din partea noastră, a participanților, a celor implicați, într-o formă sau alta, reflexul amneziei. Nu suntem amnezici și nu se poate accepta să fim amnezici decât dacă pierdem ceva din esența noastră umană.

Domnul profesor Antonio Faur vine cu două cărți pe care ni le propune, circumscriindu-le refuzului amneziei. Amândouă cărțile se situează pe aceeași problematică, dezvoltă și argumentează aceeași idee, sintetizând o realitate istorică, și anume: România ca poartă deschisă pentru salvarea evreilor. O carte de documente, asupra unei secvențe de istorie determinată în timp, din aprilie până în august 1944 - prima, și o carte care se leagă de aceasta, am spune că prima carte este o carte supraordonată, cartea a doua este o carte subordonată, care schimbă și formula de prezentare și care se oprește asupra unui caz, dintr-un proces mai amplu, al primarului Teodor Popoviciu, cel care, din satul Vârciorog, a înlesnit trecerile „frauduloase”, cum se spunea în epocă, ale evreilor din Ungaria, Polonia sau Transilvania de Nord, în România. Sunt în amândouă cărțile două idei, două motive, două teme: nu apar cuvintele acestea în cele două cărți, dar sunt foarte clar detectabile, pentru că în jurul lor se poziționează întreg materialul cărții. Este tragedia maximă, pe de

o parte, și este șansa minimă de salvare. Acestea, cred că ar fi cele două elemente fundamentale ale cărților pe care le propune domnul profesor. Tragedia, ale cărei dimensiuni le cunoaștem foarte bine, și după aceea, șansa de salvare. E adevărat, minimă, în raport cu dimensiunea tragediei, dar a fost o șansă reală.

Cele două elemente reprezintă structurile de articulare a unor materiale destul de diverse. Domnul profesor Antonio Faur a reușit să descopere în arhivele locale (încă o probă a faptului că arhivele, că sunt de aici sau sunt din altă parte, sunt foarte deschise, sunt surprinzătoare din punctul de vedere a ceea ce oferă) să descopere, așadar, documente oficiale, provenite din perioada 1944, perioada de dinainte de actul de la 23 august 1944, documente pe care le restituie într-o formă evaluativă, interpretativă, le transcrie după aceea și apoi le oferă în facsimile, având în vedere că întotdeauna contactul cu un material, care aparține unui anumit timp, este mult mai convingător, are un impact emoțional mai puternic, decât textul filtrat printr-un sistem modern de scriere. Sunt cazuri de trecere, dintr-o parte în altă parte a graniței, sunt cazuri înregistrate în documentele oficiale, sunt cazuri atât de repetate încât domnul profesor avansează ideea unor structuri care au fost organizate funcțional în perioada respectivă, a unor filiere, așadar a unor forme obișnuite, a unor forme repetabile, eficiente prin care se făcea trecerea evreilor dintr-un teritoriu agresiv, într-un teritoriu în care exista șansa de a te salva, șansa de a rămâne în viață. Domnul profesor a descoperit în jur de 190 documente care atestă acest fenomen. Numărul documentelor, cu toate că este foarte clar că nu este epuizat prin aceasta, indică un proces de mari dimensiuni. În felul acesta se justifică titlul cărții, respectiv granița dintre Ungaria și România, dintre teritoriul aflat sub ocupație horthystă și România reprezenta o șansă pentru salvarea evreilor. Ce s-a întâmplat cu acești evrei mai departe? Actele spun în felul următor: ei trebuiau, conform unor înțelegeri, restituiți Ungariei. Documentele arată foarte bine că restituirea nu s-a produs, în general ei au fost îndumați înspre comunitățile evreiești

din Arad și Timișoara, iar în condiții mai deosebite erau internați în lagărul de la Târgu-Jiu, de unde au fost eliberați după 23 august 1944. Așadar, această trecere de graniță a fost utilă și a fost salvatoare. A doua carte oferă un foarte interesant profil de personaj, implicat în această acțiune de trecere. Din punctul de vedere al structurii, cartea are o altă formulă, apelează la ceea ce se numește interviul actual, interviul care se ia urmașilor sau celor care au cunoscut fenomene ale timpului trecut.

Camil Petrescu, remarcabil prozator și dramaturg al literaturii române – pentru a numi două componente ale personalității sale intelectuale -, are o operă de teatru foarte interesantă, intitulată *Jocul ielelor*; unul dintre personajele acestei drame spune în felul următor: „Oamenii sunt, în dese rânduri, răi din ignoranță”. Oamenii pot fi răi din mai multe motive, dar, uneori sunt răi pentru că nu admit existența răului de lângă ei, nu vor să-l recunoască sau nu știau despre el. Ceea ce s-a petrecut în cadrul acestei conferințe semnifică gestul voluntar de cunoaște adevărul și, în consecință, de a nu fi răi, cunoscând răul și distingându-l de bine .

Cred că activitățile programe în cursul acestei zile și al celei de mâine – ca și aceste două cărți pe care domnul profesor Antonio Faur ni le propune - contribuie nu numai la elucidarea unei probleme de istoriografie a populației românești, a populației evreiești, dintr-o perioadă tragică a oamenilor, ci este, în același timp, și o posibilitate de a cunoaște, a înțelege și a explica adevărul și, câtă vreme este o posibilitate de cunoaștere, înseamnă că este o șansă care ni se oferă de a fi mai buni.

Felicitări colegiale, prietenești pentru domnul profesor Antonio Faur.

Conf. univ. dr. Corneliu CRĂCIUN